

**T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Genel Türk Tarihi Bilim Dalı**

Doktora Tezi

DOĞU TÜRKİSTAN TARİHİ (1864-1884)

Feyzullah UYGUR

2502080433

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU

İSTANBUL 2015

**Bu doktora tezi İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi
tarafından desteklenmiştir (Proje No: 22200)**

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Feyzullah UYGUR Numarası : 2502080433
Anabilim/Bilim Dalı : Tarih Tez Savunma Tarihi : 21.04.2015
Danışman : Yrd.Doç.Dr.Ali AHMETBEYOĞLU Saati : 15:00
Tez Başlığı : "Doğu Türkistan Tarihi (1864-1884)"

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Mualla UYDU YÜCEL		Kabul
2-Prof.Dr.Ahmet TAŞAĞIL		Kabul
3-Yrd.Doç.Dr.Muzaffer ÜREKLİ		Kabul
4-Yrd.Doç.Dr.Ali AHMETBEYOĞLU		Kabul
5- Yrd.Doç.Dr.Dinçer KOÇ		Kabul

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç.Dr.İsmail TÜRKOĞLU		
2- Doç.Dr.İsmail MANGALTEPE		

Doğu Türkistan Tarihi (1864-1884)

Feyzullah UYGUR

**Anahtar Kelimeler: Raşiddin Han, Habibullah Han, Yakup Beg, Buzuruk Han
Töre, Sıddık Beg, Mançular, Tunganlar**

ÖZ

Siyasi, ekonomik ve askerî yönden Asya'nın en stratejik bölgesi olan Doğu Türkistan, tarih boyunca birçok güçlü devletin istilalarına maruz kalmıştır. Özellikle Rusya ve Çin arasında paylaşılmaz bir ülke konumuna düşmüştür. Bu bapta 1759 yılında Çin'de hüküm süren Çing (Qing) Sülalesi'nin (Mançuların) ilk işgaline maruz kalan Doğu Türkistan, 1864 yılında tekrar hürriyetine kavuşmuş, takip eden yıllarda da Kaşgar merkez olmak üzere Yakup Beg önderliğinde devlet haline gelmiştir. Kaşgar Devleti, Yakup Beg'in idaresinde 1877 yılına kadar müstakil bir devlet olarak varlığını sürdürebilmiştir. Bu arada kendi konumları, siyasi ve iktisadi çıkarları bakımından Asya'da güçlü bir Müslüman-Türk devletinin kurulmasından ve özellikle de bu yeni devletin Osmanlı ile olan münasebetlerinden endişe duyan Rusya ve Çing Sülalesi'nin menfaat ve politikaları kesişmeye başlamıştır. Akabinde güneyden gelen İngiltere'nin de işin içine dâhil olmasıyla Kaşgar Devleti yıkılma sürecine girmiştir. 1877 yılında Yakup Beg'in ölmesiyle Doğu Türkistan'ın parçalanmasından istifade eden Çing Sülalesi, 1877 yılından itibaren Doğu Türkistan'ı ikinci kez istila etmeye başlamış ve Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelelerine rağmen 1884 yılında bölgeye Xin-jiang ismini vermiştir. Bu durum günümüze kadar devam eden çok farklı etkilere sebep olmuştur. Bunlardan yola çıkarak tezimizde, Doğu Türkistan tarihinin aydınlatılmasında mühim bir yer tutan 1864-1884 yılları arası hadiseleri birinci el kaynaklardan yola çıkılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Eastern Turkistan History (1864-1884)

Feyzullah UYGUR

Keywords: Raşiddin Han, Habibullah Han, Yakup Beg, Buzuruk Han Töre, Sıddık Beg, Manchus, Dungans

ABSTRACT

The Eastern Turkistan which is the most strategic region of Asia from the political, economic and military view has been invaded by many powerful countries throughout history. In particular, the country has fallen into an unsharable position between Russia and China. The Eastern Turkistan, which was subjected to the invasion of the Qing Dynasty prevailing in China in 1759, gained back its freedom in 1864 and has become a state of which center is Kashgar in Yakup Beg leadership in the following years. Kashgar State, until 1877 at the Yakup Beg administration could survive as an independent state. Meanwhile, the positions, political and economic interests of Russia and the Qing Dynasty has started to intersect due to the establishment of a strong Muslim Turkish state in Asia which causes both Russian and the Qing Dynasty to have concerns in terms of their positions, political and economic interests and especially Kashgar State's relationship with the Ottomans. Subsequently with the inclusion of England from the South into this scheme has started the collapse of Kashgar State. The Qing Dynasty, who benefited from the disintegration of the Eastern Turkestan due to the death of Yakup Beg in 1877, has begun to invade the Eastern Turkestan second time and named the Eastern Turkestan as Xin-jiang despite its struggle for independence in 1884. This situation which has led to very divergent effects has continued until today. Based on this overview, my thesis presents the events between the years 1864-1884, which have an important place in the history of the Eastern Turkestan while starting from the first-hand sources.

ÖNSÖZ

Doğu Türkistan; tarihte ilk Türk Devleti olarak kabul edilen Hun İmparatorluğu'ndan itibaren Gök-türk, Uygur ve Karahanlı gibi birçok Türk devletinin kurulduğu sahadır. Tarihin hemen hemen her döneminde değişik kavimleri cezbeden ve hiçbir zaman ehemmiyetini kaybetmeyen kadim Türk yurdu Doğu Türkistan, Asya'nın kalbi olma hüviyetini dün olduğu gibi bugün de taşımaktadır. Uzak doğu ile yakın ve orta doğuyu birleştiren ve çeşitli kültürlerin bir arada buluşmasını sağlayan kadim ipek yolu Doğu Türkistan'dan geçmektedir. Ayrıca bu coğrafya Türk ilim hayatı için de son derece ehemmiyetlidir. İktisadi ve stratejik açıdan Asya'nın en mühim bölgelerinden biri olan Doğu Türkistan; tarih boyunca birçok hâkim devletin dikkatini çekmiş ve değişik güçlerin istilalarına maruz kalmıştır. Asırlar boyunca hür ve bağımsız yaşayan Doğu Türkistan, Asya ile Avrupa arasındaki konumu, yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile son asırlarda Rusya ve Çin arasında paylaşılmaz bir ülke konumunda kalmıştır. Nitekim 1759 yılında Çin'de hüküm süren Çing Sülalesinin ilk işgaline maruz kalan Doğu Türkistan, 1864 yılında tekrar hürriyetine kavuşmuş, takip eden yıllarda da Kaşgar merkez olmak üzere Yakup Beg önderliğinde devlet haline gelmiştir. Siyasi istikrarı elde edebilen Kaşar Devleti, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ilan ederek Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz Han'a biat edip onun adına hutbe okutmuştur. Bâb-ı Âli de bu bağlılığı kabul etmiş ve ülkeye askerî mütehassıslar göndermiştir. Doğu Türkistan, Yakup Beg'in idaresinde 1877 yılına kadar müstakil bir devlet olarak varlığını sürdürebilmiştir. Bu durum karşısında konumları, siyasi ve iktisadi çıkarları bakımından Asya'da güçlü bir Müslüman-Türk devletinin kurulmasından ve özellikle de bu yeni devletin Osmanlı ile olan münasebetlerinden endişe duyan Rusya ve Çing Sülalesi'nin menfaat ve politikaları kesişmiştir. Nitekim Batı Türkistan'ı işgal eden Ruslar Doğu Türkistan sınırlarına dayanırken, Çing Sülalesi de Doğu Türkistan'a saldırmaya başlamıştır. Akabinde güneyden gelen İngiltere'nin de işin içine dâhil olmasıyla Doğu Türkistan meselesi bir anda milletlerarası boyut kazanmıştır. İşgal ettiği Doğu Türkistan'da tam anlamıyla sömürgecilik politikası

izlemeye başlayan Çing Sülalesi, ilk iş olarak Doğu Türkistan'ın adını değiştirerek, yeni ele geçirilen topraklar anlamına gelen ve hâlen kullanılmakta olan Şin-ciang (Xin-jiang) ismini vermiştir. Doğu Türkistan'da 19. yüzyılın ikinci yarısında Yakup Beg ile sağlanan siyasi istikrar, 1877 yılındaki ikinci Mançu istilasını ile bozulmuş ve günümüzü de etkileyen olayların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu sebeple, tezimizde dönemle alakalı ana kaynaklara dayanarak ele aldığımız, Mançuların istila sürecini ve buna karşı verilen mücadeleyi mevzu edinen yirmi yıllık süreç, Doğu Türkistan tarihinin aydınlatılması ve anlaşılması bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Türkiye'ye ilk geldiğim günlerden itibaren gerek çalışmalarında gerekse karşılaştığım problemlerin çözümünde, tezimin hazırlanmasında alaka, yardım ve rehberliklerini esirgemeyen Prof. Dr. Abdülkadir Donuk başta olmak üzere Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel, Prof. Dr. Ahmet Taşağıl ile Yrd. Doç. Dr. Ali Ahmetbeyoğlu hocalarıma şükranlarımı ifade etmeyi bir borç bilirim. Çalışmalarım sırasında maddi-manevi desteklerini hep yanımda hissettiğim Adnan Baycar Ağabeyime, Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı Başkanı Tülay Duran Hocama, İlim Yayma Cemiyeti'ne, Türkiye Milli Kültür Vakfı'na, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Başkanı Av. Şerafettin Yılmaz Ağabeye, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne, IRCICA kütüphanesinin değerli çalışanlarına, özel kütüphanelerinden istifade ettiğim araştırmacı yazar Addulcelil Turan ve araştırmacı yazar Ömercan Nuri beylere teşekkür ederim. Ayrıca sıkıntılara katlanarak kahrımı çeken sevgili eşim Aynur ve kızım Faziletgül Uygur ile Ağabeyim başta olmak üzere tüm aileme, arkadaşlarıma minnettarlığımı ifade ederim. Bütün bunların yanında; üzerimdeki haklarını, emeklerini ifade etmeye kelimelerin kifayetsiz kaldığı ve kalplerindeki ayrılık ateşini huzuruna vardıkları Cenab-ı Hakk'ın rahmet deryasında söndüren Anne ve Babamı dualarla yad ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	17
KUÇAR HÂKİMİYETİ	17
1.1. Doğu Türkistan'ın Umumî Vaziyeti - Mançulara Karşı Ayaklanmaların Çıkma Sebepleri	17
1.2. Kuçar'a Güneş Doğarken (Kuçar Ayaklanması).....	27
1.3. Raşiddin Hoca'nın Kuçar'da Tahta Oturturulması ve Kuçar Ordusunun İlk Başarıları	31
1.4. Kuçar Ordusunun Kara-yulgun'daki Mağlubiyeti.....	34
1.5. Kuçar Ordusunun Aksu'yu Fethi.....	35
1.6. Kuçar Ordusunun Uçturfan'ı Fethi.....	42
1.7. Kuçar Ordusunun Kaşgar Seferi.....	43
1.8. Yarkent'in Umumî Vaziyeti ve Kuçar Ordusunun İlk Yarkent Seferi	47
1.9. Kuçar Ordusunun İkinci Yarkent Seferi (Bir Taşla İki Kuş).....	51
1.10. Kuçar Ordusunun Doğuya Doğru İlerlemesi ve Kara-şehir'i Fethi.....	59
1.11. Kuçar Ordusunun Turfan'ı Fethi	63
1.12. Kuçar Ordusunun Urumçi ve Civar Bölgeleri Fethi.....	66
1.13. Kuçar Ordusunun Kumul'u Fethi	68
1.14. Kuçar Ordusunun Üçüncü Yarkent ve Kaşgar Seferleri.....	73
II. BÖLÜM.....	80
HOTAN HÂKİMİYETİ	80
2.1. Hotan'ın Umumî Vaziyeti ve Habibullah Hacı'nın Tahta Çıkması ..	80
2.2. Hotan'da Mançu Hâkimiyetinin Sona Ermesi.....	83
2.3. Habibullah Hacı'nın Hotan Bölgesinde Hâkimiyet Tesis Etmesi	89
2.4. Habibullah Hacı'nın Hokand'a Elçilik Heyeti Göndermesi.....	90
2.5. Yarkent'ten Hotan'a İlk Saldırı	92
2.6. Hotan'da Zekeriya İştan İsyanı ve Yarkent'ten İkinci Saldırı.....	93
2.7. Kuçar Ordusunun Hotan'a Saldırısı ve Kuçar'a Elçilik Heyetinin Gönderilmesi	99
2.8. Hotan'ın Yakup Beg Tarafından İlhakı	101
BÖLÜM III	115
YAKUP BEG'İN DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ HÂKİMİYETİ	115
3.1. Kaşgar'ın Umumî Vaziyeti ve Sıddık Beg	115
3.2. Sıddık Beg'in Hokand'a Molla Âlim Kul'a Elçilik Heyeti Göndermesi	118
3.3. Yakup Beg'in Hayatına Dair	121
3.4. Buzuruk Han Töre ve Yakup Beg'in Doğu Türkistan'a Gelmesi ...	124

3.5. Yakup Beg'in Kaşgar'daki İlk İcraatı ve Yeni-hisar'ın Ele Geçirilmesi	127
3.6. Buzuruk Han Töre'nin Kaşgar'da Tahta Oturması	129
3.7. Mukarrep Şah Beg	130
3.8. Yeni-şehir'in Ele Geçirilmesi	136
3.9. Hokand'tan Kaşgar'a Gelen Tâife	138
3.10. Veli Han Töre	140
3.11. Kıpçak İsyanı ve Buzuruk Han Töre'nin Kaçırılması	142
3.12. Akyar Hadisesi ve Kuçar Hâkimiyetine Karşı Turfan İsyanı	145
3.13. Yakup Beg'in Aksu ve Kuçar'ı Ele Geçirmesi-Kuçar Hâkimiyetinin Sonu	147
3.15. Muzaffer Han	155
3.16. Kaşgar'dan Şugnan'a Giden Ticaret Kervanı	157
3.17. Tunganların Korla ve Kuçar'a Saldırıları	159
3.18. Yakup Beg'in Turfan'ı Fethi	162
3.19. Dekyanus Savaşı	167
3.20. Yakup Beg'in Urumçi'yi Fethi	170
3.21. Urumçi'nin İkinci Kez Ele Geçirilmesi	173
3.22. Mançuların Doğu Türkistan Topraklarına Girişi	178
3.23. Yakup Beg'in Ölümü	187
3.24. Hekim Han Töre'nin Kuçar'da Tahta Oturması ve Hak Kulu Beg'in Ölümü	189
3.25. Hekim Han Töre'nin Doğu Türkistan'ı Kaderine Terk Etmesi	192
3.26. Beg Kulu Beg'in Hâkimiyeti ve Mançuların İkinci Doğu Türkistan İşgali	194
SONUÇ	203
KAYNAKÇA	205
EKLER	215
ÖZGEÇMİŞ	221

KISALTMALAR

a.e.	Aynı Eser
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.t	Adı Geçen Tez
Bkz.:	Bakınız
bs.	Basım
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Karş.	Karşılaştırınız
No.	Numara
s.	Sayfa
t.y.	Basım Tarihi Yok
v.d.	Çok Yazarlı Eserlerde İlk Yazardan Sonrakiler
yay.	Yayımlayan
y.y.	Basım Yeri Yok

GİRİŞ

1864 yılında Doğu Türkistan'ın muhtelif şehirlerinde Mançu hâkimiyetine karşı ardı arda patlak veren ayaklanmaları ele almadan evvel, Doğu Türkistan'ın tarihî serüveni içerisinde maruz kaldığı Çin taarruzları ve Mançuların ilk işgali hakkında kısaca bir bilgi vermek gerekmektedir.

Tarih boyunca birçok Türk devletine vatan olan Doğu Türkistan; Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde hep mihver olarak ön plana çıkmış, hiçbir zaman tarihî ehemmiyetini ve cazibesini kaybetmemiştir. Coğrafi özelliği bakımından kadim İpek Yolu'nun önemli güzergâhlarından biri olmakla beraber, çeşitli medeniyetlerin ve dinlerin de buluşma noktası olmuştur. Özellikle Çin'den Türkistan topraklarına doğru yapılacak saldırılara karşın Doğu Türkistan daima müstahkem ve muhteşem bir kale vazifesini yerine getirmiştir. İki bin yıldan beri Çin'in siyasi ufkunun önemli bir hedefi olduysa da, sadece aralıklarla Çin'in etkisi veya egemenliği altında kalmıştır; Çin'in kara sınırları karşısına daima bir kilit bölge olarak çıkmıştır¹.

Mançuların 1759 yılında gerçekleştirdikleri Doğu Türkistan'ı ilk ilhakı, aslında Çin'in on sekiz asırdır, yani Doğu Han Hanedanlığı (25-220) döneminde general Ban-chao (班超 32-102)'dan beri takip ettiği Türkistan politikası, bir başka deyişle yerleşik hayatın bozkırlı hayata; tarımın hayvancılığa mukabelebilmisilin bir nişanesi idi².

Çin ilk olarak Han Hanedanlığı (M.Ö.206-M.S.220) döneminde Türkistan topraklarına yönelik işgal politikalarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. M.Ö.139 yılında Batı Han Hanedanlığı (M.Ö.206-M.S.25) İmparatoru Han Wu-di (汉武帝

¹ Owen Lattimore, **Pivot of Asia: Sinkiang And The Inner Asian Frontiers Of China And Russia**, Boston, Little Brown and Company, 1950, s. 5.

² René Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 5. bs., Çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006, s. 579. Zheng Tian-ting (郑天挺) v.d., **Zhong-guo Li-shi Da Ci-dian** (中国历史大辞典), C:I-II, Shang-hai, Shang-hai Ci-shu Chuban-she, 2000, s. 2355.

M.Ö.156-M.Ö.87), Zhang-qian'ı (张骞 M.Ö.?-M.Ö.114) Türkistan topraklarına gönderdi. Yüe-çi'lerle (月氏) irtibat kurarak Hunlara karşı birlikte savaşmayı planlıyordu. Yüe-çi'lere gidmeden Hunlar tarafından yakalanıp on yılı aşkın hapse mahkûm edildi. Zhang-qian kaçarak Yüe-çi'lere gitmeyi başarsa da, Yüe-çi'ler artık Hunlara karşı savaşmak istemediler. Bilhassa Han Hanedanı amacına tam ulaşamamışsa da, Çin'in Türkistan ile olan temasları esas olarak bu tarihten itibaren başlamış oldu. Ancak Doğu Han Hanedanlığı (25-220) dönemine gelindiğinde General Ban-chao'ın politik çabaları, özellikle de yakınındakilerin gücü ile uzaktakileri kontrol etme yolundaki dış politikaları sonucu, Han Hanedanlığı siyasi tesirini Doğu Türkistan topraklarında göstermeye başladı ve kısa süre de olsa Tarım Havzası Çin'in eline geçti. Kervan yolları üzerinde bulunan, siyasi ve iktisadi cihetten pek çok önemli konumlara sahip Kaşgar, Yarkent, Hotan ve Kumul başta olmak üzere sayıları 50'yi bulan şehirlerin Çin'in eline geçmiş olması Hunları büyük kayıplara uğrattı. Çin'in Doğu Türkistan toprakları üzerindeki hâkimiyeti uzun sürmezken, daha çok kültürel ve ticari cihetten Doğu Türkistan'da zaman zaman Çin etkisi hissedilmiştir³.

Doğu Türkistan'ın stratejik öneminin daima farkında olan Çin, Tang Hanedanlığı (618-907) döneminde Türkistan politikasını yeniden hayata geçirmeye çalıştı. Bu dönemde Uygurlar 745 yılında Ötüken'de bir asır boyunca yaşayacak olan Uygur Kağanlığı'nı (745-840) kurmayı başardı. Aslında Türkistan topraklarındaki hâkim güç değişimi birbirilerine pek yakın akraba bir Türk boyundan başka bir Türk boyunun devralmasından başka bir şey değildi. Uygur Kağanlığı'nın kurulması, Çin'i derinden etkileyecek olan bir siyasi hadise idi. Bozkırlı hayattan yerleşik hayata geçecek olan Uygurlar, bundan sonra tarihe pek çok iz bırakacaklardı⁴.

³ Huang Ren-yu (黄仁宇), **Zhong-guo Da Li-shi** (中国大历史), Bei-jing, San-lian Chuban-she, 4. bs., 1998, s. 61. Grousset, **a.g.e.**, s. 71-76. İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, 24. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2004, s. 67. Zheng, v.d., **a.g.e.**, C.I, s. 1610.

⁴ Fan Wen-lan (范文澜) v.d., **Zhong-guo Tong-shi** (中国通史), 10. bs, C:IV, Bei-jing, Ren-min Chuban-she, 2006, s. 61.

Ordu-balık şehrini Orhun kıyısında Kağanlığın başkenti yapan ilk Uygur Kağanı Kutluk Bilge Kül⁵ 747’de ölürken, oğlu Moyen-çor onun yerine “Tanrıda bolmuş İl-Etmiş Bilge Kağan” unvanıyla kağan oldu (747-759). Dokuz-oğuzları toplayan Moyen-çor, kuzeyde Kırgızlarla, batıda Karluklar ile onlara yardım eden Türgişler ve Basmıllarla, Sekiz-Oğuz, Dokuz-Tatar ve Çiklerle savaşarak hepsini kendine bağlı kıldı ve Uygur Kağanlığı’nın hâkimiyet hudutlarını Yenisey kaynakları, Çu-Talas havalisi, İç-Asya ve Kerulen’e kadar genişletti⁶. Bu arada Çin’de Tang Hanedanlığı; toprak kanunları, yeni idare sistemi, muhtelif ekonomik ve kültür merkezlerin teşekkülü⁷ gibi pek çok sahada önemli reformları hayata geçirerek devleti sağlam temeller üzerinde oturtturmayı başarırken, çevresindeki farklı medeniyetlerin de kendi topraklarında barınmasına zemin hazırlayarak harmoni oluşturdu ve Çin’deki en kozmopolit renklere sahip Hanedanlık olarak tarih sahnesine çıkmayı başardı⁸.

Kuzeyde Uygur Kağanlığı ile siyasi, askerî ve iktisadi cihetten pek çok önemli münasebetleri hayata geçirecek olan Tang Hanedanlığı, Uygur Kağanlığı ile askerî yönden baş edemeyeceğinin farkına varınca; kız vererek dünür akrabalık bağları kurma, hediyeler takdim ederek gönül alma gibi politikaları ile iyi ilişkiler kurarak Uygurların güneye doğru ilerlemelerine engel olacak şartları oluşturmaya çalıştı⁹.

Tang Hanedanlığı en güçlü dönemlerinde Türkistan’ın batı kısımlarını ele geçirdi¹⁰. 750 yılında ise Kuçar’da imparatorluk valisi görevinde bulunan Gao Xianzhi (高仙芝 703-755) askerlerle beraber Taşkent’e geldi ve Taşkent’in Türk Kralı Tudun’u tutuklayıp Chang-an’e (长安) göndererek kafasını vurdurdu. Çok sayıda

⁵ Uygur Hakanı Kutluk Bilge Kül’ün tahta oturması Çin’de hâkim olan Tang Hanedanı tarafından kabul görülürken, Tang tarihçileri de Kutluk Bilge Kül’ün Altay’dan Baykal’a kadar uzanan topraklarda saltanat sürdüğünü kayıtlara geçirmeyi ihmal etmemişlerdir. Grousset, **a.g.e.**, s. 141.

⁶ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 131-132.

⁷ Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 197-201.

⁸ Huang, **a.g.e.**, s. 105-108.

⁹ Ji Xian-lin (季羨林), **Weiwuer Shi-lüe** (维吾尔史略), Ji-nan, Dong-fang Shu-she, 1952, s. 13.

¹⁰ Grousset, **a.g.e.**, s. 142.

hazine, soylu at ve esirleri ele geçirdi¹¹. Ancak Çinlilerin bu şiddet gösterisi cevapsız kalmayacaktı. Nitekim 751 yılında vuku bulan, Türk ve İslam tarihinde hayati önem taşıyan Talas muharebesi hem Tang Hanedanlığı'nın Türkistan'daki tesirinin sonu oldu hem de Türkistan'ın mukadderatını değiştirdi¹².

Talas muharebesinde İslam kuvvetleri Karluklardan önemli ölçüde destek aldı. Birleşik kuvvetler karşısında Gao Xian-zhi hezimete uğradı. Tang Hanedanı'nın büyük yenilgisinden sonra, pek çok cihetten oldukça önemli olan Tarım Havzası Uygurların eline geçti. Çinliler Türkistan topraklarından çekilmek zorunda kaldılar ve yaklaşık bin yıl boyunca Türkistan'a bir daha ayak basamadılar¹³.

840 yılında kalabalık kuvvetlerle Uygur topraklarına giren Kırgızlar, başkent Ordu-balık'ı zapt etti. Ötüken'de devletlerinden mahrum bırakılan Uygurlar yurtlarını terk etmek mecburiyetinde kaldı. Yeni arayışlara girişerek, zengin ticaret merkezlerinin bulunduğu İç-Asya'ya, Karluk ülkesine ve Çin sınırlarına doğru göç ettiler¹⁴. Ancak Ötüken'in elden çıkması ve devletin yıkılması, Uygurların tarih sahnesinden kaybolması anlamına gelmiyordu. Çin kaynaklarında Uygurların batıya göçü olarak da bilinen bu hadiseler oldukça detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Göç sırasında, bir kısmı güneye doğru inerken Çin topraklarında eriyip gittiler; bir kısmı ise doğuya doğru gittiler ve uçsuz bucaksız derin ormanlarda kendi izlerini kaybettirdiler.

Soydaşlarının bulunduğu Kan-su bölgesine gelen Uygurlar, Gan-zhou (甘州) merkezli Kan-su Uygur Devleti'ni kurmayı başardı. Fakat çoğu Uygurlar Altay Dağları, Tanrı Dağlarının kuzey ve güney kısımlarına gelerek tarih boyunca atalarının yaşadığı ve yurt tuttuğu, başlarına külfet geldiklerinde ise zaman zaman

¹¹ Guo Ping-liang (郭平梁), Wang Zhi-lai (王治来), **Xin-jiang Jian-shi** (新疆简史), 3. bs., C:1, Urumçi, Xin-jiang Ren-min Chuban-she, 1997, s. 141. Grousset, **a.g.e.**, s. 149. Zheng, v.d., **a.g.e.**, C.II, s. 2513.

¹² V. V. Barthold, **Zhong-ya Jain-shi** (中亚简史), Çev. Geng Shi-min (耿世民), Urumçi, Xin-jiang Ren-min Chuban-she, 1980, s. 13.

¹³ Muhammed Emin Buğra, **Şarki Türkistan Tarihi**, Haz. M. Yakup Buğra, Ankara, 1998, s. 112. Turgun Almas, **Uygurlar**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2010, s. 136.

¹⁴ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 134.

sığındıkları topraklarda akrabalarıyla buluştu¹⁵. IX. asrın ortalarından itibaren Doğu Türkistan'ın esas ahalisini Uygurlar oluşturdu, bu Doğu Türkistan tarihindeki önemli hadiselerden biri idi¹⁶.

Atalarının yaşadıkları topraklara göç eden Uygurlar, yeniden bir araya gelerek kendilerini toparlayabildiler; kısa bir zaman zarfında siyasi ve kültürel merkezlerini oluşturmayı başardılar. Turfan merkezli Doğu Türkistan (Turfan) Uygur Devleti¹⁷; Balasagun ve Kaşgar merkezli Kara-Hanlı Devletini (840-1230) kurdular.

XVIII. yüzyılda Mançular henüz taarruzda bulunmadan önce Doğu Türkistan'da başkenti Kaşgar olan Hocalar saltanatı ve merkezi İli olan Cungarya (Oyrat Devleti) Hanlığı mevcut idi. Kara Dağlılar ve Ak Dağlılar olmak üzere ikiye ayrılmış ve birbirine hasım gözüyle bakan Hocalar güruhunun sosyo - politik ve ekonomik konumlarının güçlenmesiyle beraber yönetim üzerindeki tesirleri de gittikçe artmaya başladı. Sadece dinî yönden söz sahibi olmakla yetinmeyen Hocaların, siyasi cihetten otorite sahibi olma istekleri de iyice aşikâr oldu. Böylece bütün bir devlet birbirine muhasım iki kampa bölündü¹⁸. Hiç bitmek bilmeyen iç mücadele ve taht kavgaları Kaşgar Hükümeti'nin, Cungar Hanlığı başta olmak üzere, Mançuların da istilasına karşı tek bir güç olarak mücadele edebilmesinden mahrum bıraktı¹⁹.

Doğu Türkistan topraklarında durmak bilmeyen iç çekişmeler doruk noktasında idi, dolayısıyla da siyasi istikrardan hiç söz edilemezdi. Kaşgar Hükümeti hayli savunmasız hâle gelmişti. 1635 yılında kurulan ve oldukça güçlü bir siyasi hâkimiyeti oturtturmayı başaran Cungar Hanlığı gözünü, Apak Hoca'nın yardım talep etmesi sonucu Kaşgar'a çevirdi.

¹⁵ Tuoheti (拓和提), **Weiwuer Li-shi Wen-hua Yan-jiu** (维吾尔历史文化研究), Bei-jing, Min-zu Chuban-she, 1995, s. 53.

¹⁶ Guo, Wang, **a.g.e.**, C:I, s. 147.

¹⁷ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 136. İdi-kut (高昌) Uygur Kağanlığı (860-1284) da denir, tafsilat için Bkz.: Tuoheti, **a.g.e.**, s. 53.

¹⁸ Paizula Wusiman, "A.N. Kuropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 105.

¹⁹ Ablat, Kamil, "Chi'ng Çini'nin Zungarya ve Doğu Türkistan'ı İşgali", Çev. Bülent Keneş, **Türkler Ansiklopedisi**, C.18, Ankara, 2002, s. 688.

Hâkimiyet mücadeleleri sonucu Kara Dağlıların lideri İsmail Han galip geldi. Ak Dağlıların gücünü tamamen ortadan kaldırmak maksadıyla pek çok girişimlerde bulundu. Ülkeyi terk etmek mecburiyetinde kalan Kara Dağlıların azılı rakibi Apak Hoca, önce Keşmir'e oradan da Tibet'e geçti ve Dalay Lama'dan yardım istedi. Dalay Lama bir mektup ile Apak Hoca'yı Cungar Hanı Galdan Boşgot Han'a gönderdi. Galdan öteden beri hep topraklarını genişletmeye teşne idi. Apak Hoca gibi emrinde tutabilecek bir şahsiyetin kendi ayağına kadar gelmesi sonucu Kaşgar'ı kolayca zapt edebileceği kanaatine vardı ve derhâl harekete geçti.

Fırsatı kaçırmak istemeyen Galdan Boşgot Han, 1678 yılında süvari birliklerinden oluşan yüz bin kişilik ordusuyla Kaşgar topraklarına girdi. Emir İsmail Han, Galdan'a karşı bütün gücüyle mukavemet göstererek sebatta bulundu; fakat ahalinin çoğunun Apak Hoca'yı desteklemesi sonucu, sayıca oldukça fazla Galdan'ın askerleri karşısında mağlubiyete duçar oldu. Galdan fazla bir direnişle karşılaşmadan Kaşgar ve Yarken'i işgal etti. İsmail Han'ı ailesi ile beraber esir alıp İli'ye götürürken, Apak Hoca'yı ise Cungarya Hanı vekili ve vali olarak tayin etti. Yalnız Galdan'ın taht-ı himayesi altında olmak, ona itaat etmek ve yıllık sabit vergiler ödemek gibi hususları yerine getirmek üzere Kaşgar Hükümeti müstakil hâkimiyetini devam ettirdi. Dalay Lama'yı aracı yapıp Cungarlar vasıtasıyla kendi İslam hükümdarına karşı silah çeken Apak Hoca, ahali tarafından özellikle de Kara Dağlılarca hain olarak görüldü²⁰.

Apak Hoca 1693 yılında Kaşgar'da öldü. Karısı Hanım Paşa, oğlu Mehdi'yi devletin başına getirmek maksadıyla iktidar mücadelesine katıldı ve Apak Hoca'nın diğer hanımından olan oğlu Yahya Han'ı ölüme mahkûm etti. Durumdan istifade eden Kara Dağlılar, İsmail Han'ın kardeşi Akbaş'ı Yarkent'te han ilan ederlerken, Ak Dağlılar ise Ahmet Hoca'yı Kaşgar'da Han ilan ettiler. Ne yazık ki, iki güruh

²⁰ Mehmed Âtîf, **Kaşgar Tarihi (Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garibesî)**, Haz. İsmail, Vehbi, Cahit, Kırıkkale, Eysi Yayınları, 1999, s. 135. Ekrem Kalan, **Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 31. Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, Çev. Abdülkadir Sadak, Ankara, Otağ Yayınları, 1975, s. 16. Wusiman, **a.g.t.**, s. 106-107. D. A. İsiev, **Yedi Şehir Uygur Devleti**, Almatı, İzdatelstvo Nauka, 1990, s. 5.

arasında kanlı bir çatışma kaçınılmaz hâle geldi ve bu durum Cungar, Mançu istilaları için zemin hazırladı.

Ahmet Hoca, Cungarlara karşı bütün gücüyle mukavemet gösterdi, ancak Cungar Hanı Tsevang Rabdan, Kaşgar'ı ele geçirmeyi başardı. 1720 yılında Cungarlar, Danial Hoca'yı Kaşgar'da tahtta oturturdu; zira Cungarlara yardım etmişti. Ahmet Hoca ve taraftarı olan ileri gelen bir çok kişi aileleri ile beraber İli'ye götürüldüler. Valileri tayin etme ve devlet gelirlerinin tasarrufu tamamen Danial Hoca'nın elinde idi. Gittikçe güçlü konuma gelen Danial Hoca karşısında Cungarlar sadece seyretmekle yetindi. Sonunda ise Danial Hoca Cungarların hâkimiyetini reddetti. Ancak Danial Hoca'nın ölümünden sonra Cungarlar aktif olarak müdahale etme fırsatını yakalayabildiler²¹.

Cungar Hanı Galdantseren, Kaşgar Hükümeti'nin gücünü zayıflatmak amacıyla Danial Hoca'nın oğullarından büyük oğlu Cihan Hoca'yı Yarkent'e, ikinci oğlu Yusuf Hoca'yı Kaşgar'a, üçüncü oğlu Eyüp Hoca'yı Aksu'ya ve en küçük oğlu Abdullah Hoca'yı ise Hotan'a vali olarak atadı. Kara Dağlıların düşmanı olan Ak Dağlı Hocaların dinî lideri Hoca Ahmed'in oğullarından Han Hoca ile Burhaneddin Hoca'yı İli'ye götürmeyi de ihmal etmedi, zira bu sayede gözetim altında tutulacaklardı. Daha sonra Yusuf Hoca, Kaşgar Hükümeti'ni kendi idaresi altına almak, Cungarlardan tamamen bağımsız hâle gelmek, hatta Cungarları da kendi hâkimiyeti altında tutma teşebbüsünde bulundu ve Cungar Hanlığı'na karşı bağımsızlığını ilan edebildi. Fakat ölümüyle beraber bu harekât uzun sürmeden sona erdi²².

Cungarlara karşı mücadeleler artarken, Kaşgar'ı idare etmekte güçlük çeken Cungar Hanlığı, her yıl kendilerine haraç göndermeleri karşılığında yönetimi Kara Dağlı Hocaların temsilcisi olan Danial Hoca ailesine bıraktı. Cungar Hanı'nın himayesi 1755 yılına kadar devam etti. Cungar Hanlığı'nın kendi bünyesinde yıllardır devam eden taht kavgaları Hanlığın hayli güçsüz duruma düşmesine

²¹ Hayit, **a.g.e.**, s. 17.

²² Ablat, Kamil, **a.g.m.**, s. 694. Wusiman, **a.g.t.**, s. 108.

sebepe oldu. 1745 yılında Cungar Hanı Galdantseren'in ölümüyle daha da belirginleşti²³.

Galdantseren'in ölümünden sonra Lamadorj 1749 yılında Cungar Hanı oldu. Durumdan rahatsız olan Amarsana ve Davaatsi ihtilal girişiminde bulundular. Amarsana'nın askerleri saraya saldırdılar. Fazla bir mukavemet ile karşılaşmadan sarayı ele geçirmeyi başardılar, sonunda Lamadroj öldürüldü. Davaatsi ise Cungar Hanlığı'nın tahtına oturdu. Ancak daha önceden verdiği sözü yerine getirmedi, Amarsana'ya gereken önemi göstermedi. Amarsana, Davaatsi'ye karşı mücadelede bulunsa da başarılı olamadı ve Mançulardan yardım talep ederek, onların desteğiyle Davaatsi'yi mağlup etmek istedi.

Mançu İmparatoru Qian-long (乾隆 1736-1795) 1754 yılında Amarsana'yı kabul etti ve Cungar Hanlığı hakkında hayati önem taşıyan malumatlara sahip oldu²⁴. Bu bilgiler sayesinde İmparator Qian-long, Amarsana'dan istifade ederek Cungarya'yı tamamen ele geçirmek istedi. İlk olarak Cungarları dörde bölmek ve böylelikle onların güçlerini dağıtmayı planladı. Bunu kabul etmeyen Amarsana, Mançulara karşı geniş ölçüde isyan başlattı²⁵.

Mançular ele geçen fırsatı geciktirmeden değerlendirmek istediler. Caydırıcı bir darbe ile oldukça güçsüz duruma düşen Cungar Hanlığı'nı hemen ele geçirmeyi ve Cungarya'ya iki koldan girmeyi planladılar. Bu çerçevede evvela İli'nin ilhakına karar verdiler. Bir yandan bütün askerî hazırlıklar sürdürülürken diğer yandan da Cungarların iç vaziyeti, askerî gücü ve konuşlandıkları yerler hakkında bilgi topladılar, Davaatsi Han'a muhalif güçlerle irtibata geçmeyi de ihmal etmediler.

Mançular kendi imparatorluk hudutları içerisinde bulunan muhtelif bölgelerden Mançu, Moğol ve Çinli askerlerden oluşan büyük bir ordu teşkil ettiler. Üç tümen askerinin Altay'a, iki tümen askerinin ise Barköl'e gönderilmesi kararı alındı. Aslında

²³ Âtîf, **a.g.e.**, s. 145.

²⁴ Kalan, **a.g.e.**, s. 95-102.

²⁵ Demetrius Charles Boulger, **The Life of Yakoob Beg (Athalik Ghazi, and Badaulet; Ameer of Kashgar)**, London, Wm. H. Allen & Co., 1878, s. 45-46.

Mançular son zamanlarda Oyratlara karşı maruz kaldıkları pek çok mağlubiyetten dolayı çekimsiz harekât etmeyi tercih etmişlerdi. Fakat bir yandan da, Cungarya'yı ele geçirmek için nihai bir sonuca varmak istiyorlardı. 1754 yılının sonuna doğru bütün hazırlıklar tamamlanmış oldu²⁶.

1755 yılının Şubat ayında Mançu ordusu ayrı ayrı iki istikamet ile İli'ye doğru yola çıktı. General Ban-di (班第) kuzey yolu ordusunun (北路军) komutanı tayin edildi, Amarsana ise muavin general rütbesiyle Ulstay'dan yola çıktı. General Yong-chang (永常) batı yolu ordusunun (西路军) başına getirilirken, Sa Lai-er (萨赖尔) ise muavin general rütbesiyle Barköl'den harekât etti. İki ay yetecek kadar yanlarına erzak aldılar. Davaatsi'ye karşı savaşmak üzere her iki Cungar komutan üç biner asker ile öncü birlik olarak gönderildi²⁷. Mançular, Oyratlara karşı yine Oyratların eliyle saldırmayı düşünmüşlerdi.

İki ordu Börtala'da buluştular. Cungarlar, Mançulara karşı hiç bir önleyici güvenlik tedbiri almamışlardı, hatta sınıra asker bile bırakmamışlardı. Bu durum karşısında Mançular oldukça şaşırıldılar²⁸. Mançu ordusu her hangi bir mukavemet ile karşılaşmadan binlerce kilometre ilerleyebilmişti. 5 Mayıs'ta İli'ye geldiler. Cungar Hanı Davaatsi hazırlıksız olduğundan savaşmak yerine askerleri ile beraber çekilmeyi tercih etti. Yedi bine yakın Cungar askeri Mançulara esir düştü. Bu Cungar ordusu için bu büyük bir kayıptı. Güneye Kaşgar tarafına doğru kaçan Davaatsi, 16 Temmuz'da Uçturfan'da yüz küsur adamıyla beraber yakalandı ve Uçturfan Valisi Hoces (霍集斯) tarafından Mançu ordusuna teslim edildi. General Ban-di, Davaatsi'yi Pekin'e gönderdi. İmparator Qien-long, Davaatsi'yi idama mahkûm etmedi, bilakis pek iyi davrandı. Zira Amarsana ilerde Mançulara karşı başkaldıracak olur ise, Davaatsi'yi ona karşı kullanmayı düşündü. Mançular Tanrı Dağının kuzey

²⁶ Kalan, a.g.e., s. 102.

²⁷ Guo, Wang, a.g.e., C:I, s. 253.

²⁸ Kalan, a.g.e., s. 103.

yolunun kontrolünü ele geçirdiler. Cungar Hanlığı böylelikle Mançu hâkimiyetinin altına girdi²⁹.

Pekin'e Mançuların ayaklarına kadar gelerek onlarla işbirliği yapan Amarsana, kısa bir zaman zarfında gerçekleri fark etmeye başladı. Cungar Hanlığı'nın başına geçmek sadece sözde kalmıştı. Cungarya'yı ele geçiren Mançular hâkimiyeti Amarsana'ya vermek bir yana, Cungarya'dan bir daha geri çekilmeme niyetinde idiler. Artık maksatları hasıl olmuştu. Amarsana'yı tamamen etkisiz hâle getirmek isteğiyle onu Re-he'da (热河) bulunan imparatorun yazlık sarayına çağırıp, orada tutuklamayı planladılar. Gelmemesi durumunda ise yerinde bertaraf edilmesi kararlaştırıldı. Ancak o sırada Amarsana Ulungur Nehri'nden (乌伦古河) Tarbagatay'a kaçmayı başardı³⁰.

Mançuların Amarsana olmadan Cungarya'yı ele geçirebilmeleri pek de mümkün değildi. Amarsana Mançulara karşı başkaldırdı, Cungar ahalisi memnuniyetle karşıladı ve çok sayıda kişi isyana katıldı. O sıralar İli merkezli garnizonda Mançuların pek fazla askeri de yoktu. Ban-di ve E Rong-an (鄂容安) komutalarındaki beş yüze yakın Mançu askerinin tamamı Amarsana tarafından öldürüldü. Tanrı Dağlarının kuzey yolunun kontrolü Amarsana'nın eline geçti. Amarsana Cungarya Hanlığı'nı yeniden ihya ederken, kendini de Oyrat Hanı ilan etti, ancak Hanlığın ömrü uzun sürmeyecekti.

1756 yılının Şubat ayında Mançu ordusu tekrar İli'ye saldırdı. Amarsana ise Kazaklara sığındı. Mançulara karşı ardı ardına isyanlar vuku buldu. General Zhao-hui (兆惠) bin beş yüz kişilik ordusuyla muhasarayı bir kaç sefer delmeyi denese de başaramadı ve Barköl'e geri çekildi³¹. Amarsana, Mançuları bir kaç sefer bozguna uğratabildi, ama yine de sonuç alamadı. Cungarlar arasında vuku bulan taht kavgaları ise Mançular için kaçınılmaz bir fırsat oldu. Mançular 1757 yılındaki saldırıda Cungarları mağlup ettiler.

²⁹ Fan, v.d., a.g.e., C:X, s. 36. Âtîf, a.g.e., s. 146.

³⁰ Ablat, Kamil, a.g.m., s. 693.

³¹ Fan, v.d., a.g.e., C:X, s. 37.

Amarsana Haziran ayında tekrar Kazaklara kaçtı. Zaho-hui ve Fu-de (富德) komutalarındaki Mançu ordusu Amarsana'yı yakalayamadı. Amarsana Rus hudutlarına kadar kaçmayı başardı. Uzun zaman geçmeden Tobolsk'de hastalanarak otuz beş yaşında öldü. Qian-long, Oyratların tamamen kılıçtan geçirilmesini emretti. 1758 yılında Zhao-hui ve Fu-de bir kaç yoldan ilerleyerek kalan Cungarları yok etme girişiminde bulundular ve acımasızca katlettiler³².

İmparator Qian-long âdeta soykırım politikası uyguladı. Cungarların esir düştükleri yetişkin erkeklerin tamamı kılıçtan geçirildi. Cungarlar altı yüz binden fazla nüfusa sahip iken 3/10'ü göz kırpmadan öldürüldü, 4/10'ü de çiçek hastalığı gibi salgın hastalıklardan öldü. 2/10'ü bozkırın derinliklerine, Kazaklara ve Ruslara kaçabildiler. Kalanlar ise sadece nüfusun 1/10'u idi. Böylelikle, Cungarların nüfusunun hemen hemen tamamı vahşice yok edildi³³. Tarihi Hamidi adlı eserde bir milyondan fazla insanın öldürüldüğü hakkında bilgi bulunmaktadır³⁴. Kuropatkin de insanlık dışı bu katliamda bir milyon insanın katledildiğinden bahsetmiştir³⁵. Mehmet Atıf'ın verdiği bilgiler de Mançuların kanlı bir şekilde rastgele öldürdüklerini söylemesi, Cungarların sayılarının bir milyonda fazla olduğunu doğrulamaktadır³⁶.

Mançular, Cungarlar üzerinden galip geldiler ancak, 1755-1758 yılları arasında Cungarların Mançulara karşı başlattıkları isyanlar sırasında Mançular, Doğu Türkistan'ın diğer önemli şehirlerini ele geçirebilecek güçte değillerdi. Bunun üzerine 1755 yılında Mançular, Cungarlar tarafından sürgüne gönderilen Han Hoca ile Burhaneddin Hoca'yı İli'ye getirdiler ki, onlar Ak Dağlıların dinî lideri Hoca Ahmed'in oğulları idi. Doğu Türkistan'ın diğer önemli şehirlerini kolay ele

³² Boulger, **a.g.e.**, s. 48. Fan, v.d., **a.g.e.**, C:X, s. 38. Ch'en Ching-Lung, **Çin ve Batı Kaynaklarına Göre 1828 İsyânlarından Yakup Bey'e Kadar Doğu Türkistan Tarihi**, T'ai-pei, (Doktora Çalışması), 1967, s. 105.

³³ Zeng Wen-wu (曾问吾), **Zhong-guo Jing-ying Xiyu-shi** (中国经营西域史), Shang-hai, Shang-hai Shang-wu Yinshu-guan, 1936, s. 252. Ablat, Kamil, **a.g.m.**, s. 693. Wei-yuan (魏源), **Sheng Wu Ji** (圣武记), Bei-jing, Zhong-hua Shu-ju, 1984, s. 156.

³⁴ Molla Musa Sayrami, **Tarihi Hamidi**, Haz. Enver Baytur, Pekin, Milletler Neşriyatı, 1986, s. 140.

³⁵ Wusiman, **a.g.t.**, s. 113.

³⁶ Âtîf, **a.g.e.**, s. 154.

geçirebileceklerini düşündüler ve harekete geçtiler. Zira Sembolik bir dinî liderin olması Mançuların işlerine yarayacaktı³⁷.

Hoca kardeşlerden Burhaneddin Hoca'ya Büyük Hoca, İli'de rehin olarak tutulan kardeşi Han Hoca'ya ise Küçük Hoca denirdi. Burhaneddin Hoca, ezeli rakibi olan Yarkent Hanı Cihan Hoca'ya karşı savaşmak üzere büyük çoğunluğu Müslüman askerlerden oluşan yedi bin kişilik askerî birlik ile Aksu'ya gönderildi. Aksu Kaşgar'ın ele geçirilmesi için önem arz eden şehirlerden biri idi. Aksu'dan sonra Kuçar da kolayca ele geçirilirdi³⁸.

Kaşgar Hükümdarı Yusuf Hoca duruma vakıf oldu. Burhaneddin Hoca'ya, daha doğrusu Mançulara karşı savaş hazırlıklarını tüm hızıyla devam etti. 1756 yılında Yusuf Hoca öldü; yerine geçen Abdullah Hoca Kaşgar, Yeni-hisar, Yarkent, Hotan vesaire şehirlerden asker topladı ve Uçturfan'a doğru yola çıktı. Uçturfan'daki savaş çok çetin geçti. Abdullah Hoca Kaşgar'a geri çekilmek zorunda kaldı. Burhaneddin Hoca Kırgızların yardımıyla Kaşgar'ı da ele geçirmeyi başardı. Ak Dağlılar ile Kara Dağlılar arasında uzun süredir durmak bilmeyen husumet Kaşgar'da tekrar alevlendi. Böylelikle Mançular planlarını peyderpey gerçekleştirmiş olacaktı.

1757 yılında Burhaneddin Hoca, Cihan Hoca'ya karşı savaşmak için Yarkent'e doğru yola çıktı. Yarkent Hükümdarı Cihan Hoca, ahlakı ve kişiliği bakımından dikkate şayan bir şahsiyet idi. Ahali ona karşı fevkalade itaatkârdı. Kendisi ise Kara Dağlı taraftarı idi. Cihan Hoca, bigünah insanların kanlarının dökülmelerini reva görmezken, Mançuların boyunduruğu altına girmek de istemiyordu.

Burhaneddin Hoca askerlerle beraber Yarkent'e geldi, Cihan Hoca'ya elçi gönderildi. Muharebe yapmadan şehri teslim etmeleri, Burhaneddin Hoca ve hamisi olan Mançulara şartsız itaatte bulunmaları talep edildi. Şehri savaşmadan, sulh yoluyla ele geçirmek istemişti. Cihan Hoca katiyen kabul etmedi. Dinsizlerle karşı

³⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 137.

³⁸ Wusiman, **a.g.t.**, s. 110.

gazadan başka bir münasebet tanımadığı cevabını verdi. Savaşa hazırlıkları yapıldı, ahali sonuna kadar Cihan Hoca'nın yanında olacaklarını ifade etti³⁹.

Yarkent şehri Burhaneddin Hoca tarafından muhasaraya alındı. Pek çok çatışma vuku buldu; her iki taraf oldukça fazla can kaybına uğradı. Yarkent ahali sabır ve sebatla mukavemet gösterdi. Burhaneddin Hoca'nın savaşı kazanması âdeta imkânsızdı. Ancak, Yarkent valisi Gazi Beg mazide yaptığı gibi, kendi makamının yerinde kalması şartıyla şehrin kapılarını Burhaneddin Hoca'ya açtı, hıyanet bir daha tekerrür etmiş oldu.

Burhaneddin Hoca şehre saldırdı. Cihan Hoca kaçmayı tercih etti, fakat Burhaneddin Hoca'nın askerleri tarafından yakalandı ve ailesi ile beraber Yarkent'te hemen idama mahkûm edildi. Cihan Hoca'nın biricik oğlu Nazar Hoca ise hayatını kurtarmayı başardı ve Hindistan'a kaçtı⁴⁰. Yarkent'in ardından Hotan'ı da ele geçiren Burhaneddin Hoca, bir kaç ay içerisinde Kaşgar ve çevresini tamamen zapt etti. Bu sefer hâkimiyet Kara Dağlı Hocalardan Ak Dağlı Hocaların eline geçti. Hadiselerin bu şekilde zuhur etmesi aslında Mançuların lehine idi. Burhaneddin Hoca, Mançuların Doğu Türkistan'ı istilası için bir kukla olarak vazifesini yerine getirmiş oldu.

Burhaneddin Hoca bilhassa Mançuların istekleri gibi hareket ederken, kardeşi Han Hoca ise bilakis Mançulara karşı başkaldırdı. Amarsana'nın Mançulara karşı başlatmış olduğu isyanlar sırasında İli'den Yarkent'e kaçmayı başaran Han Hoca, ağabeyi Burhaneddin Hoca'yı Cungarya'nın mevcut durumundan haberdar etti. Mançular amaçlarına ulaştıktan sonra verdikleri sözü tutmadılar; Kaşgar'ı Burhaneddin Hoca'ya vermekten imtina ettiler. 1758 yılında Burhaneddin Hoca kardeşi Han Hoca ile beraber Mançularla karşı savaşıma kararı aldı ve bağımsızlığını ilan etti. Cungarya'yı tamamen ele geçiren Mançular oldukça cesaretlendiler. Fazla

³⁹ Âtîf, **a.g.e.**, s. 149.

⁴⁰ Hayit, **a.g.e.**, s. 19-20.

tereddüde ihtiyaç duymadan Burhaneddin Hoca ve kardeşine karşı savaşmak için yola çıktılar⁴¹.

Temmuz 1758 yılında on bin kişilik Mançu ordusu Turfan'dan Kuçar'a doğru yola çıktı. Mançular Kuçar'da çok güçlü direnişle karşı karşıya kaldılar. Han Hoca ve ordusu üç ay boyunca muhasaraya alındı. Erzak ve askerî mühimmatlar neredeyse tamamen tükendiğinden Kuçar'ı terk etmek zorunda kaldılar. Kuçar'ı ele geçiren Mançular, daha önceki başarısızlıklarının acısını çıkarmak için teslim oldukları hâlde on bine yakın Kuçar ahalisini kılıçtan geçirdiler⁴². Çok fazla bir mukavemet ile karşılaşmadan Aksu ve Uçturfan'ı da zapt ettiler. Aksu'yu askerî üs hâline getirdiler. Bunun üzerine Han Hoca Yarkent'e, Burhaneddin Hoca ise Kaşgar'a geldi. Mançulara karşı en çetin mücadele 1758 yılının sonları ve 1759 yılının başlarında Yarkent'te vuku buldu. Zhao-hui komutasındaki atlı ve piyade toplam dört bin kişilik Mançu ordusu Yarkent'e gelerek şehir dışında bulunan Karasu Nehri kıyısında karargâh kurdular. Birçok defa taarruza maruz kalan Mançular, Han Hoca'nın on binden fazla askeri karşısında oldukça aciz duruma düştüler. Üç ayı aşkın muhasara boyunca perişan oldular, hayli kayıp verdiler. O sırada Kırgızlar isyan bayrağını çektiler. Han Hoca, Kırgızlara karşı mücadele vermek üzere askerlerin bir kısmını Kaşgar'a gönderdi. Bu sayede Mançular tamamen yok olmaktan son anda kurtuldular ve hemen Aksuya kaçtılar.

General Fu-de komutasındaki Mançuların kuzey yolu ordusu 1759 yılının Ocak ayında Karasu'ya geldi. Barköl'den takviye asker gönderildi. Han Hoca, Yarkent'te savunmaya geçti. Zhao-hui ve Fu-de buluştuktan sonra Aksu'ya geldiler. Cungarya'dan da asker gönderildi, askerlerin sayısı toplam otuz bini buldu. Savaş hazırlıklarını tamamladılar. Haziran ayında Zhao-hui ile Fu-de on beş biner asker ile

⁴¹A. Rıza Bekin, "Yakup Beğ'den Önce Doğu Türkistan'daki Ayaklanmalar", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi **Doğu Dilleri Dergisi**, 11/4, 1981, s. 17.

⁴² Bekin, **a.g.m.**, s. 18. Âtıf, **a.g.e.**, s. 158.

ayrı ayrı Kaşgar'a ve Yarkent'e doğru yola çıktılar. Bir ay sonra Zhao-hui'un ordusu Uçturfan'dan Kaşgar'a, Fu-de'nin ordusu ise Hotan'dan Yarkent'e girdi⁴³.

Kaşgar ve Yarkent'ten ibaret mezkûr iki önemli şehir ve çevresi böylelikle Mançuların eline geçti. Kaşgar'ın dağlık bölgelerinde Mançulara karşı direniş bir süre devam etti ise de, 1759 yılının sonlarında sayıca mukayese bile edilemeyecek Mançu askerleri tarafından bastırıldı. Ölüme mahkûm edilmek üzere Mançular tarafından on iki binden fazla insan tutsak alındı.

Han Hoca Yarkent'i, Burhaneddin Hoca ise Kaşgar'ı terk ettiler. On iki bin aile ile beraber Sarı-koldan geçerek Bedahşan'a geldiler ve yerel ahali tarafından çok iyi karşılandılar. Dokuz bin aile ise Hokand'a göç etti⁴⁴. Ağır yaralanan Han Hoca hayatını kaybetti. Burhaneddin Hoca ise Sultan Şah tarafından tutuklandı⁴⁵. Mançuların ağır baskıları karşısında Han Hoca'nın kesilen kafası General Zhao-hui'e teslim edildi ve imparatorluk sarayına gönderildi. Mançuların galibiyet nişanesi olarak Pekin'de demir kafes içinde teşhir edildi⁴⁶. Üç yıl sonra Mançular Burhaneddin Hoca'nın kafasını da ele geçirdiler⁴⁷. Fakat Afganistan Emiri Bedahşan'a girerek, Sultan Şah'a yaptıklarının cezasını da ödettirdi. Mançular Hokand ve Taşkent'e kadar gelerek askerî gücünü hissettirmeye çalıştılar. O sıralar Afganistan herhangi bir işgale maruz kalmamıştı. Afganistan Emiri'ne Mançulara karşı umut olarak bakıldı. Ancak o Bedahşan'ı ele geçirmekle yetindi⁴⁸.

Ak Dağlı ve Kara Dağlı fırkaların birbirilerine karşı hasım gözüyle bakmaları, durmak bilmeyen çevirdikleri entrikalar sonucu tefrika ve nifak baş göstermeye başladı. Halk devletin bekası ve muhafazası uğruna gayret gösterme ruhundan tamamen mahrum bırakıldı. Fırsatı ganimet bilen Mançular vaziyetten çok iyi istifade ederek Doğu Türkistan'ı istilasını gerçekleştirdiler. Acımasızca uyguladıkları

⁴³ Fan, v.d., **a.g.e.**, C:X, s. 39.

⁴⁴ Ablat, Kamil, **a.g.m.**, s. 696.

⁴⁵ **Qing Shi-lu Xin-jiang Zi-liao Ji-lu** (<清实录> 新疆资料辑录), C:IV, Haz. Zhou xuan (周轩), Xiu Zhong-yi (修仲一), Gao jian (高健), Urumçi, Xin-jiang Da-xue Chuban-she, 2009, s. 356.

⁴⁶ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 140.

⁴⁷ Fan, v.d., **a.g.e.**, C:X, s. 39.

⁴⁸ Boulger, **a.g.e.**, s. 49-51.

politikaları neticesinde ahali zelil, hakir, sefil ve fakir durumda bırakıldı. İki-üç yıl içinde zuhur eden savaşlarda beş yüz bine yakın kişi Mançular tarafından ölüme mahkûm edildi⁴⁹.

Mançular, Amarsana ve Han Hoca kardeşler üzerine galip gelerek İli, Kaşgar, Yarkent, Yeni-hisar, Hotan, Uçturfan, Aksu, Kuçar, Bay, Kara-şehir, Kumul, Turfan vesaire önemli şehirleri ele geçirdiler. Mançular Doğu Türkistan'daki hâkimiyetini sağlamaya yönelik tedhiş ve sindirme politikalarını icra ettiler. Sadece Hocalar ailesi değil, başta Kaşgar olmak üzere birçok yerde ahali acımasızca bastırıldı.

Mançuların Doğu Türkistan'ı fiili işgali 1759 yılından itibaren başlamış oldu. Bilakis bağımsızlığına ve özgürlüğüne düşkün halk bir asır boyunca yılmadan mücadelelerini devam etti. Mançulara karşı yürütülen mücadelelerin başlıca olanları şunlardır: Uçturfan isyanı (1767), Cihangir Hoca liderliğinde 1822 ve 1825-1828 isyanları, 1828 yılında Cihangir Hoca'nın öldürülmesinden sonra 1830 yılında ağabeyi Yusuf ve 1845 yılında Yusuf'un oğlu Muhammed Emin liderliğinde vuku bulan isyanlar, Yedi Hoca isyanı (1847)⁵⁰, Veli Han Töre isyanı (1857), Kuçar ayaklanması (1857). 1864 yılında Doğu Türkistan'ın genelinde vuku bulan şiddetli ayaklanmaları neticesinde Mançuların ilk işgali sona erdi.

⁴⁹ Âtîf, **a.g.e.**, s. 164. Boulger, **a.g.e.**, s. 49.

⁵⁰ Mezkûr isyan ve vuku bulduğu tarih hakkında Bkz.: Ch'en, **a.g.e.**, s. 12.

I. BÖLÜM

KUÇAR HÂKİMİYETİ

1.1. Doğu Türkistan'ın Umumî Vaziyeti - Mançulara Karşı Ayaklanmaların Çıkma Sebepleri

Mançuların Doğu Türkistan'da uyguladığı istibdat ve sömürü politikaları ayaklanmaların başlamasında belirleyici rol oynamıştır. Bunların başında ahalinin belini büken ağır vergiler olmuştur. Aslına bakılırsa bu vergi değil, bir nevi sırf soygun idi. Resmi kaynaklarda zheng-gong (正供) ve chai-yi (差役) olarak kayda geçirilen iki çeşit vergi her şeyden önce gelmekteydi.

Zheng-gong; resmi kira ödemeleri ve vergilere denirdi, memur gelirlerinin (maaşlarının) karşılanması için kullanılırdı. Memurların derecelerine göre farklılık gösterirdi¹. Esas olarak çiftçiden alınan tahıl (hububat) ve kumaş türü şeylerdi. Her çiftçi istisnasız ödemek zorundaydı. Tarlalar ziraata (ekine) elverişli olsun veya olmasın fark etmezdi. Hatta kurak bir mevsimden dolayı o yıl elde edilen mahsulâtın tamamı vergiyi karşılamaz ise, halk pazardan satın alarak ödemeye mecburdu².

Mançular tıpkı Cungarların yaptıkları gibi, çok sayıda ahaliyi Tanrı Dağlarının güneyinden Gulca'ya zorla göç ettirdiler. Maksatları onları tarlalarda köle olarak çalıştırmaktı ki, bu bir nevi sürgün idi. Neredeyse tamamen angarya çalışmalara mecbur bırakılan ahali, elde ettikleri mahsulattan sadece kendi yiyecekleri kadarını alabiliyorlardı. On iki binden fazla ailenin Kaşgar'dan Gulca'ya sürgün edildiklerine dair bilgiler ise muhtelif kaynaklar tarafınca doğrulanmaktadır³. Bunlara Tarançı (çiftçi anlamındadır) da denirdi. Mançulara karşı direnç gösterebilecek veya karşı çıkabilecek kim varsa hepsi sürgüne gönderilirken, sahip oldukları arazi ve malları

¹ Zheng, v.d., a.g.e., s. 619.

² Bekin, a.g.m., s. 21.

³ Boulger, a.g.e., s. 68. Atıf'ın verdiği bilgilere göre 12500 kişi sürgüne gönderilmiştir. Âtîf, a.g.e., s.166. Kuropatkin'in de anlattıklarına göre, başkaldırdıklarından dolayı tutuklanan 12500 kişi, siyasi mahkûm olarak Mançular tarafından Gulca'ya sürgüne gönderilmişlerdir. Wusiman, a.g.t., s. 115.

da müsadere edilmişti. İlk başlarda bazı araziler ise mahsulâtın yarısını Mançulara ödemek şartıyla kiraya verilmiştir.

Gulca'da her çiftçi ailenin bir yılda zorunlu olarak Mançulara ödemesi gereken hububat (tahıl) miktarı ise 16 shi, 6 dou, 6 sheng, 6 he, 6 shao (十六石六斗六升六合六勺零)⁴ toplam 16,6666 shi olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşık 1042 kilograma eşit demektir. Bunun haricinde yine her shi için ekstra ilave olarak aldıkları 3 sheng tahıl da vardır. Böylece toplam 17 shi 1 dou 7 sheng tahıl sadece vergi için ödeniyordu. Xi-yu tu-zhi (西域图志) adlı eserde verilen bilgilere göre, normal şartlarda her ailenin bir yılda elde ettiği mahsulat miktarı ortalama 24 shi iken, onun 17 shi 1 dou kadar kısmını vergi olarak ödemek zorundaydı, bu da tüm mahsulatın % 71 demektir.

Diğer şehirlerde de durum Gulca'dan farksızdı. Ahalinin maruz kaldığı durum hiç de iç açıcı değildi. Her yıl sadece vergi olarak ödediği mahsulat (tahıl) miktarı toplam 66000 shi'dan fazla iken, ödediği kumaş miktarı da 40000 topu (büyük top) buluyordu⁵. Bunlar resmi olarak belirlenmiş vergilerdir. Ayrıca, azalma payı adı altında istedikleri zaman zorla aldıkları hububat vergileri de vardı. Miktarları ise kendi keyiflerine göre belirleniyordu.

Chai-yi; karşılıksız çalışmalara denirdi⁶. Ahali bitmek bilmeyen angaryalardan kurtulamamıştır. Sadece bununla da kalmamış; bir de memurların yiyecek içecek gibi gıda malzemeleri, binecek hayvan ve yemleri, odun-saman gibi ihtiyaçlarını da temin etmek mecburiyetinde idiler. Angarya çalıştırmak için zorla götürülen ahali ise köprü ve yolların yapımı, tamiri, su-kanalizasyon ve inşaat çalışmaları, askerî postaların gönderilmesi, ileri karakollara gerekli malzeme ve eşyaların nakliyatı, ayak işlerinin yapılması, maden yataklarında (ocaklarında) bakır, demir, güherçile,

⁴ Bir shi eşittir 62,5 kilogram. Ayrıca 1 shi = 10 dou = 100 sheng; 1 sheng = 10 he; 1 shao = 1/100 sheng. Zheng, v.d., **a.g.e.**, C:I, s. 663. Xia Zheng-nong (夏征农) v.d., **Ci-hai** (辞海), 12. bs., Shang-hai, Shang-hai Ci-shu Chuban-she, 2007, s. 1538.

⁵ Cai Jin-song (蔡锦松), v.d., **Xin-jiang Jian-shi** (新疆简史), 3. bs., C:II, Urumçi, Xin-jiang Ren-min Chuban-she, 1997, s. 92.

⁶ Xia, v.d., **a.g.e.**, s. 162.

kükürt, mücevher gibi madenleri aramak, çıkarmak ve eritmek işlerinde çalıştırılıyordu.

Her hangi bir rütbeli memur veya asker bir yere gidecek olur ise, yol güzergâhlarındaki Beglere önceden haber gönderir; onların konaklama, yeme içme, binek hayvan, araba, koyun, un, pirinç, odun-saman gibi ihtiyaçları karşılanırdı. Bunlardan hiç şüphesiz ahali mükellef tutuluyordu. Her şeyi karşılıksız temin etmek zorundaydı. Böylelikle hiçbir fırsatı kaçırmak istemeyen Begler için yeni bir haksız kazanç elde etmenin kapısı açılırdı. Çeşitli adlar altında alınan ek vergiler saymakla bitmiyordu.

Mançular kendi tayin ettikleri Beglere teşvik ve yardım amaçlı, yang lian qian (养廉钱)⁷ adı altında ayrıyeten para tesis ettiler. Bu paraları da ahali ödemek zorundaydı. Mançu memurlar bizzat paraları kendileri toplar, sonra aralıklarla Beglere dağıtırdı⁸. Bu da memurların kendilerine haksız kazanç sağlamalarının bir çeşit yolu idi.

Mançu memurlar birer diktatör kesildiler. Sonsuz ihtiraslarını gerçekleştirmek için yerli memurlar ile âdeta işbirliği yaptılar. Yerli memurlar buna mukabil Mançu memurlar ile ahali arasında sanki bir araç gibi çalıştılar. Mançu memurlara vergi vermek bahanesiyle, ahaliden istedikleri her şeyi aldılar⁹. Sırtlarını Mançulara dayayan yerli memurların yaptıkları da onları hiç de aratmıyordu. Hacca gitmek, düşün yapmak, cenaze merasimleri düzenlemek, erkânları karşılamak gibi işlerde gereken para, insan gücü, hayvan ve erzak vesaire bütün ihtiyaçlar yine yerli ahali tarafından karşılanıyordu.

Mançular'ın Doğu Türkistan'da bulundurdıkları memur ve askerlerin giderlerini karşılamak için, her yıl 2-3 milyon ser (bir ser 35 grama eşittir) gümüşe ihtiyaçları vardı. Bu ise xie-xiang (协饷) adı verilen, imparatorluğun muhtelif

⁷ Zheng, v.d., a.g.e., C.II, s. 2261-2262.

⁸ Cai, v.d., a.g.e., C.II, s. 93.

⁹ Ch'en, a.g.e., s.148-149.

eyaletlerden elde ettiği yıllık vergilerin belli bir oranı gönderilerek sağlanan mali destek ile ancak karşılanabiliyordu. Zaman geçtikçe eyaletlerin sağladıkları paraların devamı kesintiye uğramaya başladı.

XIX. yüzyılın ortalarında vuku bulan Afyon Savaşı (1840-1842) ve Tai-ping Tian-guo Harekâtı (1851-1864) siyasi cihetten imparatorluğu munkariz duruma düşürmekle de kalmadı, neredeyse devleti mali krize sürükledi. Yorgun düşen imparatorluğun artık Doğu Türkistan'a bakacak hâli kalmadı. Bütçe ciddi rakamlarla açık verirken, mali sıkıntılardan çıkmaza giren imparatorluk, 1854 yılına gelindiğinde durumun vahametini açık bir şekilde dile getirerek, Doğu Türkistan'a gönderilecek olan paraları karşılamakta zorlandığını resmen ifade etti. 1862 yılında ise para göndermeyi tamamen kesti¹⁰. Bai-yanhu liderliğinde Tunganlar aynı yıl imparatorluğun güç durumundan istifade ederek isyan ettiler. İsyan kısa sürede Doğu Türkistan'a kadar yayıldı. Urumçi'de Tuo-delin, Kuçar'da Ma-long ve Kaşgar'da ise Jin-xiangyin liderliğindeki Tunganlar da Mançulara karşı isyan bayrağını çektiler. Bu arada İmparator para göndermeyince Doğu Türkistan'daki memur ve askerlerin geri dönmelerini istedi. Fakat general, ambal¹¹ ve memurlar; Pekin'den her hangi bir maddi destek gelmemesine rağmen yine de altın, gümüş, bakır, kurşun, demir, kükürt gibi maden ocaklarını açarak kendilerinin ve askerlerin ihtiyaçlarını karşılayabileceklerini söylediler.

Doğu Türkistan'ı Mançular için cazip kılan önemli amillerin başında hiç şüphesiz zengin doğal kaynakları olmuştur. Keriye'nin etrafında altın; Aksu, Sayram ve Kuçar'da ise bakır; yine Kuçar'da demir, kömür, kükürt, nişadır (amonyak tuzu); Kaşgar'ın etrafından kömür ve kurşun; Hoten'de petrol, Kelpin'de kükürt, Bay etrafından güherçile çıkmaktadır¹². Ahali angarya çalışmalara sürüklenerek, dağlarda ve deşti-çöllerde maden bulmak için çalıştırıldı. Mamafih çoğu zaman gittikleri yerleri kösü gibi delseler bile, yaptıkları karşılığında cebir ve zulümden başka bir şey

¹⁰ Cai, v.d., **a.g.e.**, C:II, s. 95. Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 174. Dai yi (戴逸), **Zhong-guo Jin-dai Shi-gao** (中国近代史稿), C:I, Bei-jing, Zhong-guo Ren-min Da-xue Chuban-she, 2008, s. 95-104.

¹¹ Mançular tarafından tayin edilen amir veya idarecilere denir; bazen Hâkim anlamına da gelmektedir.

¹² Wusiman, **a.g.t.**, s. 24.

görmediler¹³. Bu da onların beceriksizliklerinden başka bir şey değildi. Vergiler gittikçe çoğalmaya başladı.

Askerler maaşlarını alamayınca memleketlerine geri dönmekle, hatta memurların ev-barklarına ve bütün mallarına el koymakla tehdit ederek isyan bayrağını çektiler. Korkuya kapılan memurlar “eğer her kimse askerlere gümüş hediye edecek olursa, makam verilecektir” yazılı afişleri pazarlara ve sokaklara astırdılar. Makam ve mevki tamahında olanlar fırsatı kaçırmamak için hemen parayla satın almaya giriştiler. Tercümanlar ise bu işin tellallığını yaptılar. İster hırsız, ister kumarbaz hatta avare (serseri) bile olsalar para karşılığında makam sahibi olabiliyorlardı. Memurların çoğalması demek ahali üzerindeki baskının artması demektir¹⁴.

Memurlar, soylu kimseler ve tüccarlar; güya imparatora teşekkür etmenin iyi bir ifadesi olarak para bağışında bulunurlardı. Karşılığında bağış yaptıkları para miktarının az veya çokluğuna göre belli bir makam veya memuriyet ile ödüllendirilirdi. Sömürerek elde ettikleri paranın sadece az bir kısmını bağışlayarak anlık ihtiyaçlar karşılanırdı. Onların gelir kaynakları hiçbir zaman araştırılmazdı, bilakis imparatora olan sadakat gösterisi olarak bakılırdı. Aslında yapılan bu teberrular rüşvetin farklı bir çeşidi idi. Barköl’ün (镇迪道) Yi-le nahiyesinin (宜乐县) Hâkimi (ambalı) Qing-an (清安), oğlunun yedek Hâkim (候补知县 yedek ambal) olabilmesi için 3000 ser ak gümüş harcamıştır. Para karşılığı makam satın almak, hiç kimsenin yadırgamadığı normal bir hadise hâline gelmiştir. Parası olan herkes belli bir mevki sahibi olabiliyordu¹⁵.

Bir kaç örnek verecek olursak; aslı Turfan’lı olan Epridun Vang Beg, Yarkent’in Hâkimi idi. Suç işledi bahanesi ile makamından uzaklaştırılırken, yerine ise kendisinin uşağı olan Hotan’lı Rüstem Beg, Yarkent’in Hâkimi tayin edildi. Zira 2000 yambu (at toynağına benzer ve büyüklükte döküm hâline getirilmiş gümüş para)

¹³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 174-175.

¹⁴ **A.e.**, s. 176.

¹⁵ Cai, v.d., **a.g.e.**, C:II, s. 97.

karşılığında satın almıştı. Yine aynı şekilde, Kuçar'lı Mirza İshak Vang Beg ile Mirza Ahmet Vang Beg'in hizmetçisi (uşağı) olan Kuçarlı Kutluk Beg, Kaşgar'a Hâkim olurken; kardeşi Seyid Beg de 1500 yambu karşılığında Aksu'ya Hâkim oldu¹⁶.

Makamından alınmış (görevine son verilmiş), memuriyet derecesi (rütbesi) düşürülmüş veya ceza görmüş kimse, sebebi ne olursa olsun yeter ki belli miktarda para ödeyerek eski makamlarını geri kazanabilirdi. Nitekim Kuçar'ın Hâkimi Ahmet (爱玛特) Yarkent'te Hâkim Beg olarak görev yaptığı sıralarda, yabancılarla tek başına temasta bulunduğundan dolayı cezalandırılmıştı. Sonra askerlerin maaşı için para bağışında bulundu. Bu durum Mançu İmparatoru'na olan sadakat ve fedakârlığın bir göstergesi olarak kayda geçti, suçu affedildi. Turfan Vang'ı (郡王) işlediği bir suçtan dolayı Vang'lık makamından alınmıştı. O da askerlerin maaşı için para bağışında bulundu, ikinci yıl ödül olarak makamı geri verildi¹⁷. Hatta işledikleri ağır suçlarından dolayı Doğu Türkistan'a sürgüne gönderilen Mançu memurlar da para karşılığında kurtulabiliyorlardı.

Teberru edenlerin durumu ve bağış yaptıkları paralarının miktarı farklılık gösterse de, onların asıl maksatları aynı idi. Para karşılığı satın aldıkları makamları sayesinde harcadıkları paraları geri kazanmaktan öte, daha da fazlasını sömürmek idi. Parası olanlar rüşvet vererek memur veya Beglerin himayesi altına girerlerken; bütün yük ise yine parasız, çaresiz, gariban ahalinin üzerinde idi. Ahali yerlerini, sularını, hayvanlarını, ev eşyalarını ve dahi mutfak aletlerini bile Mançu memurlara rehine koymak mecburiyetinde kaldılar¹⁸.

Mançular, Doğu Türkistan'ın muhtelif şehirlerinde, köy ve kasabalarında hatta ücra köşelerdeki küçük pazarlarda dahi dükkânlar açtılar. Ahaliyi yüksek faizde borca teşvik ettiler. Ahali aldıkları borçlarla ancak vergileri ödeyebildiler. Fakat

¹⁶ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s.176-177.

¹⁷ Cai, v.d., **a.g.e.**, C:II, s. 98.

¹⁸ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 175.

yağmurdan kaçarken doluya tutulmak misali, borçla borcu kapatmaya çalışırken ellerindeki menkul ve gayri menkul ne varsa hepsini kaybettiler¹⁹.

Doğu Türkistan'daki hâkimiyeti iyice sarsılan Mançular, çareyi yine ahalinin üzerindeki baskıyı artırmada bulmaya çalıştılar. Askerlerin maaşı, giyim kuşama, erzak ihtiyaçları vesaire neredeyse karşılanamaz hâle gelmişti. Akla gelebilecek bütün yolları denemekten imtina etmediler. Mançular işe öncelik olarak madeni para basmakla başladı. Paraları bastırmak için bakıra ihtiyaçları vardı. Bakır ve kurşun gibi maden ocaklarını arama gerekçesiyle ıssız dağlara gönderilen ahali, sadece dağlarda maden aramakla da kalmadı, maden eritme ve dökümhanelerde para basma işlerinde de çalıştırıldı.

Tanrı Dağlarının güneyinde de vahamet kesp etmişti. Ahalinin durumu daha beterdi. Para bastırmak için gereken bakırın tedarikine ahali mecbur tutuldu. Bakır fiyatlarının yüksek olmasına Mançular hiç de aldırmaz etmedi. Ambal ve Beglerin keyfi uygulamaları neticesinde vergi çeşitleri oldukça çoğaldı. Ahali âdeta nefes bile alamaz hâle geldi. Tanesi bir pul (bakır para birimi) olan bakır para ihtiyacı karşılayamazken, üzerindeki değeri beş pul ve üzeri olan 10 pul, 50 pul, 100 pul gibi bakır paralar bastırıldı; bunlara Da-qian (大钱) yani büyük para denirdi. 1855 yılından itibaren büyük miktarda Da-qian bastırılmaya başlandı. Da-qian'in tedavüle çıkması gümüşün değerini artırırken, paranın değerini düşürdü. Enflasyon uçuşa geçti²⁰.

Tahıl (hububat, mahsulat) vergisine bağlı olarak azalma payı gibi muhtelif isimler altında ek vergiler ilave edilirken, ticaret vergisine de yenileri eklendi. Örnek verilecek olursa; Mançular, 1852 yılında Turfan'da pamuk vergisi, 1856 yılında Urumçî'de ilk önce tuz vergisi, daha sonra ise tütün vergisi almaya başlarken, Gulca'da ise yeni bir ticaret vergisi uygulamaya koydular. 1857 yılında Gulca, Targabatay ve Aksu'da çay vergisi, 1858 yılına gelindiğinde ise Aksu'da kumaş

¹⁹ Bekin, **a.g.m.**, s. 22.

²⁰ Cai, v.d., **a.g.e.**, C:II, s. 95.

vergi almaya başladılar. Kaşgar'da da kumaş vergisi almaya başladıktan hemen sonra çay ve çerçi mallar vergisi de ilave ettiler²¹.

Mançuların Doğu Türkistan'ın genelinde hiç tereddüt etmeden kolayca uyguladıkları vergilerin başında ise tuz vergisi gelirdi. Tuz vergisi için herkes her ay iki pul ödemek zorunda idi. Ayrıca yine her ay her bir kişiden alınan "çoka başı" denen para da vardı²². Her bir baş hayvan için ise, yılda ödenmesi gereken hayvan vergisine ilave olarak yayla vergisi de alınırdı. Hatta odun satarken alınan odun vergisi, ineği olanlardan alınan süt vergisi de mevcuttu²³.

1860 yılında Mançular Gulca'da Li-shui (厘税) ismi ile yeni bir ticari vergi daha da ilave ederek uygulamaya başladılar. Yerli tüccarlar Rus mallarını satarlarken, Li-shui vergisi ödemeleri gerekirdi; ancak yabancı tüccarlar bu vergiden muaf tutuldular²⁴. Aynı yıl Aksu'da Maslahatçı Ambal (参赞大臣) bizzat kendisi ahaliden tuz vergisi aldı. 1862 yılında Uçturfan'da ise, günlük hayatta kullanılan işlenmemiş tuzdan bile vergi almaya başladı.

1863 yılında Yarkent'in Maslahatçı Ambal'ı, Yarkent ile Kaşgar'ı bağlayan en önemli ana yollardan biri olan Barçuk (Maral-başı) ana yolu üzerine kontrol noktası tesis ederek geçiş vergisi almaya başladı. Kumul'daki memurlar da sanki birbirleriyle yarışıyormuşçasına kafalarına göre keyfi vergi uygulamaya başladılar. Urumçi Valisi (都统) keyfi bir uygulama ile Urumçi'ye bağlı bölgelerden ek tahıl (hububat) vergisi alınmasını emretti. Çi-tai (奇台)'da çiftçiler toplam 12 shi ağırlığında 3 çeşit tahıl vergisi ödüyorlardı. 1854 yılına gelindiğinde ise, 4 shi ağırlığında yeni bir vergi ilave edilerek %33 oranda vergi artışı yapıldı²⁵.

Beterin beteri vardı. Gulca'nın Da xi-gou (大西沟) denen bölgesinde yöreye has bir çeşit ağaç yetişiyordu. Fakir ahali ağacın yapraklarını toplayıp çay yerine

²¹ A.e., s. 96.

²² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, 174-175.

²³ Boulger, **a.g.e.**, s. 62. Bekin, **a.g.m.**, s. 21.

²⁴ Cai, v.d., **a.g.e.**, C:II, s. 96.

²⁵ A.e., s. 96-97.

tüketiyorlardı. İli Generali duruma vakıf olur olmaz fırsatı kaçırmak istemedi ve hemen ağacın yapraklarından da ticari vergi almaya başladı. Ahali çok zor şartlarda yaşamaya mahkûm bırakıldı, zira memurlar kendi ceplerini doldurmak için yarışa girmişlerdi. Murakabe aslında ahali için yeni bir zulümdü. Kuçar Hâkimi Emet denetim (teftiş) için Yakent'e gönderildi; beraberinde geldikleri yetmiş aşkın kişi yol boyunca huzursuzluk çıkarttılar. Durumdan haberdar olan ahali, daha onlar gelmeden evvel yurtlarını bırakıp kaçtılar²⁶.

Mançular askerlerin ihtiyaçlarını karşılamakta oldukça zorlandılar. Yeni tarlalar açarak çare bulmaya çalıştılar. Saymakla bitmeyen vergilerden dolayı ödeyecek hiç bir şeyi kalmayan ahali, vergileri ödeyemedi bahanesiyle zorla angarya çalışmalara götürüldü. Çalışma aletleri ve yiyecek içeceklerini de beraberinde almaları şart koşuldu. Angarya çalışmaların sonu bitmek bilmezken, bilakis memur ve Begler kendi ceplerini doldurmaktan yorulmadılar. Servet sahibi olabilmek için ahalinin mallarını gasp etmeyi haksızlık telakkisi olarak görmediler. İli Generali Chang-qing (常清) para toplamada öyle bir hâle geldi ki, ahalinin ona Chang çuval²⁷ demesi hiç de abartılı değildi.

Uçturfan'da Mançu memurların aşırı derecede zorbalık etmeleri, yanı sıra zevk ve sefaya çok düşkün olmaları karşısında ahali oldukça rahatsız olmuştur. Uçturfan Hâkimi halkı aşırı derecede aldatıp soyarken, askerler ise kadın ve kızlara tecavüz etmişlerdir. Gün gittikçe artan şiddet, baskı ve zulme karşı hiç tahammülü kalmayan Uçturfan ahali, 1765 yılında Mançulara karşı ayaklandı. İlk hedef Uçturfan'ın Hâkimi oldu, akabinde askerler ve memurlar hedef alındı.

Kaşgar'daki Mançu askerlerin komutanı Naştung, Mançulara karşı Uçturfan'da vuku bulan ayaklanma haberini alınca hemen İli'ye gitti. On bin kişilik ordu ile Muzart Dağı boğazından geçerek Uçturfan'a geldi ve şehri muhasaraya aldı. Uçturfan ahali kendilerinden oldukça fazla Mançu askerleri karşısında bütün gücüyle sebatla mukavemet gösterdi. Erzak ve levazımatlar tükendi. Kuşatma üç ay

²⁶ A.e., s. 99.

²⁷ A.e., s. 98.

sürdü; şehir elden çıktı. Şehri zapt eden Mançu ordusu gözdağı vermek istedi. İmparatorun emriyle ahalinin tamamı kılıçtan geçirildi. Mançular ıssız bıraktıkları Uçturfan'a başka şehirlerden ahaliyi zorla göç ettirdiler²⁸. Böyle bir dehşet Doğu Türkistan tarihinde nadir görüldü. Cebre ve zulme dayanamayıp şikâyetle bulunanlar ise acımasızca cezalandırıldı. Bunlar sürgüne gönderildi, hapse atıldı. Çoğu zaman ise idama çarptırıldı.

Aksu Bay'da İsa Günbez ve Muhammed Ali Buğra başta olmak üzere bir grup kişi şikâyetle bulundu. Bilakis Mançular kendi uydurdukları suçları bahane ederek onları tutukladılar. İsa Günbez yanı sıra on yedi kişi darağacına gönderilirken, bazıları da duvara diri diri çivilenerek idam edildiler. Hatta bir kaç kişi ise aç ve susuz bıraktıktan sonra kireç suyu içtirilerek anında öldürüldüler.

Kuçar'da da Muhammed Ali Şeyh ve Molla Musa İmam liderliğinde birçok kişi şikâyetlerini dile getirdiler. Zira ağır vergilere tahammül edecek güçleri kalmamıştı. Haklı olmalarına rağmen, haksız duruma düştüler. İmparatora karşı çıkıyor bahanesi ile müsebbibi olmadıkları suçlarla tutuklandılar. Muhammed Ali Şeyh ve İbrahim Erbab Beg başta olmak üzere ondan fazla kişinin vücutları doğranarak parçalanıp öldürüldü. Bir kaçının ise ayak kirişleri kesilerek topal bırakıldılar. İlim Kökbaşı, Teley Kökbaşı ve Tohti Kökbaşı vesaire kırktan fazla kişi ağır kelepçe, pranga ve zincirlere vurularak hapse atıldılar. Asayiş sanki Anka kuşunun yumurtası gibi kaybolurken, huzur ve esenlik (barış ve huzur) ise Simurg kuşu gibi Kaf Dağı'nda vatan tuttu²⁹.

Mançular tarafından tayin edilen yerli memurların Mançular gibi giyinmeleri ve Mançular gibi örgülü uzun saç bırakmaları şart idi. Ayrıca, binek hayvanın üzerine binen yerli ahalden her kimse, Mançu memurlara tesadüf ettiklerinde hemen binek hayvanlarından inmeleri, tazim beca getirerek önlerinde eğilmeleri, eğer karşılarındaki kişi Ambal ise diz çökerek kulluğunu ifade etmeleri mecbur idi. Amir şehri murakabe ederken, amir geçip gidince kadar ahalinin yerde diz üstü oturmaları

²⁸ Âtîf, **a.g.e.**, s.169-172. Wusiman, **a.g.t.**, s. 114-115.

²⁹ Sayramî, **Tarihi Hamidi**, s. 169-170, 175. Wusiman, **a.g.t.**, s. 122.

şarttı. Daha da ötesi eğer Ambal puthaneleri (mabet, tapınak) ziyaret edecek olur ise, Müslüman memurların hatta Hâkim Begler de dâhil elleri arkasında diz çökerek mabet kapısı önünde beklemeleri gerekirdi. Aslında bütün bunlar aşağılanmaktan başka bir şey değildi.

Yukarıdan aşağıya bütün memurlar sadece para kazanmanın peşinde idiler. Heybelerini doldurmak için yapmayacakları hiç bir şey yoktu. Ahaliyi sanki inek gibi sağıp hâlsiz duruma düşürdüler. Mançular bütün bu olup bitenleri görmemezlikten geldiler. Zira onlar da aynı yollarla kendi çıkarlarını koruyorlardı. Onlar için sömürü bir alışkanlık hâle gelmişti. Karşı çıkanları ise idam ile bastırıyorlardı. Ancak ahalinin kalplerindeki intikam ateşini hiçbir zaman söndüremediler. Hokand'a, Buhara'ya ve Taşkent'e kaçıp gidenler oralarda Mançuların zorbalıklarını dile getirmekle kalmadılar, hatta Mançulara karşı güç oluşturmaya çalıştılar³⁰.

Her türlü haklarından tamamen mahrum bırakılan ahali, çeşitli baskılara tabi tutulmuş, millî gururu ayakaltlarına alınmış, eş ve çocuklar da dâhil köle hâline getirilmişlerdir. Sefil, aç, kendi yurtlarından mahrum bırakılarak sürgün edilmişlerdir. Alacak nefesi bile kalmayan ahalinin sabrı çoktan tükenmişti. Nihayetinde kulluk esaretinden kurtulmak için Doğu Türkistan'ın genelinde Mançulara karşı ayaklanmalar ardı arda patlak vermiştir.

1.2. Kuçar'a Güneş Doğarken (Kuçar Ayaklanması)

1864 yılında, Mançuların Doğu Türkistan'ı istilasından bir asır sonra istibdat politikalara maruz kalan, hakir ve yoksul hayata mahkûm edilen ahali başkaldırmaya başladı. Nitekim Molla Musa Sayrami'nin, Mançulara karşı Kuçar'da vuku bulan ayaklanmaları ise Kuçar'a güneş doğdu (parladı)³¹ olarak nitelemesi, ayaklanmaların ne manaya geldiğini veciz bir şekilde ifade etmiştir. Hiç şüphesiz ki, tarihî açıdan da yeni bir dönüm noktası idi. Domino etkisiyle Doğu Türkistan'ın genelinde patlak veren isyanlar, Mançuların ilk işgalinin sonunu getirecekti. Kuçar ayaklanmasından

³⁰ Wusiman, **a.g.t.**, s. 127-130. Âtîf, **a.g.e.**, s. 174.

³¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 181.

bir hafta sonra Būgūr, Bay, Sayram, Korla ve Kara-şehirde de Mançulara karşı başkaldırılar ardı ardına vuku buldu³². Kuçar, Hotan, Kaşgar, İli, Urumçi vesaire şehirler ise ayaklanmaların merkezi hâline geldi.

1864 yılı 6 Haziran gecesi Tunganlardan Ma şiu-er, Ma-long ve Şemsettin Halife başta olmak üzere bir grup kişi Mançulara karşı ayaklandılar. Kuçar'ın Vai-şiang (外廂) pazarını ateşe verdiler, karşılarına çıkan memur, asker³³ kim varsa hepsini öldürdüler. O sırada Yeni-hisar Hâkim Begi'nin oğlu Allahyar Beg kendisi Kuçar'da idi ve kadere mahkûm bir kaç kişi ile beraber Mançulara karşı başkaldırdı. Ambal ve memurların çalıştıkları resmi daireleri ateşe verdiler. Şafak sökene kadar çok sayıda Mançu (kaynak eserlerde çoğu zaman "kâfirler" ifadesi kullanılmıştır.) öldürüldü. Ertesi sabah Mançu askerleri memurlar ile beraber karşılık verdiler, ancak mağlubiyete uğrayıp kaçtılar³⁴.

1864 yılı³⁵ 17 Ağustos gecesi Kuçar'ın büyüklerinden İbrahim Töre, Yolbaris Töre, Sıddık Beg, Kasım Beg, Ruzi Beg Bahadır ve Tohtang Bahadır vesaire kişiler bir araya gelerek Mançulara karşı başkaldırdılar. İlk saldırı hedefleri ise Mançuların işletmekte oldukları genelevler oldu. Genelev çalışanları sokaklara götürülerek

³² Cai, v.d., **a.g.e.**, C:II, s. 111.

³³ Mançuların Doğu Türkistan'daki ordusu, Mançu askerlerden müteşekkil Man-ying (满营, yani Mançu askeri birlik) ve Çinli askerlerden müteşekkil Lü-ying (绿营, yani yeşil bayraklı askeri birlik) şeklinde iki askeri birlikten oluşturulmuştur. Ch'en, **a.g.e.**, s. 13.

Ayrıca Mançular Doğu Türkistan'da yerli ahali ve Kalmuklardan da oluşan küçük de olsa askeri birlikler teşkil etmişlerdir. Eğer kaynak eserlerde birlikleri oluşturan askerler hakkında özel olarak bilgi verilmemiş ise, onları Mançu askerleri şeklinde vermeyi tercih ettik.

³⁴ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 182. Molla Musa Sayrami, **Tarihi Eminiye**, Haz. Muhammed Zunun, Urumçi, Xin-jiang Halk Neşriyatı, 1989, s. 54.

³⁵ Kuçar'da Mançulara karşı birçok ayaklanma vuku bulmuştur. İlki 1864 tarihindedir. Başka bir kaynaktaki ise 28 Şubat 1866 yılında vuku bulan ayaklanma hakkında bilgi vermektedir. Bkz.: Talib Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 1 (Prov. 115). [Dönemin Doğu Türkistan tarihi açısından oldukça önem arz eden mezkûr el yazması eser, İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesi'nin "The Jarring Collection" bölümünde Jarring Prov. 115, 116 ve 117 numaraları ile kayıtlı bulunmaktadır. Mezkûr eserin müellifi Molla Nimet Mingbegi oğlu Talib Ahun olup eseri 1899 yılında (Hicri 1317 Cemazeyilahir 1) tamamlamıştır. Hotanlı olan yazar, Atalık Gazi ve nesebînin unutulmaması için eseri kaleme aldığından bahsetmiş fakat esere isim vermemiş veya daha sonra kaybolmuştur (Bkz.: Jarring Prov. 117, s. 129.). Tezimizde yazarın muradından yola çıkarak esere "**Atalık Gazi Yakup Beg**" ismi verilerek kullanılmıştır]. Fakat 1866 yılında Kuçar'da Mançu askerleri yoktu ve yıl olarak diğer kaynak eserler tarafından da doğrulanmamaktadır.

Kuropatkin'in verdiği bilgilere göre, Raşiddin Han Hoca 1862 yılında Mançulara karşı cihat ilan etmiştir. Wusiman, **a.g.t.**, s. 154. Fakat verdiği tarih doğru değildir.

başları vücutlarından koparıldı. Ayrıca pazar başındaki Mançular da öldürüldü. Dehşete kapılan Mançular mühimmat depolarını ateşe vererek kendilerini imha ettiler³⁶.

Kuçar isyanına ahalinin büyük kısmı katıldı, ondan fazla Mançu memuru öldürüldü. Sabah vaktine doğru Yeni-şehir tamamen muhasaraya alındı. Kuçar'da bin Mançu ve yüz elli Kalmuk toplam bin yüz elli Mançu askeri vardı. Mançu askerleri top ve tüfeklerle saf hâlinde savaş hazır konuma gelmişlerdi. Kuçarlılar, Andicanlılar, Kaşgarlılar³⁷ ve Tunganlar sanki pervanelerin kendilerini ateşe vurdukları gibi birden Mançu askerlerinin üzerine saldırıya geçtiler. Bayraklarını ters diken Mançu ve Kalmuk askerleri kaçmaya çalışsalar da sağ kurtulamadılar. Bin yüz elli Mançu askerinin hepsi öldürüldü, şehir ele geçirildi³⁸. Böylelikle Mançuların Kuçar'daki hâkimiyetine son verildi.

Ayaklanmalara dair Mançu arşivlerinde hayli belge bulunmaktadır. Buna göre İmparator Tong-zhi'nin (同治) (1862-1874) üçüncü yılı Nisan ayında, Kuçar'da Tungan Ma-long (马隆) başta olmak üzere bir grup kişi, dışardan Tian Man-la (田满拉) (Tian molla olabilir) ve Su Man-la (苏满拉) (Su molla olabilir) ile gizli işbirliğinde bulunarak Mançu Hükümetine karşı ayaklandılar. 5 Nisan günü Kuçar şehri ateşe verildi. 3 Mayıs'ta Han Ambal (办事大臣) Sa ling-a (萨凌阿), Yeni-hisar'ın Ağlakçı Han Ambalı (领队大臣) Ven-yi (文艺) ve Yarkent'in muavin

³⁶ Hacı Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, Kaşgar, 1908 (Hicri 27 Muharrem 1326), s. 349 b, 348 a. (El yazması eser. Institut Narodov Azii Akademii Nauk, Russia. D124)

Mezkûr el yazması eserin sayfa numaraları ile ilgili üç çeşit numaralandırma mevcuttur. Biri sayfanın sol üst köşesinde sayfa 2'den başlayıp bir sayfa atlayarak kendi sırasını takip ederken, diğeri ise sayfanın üst ortasında sayfa 1'den başlayıp sayfa atlamadan kendi sırasını takip etmiş, ancak belli bir sayfadan sonra devam etmemiştir. Bir diğeri ise sayfanın üst ortasında sayfa 352'den başlayıp bir sayfa atlayarak kendi sırasını geriye doğru takip etmiştir. Çalışmamızda ise mezkûr sayfa numarası tercih edilmiş, sayfa numarasının bulunduğu sayfaya a, numaralandırma yapılmamış (atladığı) sayfaya ise kendinden önceki sayfa numarasının b sayfası olarak verilmiştir.

Müellifin kendisinin verdiği bilgilere göre **Cami'üt Tevarih** toplam dört nüsha yazılmıştır. Biri Şami Damolla'ya, diğeri Hotan'lı bir zengine verilirken; iki tanesi ise Andican'a ve Piskent'e gönderilmiştir. Bkz.: Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 2 b.

³⁷ Birçok kaynak eserde "Kuçarlılar, Andicanlılar, Kaşgarlılar" gibi ifadeler karşımıza çıkmaktadır. Mezkûr ifadeler dönemin Doğu Türkistan'ında sıkça kullanılmış hatta az da olsa günümüze kadar devam etmiştir.

³⁸ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 348 a / b.

(yardımcı) Ambalı (帮办大臣) Wu ren-bu (武仁布) aile fertleriyle beraber öldürüldü³⁹. İmparatorluğunun hudutları içerisinde vuku bulan Tai-ping Tian-guo harekâtı (太平天国运动), Nian-jun ayaklanması (捻军起义), Shan-xi ve Gan-su Tungan ayaklanmaları (陕甘回民起义), özellikle de güneybatıda yani Guang-xi (广西), Gui-zhou (贵州), Yun-nan (云南) gibi bölgelerde yaşayan Zhuang (壮族), Miao (苗族) ve Tunganların Mançulara karşı başkaldırımları neticesinde İmparator Doğu Türkistan'a takviye asker gönderemedi⁴⁰.

Kuçar ahalisi kısa sürede şehir kalesini ele geçirdi. Akabinde ilk işleri kendilerine bir lider aramak oldu. O sıralar Yarkent'in Hâkimi Ahmet Vang Beg Kuçar'da idi, işlediği bir suçtan dolayı imparatorun emri ile makamından uzaklaştırılarak memleketi Kuçar'a gönderilmişti. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Kuçar'da oldukça etkili konuma gelen Hadi sülalesinden olan Ahmet Vang Beg; hem soyu hem de kişisel tecrübeleri bakımından lider olabilecek kişi olarak görüldü. Tunganlar da dâhil bir çok kişi Ahmet Vang Beg'e gelerek kendilerine lider olmasını talep ettiler. Zira ataları çok eskiden beri yurdu yönetmişlerdi. Can-ı gönülden emrini yerine getireceklerini ifade ettiler. Ahmet Vang Beg, Kuçar ahalisinin sayıları oldukça fazla Mançu ordusu karşısında karşı gelebilecek güçte olmadığını dile getirirken; dedeleri ve babası da dâhil imparatorun emrinde görev yaptıklarını, makam ve mevki sahibi olurlarken, sadece imparatorun iltifatına mazhar olmakla da kalmayıp, bizzat kendisinin bir kaç sefer imparatorun huzuruna çıkma şerefine nail olduğunu, bu nedenle Mançulara karşı gelemeyeceğini söyledi. Hatta yaşının yetmiş gördüğünü, lider olma hevesi ve arzusunun da hiç olmadığını ilave ederek reddetti. Neticede Kuçar ahalisi Mançulardan umudunu kesmeyen Ahmet Vang Beg'i idama mahkûm etti⁴¹. **Cami'üt Tevarih**'te anlatılanlara göre ise Kuçar

³⁹ Wei Guang-tao (魏光焘), **Kan-ding Xin-jiang Ji** (勘定新疆记), C:I, Tai-bei, Wen-hai Chuban-she, 1976, s. 20. Ch'en, a.g.e., s. 43.

Adı geçen unvanlar hakkında Bkz.: Ablet, Veli, Davut, **Çince-Uygurca Tarihi Terimler Karşılaştırmaları**, Urumçi, Xin-jiang Üniversitesi Neşriyatı, 2003, s. 87.

⁴⁰ Detaylı bilgi için Bkz.: Dai yi (戴逸), **Zhong-guo Jin-dai Shi-gao** (中国近代史稿), C:II, Bei-jing, Zhong-guo Ren-min Da-xue Chuban-she, 2008, s. 445-512.

⁴¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 183-184.

ahalisi Ahmet Vang Beg'e hiçbir teklifte bulunmadılar ve "sen Mançularla işbirliğinde bulunmuşsun" diyerek bütün mallarını yağmaladıktan sonra öldürdüler⁴².

1.3. Raşiddin Hoca'nın Kuçar'da Tahta Oturtturulması ve Kuçar Ordusunun İlk Başarıları

Kuçar'da kısa sürede Tunganlar, Kuçarlılar, Kaşgarlılar ve Andicanlılar ayrılarak karşı karşıya geldiler⁴³. Tefrika karşısında şehrin ileri gelenleri Kuçar'da ikamet etmekte olan Kasaniyye tarikatının⁴⁴ Hocalarından Raşiddin Hoca'dan⁴⁵ medet umdular. O sıralarda Raşiddin Hoca, Mevlana Erşiddin Veli'nin türbesinde dua ve zikir ibadetleri ile meşgul idi. Epeydir Raşiddin Hoca'nın mürit ve muhlisi hâline gelmiş ahali, ona itaat ederlerdi⁴⁶.

Kuçar, Kaşgar, Yarkent, Aksu, Şehriyar, Bügür vesaire şehirlerin molla, ulema, kadı, imam, tüccar ve zenginleri bil-ittifak istişare ile; kabul edip etmeyeceğine bakmaksızın, daima mukteda olarak gördükleri Raşiddin Hoca'yı getirdiler ve kendilerinin lideri olarak hanlık tahtına oturmasını istediler. Neticede beyaz keçe üzerine oturtturarak han ilan ettiler. Tohti İşik Ağa'yi vezir, İshak Hoca'yı Leşkerbaşı, Cemaldin Hoca'yı Dadhah (vali, il beyi), Sıddık Beg'i Emir Leşkerbaşı, Muhammed Töre'yi ise Bahadırbaşı tayin ettiler. Kuçar'ın Hâkimi Kurban Beg başta olmak üzere toplam sekiz Beg ölüme mahkûm edilerek mal ve mülklerine el konuldu. Korkuya kapılan diğer yerli memurlar ise hemen Raşiddin Hoca'nın emrinde olacaklarını ifade ettiler⁴⁷. Raşiddin Han'ın saltanat tahtına oturmasıyla beraber Doğu Türkistan'ın genelinde Mançulara karşı ayaklanmalar vuku buldu. Kuçar ile

⁴² Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 348 b.

⁴³ **A.e.**, s. 347 a.

⁴⁴ Nakş-i bendiyye tarikatı şubelerinden biri, kurucusu Şemsüddin Ahmed-ül-Kasani'dir.

⁴⁵ Raşiddin Hoca beş kardeşin en büyüğü olup, kardeşleri ise İshak Hoca, Cemaldin Hoca, Fethettin Hoca ve Celalettin Hoca idi. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 80 b, 81 a (Prov. 115).

⁴⁶ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 349 a.

⁴⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 184. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 347 a / b. Muhammed Ömer, **Badevletname**, 1890 (Hicri 15 Muharrem 1308), s. 16 a (El yazması eser. Institut Narodov Azii Akademii Nauk, Russia. C587). Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 81 a / b (Prov. 115).

yetinmeyen Raşiddin Han, bir kaç sene içerisinde doğuda Urumçi ve Kumul, batıda ise Kaşgar ve Yarkent'e kadar ilerledi.

Mançuların Urumçi'deki komutanı (都统) Ping-rui (平瑞) Kuçar'daki ayaklanma haberini öğrenince, alelacele Kara-usu'nun (喀拉乌苏 Karasu da denmektedir) Ağlakçı Han Ambalı (领队大臣) Wen-yong'ı (文永) Kuçar'a Han Ambal tayin ederek, bir kaç yüz asker ile beraber Kuçar'a gönderdi. Uşşaktal'a⁴⁸ geldiklerinde hepsi Kuçar askerleri tarafından öldürüldü (Uşşaktal ise Kuçar'dan 300 kilometre uzaklıkta idi)⁴⁹.

Raşiddin Han, Kuçar'da idarenin başına geçti ve hemen orduya asker almaya başladı. Şehrin savunmasına öncelik vererek, önemli mevkilere asker konuşlandırdı⁵⁰. Demirci, bakırcı ve kuyumcu gibi meslek sahiplerini bir araya getirerek top, tüfek, mızrak, kılıç, ay balta gibi savaş aletleri yaptırdı, tuzculara ise barut hazırlattı, savaş için gereken bütün ihtiyaçlar tamamlandı. Ahalinin istek ve şikayetlerine kulak vererek puthane (tapınaklar), meyhane, bozahane⁵¹, genelev ne varsa hepsini yıktırdı. Yerlerine ise mescit, medrese ve tekkeler inşa ettirdi. Bu arada diğer bölgelerdeki Mançuların kendileri için tehdit oluşturdukları kanaatine varan Kuçarlı, Aksulu, Kaşgarlı, Yarkentli ve Andicanlı birçok tüccar bir araya gelerek Mançulara karşı savaşma kararı aldılar⁵².

Raşiddin Han tahta oturduktan iki gün sonra, idari düzenlemeye giderek dayısı Burhaneddin Hoca'yı (Hetip Hoca da denmektedir) Emirleşker; Molla Osman Ahun'u ise Kadı Asker (kazasker) tayin etti. Küçük oğlu Mahmuddin Hoca

⁴⁸ Chen'in verdiği bilgilere göre, Ping-rui'un Urumçi'den Kuçar'a gönderdiği askerî kuvvet Su-başı'na gelince tamamen yok edilmiştir. Bunun üzerine Urumçi'de de başkaldırıları vuku bulmuştur. Ch'en, *a.g.e.*, s. 43-44.

⁴⁹ Liu zhi-xiao (刘志霄), *Wei-wuer-zu Li-shi* (维吾尔族历史), C:II, Bei-jing, Zhong-guo She-hui Ke-xue Chuban-she, 1996, s. 73.

⁵⁰ **Badevletname**'de verilen bilgilere göre, Kuçar ordusundaki asker sayısı on iki günde üç yüz bini bulmuştur, ancak bu rakam başka her hangi bir kaynak tarafından doğrulanmamıştır. Ömer, **Badevletname**, s. 16 a.

⁵¹ Bir kaç kaynakta anlatılanlara göre, bir çok bölgede bozahaneler yıkılarak yerlerine mescit, medrese veya tekkeler inşa edilmiştir.

⁵² Yusuf, *Cami'üt Tevarih*, s. 347 b, 346 a / b. Ömer, **Badevletname**, s. 16 b.

komutasında on sekiz Tungan askeri de dâhil toplam yüz altmış sekiz askeri on adet topun eşliğinde batıya doğru gönderdi. Öncelik olarak nüfusu oldukça kalabalık olan Bay ve Sayram'ın ele geçirilmesini emretti. Zira o bölgelerde ahalinin Mançulara karşı ayaklanması, Kuçar ordusu için önem arz ediyordu. Mezkûr yerlerden Kuçar ordusuna katılanlarla beraber askerlerin sayısının artacağı tahmin edildiğinden, ordunun Aksu'ya doğru ilerlemesi düşünüldü⁵³.

Öncelikle Aksu, Kaşgar ve Yarkent'in ele geçirilmesi Kuçar hâkimiyeti için oldukça önem taşıdığından, Raşiddin Han bütün imkânları seferber ederek Kuçar ordusunun batıya doğru ilerlemesini emretti. Pamir'den geçtiklerinde eğer Hokand ve Buhara'nın büyükleri itaati kabul etmeyecek olurlar ise, yardım için takviye asker göndereceğini ifade etti. İshak Hoca komutasında; Sıddık Dadhah, Memur Bahadır ve Tohti Muhammed Yüzbaşı başta olmak üzere elli Tungan askeri de dâhil toplam iki yüz otuz askeri on iki adet top ile beraber doğuya gönderdi⁵⁴. Raşiddin Han'ın doğuya gönderdiği askerlerin sayıları ile ilgili **Cami'üt Tevarih** adlı eserde verilen bilgiler, **Tarihi Hamidi**'de anlatılanlara göre farklılık arz etmektedir. **Cami'üt Tevarih**'e göre İshak Han Hoca Leşkerbaşı tayin edilerek, mükemmel bir müsellaah ile beş bin Müslüman asker (kaynak eserlerin çoğunda yerli ahalden oluşan askerlere mezkûr ifade kullanılmıştır) ve Er Ying-şi komutasındaki üç bin Tungan askeri toplam sekiz bin asker Kara-şehir'e gönderilmiştir⁵⁵.

Burhaneddin Hoca Kuçar'dan yola çıkıp Kızıl'a geldi ve Sayram'ı ele geçirdi. Ahalden çok sayıda kişi Kuçar ordusuna katıldı, dört kişi idama mahkûm edildi. Daha sonra Bay'a gelerek orada iki gün kaldı ve orada altı kişiyi dar ağacına gönderdi. Sayram'a Ekrem Şah Elem Ahun'u, Bay'a ise Molla Afak Ahun'u Hâkim tayin etti. Yaka-arık denilen yere geldiklerinde Ruzi Töre komutasında yüz elli askeri Buz-davan'a gönderdi. Dağ geçitleri ve ileri karakollara konuşlandırılan Mançu askerlerini öldürdükten sonra Cam'a gelerek savaşa hazır olmalarını emretti. Böylelikle Cam'daki Mançu askerleri iki taraftan sıkıştırılmış olacaktı. O sırada

⁵³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 186.

⁵⁴ **A.e.**, s. 187.

⁵⁵ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 346 b.

Bay, Sayram ve civarındaki dağ eteklerinde yaşayan ahalinin büyük çoğunluğu ellerine sopa, çapa ne varsa almışlar, Burhaneddin Hoca'nın ordusuna katılmak için kimseye bakmadan piyade ve atlı olarak yola çıkmışlardı. Zira Aksu'daki Mançu askerlerini öldürerek, onlardan intikamlarını almak istiyorlardı.

Burhaneddin Hoca, “Biz sizin için savaşağız, bekleyiniz.” çağırısında bulundu. Ancak ahalinin zulme karşı ne takati kalmış, ne de mecali kalmıştı. “Tavşan gibi bir yıl yaşamaktansa, Arslan gibi bir gün yaşamak yeğdir” misali, “ya canımızı vereceğiz ya da öldüreceğiz” diyerek, canları pahasına dönmek istemediler. Azıklarını yanlarına alarak Kuçar ordusu ile beraber yola çıktılar ki, sayıları ise yedi binden fazla idi⁵⁶. Burhaneddin Hoca Kuçar'dan yola çıktığında askerlerinin toplamı sadece yüz altmış sekiz kişiydi, yolda katılanlar ile beraber sayıca hayli kalabalıklaştılar. Bay ve Sayram'ı hiç mukavemet ile karşılaşmadan ele geçirdiler. Bu Kuçar ordusunun ilk başarısı oldu.

1.4. Kuçar Ordusunun Kara-yulgun'daki Mağlubiyeti

Burhaneddin Hoca askerlerle beraber Yaka-arık'tan yola çıktı ve sabah namazı vaktinde Kara-yulgun'a geldi. Orada nöbet tutan bir kaç Mançu askeri kılıçtan geçirildi. Önceden planlandığı gibi, ertesi gün Burhaneddin Hoca ile Ruzi Töre iki taraftan Cam'daki Mançu askerlerine saldıracaklardı. O gün beklenmedik fırtına ve şiddetli yağıştan dolayı, Burhaneddin Hoca ve maiyetleri evlere sığındılar. Askerler ise atın eyerleri ve eşyalarını yastık döşek edip ağaçların altı ve damların kenarlarında uykuya daldılar.

Kuçar ordusu hazırlıksızdı, tam o sırada Cam'daki Mançu askerleri taarruza geçtiler, Aksu Hâkimi Seyid Beg'in getirdiği çok sayıda asker de vardı. Topları ateşe verdiler. Kuçar askerleri kaçmaya başladılar, iki bin sekiz yüzden fazla asker

⁵⁶ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 191-192.

hayatını kaybetti. Çöle doğru kaçarak canlarını kurtarabilenler oldu, ancak susuzluktan onlar da öldüler⁵⁷.

Mağlubiyet ile karşı karşıya kalan Burhaneddin Hoca, sağ kalan askerler ile beraber Kuçar'a doğru geri çekildi. Aksu Hâkimi Seyid Beg onları yakalamak için arkalarından yola çıktı, ancak Mançular tarafından geri çağırıldı. Zira bu esnada farklı bir durum ortaya çıktı. Ruzi Töre belirlenen vakitte Cam'a gelmiş ve Mançulardan çiftçi, çoban kim varsa hepsini kılıçtan geçirmişti. Ruzi Töre Kara-yulgun'daki durumu öğrenince Cam'dan Östeng-boyu'na geçti, ancak Mançular tarafından yakalanıp öldürüldü.

Kara-yulgun muharebesinde Kazasker Molla Osman Ahun Mançulara esir düştü. Kazaskerin eski talebelerinden Seyid Beg, Kazaskerin öldürülmemesi için Aksu Ambalına mektup gönderdi. Kazaskerin rütbesinden dolayı Kuçar ordusu hakkında önemli bilgiler edinilebileceğini dile getirdi. İdamdan kurtarıp hapse attırdı. Burhaneddin Hoca geldikten bir ay sonra Kuçar ordusu Aksu'yu ele geçirdi. El ve ayakları zincir ve prangalara vurulmuş Kazasker yanlış anlaşılmalara rağmen kurtarıldı, zira o ana kadar Kazaskerin Seyid Beg tarafına geçtiğine inanılmıştı⁵⁸.

Kara-yulgun muharebesinde maruz kaldıkları mağlubiyet karşısında Raşiddin Hoca oldukça kızmıştı. Disiplinsizlik yaptı diye Burhaneddin Hoca'yı ağır bir şekilde eleştirdi, dört askerî komutanı ise darağacına gönderdi. İki yıl içinde Kuçar ordusu; batıda Aksu savaşı, Uçturfan savaşı, Kaşgar savaşı ve üç defa tekrar eden Yarkent savaşlarına katıldı.

1.5. Kuçar Ordusunun Aksu'yu Fethi

Raşiddin Han Hoca'nın Kuçar'da saltanat tahtına oturmasıyla beraber hutbelerde adı okunmaya başladı. Ayrıca Raşiddin Hoca hemen kendi adına madeni para bastırdı. Paranın ön tarafında "Raşiddin Han Gzai", arka tarafında ise "Kuçar

⁵⁷ A.e., s. 193 -194.

⁵⁸ A.e., s. 196.

Saltanatının Bastırıldığı Para” yazısı yazıldı. Kara-yulgun muharebesinden ders çıkaran Raşiddin Han Hoca, bu sefer ağabeyi Cemaldin Hoca komutasında sekiz yüz askeri⁵⁹ toplarla berber Aksu’ya gönderdi. Cemaldin Hoca gayretli, tedbirli, ileriye görebilen, devlet işlerinde şecaat sahibi, tababet ilminde mahir, idari işlerde kabiliyetli biri idi. Raşiddin Han Hoca doğru tercih yapmıştı.

Aksu’nun Hâkimi Seyid Hâkim Beg duruma vakıf olunca, hemen Mançu Ambala haber gönderdi. Seyid Hâkim Beg komutasında bin beş yüz Mançu, iki yüz Kalmuk ve bin yerli ahaliden oluşan toplam iki bin yedi yüz asker Aksu’dan Cam’a gönderildi⁶⁰.

Cemaldin Hoca ve ordusu Kuçar’dan yola çıktı. Sayram ve Bay’a kadar olan yerlerde herhangi bir mukavemet ile karşılaşmadı. Oralardan iki binden fazla genç, kuvvetli, pehlivan, cüretkâr kişileri seçerek orduya dâhil etti. Stratejik öneme haiz mevkilere ileri karakolları tesis ederek, nöbetçi askerleri yerleştirdi. Cemaldin Hoca ordusu ile beraber Bay’dan yola çıkıp Yaka-lenger’e geldi. Durumdan haberdar olan Seyid Hâkim Beg, askerleri ile beraber Kara-yulgun’a geldi. Her iki ordu teyakkuza geçti. Savaş henüz vuku bulmadı. Cemaldin Hoca Coğa’ya gelince hemen ardından Seyid Hâkim Beg de takip ederek Kara-yulgun’dan Say’a geldi.

Savaş artık kaçınılmaz hâle geldi. Kuçar ordusu külliyyen Say’a gelerek savaşa hazırlandı. Bir tarafta Mançu ve Kalmuk askerleriyle Seyid Hâkim Beg, öbür tarafta ise Cemaldin Hoca ve Kuçar ordusu vardı. Cemaldin Hoca’nın emriyle Muhammed Töre at koşturarak iki ordu arasında bulunan meydana girdi. Karşı taraftan da at koşturarak meydana giren bir Kalmuk askeri, atın üzerinde yayından ok fırlattı. Okun kendine isabet etmesini çevik bir şekilde engellemeyi başaran Muhammed Töre,

⁵⁹ **Cami’üt Tevarih**’te asker sayısı iki bin beş yüz olarak verilmiştir. Yusuf, **Cami’üt Tevarih**, s. 346 b.

Bir başka kaynak eserde ise askerlerin sayıları beş bin olarak verilmiştir. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao** (新疆宗教研究资料), No:6, Çev. Luo Wan-ying (罗万贛), Urumçi, Xin-jiang She-hui Kexue-yuan Zong-jiao Yanjiu-suo,1981, s. 2. (Mezkûr el yazması eserin yazar adı, eser ismi ve yazıldığı tarih vesaire bilgileri bulunmamaktadır. El yazması eser Çağatay Türkçesinden Çağdaş Uygur Türkçesi’ne Cüneyt tarafından aktarılmış olup, Luo Wan-ying Çağdaş Uygur Türkçesi’nden Çinceye tercüme etmiştir.)

⁶⁰ Yusuf, **Cami’üt Tevarih**, s. 345 a.

mızrak darbesi ile Kalmuk askerini atından yere düşürdü ve kılıç ile kafasını vücudundan kopardı.

Mançu askerleri hemen topları ateşe vererek saldırıya geçtiler. Savaşın seyri büyük ölçüde Kuçar ordusunun aleyhine değişmeye başladı. Cemaldin Hoca ve askerleri geri çekildiler. Seyid Hâkim Beg arkalarından Coğa'ya kadar kovaladıktan sonra takibe devam etmedi. Esir düşen Kuçar askerleri ve ele geçirdikleri ganimetleri de yanlarına alıp, Aksu Yeni-şehir'e geldiler. Aslında kovalamaya devam etmiş olsalardı, dağ boğazından geçtiklerinde zaten Bay'a varmış olacaktı. Seyid Hâkim Beg bunun farkında idi. Kendisinin de Kuçarlı olması hasebiyle, Kuçar askerlerinin Mançu ve Kalmuk askerleri tarafından öldürülmelerini istemedi⁶¹.

Say'daki muharebe oldukça şiddetli idi. Kuçar ordusundan çok sayıda asker ilk defa böyle bir savaşa katıldığından korku ve dehşete kapılarak savaşı bırakıp firar etti. Cemaldin Hoca Sayram'a gelir gelmez ilk işi savaştan firar eden askerleri bulup cezalandırmak oldu. Beş yüze yakın asker Kuçar'a kaçmıştı. Cemaldin Hoca askerlerin durumu hakkında Kuçar'a Raşiddin Han Hoca'ya mektup gönderdi. Kaçan askerler Raşiddin Han Hoca tarafından yakalandı. Askerlere bundan sonra ibret olsun ve firarın bedelini ödesinler diye yirmi askerinin kulak ve burunlarını kestiler, yüzlerine ise kara leke sürdüler, sonra ellerinden bağlayıp sokaklarda teşhir ettiler. Üç asker şehrin üç kapısında bulunan darağacına asıldı, beş asker ise Sayram'da idam edildi. Hatta bazı askerler şehir kapılarına kulaklarından çivilendi⁶².

Raşiddin Han Hoca, Cemaldin Hoca'nın Mançu askerleri karşısındaki başarısızlığına çok hiddetlendi. Bir mektupla, Kuçar'dan hemen tüfek, mızrak ve kılıçlarla silahlanmış Kasım Beg komutasındaki iki bin atlı askeri Cemaldin Hoca'ya gönderdi. Mektubunda bu sefer Cemaldin Hoca'yı affettiğini, ancak süvari birliği varır varmaz, Mançulara karşı savaşın Aksu'yu mutlaka ele geçirmelerini emretti⁶³.

⁶¹ A.e., s. 345 a / b, 344 a / b.

⁶² A.e., s. 344 b, 343 a.

⁶³ A.e., s. 343 b.

Kuçar ordusu için Aksu çok önem arz ediyordu. **Tarihi Hamidi** ve **Cami'üt Tevarih** adlı eserler Aksu savaşı hakkında oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Savaşın vuku bulunduğu yer gibi bazı hususlarda farklılıklar arz etse de, konunun daha iyi anlaşılması ve önemli olması bakımından her iki eserde anlatılanlar aşağıda ayrı ayrı anlatılacaktır.

Tarihi Hamidi'de yazılanlara göre; Kuçar ordusu ihtiyatlı ve dikkatli bir şekilde harekât etti. Ana yolun istikametini değiştirerek Tanrı Dağı yoluyla doğrudan İli'ye gidiyormuş gibi yaptı. Dağın içinde bulunan Ara-şor denilen yere gelerek orada bekledi. Ara-şor, Doğu Türkistan'ın güneyinden İli'ye giden ana yolun üzerinde olup, önemli geçit noktalarından biri idi. Cungarlar Doğu Türkistan'ı işgali sırasında İli'ye tahıl vesaire şeyler taşırlarken, en önemli ulaşım yolu olarak kullanmışlardır. Cemaldin Hoca; askerilerin denetimi, eğitimi, savaşta gerekli ihtiyaçlarının tamamlanması, karşılarına çıkabilecek her türlü durum hakkında müzakere etme vesaire işler ile meşgul olurken, bir de Mançu askerlerinin durumu hakkında araştırıp bilgi edinmeye çalıştı. Kuçar ordusu Ara-şor'da yirmi gün kaldı.

Mançular da Cungarların uyguladıkları gibi Doğu Türkistan'da kumaş vergisi almaya devam ettiler, hatta daha da arttırdılar. O sıralar Kaşgar, Yarkent, Hotan vesaire bölgelerden kumaş vergisi adına toplanan kumaşlar İli'ye gönderilmek üzere yola çıktı. Yanı sıra askerî mühimmatlar da vardı. Muzart Dağı boğazına geldiklerinde Kuçar askerleri tarafından ele geçirildi. Kumaşlar askerlere dağıtıldı. Askerler bunları başlarına sarık olarak kullandılar, üzerine örttüğü kumaşları ise kendilerine kefen yaptılar⁶⁴.

Cemaldin Hoca ve askerleri Ara-şor'dan gece yola çıktılar. Buz Dağı boğazı yolu ile güneydoğuya doğru ilerleyerek Cam'a geldiler. Orada bulunan Mançu askerlerine aniden saldırı düzenlediler. Cam, Aksu'nun müdafaası için en önemli kalelerden biri idi. Cam'da Mançuların daimi ordusu vardı. Mançular Kaşgar'ın savunması için İli'den beş yüz Kalmuk askeri göndermişti, ancak Kuçar'daki

⁶⁴ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 198-200. Liu, a.g.e., C:II, s. 76.

başkaldırıdan dolayı Kaşgar'a gidemeyip Cam'a gelmişlerdi. Ayrıca Mançular, Kalmuk askerleri ile beraber İli'den topladıkları serseri, kumarbaz ve başıboş kim varsa bine yakın kişiyi de Mançu askerlerinin kıyafetlerini giydirerek ilave kuvvet olarak sevk etmişlerdi. **Cami'üt Tevarih**'te verilen bilgilere göre Aksu Ambalı Seyid Beg komutasında bin beş yüz Mançu, iki yüz Kalmuk ve yerli ahaliden oluşan bin asker toplam iki bin yedi yüz asker Cam'a gönderilmişti⁶⁵. İster Mançu askerleri olsun ister yardıma gönderilen yerli ahaliden oluşan askerler olsun hepsi kılıçtan geçirildi. Çok az sayıda asker Aksu şehrine kaçmayı başarsa da, kısa sürede onlar da yakalanıp hepsi öldürüldü. Aksu ve Cam'da öldürülenlerin sayıları toplam dört bin kişiyi buldu.

Cami'üt Tevarih'te anlatılanlara göre ise; Kasım Beg iki bin asker ile beraber Kuçar'dan yola çıkıp Sayram'a geldi ve orada Cemaldin Hoca ile buluştu. Ertesi gün Cemaldin Hoca, Kasım Beg ile Tohtang Beg Töre komutalarında beş yüz askeri Yaka-arık'a gönderirken, kendisi ise askerleri ile beraber Bay'a geldi. Seyid Beg, Eyüp Serkar komutasında yüz askeri Yaka-arık'a konuşlandırmıştı. Kasım Beg ve ordusunun geldiği haberini alınca, hemen Aksu tarafına doğru kaçtı ve Seyid Beg'e haber gönderdi⁶⁶. Bunun üzerine Aksu Ambalı telaşa kapıldı. Seyid Beg komutasında beş bin Mançu, üç yüz Kalmuk ve beş yüz yerli ahaliden oluşan toplam beş bin sekiz yüz askerin derhâl Kara-yulgun'a doğru yola çıkmalarını emretti. Mançu askerleri Kara-yulgun'a geldiler. Cemaldin Hoca iki bin askeri dağın arkasından Say'a doğru gönderdi. Orada saklanmaları, Mançu askerleri gelince arka taraftan saldırıya geçmeleri talimatını verdi. Cangal ve doğu tarafına da çok sayıda asker yollamayı ihmal etmedi. Kendisi ise esas ordu ile beraber ana yoldan ilerledi. Böylelikle Mançu askerlerini muhasaraya almış olacaktı.

Seyid Beg, Mançu askerleriyle beraber Kara-yulgun'dan yola çıkıp, Coğa'ya yakın bir mevkie olan Say'a geldi. Mançu ve Kuçar ordusu savaşa hazır dılar. Kuçar ordusundan Kasım Beg, Mançu ordusuna doğru at koşturarak iki ordunun ortasında

⁶⁵ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 345 b.

⁶⁶ **A.e.**, s. 342 a / b.

bulunan meydana girdi. Hemen ardından onu Korlalı Yoldaş Bahadır takip etti. İki dilaver atlarını oynatarak Mançu ordusunun karşısına dikildiler. Mançu ordusundan at koşturarak gelen bir Kalmuk askerin fırlattığı ok Kasım Beg'in atını yaraladı. Kasım Beg geri çekildi. Yoldaş Bahadır ise üç Kalmuk askeri tarafından kuşatıldı. Kuçar ordusundan Muhammed Töre at koşturarak girdi ve bir Kalmuk askerini atından yere düşürerek öldürdü. Yoldaş Bahadır da bir Kalmuk askerini öldürdü. Meydan savaşına giren Kalmuk askerleri geri çekildiler⁶⁷.

Mançu askerleri topları ateşe vermeye başladılar. Muhammed Töre ile Yoldaş Bahadır, Mançu askerleri tarafından muhasaraya alındıklarında Kuçar askerleri birden saldırıya geçtiler. Mançu askerlerinin top atışları bir saat boyunca devam etti. Kalmuk askerlerinin fırlattığı oklar da hedefini şaşırmıyordu. Mançu ordusundaki Toksun ve Dolan askerleri usta atıcılar idi. Savaş Kuçar ordusunun aleyhine doğru değişmeye başladı, çok sayıda asker hayatını kaybetti.

Kuçar askerleri kaçmaya başladılar. Cemaldin Hoca kibleye yönelerek ellerini duaya kaldırdı. Askerlerine eğer savaşta öldürülürler ise şehit, sağ kalırlarsa gazi olacakları yönünde hitap ederken, Kuçar'a kaçıp Raşiddin Han Hoca tarafından öldürülmeğe, Mançularla savaşarak ölmelerinin daha hayırlı olacağı hakkında çağırıda bulundu ve kendisi bizzat Mançu askerlerinin üzerine doğru at koşturdu. Ardından Kuçar ordusundaki bütün askerler birdenbire ani saldırıya geçtiler. Beklenmedik hücum karşısında Mançu askerleri telaşa kapıldılar. Savaşın seyri değişmeye başladı. Mançu ordusundan ilk önce Kalmuk ve Müslüman Begler kaçmaya başladılar. Saatlerce ateş açtıkları topların çoğu sıcaktan patladı, çok sayıda Mançu askeri öldü. Mançu askerleri dehşete kapılarak kaçmaya başladılar. Kuçar askerleri Kara-yulgun'a kadar Mançuları kovalayıp öldürdüler. Mançu askerleri yere ters diktikleri kılıçlarının üzerlerine kendilerini atıp intihar ettiler. Kalmuk Begler

⁶⁷ A.e., s. 342 b, 341 a / b.

Aksu'ya kaçarak canlarını kurtarmayı başarırlarken, Mançu askerlerinden sağ kalan olmadı. O gün Kuçar ordusu Cam'a girdi⁶⁸.

Seyid Beg Aksu'ya geldi, ailesini de alarak Kakşal yolu ile Kaşgar'a ağabeyi Kutluk Beg'e kaçmayı başardı. Bay Hâkimi Timur Hazineci Beg ise Hotan'a kaçtı. Kuçar askerleri Aksu'da Mançu şehrini muhasaraya aldı. Cemaldin Hoca, Aksu saltanatında ber-karar oldu. On dokuz günde Yeni-şehir hariç bütün civar bölgelerin hepsi tâbi oldu. İslam'ı kabul eden Mançular ise öldürülmedi. 1864 yılının 17 Temmuz günü idi; Aksu'nun Han Ambalı ve diğer memurlar, Aksu'nun elden çıktığı ve sonlarının geldiği kanaatine vardılar. Çoluk çocuklarını sarayın avlusuna topladılar, etrafına yerleştirdikleri barut ve patlayıcıları ateşe verdiler. Fazla sayıda olmayan Mançu ve Kalmuk askerleri de dâhil hepsi bir anda öldüler⁶⁹.

Mançular sadece kendileri ve aile fertlerini değil; altın, tilla, yambu, gümüş her ne varsa hepsini ateşe vermişlerdi. Yine de bin seksen adet yambu, altı yüz ser altın, kara çay ve ipek kumaşlar ele geçirildi. Toplam yüze yakın at ve katır sağ kalmış, diğer hayvanların hepsi ateşte yakılarak öldürülmüştü. Çok sayıda silah, mermi, mızrak ve kılıç ganimet alındı. Ateşe verilen tahıl ambarlarının çoğu söndürülürken, bir ambar tahıl yanıp kül oldu. Cemaldin Hoca, Mançulardan elde ettikleri savaş ganimetlerinin bir kısmını askerlere dağıtırken, kalanını ise esir aldıkları Mançu askerleri ile beraber Kuçar'a Raşiddin Han Hoca'ya gönderdi. Aksu'da bulunan puthane, meyhane, bozahane ve genelevler, hatta afyon içilen yerlerin hepsi yıkılarak onların yerine ise mescit ve medreseler inşa edildi⁷⁰.

Kuçarlı Abdurrahman Dop Beg, Dadhah tayin edilirken, Aksulu Kasım Kazi (Kadı) Beg ise Emirleşker olarak atandı. Kadı ve müftüler ise kendi görevlerinde kaldı. Ahalinin şikayet arzlarına karşılık adalet yerini buldu, şehrin güvenliği için önemli noktalara askerler konuşlandırıldı.

⁶⁸ A.e., s. 341 b, 340 a / b.

⁶⁹ A.e., s. 340 b, 339 a. Sayrami, *Tarihi Hamidi*, s. 200-201. *Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao*, s.

2.

⁷⁰ Yusuf, *Cami'üt Tevarih*, s. 339 a / b.

Cemaldin Hoca Aksu'ya doğru yola çıkmadan evvel, Burhaneddin Hoca'nın büyük oğlu Hamiddin Hoca'yı yüz asker ile beraber önemli geçit noktalarından biri olan Buz Dağ boğazına göndermişti. Aksu ele geçirildikten bir kaç gün sonra Hamiddin Hoca Aksu'ya gelerek babasıyla buluştu. Askerler hâlâ orada idiler. O sıralar İli Generali yedi bin Mançu, üç bin Kalmuk toplam on bin askeri silah ve mühimmatlarla beraber Aksu Ambalına yardım için gönderdi. Bunlar Buz Dağ boğazına konuşlandırılan Kuçar askerlerini görünce, elli güne kadar bekledikten sonra İli'ye geri döndüler⁷¹. Her hâlde Buz Dağ boğazında konuşlandırılan Kuçar askerlerinin sayıları hakkında bilgi sahibi değillerdi. Kuçar ordusunun hedefinde şimdi Uçturfan, Kaşgar ve Yarkent vardı. Uçturfan şehri sadece oradaki Mançu askerlerinin sayılarının çok olmasından değil, şehrin müstahkem müdafaa sistemine sahip olması cihetinden de alınması kolay olmayacaktı.

1.6. Kuçar Ordusunun Uçturfan'ı Fethi

19 Temmuz 1864'da Hetip Hoca, büyük oğlu Hamiddin Hoca ile beraber, altı yüz asker ve topların eşliğinde Uçturfan'ı ele geçirmek için yola çıktılar. Aksulu Molla Kadı Ahun ise Kazasker tayin edildi. Bir kaç danışment, Beg ve beyzadeleri de yanlarına aldılar. Yol güzergâhı üzerinde bulunan Aral ile Akyar'dan pehlivan ve bahadır kişileri seçerek orduya dâhil ettiler. Dördüncü günü Aça Dağ'a geldiler. Bu arada Uçturfan Hâkimi Tohti Beg çok sayıda askerler ile beraber, Kuçar ordusuna karşı savaşmak için Aça Dağ'a gönderilmişti. Aça Dağ bilhassa Mançuların ileri karakolu idi. Hetip Hoca ve ordusunu görünce, hiç karşılık göstermeden hemen itaat ettiler. Akabinde Uçturfan ahalisi de ardı arda gelmeye başladı. Uçturfan'ı ele geçirmek için hazırlıkları tamamladılar⁷².

Mançular şehrin kapılarını kapatmışlardı. Mançu askerleri surların üzerindeki kulelere yerleştirdikleri topları ateşe verdiler ve tüfeklerle Kuçar askerlerini kurşun yağmuruna tuttular. Çok sayıda Kuçar askeri hayatını kaybetti. Hetip Hoca askerlere

⁷¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 201- 202. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 337 b.

⁷² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 203.

Melcer tepesinden şehrin surlarına doğru lağım kazmalarını emretti. Bir taraftan da surun yüksekliğinde seki (taraça) yapmaya başladılar. Bunun üzerine Mançular silah ve mühimmatların bulunduğu cephaneyi aniden ateşe verdiler. Öyle bir şiddetli patlama oldu ki, cephane ile beraber tapınaklar, duvarlar, askerler ve aileleri hatta Melcer tepesi de dâhil ne varsa hepsi toz duman içinde havaya fırladı. Gündüz vakti gökyüzü bir anda gece karanlığına büründü. Karşıdaki insani tanımak bir yana, görmek bile imkânsızdı. Patlamanın şiddetiyle el ve ayaklar bir iki taş uzak mesafeye saçılmış, kimilerinin baş veya vücut parçaları ağaçların dallarına asılı kalmıştı. Doğu Türkistan’da Mançuların bütün silah ve mühimmat ihtiyaçları Uçturfan’da bulunan bu askerî cephanelikten karşılanıyordu⁷³.

Neticede, Hetip Hoca Uçturfan’ı ele geçirdi. Askerleri ödüllendirmenin yanı sıra, ibret olsun için suçluları da cezalandırdı. Uçturfan’ın eski Alemdarı (önderi, lideri) Molla Ataullah Ahun tekrar Alemdar atandı, Tohti Hâkim Beg ise eski makamı olan Uçturfan Hâkimliği yanında Dadhah da tayin edildi. Bay Muhammed Kazi Beg’i yine Kazi Beg (kadı bey) olarak atadı⁷⁴. Hetip Hoca Uçturfan’da üç ay kaldı. Sıddık Beg Kıpçak’ın Kaşgar’da başa geçtiği haberi gelince Kaşgar’a doğru yola çıkmak için hazırlıklara başladı.

1.7. Kuçar Ordusunun Kaşgar Seferi

Uçturfan’ı ele geçirdikten üç ay sonra Hetip Hoca ve ordusu Kaşgar’a doğru yola çıktı. Ot-başı denilen yere gelerek oraya çadır bargâhlarını diktiler. Hamiddin Hoca iki bin asker ile beraber önceden gönderildi. İki gün sonra Hetip Hoca bin beş yüz asker ile beraber yola çıktı, Kara-bulak’a geldiklerinde kendilerine karşı gelen bir kaç Kırgız’ı cezalandırdı.

O sıralar Cam’daki savaştan kaçan Aksu’nun Hâkimi Seyid Beg, Kaşgar’a gelerek şehrin Hâkimi olan ağabeyi Kutluk Beg’e sığınmıştı. Seyid Beg’in Kaşgar’a gelmesini ağabeyi Kutluk Beg pek hoş karşılamadı. Zira ilerde sıkıntıya sebep

⁷³ A.e., s. 203-204.

⁷⁴ A.e., s. 204.

olabileceğini düşünmüştü. Vaziyetin farkına varan Seyid Beg, asker talep etmek için Aksay yolu ile bizzat İli Generaline gitmek istedi⁷⁵. Kutluk Beg, Ambal ve memurlar ile bir araya gelerek istişarede bulundu. Neticede Seyid Beg'i bir mektup ile İli Generaline gönderdiler.

Seyid Beg, Kakşal yolu üzerinden yola çıktı. Fakat uzun bir süre geçmeden tercümanı ile beraber bir kaç Kırgız tarafından yakalandı ve Hamiddin Hoca'ya teslim edildi. Seyid Beg, Kara-yulgun'da yaptıklarından dolayı idama mahkûm edildi. Hamiddin Hoca'nın maiyetleri tarafından suçunun affedilmesi istendi. Suçu bağışlandı, emir rütbesi verildi, tercümanı İsmail Kutval da yemin ettirildikten sonra Kuçar ordusuna alındı⁷⁶.

Hacı Yusuf'un eserinde Seyid Beg'in Kırgızlar tarafından yakalanıp Hamiddin Hoca'ya teslim edildiğine dair her hangi bir bilgiye rastlanmazken, bilakis kendi isteğiyle Kuçar ordusunu Kaşgar'a davet ettiği hususunda kayıt bulunmaktadır. Kakşal'a gelen Seyid Beg, Kaşgar'ın umumî vaziyetini değerlendirerek Aksu'ya bir mektup gönderdi. Mektupta; Kıpçak Sıddık Beg'in Han-arık'ta Mukarrep Beg⁷⁷ ve Artuş⁷⁸ güçleriyle karşı karşıya gelirken Kaşgar'da âdeta tefrik baş göstermeye başladığını, eğer Kuçar ordusu üç-dört bin asker ile Üstün-Artuş'a gelecek olurlar ise, on altı bin Kaşgarlının Raşiddin Han Hoca'ya tabi olacakları anlatılmaktaydı.

Raşiddin Han Hoca, Seyid Beg'in mektubuna çok sevindi. Cemaldin Hoca'yı hemen beş yüz asker ile beraber Aksu'ya gönderdi. Bunlara Aksu'dan bin beş yüz,

⁷⁵ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 298 a / b.

⁷⁶ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 211.

⁷⁷ Cihangir Hoca'nın Kaşgar'daki hâkimiyet dokuz ay on yedi gün sürmüştür. O dönemde Mukarrep Beg hakkında bilgi için Bkz.: Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 306 b, 305 a.

⁷⁸ Azim Beg, Çong Muhammed, Kurban Çong, Taş Çong vesaire Artuş'un büyükleri Sultan Satuk Buğra Han'ın türbesinde bir araya geldiler. Artuş ahalisinden 400-500 kişi toplandı. Sıddık Beg, Kaşgar Kök-arık'a gelmişti. Kaşgar Yeni-şehir, Yeni-hisar ve Maral-başı hâlâ Mançuların ellerinde idi. Artuş ahalisi henüz çevresindeki güçlere karşı savaşabilecek konumda değillerdi. Azim Beg yüz atlı asker ile beraber Sıddık Beg'e gelerek, Tahir Beg'in serbest bırakılmasını istedi, zira Sıddık Beg'e hiç güvenmiyordu. Sıddık Beg, Azim Beg'in beş on gün daha sabırla beklemesini isterken, Mançulara karşı beraber savaşmayı da dile getirdi. Azim Beg adamları ile beraber dışarı çıktıklarında Kırgız askerleri onları yakalamak isteseler de kaçmayı başardılar. Tahir Beg ise Kırgızlar tarafından balta ile parçalanarak öldürüldü. **A.e.**, s. 303 a / b, 302 a / b, 301 a / b, 299 a.

Uçturfan'dan dört yüz, Maral-başı'ndan ise altı yüz asker katıldı. Cemaldin Hoca Kaşgar'ı Kıpçak Sıddık Beg'in elinden almak için üç bin asker ile beraber Kakşal'a doğru yola çıktı. Hamiddin Hoca da eşlik etti. Seyid Beg ile Kakşal'da buluştuktan sonra Kaşgar'a doğru yola devam ettiler⁷⁹.

Hetip Hoca, askerleri ile beraber önce Üstün Artuş'da bir gün kalıp, ertesi gün Kaşgar'a girmeyi planladı. Kaşgar'ın Hâkimi Kutluk Beg Kuçarlı idi. Kardeşi Seyid Beg de Kuçar ordusunda emir rütbesi ile görev almıştı. Bu nedenle Hetip Hoca, Kutluk Beg ile beraber Sıddık Beg Kıpçak'a karşı iki taraftan saldırmayı düşündü.

Cemaldin Hoca altı gün sonra ordusu ile beraber Artuş'a geldi ve Kalte-yaylak denilen yere ordugâhını kurdu. Artuş ahalisi tarafından oldukça iyi karşılandı. Halk âdeta Sultan Satuk Buğra Han'ın Cemaldin Hoca'yı Artuş'a gönderdiği inancıyla çok sevindi. Sıddık Beg duruma vakıf olunca hemen Kaşgar'dan Mukarrep Beg, Gaffar Beg, Şemseddin Hacı, Kenci Beg ve İslam Beg Pansat vesaire kişileri çağırarak ne yapılması hususunda istişarede bulundu. Hep birlikte canları çıkana kadar savaşmaya karar kıldılar. Kızıl-buyi ve Han-arık'tan takviye Kırgız askerleri getirildi. Sıddık Beg askerlerini Kuçar ordusuna karşı savaşa gönderdi⁸⁰.

Beklenmedik bir anda Kaşgar yönünden büyük bir tuğ belirmeye başladı. Dikkatlice bakınca tuğun arkasında bir ordu olduğu anlaşıldı, gelen ise Sıddık Beg Kıpçak'ın gönderdiği ordu idi. Artuş ahalisi Kırgız askerlerine karşı Kuçar ordusunun yanında savaştı. Savaş iki saat boyunca devam etti. Dost Bay Dadha komutasında beş yüz atlı askerin birdenbire saldırıya geçmesiyle savaşın seyri Kırgız askerlerin lehine doğru değişmeye başladı⁸¹. Her iki taraftan çok sayıda asker hayatını kaybetti. Sıddık Beg Kıpçak askerlerine savaşı durdurmalarını emretti. Barışçıl bir şekilde Hetip Hoca ve ordusu şehre davet edildi. Her şeye rağmen onları, Mançulara karşı savaşan gaziler ve kendilerinin misafirleri olarak gördüklerini ifade ederek izzet ve ikram ile karşıladılar.

⁷⁹ A.e., s. 292 a / b, 291 a / b.

⁸⁰ A.e., s. 291 b, 290 a.

⁸¹ A.e., s. 290 a / b.

Yaşanılanlara dair Hacı Yusuf'un anlattıkları, yukarıda **Tarihi Hami**'de verilen bilgilere göre farklılık arz etmektedir. Hacı Yusuf'a göre; savaşın durdurulması Sıddık Beg'in emri ile değil, Cemaldin Hoca'nın bizzat kendi isteği ile olmuştur. Cemaldin Hoca, Sıddık Beg'e elçi göndermiş, Kuçar ordusunun Sıddık Beg'e karşı savaşmak diye bir niyetinin olmadığını, Sıddık Beg'e karşı savaşanların ise Seyid Beg ile Artuşlular olduklarını, kendilerinin ise Sıddık Beg'e tabi olduklarını dile getirmesi sonucu savaş durdurulmuştur⁸².

Tarihi Hamidi'de yazılanlar ise şöyledir: Hetip Hoca ve askerleri şehre davet edildiler; enva-i çeşit yemeklerle dolu zengin sofralarda ağırlandılar. Ne var ki, Kuçar ordusundaki atların hepsi toplatıldı, askerler ise beşer onar grup hâlinde dağıtıldılar. Cemaldin Hoca ve maiyetlerinin çadır bargâhlarda kalmalarına izin verilmeyip, Çong Hoca'nın Kızıl tepede bulunan üstü açık geniş avlusuna yerleştirildiler, dışarı çıkmaları veya herhangi biri ile görüşmeleri de engellendi. Aradan dokuz gün geçti, Sıddık Beg Kıpçak'ı bir daha görmediler, görüşmek isteseler de görüştürmediler. Tutsak edildiklerini geç fark ettiler, mamafih başka çareleri de kalmamıştı.

Kaşgar'ın kanaat önderlerinden bir kaç muteber kişi bir araya gelerek, Hetip Hoca ile Sıddık Beg Kıpçak'ı barıştırmak istediler, bu teşebbüs üzerine sulh yapıldı. Raşiddin Han Hoca'nın Kaşgar'ın işlerine karışmaması, Sıddık Beg Kıpçak'ın ise Aksu ve Uçturfan tarafına geçmemesi yönünde anlaşmaya vardılar. Maral-başı ise her iki tarafın sınır bölgesi olarak belirlendi. Hetip Hoca ve maiyetlerine hediyeler verildi; her bir askerin yol masrafı için yirmi tenge verildi ve Kuçar askerlerinin ellerinden alınan at, silah ve çadır-bargâhları da iade edildi. Hetip Hoca ordusuyla beraber Kaşgar'dan Aksu'ya doğru yola çıktı, 27 Aralık günü Uçturfan'a sağ salim döndü ve kışı orada geçirdi⁸³.

⁸² A.e., s. 290 b.

⁸³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 212-213. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 289 a.

1.8. Yarkent'in Umumî Vaziyeti ve Kuçar Ordusunun İlk Yarkent Seferi

Raşiddin Han Hoca Yarkent'i ele geçirmek için Kuçar'dan ağabeyi Nezirdin Hoca'ya⁸⁴ dört bin beş yüz asker ile beraber gönderdi. Aksu'ya geldiklerinde ise bin beş yüz asker takviye edildi. Uçturfan'dan Hetip Hoca komutasında bin beş yüz asker de katıldı. Kuçar ordusu toplam yedi bin beş yüz asker, çok sayıda top, askerî teçhizat ve mühimmatlar ile beraber Maral-başı'na geldiler. Burada iki bin civarında Mançu ve Tungan askeri vardı ve her hangi bir mukavemet göstermeden silahları ile beraber teslim oldular. Mançular Müslüman olduklarını ifade ettiler. Onların silahları ve ambarlardaki tahıllar, Kuçar ordusundaki askerlere dağıtıldı. Ma da-laoye onların başına getirildi. Kendisi önceden hiç bir yere tabi değildi. Kuçar ordusu Yarkent'e doğru yürürken, Kuçar'a Raşiddin Han Hoca'ya bir mektup da gönderdi⁸⁵.

Yarkent'te vaziyet farklı idi. Yarkent'in eski Hâkimi Abdurrahman Hazret, Süleyman İmam liderliğinde Tunganlar ve Mançulardan (şehre kapanmışlardı) ibaret üç farklı güç karşı karşıya gelmişlerdi. Kuçar ordusunun Yarkent'e gelmesi, dengeleri tamamen değiştirecekti. Bir kaç gün sonra Kuçar ordusuna karşı ilk savaşı ise Abdurrahman Hazret'in askerleri oldu. Kuçar askerlerine karşı fazla mukavemet gösteremeyince hemen savaştan çekildiler. Tunganlar kâh savaştılar, kâh sulh yaptılar. Yarkent Yeni-şehrin surlarını kendilerine siper eden Mançular ise müdafaayı tercih ederlerken, zaman zaman ufak çapta saldırıda bulundular. Tam bu sırada beklenmedik bir hadise vuku buldu. Niyaz İşik Ağa Beg, Kaşgar'a Yakup Beg'e bir mektup gönderdi. Birkaç Yarkent büyüğünün imzaları da vardı. Oysa bunlar Niyaz İşik Ağa Beg tarafında düzenlenmiş sahte imzalarıydı. Mektupta; Yarkent'in mevcut durumundan bahsederken, üç tarafın aralarındaki

⁸⁴ **Atalık Gazi Yakup Beg** adlı eserde verilen bilgilere göre, Raşiddin Hoca beş kardeşin en büyüğü olup, kardeşleri ise İshak Hoca, Cemaldin Hoca, Fethettin Hoca ve Celalettin Hoca idi. Ancak, ağabeyi Nezirdin Hoca'nın adı geçmemektedir. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 80 b, 81 a (Prov. 115).

⁸⁵ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 214. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 337 a / b.

anlaşmazlıklardan dolayı sadece 400-500 asker ile Yarkent'i ele geçirmenin mümkün olabileceğini dile getirerek, Yakup Beg'i Yarkent'e davet etti.

Niyaz Beg Yarkent'te muavin Hâkim Beg idi. Tungan ordusunda belli bir süre görevde bulundu; Kuçar ordusu ile sıkı temas kurmayı da başarmıştı. Aslında Niyaz Beg'in Yakup Beg'i Yarkent'e davet etmesine aşağıdaki hadise sebep olmuştu. Niyaz Beg bir gün Hamiddin Töre'ye selama gelmişti, Hamiddin Töre onu çırılçıplak soyup kavak ağacına astırdı, zira vefasız ve hilekâr olması Hamiddin Töre'yi kızdırmıştı. Hamiddin Töre'nin babası durumu öğrenince müdahale etti. Niyaz Beg fırsatı bulunca hemen Yakup Beg'i Yarkent'e davet etti⁸⁶.

Yakup Beg karşıdaki gücü oldukça küçümsediğinden fırsatı kaçırmak istemedi ve büyük umutlarla Yarkent'e geldi. Tunganlar, Hamiddin Hoca ile müttefik olmayı tercih ettiler. Yakup Beg'e karşı Kuçar ordusunun yanında savaştılar. Galebe taraf değiştirip dururken, muzaffer taraf henüz kendini beliremedi. Savaş sırasında fırsatını bulan bir Kıpçak askeri, Hetip Hoca'nın arkasına geçti ve omuzuna kılıçla saldırarak ağır derecede yaraladı. Bundan istifade eden Yakup Beg, kontrolü ele geçirerek savaşın üstünlüğü ele geçirdi. Ancak durumun vahametinin farkına varan Hamiddin Hoca, hemen surların kapılarını kapattırdı, Kuçar askerleri gayret ve şecaatle karşılık gösterdiler. Neticede savaş çok çetin geçti.

Yakup Beg'in ordusundaki askerler korkuya kapılıp şaşkına döndüler, surlardan aşağıya atlayarak kaçmaya başladılar. Bir kaç askerin el ve ayakları kırıldı. Yakup Beg ise henüz kapanmamış bir surun kapısından kaçarak kurtulmayı başardı. Ne var ki, Yakup Beg karanlıkta kaçarken hendeğe düştü, Muhammed Baba Onbaşının yardımıyla atına binerek zar zor Kaşgar'a dönebildi⁸⁷.

Bir başka kaynakta Niyaz Beg'in Yakup Beg'i Yarkent'e davet ettiğine dair her hangi bir bilgiye rastlanmazken, Yakup Beg'in Yarkent'e gelmesini ise şu şekilde anlatmaktadır. Yakup Beg, Tohti İşik Ağa Beg ile Beg Mirza'yı bir mektup

⁸⁶ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 336-337. Liu, **a.g.e.**, C:II, s. 79.

⁸⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 215.

ile Yarkent'e elçi olarak gönderdi. Mezar-ı meşayih ziyareti için Yarkent'e geleceğini ifade etti. Yarkent ise Hetip Hoca, Abdurrahman Hazret ve Tungan imam Ma Da-laoye'nin ellerinde idi. Elçiler Yarkent'te çok iyi karşılandılar ve bol miktarda hediyeler ile beraber olumlu cevap alarak geri döndüler. Yakup Beg durumu öğrenince çok sevindi.

Yakup Beg Yeni-hisar'dan Kaşgar'a döndü ve hemen askerî hazırlıklara başladı. Hemdem Bahadır komutasında dört bin kişilik bir süvari birliği oluşturuldu. Topçu birliğin başına Mehmet Said, piyade birliğin başına ise Kepek Laver getirildi. Aradan iki ay geçmişti, Yakup Beg, Buzuruk Han Töre'yi Kaşgar'da bırakıp, kendisi Yarkent'e doğru yola çıktı. Beş gün sonra Yarkent'e geldi. Tungan Ma Da-laoye, Abdurrahman Hazret, Hetip Hoca ve yurt büyükleri Yakup Beg'i karşılayarak şehre davet ettiler. Konaklamaları için kendi saraylarında yer tahsis edildi. İnek, koyun, pirinç, yem vesaire bütün ihtiyaçları temin edildi. Ertesi gün mezar ziyaretinden dönen Yakup Beg, şehrin kapısı önüne büyük bir top yerleştirdi.

Tehlikeli durumun farkına varan Ma Da-laoye, Abdurrahman Hazret ve Hetip Hoca'lar aynı gün akşamı bir araya gelerek, Yakup Beg'e karşı savaşma kararı aldılar. Yarkent ahalisine savaşa hazır olmaları hususunda haber gönderdiler. Aradan beş gün geçmişti ki, sokaklardan "Andicanlıları gördüğünüz yerde öldürünüz" sesleri yükseldi, sokak savaşı başladı. Evin çatılarına çıkan ahali, Yakup Beg'in askerlerini taş yağmuruna tuttular. Kuçarlı Tunganlar da top ve tüfeklerle saldırıya geçtiler, çok sayıda asker öldürüldü. Yakup Beg şehirden kaçarak kurtulabildi. Dört bin süvariden sadece bini sağ kalmıştı. Tohti İşik Ağa Beg ve diğer esir alınan otuz asker ile beraber, Yakup Beg kaçarken Yarkent'te bıraktığı iki adet top, çok sayıda silah ve mühimmat Kuçar'a Raşiddin Han Hoca'ya gönderildi. Kaşgar'ı Andicanlıların elinden alacaklarını dile getirirlerken, yardım için Kuçar'dan Tungan askerlerinin gönderilmesini talep ettiler⁸⁸.

⁸⁸ Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao, s. 3-5.

Yakup Beg yenilgiye uğradı ve kalan askerleri ile beraber kaçmayı başardı. Kuçar ordusunun karşısında şuan henüz savaşa girmeyen Mançular vardı. Tunganlar ise Mançulara karşı Kuçar ordusunun yanında savaşma kararı aldılar. Yarkent'i tamamen ele geçirmek için hazırlıklara başladılar. Yeni-şehir henüz Mançuların ellerinde idi, surlar şehrin müdafaası açısından oldukça önem taşıyordu. Mançu askerlerinin mermileri hedefi hiç şaşırmıyordu. Kuçar ve Tungan askerleri çaresiz kaldılar. Şehrin çevresinde bulunan meyveli ve meyvesiz ağaçlardan ne varsa hepsini kestiler. Şehrin etrafına gözetleme kuleleri yaptılar. Bir kaç noktadan şehir surlarına doğru lağım kazdılar, barut vesaire patlayıcı maddeleri ateşe vererek surun 10-15 kulaç kısmını havaya uçurdular. Mançu askerleri önceden hazırladıkları kum ve topraklarla doldurulmuş çuvallarla surların hasar görmüş kısımlarını Kuçar askerleri gelene kadar onardılar. Mançuların erzak ve askerî mühimmatları oldukça fazla idi. Kuçar ordusu çok zayıf verdi⁸⁹.

Aradan sekiz ay geçtikten sonra zor şartlara rağmen Kuçar ordusu Yarkent'i ele geçirdi. Çok sayıda silah ve mühimmat ile bol miktarda ambardaki tahıllar da ganimet alındı. Fakat kısa bir süre sonra Yarkent'teki diğer güçler iştahlarını kabartmaya başladılar. Kuçarlı Hocalar henüz Tunganlarla tam manada anlaşamamışlardı. Yarkent'ten Abdurrahman Hazret, Kargalık'tan ise Cemaldin Hoca Yarkent'e hükümdar olmanın peşinde idiler.

Yarkent'in mevcut umumî vaziyeti, Kuçarlı Hocalar için olumsuz yönde geliyordu, diğer güçlerle uzlaşmak oldukça zordu. O sıralar Hokand Hanı Muhammed Ali Han'ın oğlu Muzaffer Han (belli bir süre Kuhistan'da ikamet etmiştir) Keşmir'den Yarkent'e gelerek fırsattan nemalanmak istedi. Hetip Hoca çok iyi karşıladı, gereken izzet ve ihtiramı da gösterdi. Güzel bir yere yerleştirdi, maaş da tayin etti. Fakat Muzaffer Han'ın davranışları Hetip Hoca'da kuşku uyandırmaya başladı. Bizim hükümdarımız Kuçar'dadır, gidip onunla görüşmelisiniz diyerek, Muzaffer Han'ı Kuçar'a gönderdi. Kuçar'da da çok iyi karşılandı, evlendirilerek maaş da bağlandı. Belli bir süre rahatça zaman geçirdikten sonra, Raşiddin Han

⁸⁹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 216.

Hoca'ya istirham ederek Korla'ya geçti. Daha sonra Yakup Beg Kuçar'ı ele geçirdiğinde ise Turfan'a gitti.

Yarkent'te Tunganlar oldukça güçlü konumda idiler. Yirmi beş bin askerin yanı sıra çok sayıda silah ve mühimmatları da vardı. Kuçar Hocaları Tunganlar ile ittifak edemediler ve Kuçar'a geri çekildiler. Zira Yarkent'i ellerinde tutabilecek güçleri yoktu, askerlerinin sayısı ise Tungan askerlerine mukayesen oldukça azdı. Böylelikle, Kuçar ordusunun ilk Yarkent seferi başarısızlıkla sona erdi. Aksu ve Uçturfan savaşlarında oldukça önemli başarılar elde eden Hamiddin Hoca'nın Yarkent'i ele geçiremeyip Kuçar'a geri dönmesi, hiç kuşkusuz Kuçar askerlerinin cengâver ruhunu derinden sarstı⁹⁰.

1.9. Kuçar Ordusunun İkinci Yarkent Seferi (Bir Taşla İki Kuş)

Kuçar ordusu başarısız bir şekilde Yarkent'ten geri çekildi. Aksu'nun Hâkimi Cemaldin Hoca, Kuçar ordusuna bizzat kendisi komuta ederek Yarkent ve Kaşgar'ı ele geçirmek istedi. Raşiddin Han bunu kabul etti. Aksu'da silah atölyeleri sayıca artış gösterdi. Cemaldin Hoca savaş hazırlıklarına hız kesmeden devam etti. Bütün kışı ise asker almak, at, silah, askerî teçhizat ve mühimmatları tamamlamakla geçirdi. İlkbaharda Cemaldin Hoca kardeşi Celalettin Hoca'yı kendi yerine vekaleten Aksu'nun Hâkimi tayin etti. Ahalinin de saygı duydukları Kuçar'ın muteber hocalarından Ahun Hoca Elem komutasındaki Kuçar ve Şehriyar askerleri Aksu'ya geldi. Ardından Hetip Hoca ve Hamiddin Hoca komutalarındaki Uçturfan askerleri de şehre ulaştı.

1865 yılı Temmuz ayında Cemaldin Hoca Aksu'dan Molla Abdul Baki Müftü Ahun, Kasım Kazi Beg, Bakış Mirap Beg ve Muhammed Şerif Beg; Kuçar'dan Hecci Hazineci Beg, Yakup Divan Beg, Mollaş Mirap ve Ak Molla Mirap; Uçturfan'dan ise Ak Beg, Musa Beg, Kurban Mirap ve İbrahim Ming Beg vesaire işin ehli, şecaat ve gayret sahibi kişilerin eşliğinde yirmi altı bin askerle Yarkent'e

⁹⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 218-219.

doğru yola çıktı⁹¹. Cemaldin Hoca, Aksu savaşındaki başarılarından dolayı yenilmez komutan sıfatına mazhar olmuştu.

Kuçar ordusunun Yarkent'e varmasına üç menzil yol kala Yarkent valisi başta olmak üzere yurt büyükleri, Tungan imamlar ve ahaliden çok sayıda kişi hediyeler ile beraber Kuçar ordusunu karşıladılar. Zafer üzengilerini yüzlerine sürerlerken, fetih ayetlerinden okudular. Kuçar ordusuna karşı önceden yaptıklarına pişman olduklarından affedilmelerini dilediler. Af buyuran Cemaldin Hoca, debdebeli tören ile Yarkent şehrine girdi ve saltanat tahtına oturdu. Tunganlar da dâhil Yarkent'te herhangi bir güç Kuçar ordusuna karşı savaşmayı göze almak bir yana, bunu aklından bile geçirmediler. Cemaldin Hoca'nın saltanatını kutlamak için Yarkent'in dört bir yanından gelenlerin ardı arası kesilmedi. Hepsine bol miktarda hediyeler verildi. Vaziyet öyle bir hâle geldi ki, artık kurt ile koyun aynı dereden su içerlerken, şahin ile güvercin de aynı yuvada yavruladılar⁹².

Cemaldin Hoca herhangi bir mukavemet ile karşılaşmadan Yarkent'in tamamını ele geçirdi. Yarkent sokaklarında "Devir Raşiddin Han Hoca'nın devridir." sedaları yükseldi. Tarih boyunca Doğu Türkistan'ın önemli siyasi, iktisadi ve medeniyet merkezlerinden biri olan Yarkent, bir kaç asırdır işanların önemli faaliyet merkezlerinden biri hâline gelmişti. Yarkent'in ele geçirilmesi hiç şüphesiz Kuçar hâkimiyetine, özellikle de Raşiddin Han Hoca'nın itibarını yükselterek prestij kazandırmıştı.

O sıralar Mukarrep Beg, Yakup Beg'e karşı savaşı kaybetmiş ve sadece iki bine yakın askeri ile beraber Moğal'a kaçabilmişti⁹³. Askerlerine Moğal'da beklemelerini emretti. Mukarrep Beg, Cemaldin Hoca ve Tungan Ma Da-laoye'lerden yardım talep etmek için yüz leşkeri yanına alıp Yarkent'e doğru yola çıktı. İki günlük yolu bir gece gündüzde kat ederek Tağarcı'ya geldi ve orada Musa Beg ile görüştü. Cemaldin Hoca'ya bir mektup gönderdi. Mukarrep Beg izzet ikram

⁹¹ A.e., s. 221-222.

⁹² A.e., s. 223.

⁹³ Detaylı bilgi için Bkz.: Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 17-30 a / b (Prov. 115).

ile Yarkent şehrine davet edildi ve çok iyi karşılandı. Cemaldin Hoca'ya ise dokuz tane at, dokuz adet yambu, dokuz bohça ton⁹⁴ hediye etti. Mukarrep Beg, Cemaldin Hoca'yı Yakup Beg'e karşı savaşmayı ikna etmeyi başardı, bunu Tunganlar da kabul ettiler. Cemaldin Hoca zaten böyle bir fırsatı kaçırmak istemezdi⁹⁵.

Kuçar ordusunun karşısında şimdi Kaşgar vardı. Cemaldin Hoca Kaşgar'ı ele geçirmek için savaş hazırlılarına hız kesmeden devam etti. Silah, askerî mühimmat ve erzakları tamamladı. Yarkent'ten çok sayıda asker takviye etmeyi de ihmal etmedi. Elem Ahun Hoca'yı ise Hâkim tayin ederek Yarkent'in başına getirdi. Kuçar ordusundaki askerlerin sayısı takviye edilen Tungan askerleri de dâhil toplam yetmiş iki bini⁹⁶ buldu. Bu savaş hem Raşiddin Han Hoca, hem de Yakup Beg için dönüm noktası olacaktı. Nitekim bundan sonra Kuçar ordusu bir daha Kaşgar'a gelemeyen, Yakup Beg daha güçlü bir şekilde Doğu Türkistan'da sahneye çıkacaktı.

Tarih 12 Eylül 1866 yılını gösterirken Kuçar ordusu Yarkent'ten Kaşgar'a doğru yola çıktı. İki yüz⁹⁷ arabaya yükledikleri zincir ve prangaları da beraberinde

⁹⁴ Giysinin üzerine giyilen, kollu, önü açık, düz yakalı, etekleri diz kapaklarının aşağısına değin uzanan bir çeşit üst giysisi; üstlük.

⁹⁵ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 30 a / b, 31 a, 32 b (Prov. 115).

⁹⁶ Kaşgar'a doğru yola çıkan Kuçar ordusundaki askerlerin sayıları ile ilgili **Badevletname**'de verilen rakamlar **Tarihi Hamidi**'de verilenlerden farklıdır. **Badevletname**'ye göre Cemaldin Hoca yirmi bin Kuçarlı, yirmi bin Yarkentli, Tunganlardan ise on bin asker, toplam elli bin asker ile Kaşgar'a doğru yola çıktı. Ömer, **Badevletname**, s. 23 a.

Cami'üt Tevarih'te verilen bilgilere göre ise Yarkent'ten üç bin Tungan askeri iki yüz adet top ile beraber Cemaldin Hoca komutasındaki Kuçar ordusuna katıldı, toplam asker sayısı ise elli altı bin idi. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 252 a.

Bir başka kaynak eserde anlatılanlara göre de Cemaldin Hoca Kuçar'a Han Hoca'ya bir mektup gönderdi. Tunganlar, Badahşanlılar ve Keşmirlilerden otuz beş bin, Yarkent ahalisinden ise on beş bin, toplam elli bin asker ile beraber derhâl Moğal yolu ile Kaşgar'a doğru yola çıkmalarını emretti. Andicanlıların tamamının yakalanıp Kuçar'a getirilmeleri istendi ki, bunlar sürgüne gönderileceklerdi. Beş bin deve yükü un, pirinç, mısır, altı bin eşek yükü yem, yonca, askerî mühimmat vesaire hazırlandı. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 32 b, 33 a (Prov. 115).

Yine bir başka kaynak eserde, Kuçar ordusundaki toplam asker sayısı ile ilgili her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak yenilgiye maruz kalarak kaçan Kuçar askerlerinin sayısı bine yakın iken, Yakup Beg'in bin beş yüz süvari ve beş yüz piyade askerinden sadece üç yüz piyade askeri öldürülmüştür. Bu ise yukarıda verilen rakamlardan hayli farklılık arz etmektedir. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 6.

⁹⁷ **Cami'üt Tevarih**'te zincir ve prangaların yüklendiği araba sayısının on iki olarak vermiştir. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 252 b.

Bir başka kaynak esere göre, Han Hoca Yarkent'e yüz deve yükü zincir göndermiştir. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 33 a (Prov. 115).

götürdüler. Zira maksatları Kaşgar'ı ele geçirirken, Kıpçak ve Andicanlıları esir alarak, onların ellerine zincir bağlamak, ayaklarına ise prangalar vurmak idi⁹⁸.

Cemaldin Hoca ilk evvel Fahtettin Hoca komutasında sekiz bin leşkeri gönderirken, ardından Kuçarlı Tahir Beg Pansat, Kasım Beg, Ruzi Babadır vesaire komutalarında beş bin leşkeri, sonra da Niyaz Beg Dadhah, Şemsettin Beg, İshak Beg Bahadır komutalarında altı bin leşkeri gönderdi. Ondan sonra Ma Da-laoye komutasında dört bin Tungan askeri de altı yüz adet top ile beraber yola çıktılar. İshak Töre, Ahmet Töre ve Tohti İşikağa Beg'leri yanına alan Cemaldin Hoca, yirmi bin leşker ile Kaşgar'a doğru en son yola çıktı⁹⁹. Kuçar ordusu ilk defa bu kadar kalabalık bir ordu ile savaşa gidiyordu ki, bundan sonra da böyle sayıyı bir daha toplayamayacaktı.

Kuçar ordusu ilk menzilde iki gün kaldıktan sonra ertesi gün Kaşgar'a doğru yola çıktı. Han-arık'a geldiklerinde ise, orada çadır bargâhlarını dikerek karargâh kurdular. Askerlerin sayıca çok olmasına fazla güvenen Cemaldin Hoca, "Yakup Beg bunca çok askerin geldiğini öğrenecek olursa, bir an evvel Kaşgar'ı bırakıp dağın öbür tarafına kaçacaktır." diyerek tekebbüre kapıldı.

Yeni-hisar yönünden bir tuğ belirdi ve kısa sürede Yakup Beg'in ordusu olduğu anlaşıldı. İleri karakol mahiyetinde çeşitli mevkilere yerleştirilen nöbetçi asker ve gözcüler, gördükleri yanı sıra öğrendiklerini Cemaldin Hoca'ya iletiler. Yakup Beg'in askerleri Kuçar ordusuna mukayesen sayıca oldukça azdı. Cemaldin Hoca, Yakup Beg'in ordusunu sağ ve soldan muhasaraya almalarını emretti, esir düştükleri askerleri ise öldürmeyip sağ getirmelerini istedi. O sırada Golap'ın büyüklerinden Hemra Han, iki yüz elli gözü pek cengâver adamıyla beraber Kuçar ordusuna katılmak için Cemaldin Hoca'ya geldi. Cemaldin Hoca, "Bize başka yerin

⁹⁸ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 224.

⁹⁹ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 33 b (Prov. 115).

adamlarının gereği yoktur.” diyerek kabul etmedi. Geri çevrilen Hemra Han¹⁰⁰ Yakup Beg’e geldi ki; savaşta başarılarıyla çok fazla yararlı oldu¹⁰¹.

Yakup Beg duruma vakıf olunca Kuçar ordusuna karşı fazla askere ihtiyacı olduğunu gördü ve hemen etraf bölgelere adam gönderdi. Beş gün içinde dağlardan gelen çok sayıda Kırgız askeri Yakup Beg’in ordusuna katıldılar. Sarı-kol’dan Hasan Şah Beg, Taş-kurgan’dan Bohça Berdar, Ulu-çat’tan Rüstem Beg komutalarındaki askerler de hazır olmuşlardı. İlk evvel Abdullah Leşkerbaşı komutasında beş bin asker, ardından Sıddık Beg Kıpçak, İsa Beg Dadhah ve Mehmet Kerim Leşkerbaşı komutalarında beş bin leşker; sonra Gazi Beg Bahadır ve Beççe Bahadır komutalarında üç bin leşker; ondan sonra Bohça Berdar ve Hüsamettin Pansat komutalarında üç bin leşker; daha sonra ise Aziz Beg Toksaba ve Kadir Kulu Beg Dadhah komutalarında iki bin leşker gönderildi. En sonunda ise Yakup Beg, Buzuruk Han Töre ile Küçük Han Töre’yi yanına alıp, Golap ve Hisar askerlerinden oluşan toplam on iki bin askerin eşliğinde çok sayıda topla Han-arık’a doğru yola çıktı¹⁰². **Tarihi Hamidi** adlı eserde ise Yakup Beg’in ordusundaki askerlerin sayıları ile ilgili net bir rakam zikredilmezken, Kuçar ordusu karşısında sayıca oldukça az olduğundan bahsedilmektedir¹⁰³.

Gaffar Beg bin sipahi ile beraber Yofurga’da bir ormanda, Mukarrep Beg ve Falto Beg komutalarındaki çok sayıda Kuçar askerleri ile karşı karşıya geldi. Kuçar askerleri iyi silahlanmıştı ve kulaklarında küpe, burunlarında ise hızma vardı. Yapılan savaşta her iki taraftan ona yakın kişi hayatını kaybetti, çok sayıda asker yaralandı. Gaffar Beg karşı gelemedi, Apak Hoca tarafına kaçtı. Kuçar askerleri arkalarından kovalayıp Sultan-arık’a geldiler ve Pazar pazarından gelen Yarkent

¹⁰⁰ Muhammed Elem’in anlattıklarına göre, Ekrem Han Töre dokuz yüz kişi ile Hisar’dan yola çıkıp Ali (Tibet’in kuzeybatısında bulunan bölge) yolu ile Kaşgar’a gelerek Yakup Beg’in ordusuna katılmıştır. Elem, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁰¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 226.

¹⁰² Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 34 a / b (Prov. 115).

¹⁰³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 226-228.

askerleri ile beraber Gaffar Beg'i kuşattılar. Gaffar Beg yine kaçmayı başardı; önce Kızıl-buyu'na, oradan da Tazgun'a gelerek Yakup Beg ile görüştü¹⁰⁴.

Buzuruk Han Töre her iki tarafın Müslüman olduklarını düşünerek ilk önce elçi gönderilsin ve sulh yapılsın istedi. Eğer kabul etmezlerse savaş artık mukadder olacaktı. Seyid Hâkim Beg'i Cemaldin Hoca'ya elçi olarak gönderdiler. “Yenişehirde kâfirlere (Mançulara) karşı beraber savaşıp şehri ele geçirdikten sonra, kalan kâfirleri (Mançuları) de beraber yok edelim; Kaşgar, Yeni-hisar, Yarkent ve Maralbaş bizde kalsın, Kuçar ve etrafındaki şehirlere ise Han Hoca padişah olsun, önceliğimiz savaş değildir.” teklifinde bulundu.

Cemaldin Hoca elçiyi kabul etti, tekliflere oldukça sinirlendi. “Han Hoca bu şehirleri kılıç ile almıştır. Bu Andicanlılar hazır sofraya oturmuşlar, bir de bize biat edin, diyorlar. Söylediklerine hemen tövbe istiğfar etsinler ve kılıç-kalkanlarını boyunlarına asıp Han Hoca'ya tabi olsunlar. Yoksa bizi savaş meydanında bekleyeceklerdir.” diyerek elçiyi geri gönderdi. Her iki taraf savaşa hazırlandı.

Yakup Beg askerlerini gruplara ayırdı. Abdullah Leşkerbaşı, Mevlan Kulu Pansat ve Ali Kulu Pansat komutalarında dört bin askerin sol cepheye; Gazi Beg Bahadır ve Hasan Şah Toksaba komutalarında beş bin askerin ise sağ cepheye konuşlanmalarını emretti. Bohça Berdar Dadhah ve Aliş Beg Dadhah komutalarındaki altı bin leşker ise orta kısma yani merkeze konuşlandırıldı. Aziz Beg Toksaba ve Ebul Kasım Serdar komutalarındaki Yeni-hisar askerlerinin ise Tungan askerlerine karşı savaşmaları emredildi.

Yakup Beg, Osmanlı padişahı Abdülaziz Han'ın gönderdiği kaftanı (hilat) giydi, ata bindi. Belinde kama ve hançer, elinde İsfahan kılıcı, sağ omuzunda on bir kurşun alabilen Franki (Franchi) tüfeği, sol omuzunda ise mızrak vardı. Buzuruk Han Töre ile Küçük Han Töre'yi de yanına aldı. Siddık Beg Kıpçak, Muhammed Kerim

¹⁰⁴ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 34 b-35 a / b (Prov. 115).

Leşkerbaşı komutalarındaki askerler de hazır oldular. Cemaldin Hoca komutasındaki elli altı bin askere¹⁰⁵ karşı savaşıcaklardı¹⁰⁶.

Abdullah Pansat Bahadır askerleriyle Kuçar ordusuna karşı şiddetli bir şekilde ani saldırı düzenledi. Kuçar askerleri iki kanat hâlinde saf tutmuşlardı ve iki askerî kanadın ortasında Tunganlardan oluşan topçu birlikleri vardı. Onlara kâh saldırıyor gibi yapıp geri çekildiler. Bir taraftan Gazi Beg Pansat, sol taraftan ise Aziz Beg Cellat atlarını koşturarak saldırıya geçtiler. Savaş öylesine şiddetli geçti ki, ne baba oğula, ne de ana kıza bakabildi. Abdullah Pansat sağ sola at koşturarak savaş meydanını coştururken, sol taraftan darbe alan Kuçar ordusu geri çekilmeye başladı¹⁰⁷.

Kuçar askerleri birden kaçmaya başladılar. Yakup Beg, askerlerine arkalarından kovalayıp katletmelerini emretti. Ele geçirilen her şey, hatta at başı büyüklüğünde altın bile olsa askerlerin kendi ganimetleri sayılacağı hükmünü verdi. Kuçar ordusunu Moğal'a kadar kovaladılar. Yirmi binden fazla Kuçar askeri öldürüldü. Yakup Beg, askerlerin Han-arık'ı yağmalamalarına izin verdi. Cemaldin Hoca; Mukarrep Beg, Sıddık Beg ve Falto Beg'ler ile beraber Aksu'ya kaçtı. Yarkent'e geri dönmediler¹⁰⁸.

Raşiddin Han Hoca iki yıl içinde Kuçar, Aksu, Yarkent, Uçturfan hatta Korla'ya kadar olan bir çok yeri ele geçirdi. Ancak Kuçar ordusu bu sefer Han-arık savaşında Yakup Beg'e karşı gelemeyi ve savaşı fena kaybetti. Otağ, çadır, silah, mühimmat, erzak hatta hazineleri bile yanlarında götürmeye zaman bulamayarak Aksu yoluna doğru geri çekildiler. Savaşta çok sayıda hayatını kaybedenler ve esir düşenler oldu. Bazı askerler zor şartlara rağmen kendi yurtlarına kaçmayı başardılar. Kaçarken çöllerde susuz kalarak ölenler de oldu. Yarkent Hâkimi Elem Ahun Hoca, Han-arık savaşından kaçarak Yarkent'e gelen askerlerden durumu öğrenince hemen

¹⁰⁵ Aynı eser s. 33 a'da Kuçar ordusundaki asker sayısı elli bin olarak verilmiştir.

¹⁰⁶ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 35 b, 36-38 a / b (Prov. 115).

¹⁰⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 226.

¹⁰⁸ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 39 a / b (Prov. 115).

Aksu yolunu tuttu. Kuçar ordusu bir taş ile iki kuş avlamak isterken hem Kaşgar'ı ele geçiremedi hem de Yarkent'ten de ayrıldı¹⁰⁹. Raşiddin Han Hoca ve Kuçar ordusu batıya doğru askerî seferler düzenlediği tarihten itibaren ilk defa bu kadar büyük bir mağlubiyet ile karşı kaşıya kalmıştı. Hâlbuki oldukça kalabalık Kuçar ordusu karşısında Yakup Beg, bu derecede büyük bir başarıyı elde etmeyi aklından bile geçiremezdi. Bu zafer Yakup Beg'in Doğu Türkistan'da on dört yıl devam edecek olan hâkimiyetinin mukaddemesi oldu.

Kuçar ordusundaki sayıları on iki binden fazla olan Tungan askerleri, Cemaldin Hoca ile beraber kaçmadılar, akşama kadar savaştılar. Top ateşleri Yakup Beg ordusunu ağır tahribatlara uğrattı. Ordu Tungan askerlere yaklaşmadı, Yakup Beg bacağına isabet edilen kurşunla ağır yaralandı, ancak Kaşgar'a döndükten sonra bacağındaki kurşun çıkartılabildi¹¹⁰. Sonuçta Tunganlar sulhu kabul ettiler, toplarıyla beraber Kaşgar'a getirildiler. Yakup Beg onların her birine kendi mertebelerine göre hediyeler ihanda bulundu. Tunganların top ve silahları ise ellerinden alınarak silahsızlandırıldı¹¹¹.

Bu hadiselerle dair **Cami'üt Tevarih**'te verilenler yukarıda anlatılanlardan farklılık arz etmektedir. **Cami'üt Tevarih**'e göre; Seyid Hâkim, Hacı Turap ve Molla Abdul Samet, Yakup Beg tarafından Tunganlara elçi olarak gönderildiler. Ancak Tunganlar sulh için bir kaç şart öne sürdüler ve eğer yerine getirilmedikleri takdirde son nefeslerine kadar savaşacaklarını söylediler. En önemli şartları ise silahların teslim edilmemesi idi. Yakup Beg bunu kabul etti¹¹². Tunganlar ile ilgili **Atalık Gazi Yakup Beg** adlı kaynakta verilen bilgiler ise **Cami'üt Tevarih**'te anlatılanları doğrulamaktadır. Ona göre Tungan askerleri kaçmadılar, bilakis üç gün

¹⁰⁹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 226-228. Ömer, **Badevletname**, s. 23 a / b, 24 a / b. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 249 a / b, 248 a / b, 247 a / b. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 6.

¹¹⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 345.

¹¹¹ **A.e.**, s. 229. Ömer, **Badevletname**, s. 25 a.

¹¹² Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 247 b, 246 a / b.

boyunca top ateşleri ile karşılık vermeye devam ettiler. Tunganlar sonunda kendi silahlarını teslim etmeme şartıyla Yakup Beg ile anlaştılar¹¹³.

1.10. Kuçar Ordusunun Doğuya Doğru İlerlemesi ve Kara-şehir'i Fethi

Raşiddin Han Hoca Kuçar'da hâkimiyet tahtına oturdu. Tohti Muhammed Yüzbaşı, Bahauddin Hoca ve Aydın Hoca komutalarında yüz askeri, Kara-şehir ve Turfan'daki Mançu askerlerine karşı savaşmak için doğuya gönderdi. Kuçar ordusunun doğu seferi iki yıl devam edecekti. Ordu Bügür'e geldi. Orada bulunan Tunganlar, Mançulara karşı Kuçar ordusunun yanında savaştılar. Sur içinde bulunan yüze yakın Mançu askerinin hepsi öldürüldü. Bügür'de çok sayıda Tungan Kuçar ordusuna katıldı, onlara Su-molla adında bir Tungan komutan tayin edildi. Duayi Halife de yüz kişi ile beraber Kuçar ordusuna katıldı. Raşiddin Han Hoca, Kuçar ordusuna destek olmaları için hemen İshak Hoca¹¹⁴, Sıddık Dadhah ve Memur Halife komutalarında yüz elli askeri gönderdi. Kuçar ordusu Korla'ya geldi, kimse karşılık gösteremedi. Yurdun Beg vesaire büyükleri şehre davet ettiler ve çok iyi karşıladılar. Üç gün sonra, Kara-şehir'e doğru yola çıktılar, Korla'dan da çok sayıda asker katıldı¹¹⁵. Korla ile Kara-şehir arasındaki mesafe kısa olmasına rağmen, aşılması gereken engeller de vardı, bu da Kuçar ordusunun işini zorlaştırdı.

Kuçar ordusu iki gün sonra Kõnçi Nehri'ne geldi. Duruma vakıf olan Mançular, nehirdeki gemilerin hepsini kıyıya geri çektiler. Yirmi bin Moğol askerini nehir kıyısında Kuçar ordusuna karşı savaşa hazırladılar. Top ve tüfeklerle ateş yağmuruna tutarak geçmelerine izin vermediler. Kuçar ordusu çaresiz kaldı. Korla bahadırlarından İslam Halife, bu durum karşısında nehirden geçmenin âdeta

¹¹³ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 39 b (Prov. 115).

¹¹⁴ **Badevletname**'de, Emirleşker İshak Hoca'nın otuz bin kişilik ordu ile Korla'yı ele geçirdiğine dair bilgi verilmiştir. Ömer, **Badevletname**, s. 17 a.

Bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre, Kuçar ahalişi Mançulara karşı savaştılar, on gün içinde Kuçar'daki Mançuları tamamen yok etmeyi başardılar; elde edilen savaş ganimetleri ise askerlere dağıtıldı. Hemen ardından İshak Hoca komutasındaki on iki bin asker Kara-şehir'e doğru gönderildi.

Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao, s. 1.

¹¹⁵ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 255-256.

imkânsız olduğunu dile getirerek, Bağraş Gölü'nün alt kenarından dolaşarak Uşşaktal'a varmaları ve oradan da Kara-şehir'e geçmeleri hususunda teklifte bulundu, bunu kabul gördü.

Bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre, top ve tüfek ateşlerine rağmen İshak Hoca ve atlı askerler nehre girerek Kalmuk askerlerine karşı ilerlemeye başladılar. Çok sayıda asker nehri geçmeden hayatını kaybetti. On bin askerden ancak üç bini nehri sağ geçebilmişti. Şehir kalesi Kuçar askerleri tarafından muhasaraya alındı, yirmi gün sonra kale ele geçirildi; Kalmuk askerleri dağ içine doğru kaçtılar. Elde edilen savaş ganimetleri ise askerlere dağıtıldı¹¹⁶.

Korla'ya geri dönen Kuçar ordusu, Bağraş Gölü'nün alt kenarından dolaşarak dokuz günde Uşşaktal'a geldi. Urumçi'den on sekiz bin Mançu askeri gönderilmişti. O günkü yağmurlu havadan dolayı Mançu askerleri silahların ıslanmaması için top, tüfek ve mühimmat vesaire ne varsa hepsini kuma gömmüşlerdi. Hazırlıksız yakalanan Mançu askerleri Kuçar ordusunu görünce hemen savaşa girdiler. Büyük bir tapınağa sığınarak savunmaya geçen Mançu askerlerinin pek çoğu öldürülürken, çok az bir kısmı ise Kara-şehir'e kaçmayı başardılar. Savaş çok çetin geçti¹¹⁷.

O sıralar Turfan yönünden gelen atlı iki Mançu askeri Kalmuklar tarafından yakalanıp Kuçar ordusuna teslim edildi. Yanlarından ise Kara-şehir'in Ambalina gönderilmek üzere yazılan bir mektup çıktı. Mektupta; "İmparatorun emriyle yardım için yirmi dört bin askerin dört yüz yetmiş adet top, iki yüz arabada silah ve askerî mühimmat ile beraber yola çıktıkları, üç gün sonra Uşşaktal'a varacakları, bol miktarda erzak ve ot-saman hazırlamaları gerektiği" anlatılmaktaydı. Kuçar ordusu hemen savaşa hazırlandı. Karşı taraftan tuğlar¹¹⁸ belirmeye yani Mançu ordusu yaklaşmaya başladı.

¹¹⁶ **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 1.

¹¹⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 256-257.

¹¹⁸ Mançu ordusu savaşa çıkarken askerlerin savaş ruhu ve heyecanını arttırmak için çok sayıda bayrak ve tuğ kullanırlardı. Ch'en, **a.g.e.**, s. 29.

Mançuların Kuçar askerlerinden haberleri yoktu. Uzaktan gördükleri kalabalığı, kendilerine erzak getirenler zannederek yaklaştılar. Beklenmedik bir saldırıya maruz kaldılar. İshak Hoca ve Tohti Muhammed Halife bir yönden; Bahauddin Hoca, Memur Halife diğer yönden; Aydın Hoca, Duayi Halife ve Su-molla ise askerleriyle beraber başka bir yönden atlı saldırıya geçtiler. Aydın Hoca ve askerlerinin geri çekilmeye başlaması savaşı olumsuz yönden etkiledi. İshak Hoca ellerini duaya kaldırarak, askerlerinin kahramanlarca savaşarak gazi veya şehitlik mertebelerine yükselmeleri hakkında çağrıda bulundu. Manevi destek karşısında Kuçar askerleri birden “Allaha tevekkül!” sesleriyle savaşa girdiler.

Top ve silah sesleri yanı sıra askerlerin haykırma sesleri hiç susmak bilmedi. Zafer kapısı Kuçar ordusuna açıldı. Mançu askerlerinin cesaretleri kırılmaya başladı. Çoğu Mançu askeri intihar yolunu seçti ki, bu da savaşın kazanılmasındaki önemli etkenlerden biri oldu. Beş gece gündüz devam eden savaşta sayıları iki bine¹¹⁹ yakın Kuçar ordusu, yirmi dört binden fazla Mançu askerine karşı savaşın galibiyetini elde etti. Mançulardan sadece bine yakın asker canlarını kurtarabilirlerken, diğerlerinin hepsi öldürüldü¹²⁰.

Savaşı yeni kazanan Kuçar askerleri dinlenirken Kara-şehirden yedi bin Mançu, üç bin Kalmuk toplam on bin asker yola çıktı. Elli altı arabada askerî mühimmat, iki yüz elli deveye yüklü erzak, hem de çok sayıda toplar da vardı. Bunların Tevilğu denilen menzilde konuşlandıkları haberi ulaşınca Kuçar ordusu hemen Kara-şehir’e doğru yola çıktı. Otuz yol miktarı mesafe kat ettikten sonra, Çukur denilen yerde Mançu ordusuyla karşılaştılar ve savaşa giriştiler.

Mançu askerleri develeri dizüstü çöktürüp, arabaları sıra şeklinde dizerek kendilerine siper yapıp ateş açmaya başladılar. İshak Hoca cesaretli ve gözü pek askerlerle beraber Mançuların üzerine atlı saldırdı. Mançu askerleri korkudan dehşete kapılmaya başladılar. Çünkü barut vesaire askerî mühimmatlar belirsiz bir nedenle

¹¹⁹ Kuçar ordusundaki askerlerin sayıları ile ilgili diğer kaynaklardaki rakamlar mukayeseli bir şekilde dikkate alınmalıdır.

¹²⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 257-259.

bir anda patlayıvermişti. Öyle şiddetli patlama oldu ki arabaları, silahları hatta develeri bile göğe fırlattı. Gündüz ile gece âdeta fark edilemez hâle geldi. Bunun üzerine Mançu askerleri kaçmaya başladılar.

Kuçar ordusu Tevilğu'da bir gün dinlendikten sonra ertesi gün yola çıktı, onlara Kalmuklar kılavuzluk etti. Kara-şehir'e yakın bir yere geldiklerinde ise, gözcü oldukları anlaşılan iki Mançu askeri yakalandı. Sorguya çekilirlerken, Mançu ordusunun toplarla beraber ana yol üzerinde konuşlandıkları haberi öğrenildi. Kalmukların önerisi gereği ana yolu bırakıp sol tarafa doğru yürüdüler ve şehrin kible yönünde bulunan Terekli denilen yere gelerek orada mevzilendiler.

Terekli'nin bir tarafı nehir, diğer bir tarafı dağ ile çevreli, öbür tarafında ise derin bir su kanalı vardı. Savaş aynı gün vuku buldu ve Vai-şiang pazarı ateşe verilerek Mançuların hepsi öldürüldü. Cesetlerin çokluğundan neredeyse yürümek imkânsız hâl aldı. İki mızrak derinliğinde iki su kanalı vardı; cesetlerle doldurulduğundan sular dışarı taşmaya başladı, kanal su değil âdeta kıpkırmızı kan akmaya başladı¹²¹.

Sur içindekiler hariç bütün Mançu askerleri öldürülmüştü. İçerideki Mançular, Kuçar askerlerini top ve kurşun yağmuruna tutarak surlara yaklaştırmadılar. İshak Hoca ilk defa müstahkem surlara karşı savaşıyordu. Surlara yaklaşmak için develerin eyer takımlarını ıslatarak arabalara yüklediler ve sıra hâlinde dizdiler. Onları kendilerine siper eden gözü pek Kuçar askerleri arabaların altlarına saklanarak sur kapılarına doğru gitmeyi başardılar ve surun kapılarını ateşe verildiler.

Beklenmedik durum karşısında telaşa kapılan Mançu askerleri ne yapacaklarını şaşkırdılar. Savaşın seyri tamamen Kuçar ordusunun lehine değişmişti. Kuçar ordusundaki Kalmuklara tercümanlık eden Hocek Kazi, Mançu ordusundaki Kalmuk askerlerin Kuçar ordusuna karşı savaşmamaları hususunda çağrıda bulundu, Kalmuklar bunu hemen kabul ederek ateş açmadılar. Fırsatı değerlendiren Kuçar

¹²¹ A.e., s. 259-261.

ordusu taarruza geçti. Bir yandan Kara-şehir'i ateşe verirlerken, bir yandan da Mançu askerlerini öldürdüler¹²².

Bir hafta içinde Mançu askerleri, memurlar ve Mançu tüccarlar da dâhil toplam iki yüz binden¹²³ fazla kişi öldürüldü. Kuçar ordusundan ise hayatını kaybedenlerin sayısı iki yüzü geçmezken, yaralananların sayıları da üç yüze yakındı. İshak Hoca'nın bu başarısı kayda değerdi. Sayıları mukayese bile edilemeyecek derecede az olan Kuçar ordusunun, Mançulara karşı Kara-şehir'de elde ettiği tarihî zaferinin benzeri o ana kadar hiçbir Uygur tarih kitabında yazılmamıştı. Kuçar ordusunun ele geçirdiği savaş ganimetlerinden at, altın, gümüş, ipek, güzel kokulu çaylar, seramik ve porselen takımları, envaiçeşit değerli kürkler ve kumaşlar o kadar fazla idi ki, haddi hesabı yoktu. Bunların yanında çok sayıda yanmamış toplar, tüfekler başta askerî mühimmat ve teçhizatlar da vardı¹²⁴.

1.11. Kuçar Ordusunun Turfan'ı Fethi

İshak Hoca Kara-şehir'i ele geçireli henüz on gün olmuştu ki, otuz bin Mançu askerinin Turfan'a geldiği haberini aldı. Kuçar'a Han Hoca'ya bir mektup göndererek, yardım için asker gönderilmesini talep etti. Yirmi gün sonra Han Hoca'nın gönderdiği on bin asker Kara-şehir'e geldi. On gün sonra Mançu askerleri Aygır-bulak'a geldiler¹²⁵. Danişment ve komutanlarıyla bir araya gelen İshak Hoca, Turfan'a Mançulara karşı düzenlenecek olan askerî sefer ile ilgili fikir alışverişinde bulundu. Meşhur Aygır-bulak geçidi, Turfan yolu üzerindeydi ve geçilmesi her açıdan oldukça zordu. Yola çıkmadan evvel bütün hazırlıkların tamamlanması hususunda ortak kanaate vardılar. Top, silah, başta askerî teçhizat ve mühimmat, erzak, ot-saman gibi ihtiyaçlardan gerekli ne varsa hepsini tamamlayarak Turfan'a

¹²² A.e., s. 261.

¹²³ **Badevletname**'de ise Mançu askerlerinin sayılarının 20000 olduğuna dair bilgi verilmiştir. Ömer, **Badevletname**, s. 17 a.

¹²⁴ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 264. Ömer, **Badevletname**, s. 17 a / b.

¹²⁵ Burada dikkat edilmesi gereken husus Sayrami'ye göre Mançu askerlerinin Aygır-bulak'a geldikleri haberini alan İshak Hoca, hazırlıklarını bir an önce tamamlayarak Turfan'a doğru yol çıkmıştır. Ancak, Aygır-bulak'a geldiklerinde ise Mançu askerleri ile karşılaştıklarına dair her hangi bir bilgi yoktur. Mezkûr Mançu askerleri Turfan'dan mı geldiler veya başka bir yerden mi gönderildiler, diğer kaynak eserler de dâhil bir malumat yoktur.

doğru yola ıktılar. Savaştan yeni çıkmış Kuçar askerlerinin cengâver ruhu henüz taze idi.

Kuçar ordusu Kara-şehirden yola çıktı ve Tevilđu'da bir gece kaldıktan sonra Uşşaktal'a geldi. Yollar Mançu askerlerinin cesetleri ile o kadar dolu idi ki, yoldan geçebilmek âdeta imkânsızdı. Ta ki Mançuların ikinci Doğu Türkistan istilasına kadar ceset ve kemikler Uşşaktal'dan kaldırılmadı. Yakup Beg de dâhil buradan geçen herkes, ceset ve kemik yığınına bakarak şaşkınlıklarını gizleyemezken, İşhak Hoca ve askerlerinin Mançu ordusuna karşı sergilediği cesur ve korkusuz mücadelenin ruhuna aferin demeden de edemedi¹²⁶.

İşhak Hoca ve ordusu Uşşaktal'dan yola çıktıktan sonra aynı gün Dng-dingza'da bir gece kaldılar ve tekrar yola devam ederek Kara-kerin'e geldiler. Geceyi orada geçirdiler ve ertesini gün Gümüş geçidini açtılar. Buralar yle bir çöl-sahra ve ıssız yerler ki, su değil krdan olabilecek ağaç parçası bile bulunmuyordu. Sadece Gümüş'te yirmi otuz aileye yetecek kadar su vardı. Buradan cme-dng'e ve oradan da Aygır-bulak'a vardılar. Burada sırayla atlarını sulayabilecek kadar su buldular. Yollarına devam ederek Toksun'a geldiler. Toksun, sokak pazarları zengin, mamur bir yer idi. Toksun ahalisi İşhak Hoca'yı iyi karřıladılar¹²⁷. Toksun'dan sonra Turfan'a varacak olan İşhak Hoca nihayetinde gözlediği Turfan'a yaklaşmıştı.

İşhak Hoca henüz Turfan'a gelmemişti. Ancak Sayram'lı Masum Han Hoca, Turfan'lı Kasım anga, Vahit Halife, Zait Halife ve Hacı Baki Halife başta olmak üzere ahaliyi organize ederek Mançulara karşı ayaklandırđılar. Turfan'a bağlı on dokuz köyde bulunan Mançu askerleri, aileler ve tüccarlardan kim varsa hepsini öldürdüler. Turfan pazarları da oldukça zengin ve kalabalık idi. Kimi pazarda yedi sekiz bin, kiminde ise iki üç bin Mançu vardı ki, onların hepsi öldürüldü. Karşı

¹²⁶ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 271-274. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 1.

¹²⁷ Yusuf, **Cami't Tevarih**, s. 336 b.

gelemeyen Mançu askerleri surlarının kapılarını kapatarak kendilerini surların içine hapsedtiler¹²⁸.

İshak Hoca ve ordusu Turfan'a gelerek şehrin etrafında konuşlandı. Önemli mevkilere nöbetçi askerler yerleştirilerek hemen savaş hazırlıklarına başladılar. Turfan şehrinin surları müstahkem idi ve türlü savunma tesisleriyle donatılmıştı. Mançu askerlerinin sayıları da oldukça fazlaydı. Mançu askerleri iki günde bir dışarı çıkıp taarruzda bulunuyorlar ancak başarı elde edemeyip geri çekiliyorlardı. Bu arada çok sayıda Mançu askerleri öldürülürken, Kuçar askerlerinden hayatını kaybedenler de oldu. Şehir henüz ele geçirilemedi. Kuçar ordusu Mançu askerlerinin dışarı çıkıp savaşmalarını beklemek yerine, savaş stratejisini değiştirdi. Yüksek kuleler yaptırılarak üzerine yerleştirdikleri keskin nişancılarla surlarda bulunan Mançu askerlerini hedef aldılar ve oldukça başarılı oldular.

O arada Su-molla, İshak Hoca'ya yardım için askerleriyle beraber Bügür'den Turfan'a geldi. Duruma öğrenince hemen bizzat kendisi askerleri komuta ederek surlara saldırmayı talep etti. Bunun kabul edilmesi üzerine saldırıya geçtiler. Saldırı o derece şiddetli oldu ki, ta surların içlerine kadar girmeyi başardılar. Çok sayıda Mançu askerlerini öldürdüler, kestikleri kafaları, el ve ayakları surlardan aşağıya fırlatmaya başladılar. Su-molla vücuduna isabet eden kurşunla hayatını kaybetti. Mançu askerleri onun cesedini ızgarada pişirip yediler. Sekiz aydır Kuçar ordusu tarafından muhasaraya alınmışlardı. Erzakları tamamen tükenmiş; eşek, köpek, kedi ne varsa hatta kendi adamlarından bile yaşlı ve çocuk demeden öldürüp yemişlerdi.

İshak Hoca surun Bol-arık tarafındaki askerlerini geri çekerek, Mançuların şehri bırakıp Pekin'e doğru gitmelerine izin verdikleri çağırısında bulundu. Mançular şehri bırakıp surlardan çıktılar. Bol-arık'a geldiklerinde büyük çoğunluğu öldürüldüler, kalanları da esir alındılar. Şehirde bulunan Mançu ordusuna ait top, silah ve askerî mühimmatların hepsine el konuldu. Neticede Mançulardan asker,

¹²⁸ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 275-276.

memur, tüccar vesaire toplam on beş bin kişi öldürülürken, Kuçar ordusundan ise dört yüz kadar kişi hayatını kaybetti¹²⁹.

1.12. Kuçar Ordusunun Urumçi ve Civar Bölgeleri Fethi

Urumçi'de Tunganlar Mançulara karşı başkaldırdılar. Bunun üzerine Mançular şehir surlarının kapılarını kapattılar, fakat şehir Tunganlar tarafından kuşatıldı. Sudalaoye ve Davut Halife¹³⁰ Turfan'a İshak Hoca'ya elçi göndererek yardım talep ettiler. O sıralar Kuçar ordusu Turfan'ı henüz ele geçirememişti. Bu, İshak Hoca için kaçınılmaz bir fırsattı. Hemen kararını vererek Bahauddin Hoca ve Masum Han Hoca'ya biner asker; Vahit Halife, Zait Halife ve Tunganlardan Nur Ahun ile Ali Halife'ye yedi sekiz yüzer asker vererek, onları Urumçi'ye gönderirken; ardından da Rahmet Bahadır ve Hacı Baki'lerin de biner asker ile Urumçi'ye doğru yola çıkmalarını emretti. Kuçar askerleri Urumçi'ye gelir gelmez bir kaç gün içinde şehri ele geçirdiler ve otuz binden fazla Mançu askerini öldürdüler.

Kuçar ordusu Urumçi'den sonra Cimsar'ı ele geçirdi; altı bine yakın Mançu askeri kılıçtan geçirildi. Sıra Gu-çongzi'ye geldi. Buranın çok sayıda işlek ve oldukça kalabalık pazarları vardı. Ahalinin hepsi Mançu olan şehirde savaş esnasında iki yüzden fazla aileden çoğu öldürülürken, az bir kısmı dağ ve beyabanlara kaçabildiler. Kuçar ordusu başarılı bir şekilde ilerlemeye devam etti. Önlerinde sanki karşı çıkabilecek bir engel kalmadı. Nitekim Sin-ten'de on beş bin, Fu-kang'da on bin, Cibe-kou'da sekiz bin, Kara-basun'da on bin, Manas'ta elli bin, Cing-ho'da ise yirmi binden fazla kişi öldürüldü¹³¹.

İshak Hoca, Aydın Hoca komutasında; Hasan Kasım Bahadır, Tungan Huo Halife, Hidayet Halife, Kaşgarlı Musa Halife, Kurban Halife, Kuçarlı Tohti Muhammed Halife, Şehriyarlı Molla Osman Şeyh Bahadır, Yoldaş Mirza, İdris Halife ve Aksulu Huşur Halife vesaire onların her birine genelde yedi seki yüz, hatta

¹²⁹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 280-281.

¹³⁰ Çince kaynaklarda Tuo De-lin (妥得麟) veya Tuo-ming (妥明) olarak adı geçmektedir.

¹³¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 277-278.

en az dört beş yüz asker vererek, toplam on iki bin askeri Morhu'ya gönderdi. Ana yol üzerinden yola çıktılar ve beş menzil sonra Çıktım geçidine geldiler, oradan ana yolu bırakıp sola dönerek dağ içi ile Taz-bulak'a ve oradan da Yesange-çenze'ye gelerek Mançulara karşı savaştılar. On bine yakın Mançu askeri öldürüldü. Sonra Yeba-çenze'ye geldiler ve orada on iki bin Mançu askeri yok edildi. Akabinde Morhu'ya geldiler, burada savaş çetin geçti. Mançulardan çoğu öldürülürken, az bir kısmı Müslüman olarak canlarını kurtarabildiler. Sıra Dong-çeng'a geldiğinde durum biraz farklılık gösterdi, her şey istenildiği kadar kolay olmadı. Şehrin surları müstahkem idi, askerlerin sayıları da çoktu. Savaş çetin geçti; kırk bine yakın Mançu askeri öldürülmesine rağmen, şehir ele geçirilemedi. Kar ve fırtınalı hava da savaşı olumsuz yönden etkilemişti. Sonuçta Kuçar ordusu Turfan'a geri çekilmek zorunda kaldı¹³².

Bahauddin Hoca komutasındaki Kuçar ordusu, Tungan Huo Halife ve Tohti Muhammed Halife başta olmak üzere seçilmiş ve iyi donatılmış on beş bin asker ile tekrar Mohur ve Dong-çeng'ı ele geçirmek için yola çıktı. Bir kaç menzilden sonra Mohur'a geldi. Zamanında Mohur savaşında kaçmayı başaran Mançu askerleri yeniden bir araya gelerek Kuçar ordusuna karşı savaştı. Her iki taraftan çok sayıda asker hayatını kaybetti. Savaş çok şiddetli geçti ve yenilgiye maruz kalan Kuçar ordusu yine Turfan'a geri çekildi¹³³.

Kuçar ordusunun ikinci Mohur seferi yine başarısızlıkla sonuçlandı. Durumu fırsata çevirmek isteyen Lükçün'ün Hoca ve beyzadelerinden İbrahim Han, Hıvzullah Han, Yolbas Han ve Şah Mahrem başta olmak üzere bir kaç ekâbir bir araya gelerek, Mohur'dan dört beş bin civarında Mançu askerini gizlice davet ettiler. Çünkü Kuçar ordusuna karşı isyan bayrağını çekmişlerdi. İbrahim Han'ı Han ilan ettiler. Zahit Halife ile Vahit Halife'yi de kendi saflarına çekmeyi başardılar. İshak Hoca onlara karşı Nasreddin Hoca komutasında sekiz bin askeri Lükçün'e savaşa

¹³² A.e., s. 278-279.

¹³³ A.e., s. 283.

gönderdi. Savaş çok çetin geçti, her iki taraftan çok sayıda asker hayatını kaybetti. Kuçar ordusu mağlubiyete maruz kalarak Turfan'a geri çekildi.

Lükçünlü Hocalar Kuçar ordusuna karşı elde ettikleri bu başarı karşısında âdeta şiddetin dozunu kaçırdılar. Çok sayıda yerli ahaliyi öldürdüler. Hatta eğer Pekin'den Mançu askerleri gelecek olurlarsa, Kuçar ordusundaki komutanları yakalayıp Mançulara teslim ederek makam ve mevki sahibi olma hayali bile kurdular. Lükçün'de dört yüzden fazla Tungan ailesi vardı. Onların evlerini ateşe verdiler, çoluk çocuk demeden hepsini öldürdüler. Su-dalaoye duruma vakıf olunca, hemen yardım için üç bin Tunganı Urumçi'den Lükçün'e gönderdi. İshak Hoca ise on beş bin asker ile beraber Lükçün'e doğru yola çıktı. Turfanlılar herhangi bir tarafı tutmadılar ve savaşa katılmadılar. Lükçünlü Hocalar çok sayıda askerlerle beraber savaşa girdiler. Savaşın galibi bir kaç sefer sahip değişirse de, nihayetinde zafer Kuçar ordusunun oldu. Savaşın seyirindeki değişikliği gören Vahit Halife, hemen Lükçünlü Hocalardan bir kaçını bağlayıp Kuçar ordusuna teslim etti; böylelikle kendini affettirmiş oldu. Şehre giren Kuçar ordusu karşı gelen çok sayıda askeri öldürdü. Lükçün'e Haşir Taci Beg'i Hâkim tayin edilirken, Turfan'a ise Kasım Çanga Hâkim tayin edildi¹³⁴.

1.13. Kuçar Ordusunun Kumul'u Fethi

İshak Hoca, ilk Mohur savaşı sırasında Molla Timur Halife ile Tohtam Bahadır başta olmak üzere altı Tungan da dâhil toplam on altı kişilik bir heyeti elçi olarak Kumul'a göndermişti. Heyet Kumul'da Vang Han ile görüştü. Molla Timur Halife Kumul'daki Mançulara karşı savaşmak istediklerini dile getirdi. O ana kadar Kumul'da Mançulara karşı çıkan kimse olmamıştı. Vang Han buna göz yummakla kalmadı, bir de beş yüz kişiye yetecek kadar zırh, silah, ok-yay, mühimmat vesaire savaşta gereken ne varsa hepsini temin etti. Elçiler asker topladılar, kısa sürede Kumuldaki Mançuların hepsini yok ettiler ve İshak Hoca'yı Kumul'a davet ettiler.

¹³⁴ A.e., s. 285-287.

İshak Hoca, eğer Vang Han itaat edecek olur ise canı, mal mülkü ve ahaliyi kendine bağışlayacağını, kabul etmez ise hepsinin kılıçtan geçirileceği haberini yolladı¹³⁵.

13 Haziran 1865 yılında (hicri 1282, 18 Muharrem) İshak Hoca on altı bin asker ile beraber Turfan'dan Kumul'a doğru yola çıktı¹³⁶. Beraberinde üç bin deveye yüklenmiş askerî mühimmat ve erzak da vardı. Mezkûr güzergâh tamamen çöl üzerinde olup, menzillerde mesken tutan hiçbir aile de yoktu, yiyecek içecekler bir yana hayvanlara yem bulabilmek bile imkânsızdı. Kuçar ordusu yola çıkıp on altı gün sonra Kumul Çıktım'a geldi. Kumul'a henüz beş menzil yol vardı. Vang Han çok sayıda deve ve arabalara yüklenmiş çadır, koyun, saman, ekmek, çörek, kuru yemiş vesaire şeyleri gönderdi. Ardından Vang Han kendisi de Kumul'un ulema ve aksakalları ile beraber İshak Hoca'ya gelerek görüştü, bol miktarda hediyeler takdim etti¹³⁷. Hediye edilen koyunlar saymakla bitmezken, beraberinde sekiz bin tane iğdiş at, dört yüz yambu ve nice hediyeler vardı. Bunlar takdim edildi, görüşmeler tamamlandıktan sonra Vang Han erkenden yola çıktı.

İshak Hoca ordusuyla beraber Kumul şehrine geldi. Vang Han bizzat kendisi karşılayarak İshak Hoca ve maiyetlerini büyük bir saraya yerleştirdi. Vang Han yine hediyeler takdim etti. Hediyelerin içinde sekiz bin adet yambu, sekiz bin tane iğdiş at, kimhap (simli ipek kumaş), silah ve mühimmat, günlük ihtiyaçlar vesaire şeyler vardı. Hiç ara vermeden dört günde bir her dört askere bir tane koyun, bir kilogram yeşil çay gibi şeyleri dağıttı ki, rütbece yüksek olanlara daha da fazla verildi.

Kumul'da on beş binden fazla aile yaşıyordu ve hepsi Vang Han için çalışırlardı. Vang Han her yıl Mançu İmparatoruna üç yüz altmış tane kavun ve dokuz adet bileği taşı hediye ederdi. Ona her yıl imparatorun hazinesinden çok sayıda hediyeler de gelirdi. Vang Han kendisi üç yılda bir Pekin'e gidip Mançu İmparatoru ile görüşebilirdi, bütün masrafları da imparatorun hazinesi tarafından

¹³⁵ A.e., s. 285, 293.

¹³⁶ Hacı Yusuf, **Cami'üt Tevarih** adlı eserinde İshak Hoca'nın Turfan'dan Kumul'a doğru yola çıktığı tarihi 21 Zilkade olarak verirken, asker sayısını ise Tungan askerler de dâhil toplam otuz bin olarak kaydetmektedir. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 333 b.

¹³⁷ A.e., s. 333 b, 332 a.

karşılırdı. İmparator her defasında Vang Han'a en az beş yüz yambu hediye ederdi. Vang Han diğere memurların hiçbirinde olmayan özel imtiyazlara sahipti. Doğu Türkistan'da Mançu memurların Vang Han üzerinde her hangi bir yetkileri yoktu, Vang Han doğrudan imparatora bağlı idi. Vang Han'ın hazinelerinin haddi hesabı yoktu. İki yüz altmış koyun ahırđ, her ahırda yedi yüzden bin iki yüze kadar koyun vardı. İlkbahar mevsimi gelince, koyunların sayđlarını almak için bir Beg ve üç Mirza, atların sayđlarını almak için ise yine bir Beg ve üç Mirza görevlendiriliyordu ki, hayvanları beş veya altı ayda ancak sayabiliyorlardı¹³⁸.

İshak Hoca ile görüşmek için Kumul'un dört bir yanından gelenlerin ardđ kesilmedi. Vang Beg'in Mançularla işbirliği yaptđđını bahane eden Tunganlar, Vang Beg'e bühtan ettiler ve onu yakalayıp hapse attılar. İshak Hoca'ya haber vermediler ki, aslında bu Tunganların başkaldırması demekti. İshak Hoca, Vang Beg'i hemen serbest bırakmalarını emretti. Bilakis Tunganlar, Vang Beg'e işkence yaptılar. Ayrı ayrı on sekiz farklı yerlerde bulunan define ve hazineleri, yaylalardaki otuz binden fazla koyun, inek ve develerin hepsini ele geçirdiler. O gece Vang Beg'i idam ettiler. İshak Hoca durumu teyit etmek istedi ve Vang Beg'i derhâl kendisine teslim etmeleri için İsa Beg ile Sultan Beg Töre'yi Tunganlara gönderdi¹³⁹.

Vang Beg'in öldürüldüğü haberi karşısında İshak Hoca âdeta küplere bindi. On sekiz bin asker ile beraber şehrin kible tarafında bulunan meydana geldi. Nasrettin Mirab'ı göndererek Tunganları savaşa davet etti. Tunganlar iki bin asker ve toplarla beraber savaşa hazırlandılar. Bir saat sonra Tunganlar ateş açmaya başladılar. Bine yakın topları vardı, neredeyse bütün Tungan askerleri topçu idi. Çetin savaş dört saat boyunca devam etti, sonunda Tungan askerleri kaçmaya başladılar. Tungan komutanlar ise kılıçlarını boyunlarına asarak İshak Hoca'ya geldiler, günahlarının affedilmesi için yalvardılar ve affedildiler. Bu savaşta yedi yüz Tungan askeri öldürülürken, yüz on altı Kuçar askeri hayatını kaybetti. Tunganlar Vang Beg'den

¹³⁸ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 288-292.

¹³⁹ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 331 a / b, 330 a / b.

ele geçirdikleri hazineleri, at, deve, koyun vesaire ne varsa her şeyi İshak Hoca'ya teslim ettiler¹⁴⁰.

Gan-su'da Tunganlar Mançulara karşı ayaklanmışlardı. Yardım talep etmek maksadıyla Kumul'a İshak Hoca'ya elçi gönderdiler. Ancak, Barköl'de vaziyet farklı idi. Urumçi ve Turfan'dan kaçan Mançuların hepsi Barköl'e gelmişlerdi, oradakiler ile beraber sayıları yüz bin kişiyi buldular. Şehrin bir menzil uzağında savunma duvarları inşa eden Mançular sığınmaya gelenleri şehre almadılar. Erzak vesaire ihtiyaçları temin ettiler, onları avangart (öncü) birlikler olarak oraya yerleştirdiler¹⁴¹.

İshak Hoca Kumul'a geleli iki ay altı gün olmuştu¹⁴². Kumul'dan on bin Kuçar askerini Barköl'e gönderdi. Bunlar on bir günde Barköl'e geldiler¹⁴³. Barköl'ün iki tarafı sazlık ve bataklık arazi ile çevriliydi. Atlarla üzerinden geçmeye çalıştılar, ancak atlar kulaklarına kadar batıverdiler, zira yürümesi imkânsızdı. Barköl'ün etrafını çeviren yüksek dağlar şehrin âdeta müstahkem kaleleri idi, sadece tek bir girişi vardı¹⁴⁴. Kuçar askerleri bir kaç savaş sonra Mançu öncü birlikleri mağlup etmeyi başardılar, savunma duvarlarını aşarak şehre doğru ilerlediler. Şehrin bir tarafında Kalmukların inşa ettikleri bir şehir daha vardı. Barköl'deki Mançu askerleri savaşçı idiler ve iyi ata binerler, hızlı koşarlardı. Eyer takımlarının Andican üslubunda olduğuna şaşırın Kuçar askerleri, Mançu askerlerinin Kaşgar'da savaşa katıldıklarını öğrendiler¹⁴⁵.

İshak Hoca Kumul'dan Tungan askerlerini de beraberinde getirmişti. Bunları Barköl'den sekiz yol uzaktaki meydana konuşlandırdı. Kumullu Haydar Beg'i bir mektup ile beraber Mançulara elçi olarak gönderdi. Mektupta; "Raşiddin Han Hoca tarafından gönderilen İshak Hoca komutasındaki elli bin Kuçar askeri karşısında Mançu ve Kalmuk kim olursa olsun İslam'ı kabul etmeleri, kılıç ve kalkanlarını

¹⁴⁰ A.e., s. 329 a / b, 328 a / b, 327 a / b.

¹⁴¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 295.

¹⁴² Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 326 a.

¹⁴³ Hacı Yusuf, **Cami'üt Tevarih**'te altı bin Tungan askeri dâhil toplam on sekiz bin asker olduğunu belirtmiştir. A.e., s. 326 a.

¹⁴⁴ A.e., s. 326 b.

¹⁴⁵ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 295-296. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 325 a.

boyunlarına asarak İshak Hoca'ya gelmeleri, aksi takdirde kılıçtan geçirilecekleri” söylenmekteydi.

Mançular Haydar Beg'i iyi karşıladılar, gönderilen mektubu mütalaa ettiler. İshak Hoca'nın söylediklerini yerine getirmeleri için altı gün mühlet istediler. Elçi hediyeler ile beraber geri döndü. İshak Hoca çok sevindi, Mançuların savaşacaklarını aklından bile geçirmede, bu nedenle her hangi bir savaş hazırlığı da yapmadı. Mançuların teslim olacakları vakti beklemeye başladı. Beşinci günü gece kılıç, kalkan, mızrak, balta, demir çomak (sopa) vesaire şeylerle silahlanmış on bin piyade Mançu askeri ile onlara eşlik eden seçilmiş iki bin atlı asker ile beraber, kendilerinin bildikleri üç ayrı yoldan gelerek Kuçar ordusuna karşı gece saldırısında bulundular¹⁴⁶.

Beklenmedik anda Mançular üç taraftan saldırıya geçtiler. Kuçar askerleri savaşa hazırlıksız yakalandı, çoğu askerlerin atları yaylalardaydı. Kendilerini toparlayana kadar yüze yakın Kuçar askeri hayatını kaybetti. Kuçar ordusundaki Tunganlar topları ateşe vermeye başladılar, askerler de sanki pervanelerin kendilerini ateşe vurdukları misali Mançu askerlerine karşı saldırıya geçtiler. Çetin savaş dört saat boyunca devam etti, çok sayıda Mançu askeri öldürülürken, seksenden fazla Mançu askeri canlı ele geçirildi (esir alındı). Sekiz yüze yakın Kuçar askeri hayatını kaybetti. Kuçar ordusundaki hayatını kaybeden Tunganların sayısı ise üç yüz on altı idi. Barköl Kuçar ordusu tarafından kuşatıldı. Kuşatmanın başlamasının bir ay yirminci gününe kadar Mançular üç defa dışarı çıkıp savaştılar, ancak pek fazla değişen bir şey olmadı¹⁴⁷.

Vaziyet Kuçar ordusunun lehine geliyordu. Ama beklenmedik bir anda İshak Hoca'ya Kumul'dan bir mektup geldi¹⁴⁸. Raşiddin Han Hoca, İshak Hoca'yı askerleri ile beraber Kuçar'a geri çağırdı. Mektubunda; “Kırgız-Kıpçaklar Kaşgar'dan sonra Yarkent'i ele geçirdi, Hocalar Yarkent'ten kaçarak Kuçar'a sığındılar. Çok sayıda asker, silah, mühimmat ve hazine zayi olmuştur. Önceliğimiz Kaşgar ile Yarkent'i,

¹⁴⁶ A.e., s. 325 b, 324 a / b, 323 a.

¹⁴⁷ A.e., s. 323 b, 322 a / b.

¹⁴⁸ A.e., s. 321 a.

Kıpçak ve Andicalıların ellerinden kurtarmaktır, yoksa sonrasını tasavvur etmek bile zordur. Şu an bize en yakın gelen düşmanımız da bunlardır. Derhâl askerler ile beraber geri dönün ve görevinizi yerine getirin. Tamam.” diye yazılmıştı.

Kuçar askerleri kısa sürede mektubun mazmununa vakıf oldular. Uzun zamandır ana-baba, çoluk-çocuk, akraba, eş-dost hasreti çeken askerler bir anda sıla özlemine gidermek istediler. Barköl henüz ele geçirilememiş olmasına rağmen, memleketlerine geri dönüp tekrar gelmeleri hususunda İshak Hoca'ya yalvardılar. İshak Hoca çaresiz kaldı. Hâlbuki mezkûr mektup İshak Hoca ve askerlerini olumsuz yönden etkilemekle de kalmadı, ilerde Kuçar ordusunun kaderini değiştirecek olan en önemli müessirlerden biri oldu.

Kuçar ile Kumul'un arası iki bin çakırım idi. Kuçar ordusu doğu seferi sırasında kayda değer başarılar elde edebildi. Mamafih İshak Hoca Barköl'de Mançulara karşı savaşı devam etmedi ve Kuçar'a geri döndü. Kumul'u Çun Vang Han'a bağışlarken, ele geçirdikleri şehirlerin başına yani Urumçi'ye Davut Halife ile Su-dalaoye'yi, Turfan'a Aydın Hoca ile Su-yuanşuai'i, Korla'ya oğlu Ferruh Şah Hoca'yı, Bügür'e ise Tahir Kazi Beg'i getirdi. İshak Hoca ordusuyla beraber haşmet ve tantana ile Kuçar'a geri döndü¹⁴⁹.

1.14. Kuçar Ordusunun Üçüncü Yarkent ve Kaşgar Seferleri

21 Aralık 1865'te İshak Hoca aldığı mektup üzerine Kuçar'a geldi ve Raşiddin Han Hoca ile görüştü. Akabinde üç bin kişilik maiyetiyle Aksu'ya doğru yola çıktı. Kumul'dan İshak Hoca ile beraber dönen askerlerin çoğu Kuçar'da kaldı. Zira alınan karar gereği İshak Hoca'nın ardından Hamiddin Hoca komutasında Yarkent'e gönderileceklerdi.

İshak Hoca Aksu'da on gün kaldıktan sonra, Tohti Muhammed Bahadır ile İbrahim Bahadır komutalarında iki bin askeri Yarkent'e gönderdi. Bir gün sonra “Huzurum” nağmesinin eşliğinde, maiyetleriyle beraber benzeri görülmemiş bir

¹⁴⁹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 296-298.

debdebe ile kendisi yola çıktı. Heyecana kapılan dört bine yakın genç meraklarından İshak Hoca'nın peşinden geldi, iki üç menzil sonra bazıları geri döndü. İshak Hoca Yarkent'e ulaştı¹⁵⁰. Ancak Hamiddin Hoca ve askerlerden her hangi bir haber alınamadı.

Cemaldin Hoca ve ordusu Han-arık'ta Yakup Beg'e karşı savaşı fena kaybederken, Yarkent'e değil Kuçar'a kaçmıştı. Yarkent'i kolay ele geçiren Yakup Beg, Küçük Han Töre'yi Yarkent'in Hâkimi tayin etmişti. İshak Hoca Yarkent'e gelir gelmez fırsattan nemalanan Tunganlar, isyan bayrağını çekerek Küçük Han Töre'yi yakalayıp Yeni-şehir'de hapse mahkûm ettiler, Elem Ahun ise çok sayıda askerleri ile beraber öldürüldü. Neticede Yarkent'in bir kısmı Tunganların eline geçerken, diğer bir kısmı ise İshak Hoca'nın eline geçti¹⁵¹.

Yakup Beg vaziyetten haberdar oldu. Kendi tahtından endişe ettiğinden İshak Hoca'nın Yarkent'te saltanat tahtında oturmasını hoş karşılamadı. Hemen yiğit ve serbazların listesi çıkartıldı, on iki bin süvari ve üç bin piyade toplam on beş bin¹⁵² serbaz kaydedildi. Camadar Dadhah, Mirza Ahmet Koşbegi, Ömer Kul Bahadırbaşı ve Abdullah Pansat ayrı ayrı üç bin serbaza Emirleşker tayin edildiler. Kalan üç bin yiğit ise Yakup Beg'in emrinde olacaklardı. İlk önce Mirza Ahmet Koşbegi yiğitleri ile beraber Maral-başı'na gönderildi. Orada yerli ahali ve Kuçar Hocalarına itaat

¹⁵⁰ **Cenkname**'de İshak Hoca'nın ismi İsa Hoca olarak verilmiştir. Ayrıca Yarkent'e getirdiği askerlerin sayısı s. 20'de on sekiz bin olarak ifade edilirken, s. 21'de ise üç bin veya altı bin diye bahsedilmiştir. Hekim Han Töre, **Cenkname**, 1888, (Institut Narodov Azii Akademii Nauk, Russia. B292) s. 20-21 (Dönemin Doğu Türkistan tarihi açısından oldukça önem arz eden mezkûr el yazması eser, müellifin emriyle şair Muhammed Kari Ömer tarafından kaleme alınmıştır. Eserde müellifinin adı doğrudan verilmemiştir. Ancak eserde verilen bilgilerden yola çıkarak, müellifin adının Hekim Han Töre olduğu tespit edilmiştir. Bkz.: s. 16-18, 20, 79-82. Eserde sayfa numaraları belirtilmemiş olup, tarafımızca ilave edilmiştir. Eserin ismi ise metin içinde verilmiştir. Bkz.: s. 81. Sayrami'nin verdiği bilgiler de yazarın tespiti konusunu destekler niteliktedir. Bkz.: Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 353-354.) **Badevletname**'de de İsa Hoca olarak verilmiştir, Ömer, **Badevletname**, s. 17 a. Bir başka kaynak eserde İshak Hoca'nın askerlerinin sayısı ise yirmi bin olarak verilmiştir. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 45 a, 46 b (Prov. 115).

¹⁵¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 299-301. Töre, **Cenkname**, s. 20-21.

¹⁵² **Badevletname**'de verilen bilgilere göre toplam asker sayısı yirmi binden fazla idi. Ömer, **Badevletname**, s. 35 a. Bir başka kaynak esere göre Yakup Beg, İshak Hoca'ya karşı savaşmak için otuz bin askerini eşliğinde Yarkent'e doğru yola çıkmıştır. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 45 b, 46 a (Prov. 115). **Cami'üt Tevarih**'e göre askerlerin sayısı on bine yakın idi. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 216 a.

etmiş Tunganlardan oluşan toplam üç bin kişi vardı. Bunlar Yakup Beg'in geldiği haberini alır almaz, hemen şehrin kapılarını kapatıp savaşa hazırlandılar.

Şehrin etrafı sağlam surlarla çeviriliydi, bir hafta boyunca çatışmalar devam etti. Yakup Beg çok sayıda askerlerle beraber Maral-başı'na geldi. Tunganlar savaşı kaybettiler ve şehir ele geçirildi. Sağ kalan Tunganların hepsi Kaşgar'a gönderildi. Hekim Han Töre ise Maral-başı'na Hâkim tayin edildi. Beş yüz yiğit ve üç yüz serbaz bırakıldı, yanlarında iki adet top da vardı (15 Temmuz 1866)¹⁵³.

Başka bir kaynak eserde verilen bilgilere göre Maral-başı henüz Mançuların elinde idi. Kuçar ordusu bir kaç savaşın hepsini kaybetmişti. Yakup Beg otuz bin asker ile beraber Maral-başı'na geldi. Şehir üç taraftan kuşatıldı, bir tarafına ise tuzaklar kuruldu. Çatışmalar âdeti her gün vuku buldu. Yakup Beg'in askerleri şehre yaklaşamadılar. Aradan üç ay geçti, Yakup Beg telaşlanmaya başladı. Zira şehirde pahalılık iyice kendini gösterirken, çok sayıda asker de öldürülmüştü. Hekim Han Töre şehrin kible tarafından surlara doğru lağım kazdı, kale duvarlarının altına yerleştirdikleri barutu ateşe verdi, surun on kulaç genişliğinde kısmı havaya uçuruldu. Hekim Han Töre'nin askerlerinden dört yüz kişi hayatını kaybetti, şehir ele geçirildi. Çok sayıda Mançu askerleri kendilerini ateşe vererek intihar ettiler, kalanları ise esir alındı. Ganimet aldıkları bol miktarda altın, gümüş, ipek kumaşlar, çay ve çiniler hazineye dâhil edildi. Tapınaklar, meyhaneler, kumarhaneler yıkılarak yerlerine mescit ve medreseler inşa edildi. Maral-başı'na üç bin asker bırakıldı; Hekim Han Töre Maral-başı'na Hâkim tayin edilirken, bir de ona eyer takımları altından yapılmış at hediye edildi¹⁵⁴.

Yakup Beg otuz bin asker ile beraber Maral-başı'dan Yarkent'e geldi. Şehrin kuzey kısmında bulunan bir tepede konuşlandılar, aslında bu sayede İshak Hoca'yı kuşatmışlardı. Küçük Han Töre'yi rehine alan Tunganlar Yeni-şehir'de, İshak Hoca ise Köhne-şehirde idi. Şehrin dışında kalan Yakup Beg, öncelikle Kuçar'dan İshak

¹⁵³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 353-354. Ömer, **Badevletname**, s. 36 a. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 217 a / b.

¹⁵⁴ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 55 b, 56 a / b, 57 a (Prov. 115).

Hoca'ya gelebilecek her hangi bir yardımı engellemeyi düşündü. Aksu ve Kuçar'dan ne Yarkent'e gelen ne de Yarkent'ten Aksu ve Kuçar'a gidebilen oldu. Elem Ahun¹⁵⁵ ise Tunganlar tarafından öldürüldü¹⁵⁶.

İshak Hoca, Yakup Beg ve Tunganlardan ibaret üç taraf Yarkent'te bir kaç günü sessiz geçirdiler. İlk sessizliği bozan ise Tunganlar oldu. Yeni-şehir'den çıkarak dört defa saldırıda bulundular. İshak Hoca da harekete geçti. Kuçar ordusunda yerli ahalinin yanı sıra Yarkent'te bulunan Hintli ve Keşmirliler de vardı. Bunlar Yakup Beg'e karşı saldırıya geçtiler, ancak hiçbir başarı elde edemediler. Sonunda Tunganlar, Yakup Beg'e karşı İshak Hoca ile beraber savaşma kararı aldılar. Tunganların sayıları yirmi beş binden fazla idi ve çok sayıda silahları da vardı¹⁵⁷.

Niyaz İşik-ağa Beg¹⁵⁸ duruma vakıf olunca hemen Yakup Beg'e gizlice haber gönderdi. Yeni-şehir'den dokuz bin¹⁵⁹ Tungan, Köhne-şehir'den iki bin toplam on bir bin asker¹⁶⁰ Yakup Beg'e karşı gece saldırısında bulunacaklardı. O gece Niyaz Hâkim Beg askerleri ile beraber Kuçar ordusunda olacaktı. Yakup Beg'e karşı savaşmayacaklarını dile getirirken, Yakup Beg'in süvari birliklerinin kendilerine doğru at koşturmalarını istedi, zira bu şekilde kaçma süsü vereceklerdi. O sırada telaşa kapılan Kuçar askerleri de kaçmaya başlayacaklardı. Yakup Beg haberi alır almaz hemen çadır bargâhları boşalttı, askerleri dört bir tarafa dağıttı ve savaşa hazırlandı. Gece vakti Tunganlar ayrı ayrı iki yoldan toplanarak beraber gelerek saldırıya geçtiler. Mamafih çadır ve bargâhlar bomboştular. Fırsatı ganimet bilen Yakup Beg'in askerleri dört taraftan kuşattılar. Bin dört yüz kişi hariç hepsi öldürüldü,

¹⁵⁵ **Cenname**'de verilen bilgilere göre Elem Ahun, Yakup Beg henüz Yarkent'e gelmeden önce Tunganlar tarafından öldürülmüştür. Töre, **Cenname**, s. 20.

¹⁵⁶ Ömer, **Badevletname**, s. 36 a. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 57 b (Prov. 115).

¹⁵⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 356. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 57 b, 58 a (Prov. 115).

¹⁵⁸ Elem'in anlattıklarına göre; Niyaz Hâkim Beg, Tunganları yanlış yönlendirerek, Yakup Beg'in büyük bir başarı elde etmesinde çok önemli rol oynamıştır. Tunganlar iki bin dört yüz asker ve toplarla beraber Yakup Beg'e karşı gece saldırısına bulunacaklardı. Önceden haberi olan Yakup Beg, askerleri ile beraber gelerek Tunganları kuşattılar, kaçabilen dört yüz Tungan askeri hariç hepsi öldürüldü. Elem, **a.g.e.**, s. 22 b, 23 a.

¹⁵⁹ Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, aynı eserin farklı bir sayfasında savaşa katılacak olan Tunganların sayısını yedi bin olarak vermiştir. Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 356.

¹⁶⁰ **Cami'üt Tevarih**'te verilen bilgilere göre Niyaz Hâkim Beg, Yakup Beg'e gönderdiği mektupta üç bin Tungan ve dört bin Kuçar askeri toplam yedi bin kişinin gece saldırısında bulunacaklarından bahsetmiştir. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 211 a / b.

bunların altı yüzü Tungan askeriydi. **Atalık Gazi Yakup Beg** adlı eserde verilenlere göre beş bin Tungan; Kuçar, Yarkent, Hint ve Keşmir askerlerinden ise on bin kişi öldürülmüştür. Savaş bir gece gündüz belki ikinci günü sabaha kadar devam etmiştir¹⁶¹.

Yakup Beg, Abdülhaluk İşan'ı elçi olarak gönderdi. İshak Hoca ve Tunganların artık savaşıacak mecalleri kalmamıştı, zira askerlerin çoğunu kaybetmişlerdi. Sulhu kabul etmekten başka çareleri de yoktu. Yakup Beg, İshak Hoca'yı bizzat kendi huzurunda misafir ederek çok iyi karşıladı. Mirza Ahmet Koşbegi'nin çadırında kaldı, üç gün boyunca kimse ile görüştürülmedi. Kuçar askerleri top, silah ve askerî mühimmatları teslim ettiler. Tunganlar da öyle yaptılar. Yakup Beg, İshak Hoca'yı huzuruna çağırdı. Eğer kendisi bu şekilde İshak Hoca'nın eline düşecek olursa, ne yapacağını merak ettiğini sordu. İshak Hoca hiç tereddüt etmeden Yakup Beg'i bağladıktan sonra hemen atın üstüne yükleyip Kuçar'a göndereceğini, şu anda ise Maral-başı'na varmış olacağı cevabını verdi. İshak Hoca'nın cevabı Yakup Beg'in hoşuna gitti.

İshak Hoca Mançulara karşı yapılan savaşlarda hiç şüphesiz kayda değer başarılar elde etmiştir. Yakup Beg, İshak Hoca'yı gazi olarak gördü ve ona imtina ile davranmayı tercih etti, dayanışma ve barış içerikli konuşmalarda bulundu. Raşiddin Han Hoca'nın Aksu'yu İshak Hoca'ya vermesi gerektiğini dile getirirken, kendisini ise daima müttefik olarak gördüğünü ifade etti. İki tarafın herhangi birine gelen düşmanı ortak düşmanları olarak kabul etmesini istedi. Maral-başı ise sınırları olacaktı. Raşiddin Han Hoca şayet Aksu'yu İshak Hoca'ya vermeyecek olur ise, bizzat kendisi askerleri ile beraber Kuçar'a geleceğini söyledi.

Yakup Beg kendi bindiği argımak (çok hızlı koşan soylu at) atını İshak Hoca'ya armağan etti; bunun yanında başka hediyeler de vardı ve iltifatı hiç eksik etmedi. Yolculuk sırasında gereken bütün ihtiyaçlar tamamlandı. İshak Hoca maiyetleri ile beraber Kuçar'a doğru yola çıktı, ayrıca yanlarında iki bin altı yüz

¹⁶¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 302-303, 357. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 267 a, 210 a / b, 209 a / b. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 58-59 a / b (Prov. 115).

yetmiş Kuçar askeri de vardı¹⁶². Tunganlara gelince hepsi silahsızlandırıldılar, altın, gümüş vesaire mallarına hiç dokunulmadı. Bir kısmı Kaşgar'a gönderilirken, affedildiklerinden çoğu Yarkent'te kaldı. Meyhaneler, genelevler yıkılarak yerlerine mescit, hanikah (derviş ve süflilerin barındığı yer; büyük tekke) ve medreseler inşa edildi. Yunus Can Dadhah Yarkent'e Hâkim tayin edildi. Bir kaç gün sonra Yakup Beg Kaşgar'a döndü (6 Eylül 1866)¹⁶³.

Raşiddin Han Hoca o sıralar İshak Hoca'dan her hangi bir haber alamadı. Hamiddin Han Hoca'yı sayıları bini bulan Aksu ve Uçturfan askerlerine komutan tayin etti ve Maral-başı'na doğru gönderdi. Maral-başı'yı ele geçirdikten sonra Yarkent'e gelerek İshak Hoca'ya yardım edeceklerdi. Hekim Han Töre'nin Çihar-bağ'da inşa ettirdiği ileri karakola Kuçar askerleri saldırı düzenlediler. Hekim Han Töre duruma vakıf olunca derhâl askerleri ile beraber gelerek Hamiddin Han Hoca'ya karşı savaştı. Üç gece gündüz devam eden çetin savaş Hekim Han Töre'nin başarısı ile sona erdi. Çok sayıda Kuçar askeri öldürüldü, Hamiddin Han Hoca geri çekilmek zorunda kaldı ve Yarkent'e gidemedi.

İshak Hoca Yarkent'ten Aksu'ya gelir gelmez, kendisi hakkında Yarkent'i Yakup Beg'e bir ata satıvermiş gibi dedikodular çıkmaya başladı. Keza Raşiddin Han Hoca da, otuz bin atı olan Yarkent'i iki at karşılığında Andicanlılara satmışsın diyerek İshak Hoca'ya kızmıştı¹⁶⁴. Ancak çok geçmeden gerçekler gün yüzüne çıkacaktı. İshak Hoca gittiği her yerde zafer kapılarını açarken, büyük küçük herkes tarafından saygıyla karşılandı. İshak Hoca'nın Mançulara karşı elde ettiği eşi benzeri olmayan başarıları karşısında Raşiddin Han Hoca kıskanmakla da kalmamış bir de endişeye kapılmıştı. Çıkardığı dedikodularla İshak Hoca'nın şöhretini zedelemek (kırmak) istemişti.

¹⁶² Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 206 a.

¹⁶³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 303-304, 358-359. Töre, **Cenkname**, s. 20-22. Ömer, **Badevletname**, s. 36 a / b. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 59 b, 60 a (Prov. 115).

¹⁶⁴ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 134 a.

Raşiddin Han Hoca, İshak Hoca'nın Kumul ve Turfan savaşlarına katılan askerlerini Kuçar'da bıraktırdı, Aksu'dan da asker takviyesi yaptırmadı ve az sayıda asker ile beraber İshak Hoca'yı Yarkent'e gönderdi. Hamiddin Han Hoca komutasındaki Kuçar ordusu Yarkent'e İshak Hoca'ya yardıma gönderilecekti ancak zamanında gönderilmedi. Maral-başı'yı alan Yakup Beg, Yarkent'e giden bütün anayolların kontrolünü ele geçirmişti. Sayıca oldukça az ve zamansız gönderilen Kuçar askerleri, Maral-başı'dan öteye geçemediler. Neticede Raşiddin Han Hoca'nın garazı gerçekleşmiş oldu¹⁶⁵.

İshak Hoca'nın gerçekleri fark etmesi uzun sürmedi. Kuçar'a doğru yola çıkmaya karar verdiğinde Aksu'daki bütün askerler de İshak Hoca ile beraber Kuçar'a gitme kararını aldılar, zira onlar Turfan ve Kumul savaşına katılan askerler idi. Bu sırada Aksu'da bulunan Cemaldin Hoca vaziyetin vahametini anladı ve hemen bizzat kendisi İshak Hoca'ya gelerek özür beyan etti. Mesuliyetleri üstüne alırken günahının affedilmesini talep etti.

Cemaldin Hoca, İshak Hoca için zengin ziyafet sofraları hazırladı, çok sayıda hediyeler takdim etti, askerlerin bir kısmının Aksu'da kalmaları hususunda ricada bulundu. Askerleriyle istişarede bulunan İshak Hoca kabul etti. Tahiriddin Hoca, Hollaş Hazineci, Abdulvahit Beg ve İsa Beg komutalarında bin askeri Aksu'da Cemaldin Hoca'ya bıraktı. Cemaldin Hoca her ne kadar askerlere hediyeler vererek durumu düzeltmeye çalışsa da, askerî disiplin sağlanamadı. İshak Hoca Kuçar'a doğru yola çıktı¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 305-306.

¹⁶⁶ **A.e.**, s. 306-307.

II. BÖLÜM

HOTAN HÂKİMİYETİ

2.1. Hotan'ın Umumî Vaziyeti ve Habibullah Hacı'nın Tahta Çıkması

Kuçar ayaklanması Mançuların Doğu Türkistan'daki ilk işgalinin sonunu getiren bir başlangıç oldu. Kuçar âdetâ Doğu Türkistan'ın bir giriş kapısı idi; Pekin'den gelen Mançu askerlerinin Kuçar'ı ele geçirmeden Doğu Türkistan'ın başka her hangi bir yerine gidebilmeleri mümkün değildi. Kuçar hâkimiyeti ve elde ettikleri başarıları, Doğu Türkistan'ın muhtelif şehirlerinde vuku bulan ayaklanmalara ilham kaynağı oldu ve sonunda şehir devletleri meydana geldi¹. Aksu, Uçturfan, Maral-başı, Yarkent vesaire şehirler Raşiddin Han Hoca'nın eline geçti. Kısa bir zaman zarfında Doğu Türkistan'ın genelinde Mançulara karşı ayaklanmalar patlak verdi. İli'de Elem Molla Şevket Ahun liderliğinde İli Sultanlığı kuruldu. Yarkent, Kaşgar ardından Hotan ahalişi de Hacı Padişah ve oğlu Sudur Han'ın liderliğinde ayaklandılar ve Mançuların Hotan'daki hâkimiyeti sona erdi².

Mançuların ilk istilasısı sırasında Hotan'daki durum Doğu Türkistan'ın diğer şehirlerinden hiç de farklı değildi. Çeşitli vergilerden dolayı beli bükülen ahali nefes alamaz hâle gelmişti. On tengeye muhtaç bırakılan ahali, Mançu memurlardan aldıkları faizli borcu ödeyemedi ve yer, su, inek vesaire neleri varsa hepsine el konuldu. Vahamet sınırları aşmıştı; Mançular tarafından Hotan'ın muhtelif yerlerine tayin edilen Begler, her gün çeşitli bölgelerden en az elli veya yüz kişiyi suçlu ilan ederek bunları Mançu memurlara getirttirirler, onları el ve ayaklarından bağlayıp geceleri nehirlere atarlardı. Hatta bazılarının bacak kirişleri keserek öyle bırakırlardı, bir kaç gün sonra kansızlıktan ölürlardı.

¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 247.

² Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 307 a.

Hotan ahalişi zulümden sokaklarda yürüyemez hâle gelmişti. Tüccarların durumu daha da beter idi. Bir deve yükü mala kırk pul, bir at yükü mala yarım tenge, bir eşek yükü mala ise on beş pul vergi ödemeye mecbur bırakılmışlardı. Her hangi bir kişi satın alacağı bir at için yarım tenge, eşek ve inek için her birine ayrı ayrı on beş pul, koyun için iki pul, bir parça ham (pamuk ipliği kullanarak el tezgâhında dokunan beyaz renkli düz kumaş, “mata” da denmektedir) için ise bir pul vergi ödemek zorundaydı. Kimsenin şikâyeti Hotan Ambalı’na ulaşamazdı³.

Hotan’da Hui Da-laoye adında bir Mançu memuru vardı. Onun Hâluk adında bir faytoncusu olup, kendisi Mançular gibi örgülü uzun saç bırakmıştı. Bir gün yedi kişi keyif meclisinde sarhoş olmuşlar ve ona karşı “Saçını kestir yoksa gün gelecek sen de dâhil Mançularınıza göstereceğiz.” diye konuşular. Hâluk gidip olup biteni

³ Muhammed Elem, **Heze Tezkere-i Hacı Padişah Habibullah ve Raşiddin Han Gazi ve Yakup Beg**, Hotan, 1894, s. 2 a.

Konumuz için önemli bir kaynak olan mezkûr el yazması eserin bir nüshası Rusya Bilimler Akademisi St. Petersburg Şarkiyat Enstitüsü’nde bulunmaktadır. Kayıt nu: B 2332 (1498 nov). N. F. Petrovsky’nin Kaşgar’dan getirdiği el yazma eserler koleksiyonunda yer almıştır. Petrovsky Rusya’nın Kaşgar başkonsolosluğunda konsolos (1882-1896) ve başkonsolos (1897-1904) olarak görev yapmıştır. V. V. Barthold 1920 yılında eserden ilk olarak bahsetmiş ve esere “**Kaşgar Tarihi**” ismini vermiştir. (V. V. Bartold, “Otçet o Komandirovke v Turkestan”, **Soçineniya**, T. 8, İzd. Nauka, Moskva 1973, s.366-396).

Daha sonraları D. İ. Tihonov (“Uygurskie İstoriçeskie Rukopisi Kontsa XIX i Naçala XX Veka”, **Uçennie Zapiski İnituta Vostokovedeniya**, T. IX, İzd. Akademii Nauk SSR, Moskva, 1954, s.150-155); A. M. Muginov (**Opisanie Uygurskih Rukopisey İnituta Narodov Azii**, İzd. Akademii Nauk SSR, Moskva 1962, s.46-48) ve G. M. İbragimova (“Kratkaya Harakteristika Nekotorih İstoçnikov o Mançurskih Zavoevaniyah Sindjana”, **Uçennie Zapiski İnituta Vostokovedeniya**, T. XVI, İzd. Akademii Nauk SSR, Moskva, 1958, s.409-414; “Rukopis Muhammeda Aljama- İstoçnik po İstorii Sindjana”, **İstoriografiya i İstoçnikovedenie İstorii Stran Azii**, Vıp. 1, İzd. Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1965, s.50-55) da eser hakkında araştırmalarda bulunmuşlardır.

Eserin bir başka nüshası Fransa Enstitüsü (Institut De France) kitaplığında bulunmakta olup, kayıt nu: Ms 3348-8’dir. Fernand Grenard tarafından Hotan’dan Paris’e getirilmiştir. Tezimizde kaynak eser olarak bu nüsha (Paris nüshası) kullanılmıştır. Sayfa numaraları ile ilgili olarak, eserin orijinalinde sayfa numaraları yoktur, varak numaraları da sonradan ilave edilmiştir. Varak numarasının bulunduğu sayfa mezkûr numaranın a sayfası, numara olmayan sayfa ise b sayfası olarak kullanılmıştır. Kapak kısmında eserin ismi “Heze Tezkere-i Hacı Padişah Habibullah ve Raşiddin Han Gazi ve Yakup Beg” yazısı vardır. Kapağın arka sayfasında iki mısradan oluşan bir şiir vardır. Japonya’dan Prof. Masami Hamada, mezkûr eser hakkında geniş kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Barthold’un esere verdiği “**Kaşgar Tarihi**” ismini kendisi uygun bulmamış ve eseri yeniden “**Hotan Tarihi**” olarak isimlendirmiştir.

Bin Tian Zheng Mei (Masami Hamada), “Shi-jiu shi-ji Weiwuer li-shi wen-xian dao-yan” (十九世纪维吾尔历史文献导言), Çev. Chen Jun-mou (陈俊谋), **Minzu Yi-cong**, C.3, Zhong-guo She-hui Ke-xue Chuban-she, Bei-jing, 1985, s. 40-49.

Mançu memura anlattı. Onları hemen yakalayıp, el ve ayaklarını bağladılar, başlarına koydukları bakır tabaklarda ateş yakarak aynı gün hepsini işkence ile öldürdüler.

Ahali korkudan dehşete kapılmıştı. Eğer vaziyet böyle devam edecek olursa, bütün ahalinin Mançular tarafından öldürüleceklerini düşündüler ve hemen Ata-cuye kasabasında ikamet etmekte olan Habibullah Hacı'ya⁴ gece demeden ardı ardına giderek hâllerini anlatmaya başladılar. Habibullah Hacı önceden müftü olup, ataları Hotan'da evvelden beri şeriata hizmet etmiş bir aileden geliyordu. Kendisi farz amellere riayet eden, fetvaları yerine getiren, âlim, dindar ve dirayet sahibi biri idi. Abdestsiz dışarı çıkmazken, teheccüd namazını terk etmez, gece yarısından sonra gözü hiç uyku görmezdi.

Habibullah Hacı atalarından miras kalan toprağın bir parçasında kendisi çalışır, kendisi eker, biçim zamanı kendisi toplar, kendi alın teri ile bir parça ekmek bile olsa helalinden kazanmaya gayret gösterirdi. Toprakta elde ettiği mahsulat ile kendi ihtiyaçlarını karşılardı. Eğer her hangi bir mansıp (mesnet) sahibi, Beg, molla vesaire kişilerin evine misafire gidecek olur ise, orada ikram edilen yemekleri yemez, kendi götürdüğü şeylerden yer idi. Ancak, kendi alın teriyle kazanan, öşür ve zekâtı şeriata muvafık eda eden eşref-i çiftçilerin evinde misafir olurken ikram edilen yemeklerden bol bol yerdi⁵.

Habibullah Hacı bir zamanlar iş vesilesi ile Aksu'ya gitmişti. Beg ve mollalar evlerine misafirliğe çağırdıklarında ise, daima kendi beraberinde götürdüğü şeylerden yerdi. Bir gün tarikat önderlerinden Hadi Halifem evine misafirliğe davet etti. Habibullah Hacı ikram edilen yemeklerin hiçbirine dokunmadı ve kendi götürdüğü şeylerden yedi. Buna bazı kişiler oldukça şaşırılmışlardı. "Hadi Halifem kendisi dindar ve mütedeyyin bir zattır. Size ikram edilen yemekleri niçin yemediniz?" diye sorduklarında, "Hadi Halifem dindar zat olmasına rağmen kendisi çalışmıyor ve alın teri ile kazanmıyor, öşür ve zekât ile geçimini sağlıyor." diyerek,

⁴ **Tarihi Hamidi** adlı eserde ise Molla Habibullah Müftü Hacı olarak verilmiştir. Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 247.

⁵ **A.e.**, s. 377-378. Ömer, **Badevletname**, s. 16 b.

sofrasında yemek yemeyi uygun görmediğini söylemişti. Habibullah Han müftülük görevini bırakıp hacca gitmiş, Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevver’de toplam yedi yıl ikamet ederek mücavir⁶ şerefine nail olduktan sonra kendi vatanına geri dönmüştü⁷.

Habibullah Hacı’nın Abdurrahman Hoca, İbrahim Hacı ve Masum Han Hoca adında üç oğlu vardı. Bir de Seyfullah Hoca adında bir kardeşi olup, bunun da İnyetullah Hoca ve İsmail Hoca adında iki oğlu vardı. İşbu vesaire toplam yirmi altı kişi şecaat sahibi ve pehlivan kişiler idi⁸.

Mançular tarafından el ve ayaklarından bağlanarak haksız yere öldürülmek yerine, sağ kalırlarsa gazi ölürlerse şehit olmaya kararlı Hotan ahalisi, zulüm ve esaretten kurtulmak için Allah yolunda her zaman canlarını feda etmeye hazır olduklarını feryat ile dile getirerek, Habibullah Hacı’nın kendilerine lider olması için yalvardılar. Habibullah Hacı on gün mühlet istedi, teheccüd ve istihare namazlarından sonra oğlu Abdurrahman Hoca’yı on kişi ile beraber Karakaş’a gönderdi.

2.2. Hotan’da Mançu Hâkimiyetinin Sona Ermesi

Karakaş Darboğaz-lenger’de Mançuların bir ileri karakolu vardı. Tohti Hoca Abdal komutasında yerli ahaliden oluşan üç yüz kişi orada nöbet tutuyorlardı. Üzerlerine Mançuların askerî üniformalarını giymişler, mızraklarla silahlanmışlardı. Karakaş’ta Habibullah Hacı’ya bağlanmış çok sayıda mürit ve muhlis vardı. Abdurrahman Hoca’dan onların iyi atı olanları organize ederek mezkûr karakolu ele geçirmelerini istedi. Mançular için savaşan yerli ahaliyi ise tövbe etmelerini ve onları öldürmemelerini emretti. Oradan da Hotan şehrine doğru yola çıkmalarını istedi. Hotan şehrini ise Habibullah Hacı kendisi ele geçirecekti.

⁶ Yurdunu ve diyarını terk ederek zamanını Harameyn-i Şerifeyn’de ibadetle geçiren kimse.

⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 378-379.

⁸ Muhammed Elem, yirmi altı kişi olduklarına dair bilgi verirken, diğerlerinin isimlerini vermemiş olsa da, muhtemelen Habibullah Hacı’nın başka akrabalarını da dâhil etmiş olabilir. Elem, **a.g.e.**, s. 2 b. Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 247.

Abdurrahman Hoca Karasay-bulak'a geldi ve oradan yüz elli kişi katıldı. Vakit kaybetmeden Kum-rabat Padişahım tarafına doğru yola koyuldular. Hepsi atlı idiler. Kum-rabat'a gelir gelmez kum tepesinden küreklerle kumları rüzgâra doğru savurmaya başladılar. Karakolda bulunan Tohti Hoca Abdal komutasındaki üç yüz kişi bu manzarayı görünce korkudan serseme kapıldılar, üzerlerindeki Mançu uniformalarını çıkarıp kaçmaya başladılar. Abdurrahman Hoca'nın tövbe edin çağrısını hemen kabul ettiler. Onları silah ve tuğlarıyla beraber Habibullah Hacı'ya gönderdi. Mançulara karşı ilk başarıyı elde eden Abdurrahman Hoca, babası Habibullah Hacı'ya Hotan şehrine doğru yola çıkmaları hususunda mektup gönderdi (6 Eylül 1863)⁹.

Burada dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan birisi, Hotan ayaklanmasının vuku bulduğu tarih ile ilgilidir. Muhammed Elem, yıl 1863 olarak vermiştir, ancak diğer kaynak eserler mezkûr tarihi doğrulamamaktadır. **Tarihi Hamidi** adlı eserde anlatılanlara göre, Hotan'ın eski Hâkimlerinden Alişir Hâkim Beg'in oğlu Timur Hazineci, Bay'ın Hâkimi idi. O sıralar Kuçar ordusu Cam'da Mançulara karşı savaşı kaybetmişti. Timur Hazineci bütün hadiselerle vakıf olmuş, kendisi için en doğru olanın kaçmak olduğuna karar vermişti. Bunun için Aksu'da üç-dört gün saklanmayı başardı ve Hotan'a geldi. Hotan Ambalı'na Kuçar'da olup biten her şeyi anlattı. Hotan ahali de duruma vakıf oldu ve Mançulara karşı ayaklanma girişiminde bulundu¹⁰. **Badevletname** adlı eserde verilen bilgilere göre de Kuçar ayaklanması Hotan ahalesinin Mançulara karşı başkaldırmasını tetiklemiştir¹¹.

Liu zhi-xiao'a göre; Hotan ayaklanmasının patlak vermesindeki en önemli sebeplerden birisi, Timur Alişir adlı kişinin Bay'dan Hotan'a gelmesi idi. Timur Alişir aslen Hotan'lı olup, Mançular tarafından Bay'a Hâkim Beg tayin edilmişti. Kuçar ordusunun Bay ve Sayram'ı ele geçirmesine bizzat kendisi şahit olmuş, Kuçar askerlerinin Kara-yulgun'daki başarısızlığından da anında haberdar olmuştu. Timur

⁹ Elem, **a.g.e.**, s. 3 a / b, 4 a.

¹⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 379.

¹¹ Ömer, **Badevletname**, s. 15 b.

Alişir, Bay'dan Aksu'ya kaçmış ve orada birkaç gün kaldıktan sonra gizlice Hotan'a gitmeyi başarmıştır. Getirdiği haber ise, Hotan ahalisinin Mançulara karşı bir gecede başkaldırmasını tetiklemiştir. Tokmak, sopa vesaire çiftçilik aletlerinden ne varsa ellerine alan ahali, Yeni-şehir'e doğru ardı ardına gelmeye ve tezahüratlarda bulunmaya başlamışlardır. Bu nedenle Mançu askerleri dışarı çıkamamış, şehir tamamen kuşatılmıştır. Habibullah Hacı'yı kendine lider seçen Hotan ahali, 24 Haziran 1864 yılında Hotan kalesini ele geçirmeyi başarmıştır¹². Ancak Liu zhi-xiao yukarıdaki bilgileri verirken her hangi bir kaynak göstermemiştir.

Habibullah Hacı dört yüz kişi ile beraber Gül-bağ'a geldi. İnanetullah Hoca'yı da yanına almış, üzerine kırmızı ton giymiş, başında kırmızı destar ve elinde ise uzun bir mızrak vardı. Mançuların tapınaklarını (mabetlerini) ateşe verdiler. Bütün ahali mızrak, sopa, çomak ne varsa ellerine alarak, Habibullah Hacı'ya geldiler. O sırada Margilanlı İbn Yemin Aksakal, Şerbattar Bahadırbaşı, Abdulcelil Bahadır, Molla Baba Gaffar, Molla Muhammed Emin Kor vesaire otuz kişi şehirden çıkıp geldiler. Hepsi ata binmişler, üzerlerinde kırmızı ton, başlarında kırmızı destar; ellerinde ise mızrak, kılıç ve yeşil bayraklarla Habibullah Hacı'ya vardılar, bir damla kanları kalana kadar canlarını feda etmeye hazır olduklarını ifade ettiler.

Akabinde Badahşanlılardan Seyyid olan Aksakal Padişah Hoca, Tohti Muhammed Badahşi, Muhammed Rahim Badahşi, Niyaz Kul Bay Badahşi, Molla Devlet Badahşi, Niyaz Muhammed Badahşi, Gulamcan Hazret Badahşi, Abdullah Divan Begi Badahşi vesaire işbu yirmi mübariz (bahadır) argımak atlara binmiş, üzerlerine yeşil ton giymişler, başlarında ise gök (mavi) destar, ellerinde kırmızı tuğlarla Habibullah Hacı'ya geldiler. Allah yolunda her zaman ölmeye hazır olduklarını söylediler.

Ardından Talip Cu Aksakal Keşmiri, Cafer Ali Keşmiri, Habibullah Keşmiri, Ali Şah Keşmiri, Muhammed Ali Keşmiri, Nurullah Keşmiri, Şerif Baltistani, Esedullah Kabuli, Baba Molla Kabuli, Arslan Han Kabuli, Gül Muhammed Han

¹² Liu, a.g.e., C:II, s. 95.

Kabuli, Zaman Han, Ayniddin Han Kabuli, Muhammed Ali Han Kabuli, Mirza Mahmut Kabuli, Abdulaziz Kabuli, Şemseddin Kabuli vesaire işbu yirmi üç kişi iyi atlara binerek, ellerinde mızrak bellerinde İran kılıçları, üzerlerine siyah ton giymişler, başlarında beyaz ve mavi destar, kırmızı ve beyaz bayraklarla geldiler. Canımız feda olsun diyerek Habibullah Hacı'nın dört tarafında saf tuttular¹³.

Hotan'ın dört bir yanından gelenler dağılmadılar; dört etrafa ateşleri yakarak uyumadan geceyi orada geçirdiler. Ertesi sabah Tunganlardan Süleyman İmam, Ma Çu-yan Tungani, İbrahim Tungani, İsmail Tungani, Mu-fa Tungani vesaire kırk Tungan başlarına sarı türban sarmış hâlde, beyaz tuğlarla Habibullah Hacı'ya geldiler¹⁴ ve emrini beca getirmek için hazır olduklarını ifade ederek saf hâlinde durdular. O esnada Karakaş yönünden toz-duman nümeyan oldu; kalabalık bir insan topu belirdi. Taşıdıkları tuğlar sayılabilir mesafeye yaklaştığında, yirmi adet tuğ olduğu net gözüktü ki, bu da yirmi bin leşker demektir. Kimi ata, kimi eşeğe kimisi ise öküze binmiş, bıçakları sırtlarının uçlarına ip ile bağlayıp kendilerine silah yapmışlardı. Abdurrahman Hoca ata binmiş, askerlerin arasında geliyordu¹⁵.

Artık Mançu şehrini¹⁶ (Hotan şehri) ele geçirmenin zamanı gelmişti. Şehir surları Hotan ahalisi tarafından muhasaraya alınmış, bir an önce saldırıya geçmek için sabırsızlanıyorlar, tezahüratta bulunuyorlardı. Habibullah Hacı'dan henüz bir saldırı emri gelmedi. Onlarda beş adet tüfek yanı sıra az miktarda mermi ve barut vardı. Bir evin sura bakan duvarından delikler açtılar, dört kişi surun üzerinde

¹³ Elem, **a.g.e.**, s. 4 a / b, 5 a.

¹⁴ Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da Hotan'daki Tunganların durumudur. Yukarıda anlatılanlardan farklı olarak **Tarihi Hamidi** adlı eserde verilen bilgilere göre, Hotan ahalisi müftü Habibullah Han Hacı'yı beyaz keçe üzerine oturturdular ve kendilerinin padişahı ilan ettiler, Mançulara karşı başkaldırdılar. İster Mançu ister Tungan olsun hepsini yer ile yeksan ettiler (yok ettiler). Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 379-380.

¹⁵ Elem, **a.g.e.**, s. 5 a / b.

¹⁶ Mançular Doğu Türkistan istilası sırasında muhtelif şehirlerde surlarla çevrili birer yeni şehirler inşa etmişlerdir ki, onlara Yeni-şehir denilirdi. Çince kaynak eserlerde ise Man-cheng (滿城) veya Han-cheng (汉城) olarak adı geçmektedir. Mançu askerleri de dâhil bütün Mançu memurlar ve aileler mezkûr şehirlerde kalırlardı. Yerli ahalinin mesken tuttıkları şehirlere (bölgelere) ise Köhne-şehir denilirdi; Çince kaynaklarda ise Hui-cheng (回城) olarak zikredilmektedir. Bu isimler bazı bölgelerde günümüze kadar kullanılmaktadır.

Bilgi için ayrıca Bkz.: Ch'en, **a.g.e.**, s. 7-8.

gördükleri Mançu askerlerini tüfeklerle hedefe aldılar, hepsi de isabetli oldu. Muhammed Rahim Badahşi surlara doğru at koşturdu, elindeki tüfek ile Mançu askerlerine ateş açmaya başladı. Birdenbire gelen beklenmedik bir mermi başına isabet etti, atından yere yıkıldı ve hayatını kaybetti. O gün Hotan ahalisinden on sekiz kişi hayatını kaybetti. Akşam olduğunda Habibullah Hacı ve askerleri dört taraftan kuşattıkları şehir surlarının yakınlarında ateş yakarak geceyi orada geçirdiler¹⁷.

Ertesi gün Abdurrahman Hoca askerlere saldırıya geçmelerini emretti. İlk hedefleri surun kapılarını ateşe vermek oldu. Bunlar elli kişi idiler ve eşek eyerlerinin altlarındaki keçe bellemeleri suya batırıp ıslattıktan sonra, onları başlarına koydular, koltuklarında ise kamıştan yapılmış hasır ve odunlar vardı, yanlarına kibrit de almışlardı. Bu hâlde sur kapısına doğru koştu. Surun kapısını ateşe vererek yıktılar. Saldırıda on altı kişi hayatını kaybetti. O esnada Mançu askerleri buğday unu doldurulmuş çuvalları hızlı bir şekilde sur yüksekliğinde dizerek, içeri girmelerini engellemeyi başardılar.

Hotan askerleri sur kapısının sağ kısmını çapa ile yıkarak bir kulaç genişliğinde bir ara açmayı başardılar. Şerbattar, Abducelil, Rahim Baba ve Abdulaziz Kabuli dört kişi içeri girdiler ve atları ile surun üzerine çıktılar. Sanki kurdun koyunlara saldırısı misali kılıçları ile çok sayıda Mançu askerlerini öldürdüler. İkinci namazı vaktine müteakip dört bahadır surlardan inerlerken, Hotan askerleri de geri çekildiler, şehri tekrar muhasaraya aldılar. Yüz seksen Mançu askerinin cesedi surlardan aşağı atıldı; Mançular ağır zayıat vermişlerdi.

O sırada yetmiş beş Mançu surlardan aşağıya inerek Abdurrahman Hoca'ya geldiler ve İslam'ı kabul ettiklerini ifade ettiler. Saç ve bıyıkları kesilerek tıraşları yapıldı, sarık ve cüppeler verildi. Onları ev hapsine mahkûm ettiler. Hotan askerleri gece uyumadılar, sokaklarda gezerek nöbet tuttular. Mançular başlarına iki üç parça kumaş ile sarık sarmışlar, on veya on beş kişilik gruplar hâlinde sokaklara çıkmışlar,

¹⁷ Elem, a.g.e., s. 6 a.

geziyorlardı; Kelime Tayyibe'yi sesli okuyorlardı. Bunlar eğer karşlarına Hotan ahalisinden bir kişi çıkacak olur ise, anında bıçakla öldürür, beş veya on kişiden oluşan bir kalabalık görürlerse hemen Müslüman olduklarını söylerlerdi¹⁸.

Abdurrahman Hoca duruma vakıf olunca hemen onların öldürülmelerini emretti. O gece yedi yüz seksen beş Mançu dövülerek öldürüldü. Ertesi gün Mançular şehir surlarının etrafındaki bütün yolları kapatarak geçişe izin vermediler. Mançu askerleri saldırıya hazırlandılar. İkinci Namazı vaktinde Köhne-şehir tarafına (yönüne) yerleştirmiş oldukları topu ateşe verdiler. Top arkadan patladı ve iki Mançu askerini göğe fırlattı (havaya uçurdu). Şansının yaver gitmediğini gören Hotan Ambal'ı çoluk çocukları ile beraber mühimmat deposunun çatısına çıktı. Keçenin üzerine bir çuval barut döktü, ardından piposundaki ateşi barutun üzerine serpti, mühimmat deposu ve diğer evler bir anda alev alev yanmaya başladı. Bütün şehri ateşe verdi¹⁹.

Hotan askerleri dört taraftan saldırıya geçtiler. Askerlerin bazıları yangın demeden ganimet peşine düştüler. Yıkılan evlerin altında kalarak hatta birbiriyle ganimet kavgaları ederek ölenler de oldu. Mançu askerlerinin çoğu öldürüldü, bir kısmı ise intihar etti, toplam üç bin yedi yüz elli Mançu askerlerinin cesedi surların diplerine gömüldü. Sokaklardaki cesetleri ise köpeklere yem oldu. İslam'ı kabul ederek Müslüman olduklarını ifade eden Mançular da vardı. Onların hepsi Hanibullah Hacı ile Abdurrahman Hoca'ya tek tek getirilerek, Kelime Tayyibe ile Kelime Şehadet okutturuldu. Settar Baş ve Li fu-ye adında iki Mançu iman etmeyi reddettiklerinden, Habibullah Hacı onları kendi elleriyle öldürdü.

Bu hadiseler vuku bulurken o sırada Sancu yönünden Fedayı Feyzi Ahmet İşan komutasında üç yüz atlı kişi Hotan şehrine girdi. Gayeleri hazıra konarak Hotan'da hâkimiyeti ele geçirmektir. Hotan ahalisi Habibullah Hacı ve Abdurrahman Hoca'ya canı gönülden bağlı olduklarından derhâl ellerine mızrak ve kılıçları aldılar ve "Yurdumuzun talan edilmesine asla izin veremeyeceğiz." diyerek, Habibullah

¹⁸ A.e., s. 6 b, 7 a.

¹⁹ A.e., s. 7 b, 8 a.

Hacı'ya olan sadakatlerini ifade ettiler. İşan'a elçi göndererek hemen şehri terk etmelerini istediler. Eğer bunu kabul etmezlerse onlara karşı savaşacaklarını söylediler. İşan üç yüz adamı ile beraber karşı gelemeyeceklerini anladığından şehrin İydgah kapısından çıkıp, Karakaş yolu ile uzaklaşarak şehri terk ettiler. Hotan'da Mançu hâkimiyetine son verildi. Mançu askerleri tamamen yok edildi. Mançuların tayin ettiği Beg, Ambal vesaire memurların hepsi idam edildi²⁰.

2.3. Habibullah Hacı'nın Hotan Bölgesinde Hâkimiyet Tesis Etmesi

Habibullah Hacı bir yandan Mançuların ateşe verdikleri şehrin imarı için çalışmalar başlatırken, diğer yandan da Hotan ordusunun oluşturulması için harekete geçti. Ayda altı tenge maaş ile sekiz yüz kişiye serbaz olarak asker etti (askere aldı). Serbazların talimi için Muhammed Ali Han Kabuli'yi görevlendirdi, ona yüz tenge maaş tayin etti. Serbazlara esas olarak tüfek eğitimi verildi. Ayrıca bin kişilik atlı sipahi birliği de oluşturuldu. Sipahilerin üzerlerinde kırmızı elbise, başlarında ise kırmızı destar vardı ve onlara yiğit denirdi. Yiğitler tüfek, mızrak ve kılıçlarla silahlandırıldılar; yiğitlere ise her ay on tenge maaş bağlandı. şerbettar ile İbn Yemin Aksakal sipahi birliğine Pansatbaşi tayin edildi. Yiğitlere at koşturarak üzerinde tüfek kullanma eğitimi verildi. Her beldeye adam gönderilerek, iki erkek çocuğu olan her ailenin bir çocuğunun asker olması talep edildi²¹.

Hotan şehrinin yeniden imarında kısa sürede belirgin değişikler ortaya çıktı. Habibullah Hacı Yeni-şehir'e Askerhane adında büyük bir yapı inşa ettirdi. Mançuların tapınak ve mabetleri yıkıldı, yerine camii, mescit ve medreseler yapıldı. Her on kişiye bir hoca tayin edilerek, ücra köyler de dâhil yediden yetmişe herkese

²⁰ A.e., s. 8 a / b, 9 a. L. V. Dmitrieva, A. M. Muginov, S. N. Muratov, **Opisanie Tyurkskih Rukopisey İnituta Narodov Azii I İstoriya**, Pod Redaktsiey A. N. Kononova, İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1965, s. 13. (Institut Narodov Azii Akasemii Nauk, Russia. C579) (Mezkûr el yazması eserin ismi ve yazarı bilinmemektedir. XIX. yüzyılın sonunda yazılmıştır. 1864 yılında vuku bulan Kuçar Ayaklanmasından başlayıp 1877 yılında Yakup Beg'in ölümüne yani Hanlığın çöküşüne kadar olan zaman zarfında Doğu Türkistan'da meydana gelen hadiselerin kısa bir özetini içermektedir.)

²¹ Elem, a.g.e., s. 9 a / b, 10 a. Ömer, **Badevletname**, s. 17 a.

dinî eğitim verildi. Bir miskal (4,26 gram ağırlığında bir tartı birimi) ağırlığında beyaz tenge bastırıldı. Bir yüzünde “Lâ ilâhe illallah Muhammeden Resûlullah” diğer yüzünde ise “Darb-ı Hotan Latif” yani güzel Hotan’de bastırılmıştır yazısı yer aldı. Hırsız ve kumarbazlar hemen ölüme mahkûm edildi. Nitekim bir gün Tarladan çapa çalan bir hırsız yakalandı ve suçunu kabul etti. Bunun üzerine hemen top mermisi ile havaya uçurarak idam edildi; bu durum karşısında ahali dehşete kapıldı. Mısır tarlasından altı tane mısır çalan bir hırsız da darağacına gönderildi. Tarlalarda çalışan çiftçilerin çapa, orak vesaire çiftçilik aletlerinin evlerine götürmeleri yasaklanırken, ev ve dükkân kapılarının ise açık bırakılması emredildi²².

2.4. Habibullah Hacı’nın Hokand’a Elçilik Heyeti Göndermesi

Muhammed Elem’in anlattıklarına göre; Hotan şehri ele geçirildikten bir ay sonra Habibullah Hacı oğlu İbrahim Hacı’yı yirmi kişinin eşliğinde (içlerinde yeni Müslüman olmuş dört Mançu da vardı) yetmiş adet yambu, sekiz tane soylu at ve çok sayıda kaliteli kumaşlarla beraber Andican’a Hudayar Han’a gönderdi. Hudayar Han’a biat ettiklerini ifade ettiler, kendilerine gelebilecek her hangi bir saldırıya karşı yanlarında olmalarını dile getirdiler. Hokand Hanı pek de memnun oldu. İbrahim Hacı’ya sudur (sadrazam, kazasker) unvanını tevcih etti. Çok sayıda hediyeler ihsanda bulundu, beraberinde yanı sıra at, tüfek ve kılıçlar da verildi. O günlerde Yakup Beg Taşkent’e bağlı Akmescit’in Hâkimi idi. Fakat bazı sebeplerden dolayı nezaret altında tutuluyordu. Emirleşker Mir Âlim Kul Dadhah, Hacı Padişah ile Abdurrahman Hoca’nın hizmetinde bulunmaları için Yakup Beg ve üç yüz yiğidi İbrahim Hacı (Sudur Han Hacı) ile beraber Hotan’a göndermenin daha iyi olabileceğini dile getirdi. Hudayar Han’ın hoşuna gitti ve hemen kararını verdi. Yakup Beg ve üç yüz sipahiye bol miktarda hediyelerle ihsanda bulunarak, iki tane sancak verdi. Yakup Beg’le İbrahim Hacı beraber yola çıktılar. Yirmi gün sonra

²² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 382-384.

Kaşgar'a geldiler. O sıralar Kaşgar'a Buzuruk Han Töre ile Kırgız Sıddık Beg hâkim idi²³.

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Muhammed Elem kendi eserinde Kari Hamid'in gizli bir mektup göndererek Yakup Beg'i Yarkent'ten Hotan'a davet ettiğine dair bilgi verirken²⁴, yukarıda da anlatıldığı gibi Hudayar Han'ın Yakup Beg'i İbrahim Hacı ile beraber Andican'dan Hotan'a gönderdiğinden de bahsetmektedir. Ancak iki hadise birbiri ile çelişkilidir. Ayrıca Habibullah Hacı'nın Hotan'dan Hokand'a bir elçilik heyeti gönderdiğine dair **Tarihi Hamidi**'de beyan edilenler, yukarıda anlatılanlara göre farklılık arz etmektedir.

Habibullah Hacı Kuçar'a Raşiddin Han Hoca'ya bir elçilik heyeti göndermeden evvel, Hokand Hanı'nın yardımına erişmek, belki de biat etmek amacıyla oğlu Abdurrahman Han'ı bir heyetin eşliğinde Hokand'a gönderdi. Abdurrahman Han'a sudur unvanı verilirken; at, silah, tilla (altın para, altın tenge) vesaire bol miktarda hediyelerle ihsanda bulunuldu. Nar Muhammed Pervaneci Emirleşker, Mirza Baba Beg Hisar ise Mirzabaşı tayin edilerek iki yüz elli yiğidin eşliğinde Sudur Han (Abdurrahman Han) ile beraber Hotan'a gönderildi. Kaşgar'a geldiklerinde Muhammed Yakup Beg ile Hamiddin Töre Yarkent'te savaşıyorlardı. Yarkent'te Yakup Beg ile görüştiler. Mirza Baba Beg ve beraberinde gelen askerlerden sadece iki tanesi Sudur Han ile beraber Hotan'a gönderilirken, Nar Muhammed Pervaneci bütün askerleri ile beraber Yarkent'te Yakup Beg'in yanında kaldı²⁵.

Badevletname adlı eserde anlatılanlar da, Hacı Padişah'ın Hokand'a bir elçilik heyeti gönderdiğine dair diğer kaynak eserlerde verilen bilgileri doğrulamaktadır. Fakat Muhammed Ömer'e göre elçiler Hudayar Han ile değil, Emirleşker Molla Âlim Kul ile Taşkent'te görüşmüşlerdir. Hotan padişahı Habibullah Hacı, bol miktarda hediyeler ile beraber Hokand'a bir elçilik heyeti gönderdi, kendi oğlu da

²³ Elem, **a.g.e.**, s. 20 b, 21 a / b.

²⁴ **A.e.**, s. 23 b.

²⁵ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 381-382. Ömer, **Badevletname**, s. 21 a / b.

vardı. O sıralar Emirleşker Molla Âlim Kul, Ruslara karşı savaşmak için Taşkent'e gelmişti. Hotan'dan gelen heyeti memnuniyet ile karşıladı. Nar Muhammed Koşbegi komutasında bir kaç bin askeri Hotan'a gönderdi²⁶. Bir de Yakup Beg'in, Kıpçak Sıddık Beg'in Hokand Hanı'ndan talep etmesi üzere Buzuruk Han Töre ile beraber Kaşgar'a geldiği muhtelif kaynaklarca doğrulanmaktadır.

2.5. Yarkent'ten Hotan'a İlk Saldırı

O sıralar Parsa Sahip Zade, Fahreddin Hoca Kuçarı ve Hacı Mirab Kuçarı komutasında beş yüz atlı asker Yarkent'ten Zanguye'ye gelmişlerdi. Abdurrahman Hoca duruma vakıf olunca, niyetlerinin ne olduğunu öğrenmek gayesiyle hemen Celaleddin Hoca'yı iki kişi ile beraber onlara gönderdi. Buraya kadar gelmelerindeki sebep nedir, maksatları nedir sordular. Kendileri ile beraber gelenlerin çoğunun zamanında ağır vergi ve haraçlardan dolayı Mançulardan kaçarak Aksu ve Kuçar'a gelen Hotan ahali olduklarını, memleketlerine geri dönerek kendi topraklarına yeniden sahip olmak istediklerini, onun için adaleti yerine getirmek maksadıyla buralara geldiklerini ifade ettiler. Habibullah Hacı'nın Hotan şehrini, hiç olmazsa en azından Karakaş'ı kendilerine vermemesi durumunda savaşarak ele geçireceklerini söyleyerek tehditte bulundular. Abdurrahman Hoca bunu kabul etmeyince savaş kaçınılmaz oldu. Abdurrahman Hoca derhâl beş yüz yiğit, beş yüz serbaz ve iki bin piyade askerin hazır olmasını emretti. İbn Yemin Aksakal, Şerbettar, Padişah Hoca Aksakal ve Talip Cu Aksakal'ı yanına alan Abdurrahman Hoca beş yüz yiğidin eşliğinde Karakaş'a doğru yola çıktı. Hemen ardından onları beş yüz serbaz ve iki bin piyade asker takip etti.

Karakaş'ın Yeni-şehir meydanında her iki tarafın askerleri saf hâlinde savaşa hazır vaziyet aldılar. O esnada Parsa Sahip Zade'nin yüz askeri at koşturarak saldırıya geçti. Buna karşılık Şerbettar, İbn Yemin Aksakal ve Abducelil komutalarında mızrak ve kılıçlarla silahlanmış iki yüz atlı asker de onlara doğru at koşturdu. Çatışmalar şiddetini artırarak devam etti. Abdurrahman Hoca'yı gören

²⁶ A.e., s. 15 a.

Karakaş ahalisi ellerinde sopalarla Parsa Sahip Zade ve beraberindekileri kuşattı. Parsa Sahip Zade bu durum karşısında bir anda serseme döndü, sağ kurtulabilmek âdeta imkânsız olduğunu düşündü. Çatışmaya girenler de paniğe kapılarak kaçmaya başladılar. O ana kadar yedi kişi yaralanmış, on yedi kişi de hayatını kaybetmişti. Hotan askerlerinden sekiz kişi hayatını kaybederken, yedi yaralı vardı.

Abdurrahman Hoca bütün askerlerin aynı anda saldırıya geçmelerini emretti. Parsa Sahip Zade ve Hacı Mirap Kuçarı başta olmak üzere birçok kişi kaçmaya başardı, haksız yere Müslüman kanının dökülmemesi için peşlerinden kovalamamaları emredildi. Otuz kişi yakalandı. Abdurrahman Hoca Karakaş'ın muteberlerine hediyelerle ihsanda bulundu. İki gün sonra askerleri ile beraber Hotan'a geri döndü²⁷.

2.6. Hotan'da Zekeriya İşan İsyanı ve Yarkent'ten İkinci Saldırı

Abdurrahman Hoca asker alımına devam etti, iki tane de top dökmeyi başardı. Zava Kurgan yakınlarında ikamet eden ve hâkimiyeti ele geçirmek isteyen Zekeriya İşan, İbn Yemin Aksakal ile Şerbettar başta olmak üzere bir kaç Beg ve Tunganlara adam gönderdi. Bunlara; Habibullah Hacı ve Abdurrahman Hoca'nın huzurlarına çıktıkları ilk fırsatta onları yakalayıp hapse mahkûm ederek kendisini başa getirdikleri takdirde, her birine ayda bir yambu vereceği ve ne istekleri varsa yerine getireceği vaadinde bulundu. Onların bir araya gelerek Kuran-ı Kerim üzerine yemin etmelerini istedi.

O gün toplam yirmi yedi kişi bir araya gelerek ertesi gün Habibullah Hacı'nın huzuruna çıkma ve ilk fırsatta iki oğlu da dâhil onları bağlayıp hapse mahkûm etme kararı aldılar. Onların arasında Gulam Can Hazret adında bir kişi, ikindi namazı vaktinde Habibullah Hacı ile Abdurrahman Hoca'ya gelerek durumdan haberdar etti.

²⁷ Elem, a.g.e., s. 10-11 a / b.

Abdurrahman Hoca derhâl topçular, serbazlar ve yiğitlerin toplanmalarını emretti²⁸. Surun üstüne çıkan serbaz borazan çalmaya başladı. Şehir dışında bulunan bütün yiğit ve serbazlar şehre girdiler. İbn Yemin Aksakal ve Şerbettar başta olmak üzere herkes planlarının ifşa olduğunu anlamışlardı. O gece hemen bir araya gelerek tuğları hazırladılar, mızrak ve kılıçlarla silahlandılar. Zekeriya İşan'ı ise padişah ilan ettiler.

Tanyeri ağarmaya başlarken Abdurrahman Hoca iki yüz serbaz, yüz elli yiğit ve bir küçük top ile beraber Gucend kapısından çıktı. İnyetullah Hoca da iki yüz serbazın eşliğinde İydgah kapısından çıkıp geldi. Böylelikle Zekeriya İşan ve adamları iki taraftan sıkıştırılmış oldu. Savaş bir saat boyunca devam etti. Hotan askerlerinden beş kişi hayatını kaybederken, Zekeriya İşan'ın adamlarından ise dört Tungan, üç Andicanlı ve iki Beg öldürüldü.

Zekeriya İşan'ın adamları kaçmaya başladılar. Elli yiğit arkalarından kovalamak için at koşturdular. Abdurrahman Hoca yine İsmail Hoca'yı da yüz yiğit ile beraber gönderdi. Yanlarında dokuz Kabullu asker de vardı. Piyalme'ye kadar geldiler, oradan Tahir Beg, Elmas Beg, Abdüllatif Beg ve Abdullah Divan Begi Badahşi vesaire on bir kişiyi yakalayıp getirdiler. Abdullah Divan Begi serbest bırakılırken, diğer on kişi hemen idama mahkûm edildi ve çomak ile dövülerek öldürüldü²⁹. Bu hadiseden bir ay sonra Hotan askerlerinin sayıları arttırıldı. Serbazlar iki bini, yiğitler ise üç bini buldu. Ayrıca o arada altı tane top dökmeyi de başardılar. Her bir top için on asker görevlendirildi. Muhammed Nogay ile Haydar Han Kabuli topçu birliğin başına getirildiler. Her iki yüz elli atlı asker için bir Pansatbaşı tayin edildi.

O sırada Niyaz Hâkim, Şerbettar, Hacı Beg Dadha Badahşi ve Zekeriya İşan; otuz bin leşker, altı bin Tungan ve yeni Müslüman olan Mançulardan iki bin kişi, Yarkentli, Andicanlı ve Badahşanlı büyük bir kalabalık ile Piyalme'ye geldiler. Abdurrahman Hoca'nın Piyalme karakoluna bıraktığı elli yiğidi yakaladılar. On bir yiğidin kulak ve burunlarını kestiler ve ne görmüş iseniz onları söyleyin diyerek

²⁸ A.e., s. 11 b, 12 a.

²⁹ A.e., s. 12 b, 13 a.

gönderdiler. Piyalme'den sabah yola çıkıp akşam namazına müteakip Abdurrahman Hoca'ya geldiler; olup biten her şeyi anlattılar ve hemen Habibullah Hacı'ya getirildiler.

Habibullah Hacı elli bin piyade askerin derhâl Piyalme'ye doğru yola çıkmalarını emretti. Bunlar mızrak ve çomaklarla silahlanmışlardı. Hemen ardından ise Abdurrahman Hoca komutasında bin serbaz, bin yiğit ve üç bin piyade asker yola çıkacaklardı ve yanlarında dört tane top da olacaktı. Habibullah Hacı kendisi bin serbaz ve çok sayıda yiğitler ile beraber Hotan'da kaldı. Yorongkaş'tan çomaklarla silahlanmış dört bin piyade asker getirilerek Askerhane'nin etrafına konuşlandırıldılar. Bu sayede dışardan gelebilecek her hangi bir ani saldırıya karşı önlem alınmış oldu³⁰.

Ertesi gün İnyetullah Hoca, İsmail Hoca ve Abdugafur Hoca komutalarında bin serbaz yola çıkarırken, Muhammed Ali Han Kabuli, Haydar Han Kabuli, Ayniydin Han Kabuli ve Seyyid Fakir Han Kabuli onlara eşlik ettiler. Yanlarında dört tane top vardı. Hemen ardından Abdurrahman Hoca bin yiğit ve dört Pansatbaşı'nın eşliğinde Piyalme'ye doğru hareket etti. Burhaneddin Hoca komutasında iki bin piyade asker de Burazan'dan yola çıktı, bunlar mızrak ve çomaklarla silahlanmışlardı. Hoca Ahmet Halife komutasında bin asker de Supa'dan yola çıktı. Abdurrahman Hoca gelene kadar mızrak ve çomaklarla silahlanmış otuz bin piyade asker Karakaş yönünden Kum-rabat Padişahım'a geldiler. Abdurrahman Hoca gelir gelmez ilk işi nabız yoklamak oldu. İnyetullah Hoca komutasındaki iki bin atlı yiğidi Piyalme'ye gönderdi. Karakaş'ta kalan diğer askerlerin de derhâl gelmeleri için adam gönderdi. İkinci Namazı vaktinde Abdurrahman Hoca ordusuyla beraber Pakar-yulgun'a (Piyalme'nin doğusunda yer almaktadır) geldi. Karalenger'de konuşlanmış karıncalar misali çok sayıda askerleri gördü. Bir kaç bin deveyi diz üstü çöktürerek kendilerine istihkâm (siper) yapmışlar, arkalarında top ve tüfeklerle savaşa hazır konumda bekliyorlardı.

³⁰ A.e., s. 13 a / b, 14 a.

Abdurrahman Hoca hemen askerlerin arka arkaya üç saf hâlinde savaşa hazır olmalarını emretti. En ön safta serbazlar yer aldı, toplar ise serbazların safına yerleştirildi. İkinci safı ise yiğitler oluşturdu. En son safta ise çomaklarla silahlanmış piyade askerler vardı. İlk olarak topların, akabinde tüfeklerin ve ondan sonra ise hafif topların ateşe verilmesi emredildi. Bir de süvari birliklerin saldırılarına karşı tüfek, mızrak, kılıç ve yaylarla silahlanmış yiğitler at koşturarak taarruza geçeceklerdi³¹.

O esnada karşı taraftan Yarkentli, Andicanlı ve Badahşanlı toplam yüz atlı asker meydana doğru at koşturarak saldırıya geçtiler. Hemen akabinde ise Tungan ve yeni Müslüman olan (Mançu veya Çinli) askerler, top ve tüfeklerden ateş açmaya başladılar. Hotan ordusundan İneyetullah Hoca ile İsmail Hoca komutalarında iki yüz yiğit onlara karşı savaş meydanına doğru at koşturdu. Şiddetli bir çatışmadan sonra süvari birlikler savaş meydanından geri çekildiler, her iki taraftan yirmi otuz kişi hayatını kaybetti. Silahlar susmak bilmedi. Şerbettar atlı askerleri ile beraber tekrar saldırıya geçti. Hotan ordusundan İneyetullah Hoca elliye yakı yiğit ile beraber at koşturarak karşılık verdi.

Şiddetli bir vuruşma sonrası Şerbettar kaçmayı tercih etti. İneyetullah Hoca hemen arkasından kovaladı. Ancak girdiği çatışmada hayatını kaybetti. Abdurrahman Hoca bizzat kendisi savaş meydanına doğru at koştururken, hemen ardından beş yüze yakın atlı asker de saldırıya geçti. Abdurrahman Hoca büyük bir kalabalık tarafından muhasaraya alınmış olmasına rağmen, iki defa muhasarayı (kuşatmayı) delmeyi başardı.

Hoca Ahmet Halife komutasındaki askerler beklenmedik bir anda arkalarından gelen süvari birliklerinin saldırısına maruz kaldılar ve kaçmaya başladılar. Abdurrahman Hoca süvari birliklerine doğru at koşturduğu sırada, karşıdan gelen bir okun vücuduna isabet etmesiyle hayatını kaybetti. Yanında olan kardeşi Masum Han Hoca, cesedin üzerini deve dikenini ile örttükten sonra ağabeyinin destarını başına

³¹ A.e., s. 14 a / b, 15 a.

sardı ve yanında bulunanlara Abdurrahman Hoca'nın öldüğünü kimseye söylememelerini emretti.

Akşam vaktinde her iki taraf davulları çalarak savaşı durdurdular ve savaş meydanından geri çekildiler. Masum Han Hoca ata binmiş, ağabeyinin altın işlemeli destarını başına sarmıştı ve elinde ise büyük bir tuğ vardı. Cesaretlendirme içerikli konuşmalar yaparak askerlerin aralarından geçerken onu fark eden kimse olmadı³². Karanlık gece nihayet gündüze teslim olmuş, güneş sanki savaşı seyretmek için acele ediyordu. Davul ve zurnaları çalmaya başladılar, her iki taraf da savaşa hazır idiler. Şiddetli çatışmalar ikindi namazı vaktine kadar devam etti. Savaş meydanında cesetler o kadar çoktu ki, atlar artık koşamaz hâle geldi. Nitekim Hotan ordusu artık savaşın üstünlüğünü elde etti. İlk olarak Yarkentliler Niyaz Hâkim'in peşinden kaçmaya başladılar. Hemen akabinde Badahşanlılar da Hacı Beg Dadha ile beraber kaçtılar. İbn Yemin Aksakal ile Şerbettar da Andicanlıları yanlarına alıp uzaklaştılar. Ancak İskender İmam komutasındaki Tungan ve yeni Müslüman olan askerler kaçmadılar. Deşt-i Piyalme'de konuşlandılar.

Masum Han Hoca dört bin askere dağın kenarından yürüyerek büyük bir kayanın arkasına saklanmalarını emretti. Misket mermileri yerleştirilmiş iki tane topu da beraberinde götüreceklerdi. Zira Masum Han Hoca askerleriyle beraber Hotan yönüne kaçtıkları görüntüsü vereceklerdi. Tunganlar ise Hotan askerlerini kovalamak için harekete geçerek arkalarından geleceklerdi. O sırada saklandıkları kayanın arkasından çıkarak saldırıya geçmeleri isabetli olacaktı. Haydar Han Kabuli, Arslan Han Kabuli ve Osman Yüzbaşı topları ateşe hazır hâle getirdiler. Serbazlar, yiğitler ve topçular da dâhil toplam dört bin asker yola çıktılar ve büyük bir kayanın arkasına gelerek saklandılar.

Masum Han Hoca diğer askerlerle beraber Hotan yönüne doğru yola çıktı. İskender İmam Hotan askerleri kaçtı zannına kapılmıştı. Arkalarından kovalayarak Hotan'ı ele geçirebileceğini düşündü ve hemen harekete geçti. Masum Han Hoca ve

³² A.e., s. 15 b, 16 a.

askerleri yarım taş mesafeyi geride bırakmışlardı. Bir tepenin üzerinde durdular. Bir yandan bayrakları salladılar, diğer yandan da davul ve zurnaları çalmaya başladılar. O esnada kayanın arkasına saklanan Hotan askerleri topları ateşe verdiler. Sersemleşen Tungan askerleri dört bir tarafa kaçmaya başladılar. Haydar Han Kabuli askerlerine ateş açmamalarını emretti. Zira İskender İmam'ı sağ yakalamak istiyordu. Neticede İskender İmam sağ yakalandı. Bütün askerler hemen ellerindeki mızrak, kılıç vesaire silahlarını bırakıp teslim oldular. Kelime-i Tayyibe'yi okuyarak kendilerini öldürmemeleri için yalvardılar³³.

Masum Han Hoca onlardan hiçbirini öldürmedi. Hotan'a götürölmelerini emretti. İskender İmam'dan toplam kaç kişi olduklarını sordu. Tungan ve yeni Müslüman olanlardan altı bin, Yarkentli, Badahşanlı ve Andicanlı toplam yirmi yedi bin kişi olduklarını söyledi. Bir de beş bine yakın kişi savaşta hayatını kaybetmişti. Esir düşenlerin sayıları ise dört yüz seksen kişiydi. Onlar çok sayıda serbaz ve yiğitlerin kontrolünde Hotan'a Habibullah Hacı'ya gönderildiler. Silah ve mühimmatları da develere yüklenerek beraberinde götüröldü.

O ana kadar Abdurrahman Hoca'nın ölümünden askerlerin haberi olmamıştı. Masum Han Hoca gerçekleri anlatınca askerler hayli üzüldüler. Aburrahman Hoca ile İnyetullah Hoca'nın cesetlerini buldular. Masum Han Hoca ölen askerlerin sayılarının tespit edilmesini emretti. Hotan askerlerinde on yedi bin kişi, onlardan ise dokuz bin yedi yüz kişi hayatını kaybetmişti. Hepsini defnettikten sonra Abdurrahman Hoca'nın na'sını yanlarına alıp Hotan'a doğru yola çıktılar.

Habibullah Hacı ve Hotan ahalisi bir gün matem tuttular. Abdurrahman Hoca Fetih Abad'a defnedildi. O sıralar Habibullah Hacı'nın kardeşi Seyfullah Hoca Yarkent'te tutuklu bulunuyordu. İskender İmam ve Tunganların karşılığında serbest bırakılması için Yarkent'e bir mektup gönderildi ve teklif kabul edildi. Değişim Zenguye'de gerçekleştirildi. Seyfullah Hoca Dadha tayin edilerek vergilerin kontrol ve denetimi için görevlendirildi. On çarek (ölçü birimi olup yaklaşık dokuz

³³ A.e., s. 16 b, 17 a / b, 18 a.

kilograma eşittir) tahıl için bir çarek öşür alınırken, kırk koyundan bir koyun, otuz inekten ise bir inek zekât alındı. Her bir beldeye birer Kökbaşı³⁴ tayin edildi³⁵.

2.7. Kuçar Ordusunun Hotan'a Saldırısı ve Kuçar'a Elçilik Heyetinin Gönderilmesi

Bütün Hotan ahalişi ittifaken kendilerine lider olmaya seza-var (layık) ve liyakat sahibi olarak gördükleri Molla Habibullah Müftü Hacı'yı saltanat tahtına oturturdular. Tungan tâifesi de dâhil Hotan'daki Mançuların hepsini öldürdüler. O sıralar Nazereddin Hoca Kuçar'dan Yarkent'e gelmişti. Beraberinde gelen Hacı Hazineci Beg'i üç yüz Tungan da dâhil toplam iki bin asker³⁶ ile birlikte Hotan'a gönderdi. Hotan'a vardıklarında eğer Molla Habibullah Hacı Padişah bunu bir iftihar vesilesi olarak görür, izzet ve hürmet gösterir, itaat ederek saltanat tahtını kendilerine takdim eder ise iyi olacağını, aksi takdirde Hotan'ı savaşıarak ele geçirmelerini, Hacı Padişah'ı çocuklarıyla beraber Yarkent'e göndermelerini emretti.

Hacı Hazineci Beg Sancu'ya geldi. Hacı Padişah'a hab-i gurur içerikli bir mektup gönderdi. Hacı Padişah gelen mektuptan dostluğun herhangi bir kokusunu alamazken, bilakis düşmanlık ve husumet çok bariz bir şekilde kendini belli ediyordu. Hacı Hazineci Beg Kuçar'ın beyzadelerinden olup, annesi ise Kuçar Hocaları ile akraba idi. Kendisi Mançuların hizmetinde de bulunmuştu. Daha bir yıl evvel Mançu Ambal'a tercüman olarak geldiği Yarkent'te mansıb sahibi olmuştu.

Mançuların kıyafetlerini giyerek sokaklarda dolaşan böyle bir kişinin muhatap sahibi olarak kendine gönderilmesinden Habibullah Hacı oldukça rahatsız olmuştu. "Bana niye Hacı Beg'i gönderiyorlar? Hocalardan birinin gelmesi gerekmez miydi?"

³⁴ Sulama işlerinden sorumlu memur.

³⁵ Elem, a.g.e., s. 18-20 a / b.

³⁶ Bir de bakınız aynı eser (**Tarihi Hamidi**) sayfa 380'de Yarkent'ten Hotan'a gönderilen asker sayısı üç bin olarak verilmiştir.

Hiç olmazsa şeriatın içinde olan biri yok muydu? Bana bir Mançu yetiminin gönderilmesine anlam veremiyorum” diyerek, bunu tasvip etmediğini söyledi³⁷.

Habibullah Hacı önünde bulunan sis perdesinin ardına gizlenenleri öğrenmek maksadıyla büyük oğlu İbrahim Han Sudur’u üç bin leşker ile gönderdi. Hacı Hazineci Beg ile Zava’da karşılaştılar. Savaş oldukça şiddetli geçti, çok sayıda kişi öldürüldü. İbrahim Han Sudur hayatını kaybetti. Hacı Hazineci Beg savaşta galip gelemeyip Yarkent’e geri çekildi. Hotan askerleri ele geçirdikleri savaş ganimetleri ile beraber Hotan’a geri döndüler.

Habibullah Hacı Padişah, Hacı Hazineci Beg’e karşı savaşın zaferini elde etmiş olsa da, mamafih her ne olursa olsun bu iyi olmadı diyerek kendi kendine düşündü. Sevincine bir de endişe de eşlik etmiş oldu. Mezkûr hadise hakkında bir kaç gün mütalaada (mülâhaza) bulundu. Biz Hocalar ile bir mezhepteyiz, dinimiz aynı, hepimiz Müslümanlarız diyerek, her şeye rağmen yine de onlar ile mutabakat içerisinde olmamız lazım düşüncesine kanaat getirdi. Zira eğer Kuçar Hocaları Mançulara karşı savaşmasalardı, Habibullah Hacı için kendi başarılarından söz etmek asla mümkün olamayacaktı.

Habibullah Hacı Zava’da vuku bulan savaş için özür beyan ederek, dostluk bağlarını kurabilmek maksadıyla, Ahmet Mirap Beg başta olmak üzere elliden fazla kişiden oluşan kalabalık bir elçilik heyetini Kuçar’a gönderdi. Hotan’ın ünlü halıları, kaliteli kumaşları, at ve eyer takımları, paralar da dâhil çok sayıda hediyeler ile bir mektup gönderdi. Mektubuna; Hacı Beg’den başka biri gelmiş olsaydı itaat kemerini belime bağlamış olacaktım. Mançuları öldürürken Tunganlar ile bil-ittifak hâlinde olmuşsunuz. Tunganları da öldürmüş olsaydınız elbette itaati eksik etmezdim. Her şeye rağmen saltanat tahtına bizden evvel oturdunuz, bizim itaatte bulunmamız icap eder diye, yazdı.

Elçilik heyeti Aksu’ya geldi ve orada bir kaç gün kaldıktan sonra Kuçar’a doğru yola devam etti. Kuçar’a bir menzil yol kalmıştı ki, Raşiddin Han Hoca’nın

³⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 247-249.

gönderdiği adamlar gelerek hediyeleri teslim aldılar, sonra atları da dâhil bütün eşyalarına el koydular. Sayram'a getirerek onları ev hapsine mahkûm ettiler. Bir yılı aşkın orada kaldılar. Atalık Gazi Sayram'a geldiği zaman ailelerine kavuşmaya müyesser olabildiler³⁸. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Yarkent'ten gelen saldırı yukarıda anlatıldığı gibi bir sefer değil, toplam iki sefer gerçekleşmiştir. İkinci seferdeki savaş cereyanında Abdurrahman Hoca hayatını kaybetmiştir³⁹.

2.8. Hotan'ın Yakup Beg Tarafından İlhakı

Muhammed Yakup Beg Atalık Gazi Yarkent'i ele geçirdikten sonra Kaşgar'da der-saltanat tahtına oturdu. Aradan uzun bir süre geçmeden Yakup Beg güzel Hotan'ı ele geçirme arzusuna kapıldı ve bunun için sabırsızlanmaya başladı. Hotan ahalisi samimiyet ve ihlas içerisinde Hacı Padişah'a gönülden bağlı idiler ve onun için yediden yetmiş herkes canlarını feda etmeye hazırdılar. Atalık Gazi sadece top, tüfek, kılıç ve mızrak gücüyle Hotan'ı ele geçirmenin âdeta imkânsız olduğunun farkındaydı. Padişahın halka güveni, halkın da padişaha desteği daima var olduğu müddetçe her hangi bir güç o devleti asla ele geçiremezdi. O ana kadar yazılan tarih kitapları da böyle demekteydi. Yakup Beg bunu da çok iyi biliyordu. Keza Hacı Padişah'ın çok sayıda askeri de vardı. Ancak Hacı Padişah'ın yaşça oldukça ilerlemiş olması Yakup Beg'e umut veriyordu. Hotan'ı hile ile ele geçirmenin ihtimalden uzak olmadığına kanaat getirmişti. Nihayetinde mezarı şerif ziyaretine gideceğiz diyerek askerlerin hazır olmalarını emretti. Yakup Beg dört Emirleşker, kırk Pansat ve topçular da dâhil toplam on beş bin asker, bir de Buzuruk Han Töre'yi de yanına alıp Yarkent'e geldi (16 Aralık 1866)⁴⁰.

Bu arada Kari Hamid adında Buharalı biri Hotan'da ikamet etmekte idi. Habibullah Hacı ile de sık görüşüyordu. Yakup Beg Yarkent'te iken ona gizli bir mektup gönderdi. Habibullah Hacı'nın yaşlı ve dindar bir zat olduğunu dile getirerek, savaşa değil ziyarete geliyorum bahanesiyle geldiği takdirde, zengin

³⁸ A.e., s. 253-254, 380.

³⁹ Elem, a.g.e., s. 10-11 a /b, 13 a /b, 15-17 a / b, 18 a.

⁴⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 360-362.

hazinelere sahip bereketli Hotan'ı ele geçirmenin zor olmadığını söyledi. Yakup Beg için bu kaçırılmaz bir fırsattı. Hemen Abdullah Pansatbaşı'nı bir mektup ile beraber Hotan'a Habibullah Hacı'ya gönderdi. Mektubun muhtevası "Hazreti Hacı atamı ziyaretim için emir buyurmanızı nihayetsiz arzu ederim."⁴¹ şeklindeydi. **Tarihi Hamidi** adlı eserde Kari Hamid ile ilgili her hangi bir bilgiye rastlanmazken, Yakup Beg'in Habibullah Hacıya bir mektup gönderdiğini doğrulayan bilgiler bulunmaktadır. Nitekim **Tarihi Hamidi**'de anlatılanlar şöyledir:

Atalık Gazi Yarkent'te bir hafta kaldı. O arada yiğit ve serbazların elbise, harçlık, at, silah, mühimmat vesaire ihtiyaçlarını tamamladı. Bir de "Kaşgar topraklarına geleli hayli bir zaman olmuştur. Bu memleketlerdeki meşayihlerin mezarlarını ziyaret etme imkânı bulurken, İmam Caferi Sadık Hazretlerinin mezarlarını da ziyaret etmeyi daima derinden arzu etmişimdir. Eğer Hacı Padişah ağam izin verirse, bu mezar-ı meşayihî ziyaret etmekle beraber Hacı Padişah ağamı da görmeyi istirham eder" içerikli bir mektup hazırladı. Buzurk Han Töre'nin mührü ile mühürleyerek güvenilir bir adamı ile Hotan'a Hacı Padişah'a gönderdi. Ardından kendisi de askerleri ile beraber yola çıktı. Yarkent ile Hotan sınırında çadır bargâhlarını dikerek konuşlandı⁴².

Hotan'da Hacı Padişah durumdan haberdar oldu ve oğlu Nimetullah Han'ı hediyelerle beraber Yakup Beg'e gönderdi. Bizzat Yakup Beg izzet ve ikram ile gelenleri çok iyi karşıladı. Yakup Beg, Nimetullah Han'a eyer takımları tamamen altın ve gümüşten işlenmiş bir argımak at başta olmak üzere altın sarık, tetilla (altın tel işlemeli ipek kumaş) ton, altın işlemeli silah vesaire çok sayıda hediyeler ihsanında bulundu. Beraberinde gelen yiğit ve maiyetlere de hediyeler verildi⁴³.

Yakup Beg'in Hotan'a gelmesi ile ilgili **Cami'üt Tevarih**'de verilenler **Tarihi Hamide**'de anlatılanlardan farklılık arz etmektedir. Yakup Beg Yarkent'i ele geçirdikten hemen sonra, Hacı Padişah oğlu Sudur Han'ı hediyelerle Yarkent'e

⁴¹ Elem, a.g.e., s. 23 b.

⁴² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 363.

⁴³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 363-364.

Yakup Beg'e gönderdi. Zira Yakup Beg'in Hotan'a gelmesinden endişe ediyordu. Yakup Beg, Sudur Han'ı iyi karşıladı. Altın tel işlemeli ipek kumaşlarla süslenmiş bir at, kimhap ve tetilla ton, İsfahan kılıcı, tüfek vesaire hediyeler ihanda bulundu. Sudur Han yirmi gün sonra Yakup Beg'in Hacı Padişah'a gönderdiği bir mektupla Hotan'a geri döndü. Yakup Beg ilkbaharda İmam Cafer Sadık'ın türbesini ziyaret için Hotan'a geleceğini dile getirmişti. Hacı Padişah, Yakup Beg'in Hotan'ı hile ile ele geçirmek istediğini düşündü, ancak Sudur Han Yakup Beg'den övgü ile bahsetti. Sonunda Hacı Padişah, Yakup Beg'in Hotan'a gelmesini olumlu karşıladı⁴⁴. Başka bir kaynak eserde verilen bilgilere göre Habibullah Hacı, oğlunu çok sayıda hediyeler ile beraber Buzuruk Han Töre'ye selama gönderirken çok iyi karşılanmıştır⁴⁵.

Bir diğer kaynak eserde verilen bilgiler, yukarıda **Cami'üt Tevarih**'te anlatıları doğrulamaktadır. Hacı Padişah, Yakup Beg'in Yarkent'e geldiği haberini duyunca, maksadının ne olduğunu öğrenmek için hemen oğlu Sudur Han'ı hediyeler ile beraber yüz atlı askerinin eşliğinde Yarkent'e Yakup Beg'e gönderdi. Yedi gün sonra Yarkent'e geldi ve Yakup Beg tarafından çok iyi karşılandı. Önceden hazırladığı ipek kumaşa sarılmış tuğlayı ellerinde tutan Yakup Beg, Sudur Han'a gelerek "Eğer babanıza karşı her hangi bir kötü niyetim var ise bu Kuran-ı Kerim şahidim olsun." diyerek yemin kasem söz verdi. Sudur Han babası Hacı Padişah'a bir mektup göndererek olup biten her şeyi anlattı. Yakup Beg hakkında övgü ile bahsederken, ona karşı her hangi bir askerî önleme hiç gerek olmadığını dile getirdi⁴⁶.

Atalık Gazi Yakup Beg adlı eserde verilen bilgilere göre ise, Yakup Beg Yarkent'i ele geçirdikten sonra Hacı Padişah'a elçi gönderdi. Sudur Han babası Hacı Padişah'ın bir mektubu ile beraber Yakup Beg'e geldi. Kuçar'ın ardından Hotan ahalisi de Mançulara karşı ayaklanmış, Hotan'a tabi altı şehrin büyükleri bir araya

⁴⁴ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s.206 b, 205 a / b, 204 a / b, 203 a.

⁴⁵ L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 13.

⁴⁶ **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 10.

gelerek Hacı Padişah'ı başa getirmişlerdi. Hacı Padişah Hotan'da hâkimiyet başında oturalı üç buçuk yıl olmuştu; mükemmel silahlanmış kırk bin askeri vardı.

Hacı Padişah, Cihangir Han oğlu Buzuruk Han Töre ile veziri Yakup Beg'in Yarkent'i ele geçirdiği haberini alınca, hemen tebrik etmek için oğlu Sudur Han'ı Yarkent'e gönderdi. Yakup Beg'e her biri elli ser ağırlığında dokuz altın, on sekiz gümüş ve on deve yükü kimhap ton vesaire hediyeleri takdim etti. Yakup Beg on bir gün boyunca Sudur Han'ı çok iyi ağırladı, iltifatlarda bulundu. Bol miktarda altın ile Hacı Padişah'a eyeri tamamen altından yapılmış Irak atı hediye etti. Yakup Beg, nasip olursa en kısa zamanda İmam Caferi Sadık hazretlerinin türbesini ziyarete geleceğini dile getirirken, bir de "Hacı Padişah babamızdır, bizler isek çocuklarıyız." demeyi de unutmadı. Abdullah Leşkerbaşı beş yüz asker ile beraber Poskam'a kadar uğurladı⁴⁷.

Yakup Beg'in "Allah'a çok şükür buralara kadar geldim, padişah zademi görerek muradım hâsıl oldu. Fakir kulunuz şimdi ise Hacı Padişah babamı bir görebilmek, ayaklarını, tuğlarını huzurunda sakalım ile süpürmeye müyesser olabilmek arzusu içindeyim. Bu nadan fakiri kendi kölesi olarak görür, mübarek nazarlarıyla merhamet edecek olursa kendimi sonsuz bahtiyar hissetmiş olurum. Bunun haricinde başka herhangi bir niyet ve maksadım yoktur. Eğer padişah babam mübarek adımlarını esirgeyerek buralara kadar gelmek istemiyorsa, ben şahsen kendim ayaklarına gider, canı gönülden kulluk ederim" içerikli konuşması karşısında, Nimetullah Hoca âdeta doğan kuşuna av olmuştu⁴⁸. Yakup Beg'in mezkûr konuşması çok uzun zaman geçmeden işe yarayacaktı.

Yakup Beg kelim-i şerif büyüklüğünde bir sağlam tuğla hazırladı. Tuğlayı tetilla, tavar (bir çeşit ipek kumaş), atlas vesaire değerli kumaşlarla kat kat sararak izzet ikram ile Emirleşkere verdi ve "Hacı babama olan ihlas ve sadakatimi tek tek iletin; eğer inanmıyor ise, işbu Kuran-ı Kerim'i yükseğe kaldırıp benim için aht-ü peyman edin" diyerek, padişah zade ile beraber Hotan'a Hacı Padişah'a gönderdi.

⁴⁷ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 60-61 a / b, 62 a, 67 b (Prov. 115).

⁴⁸ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 364.

Abdullah Emirleşker, Nimetullah Han ile beraber Hotan'a geldi. Kendine verilen ziyafetlerin akabinde Hacı Padişah'ın huzuruna çıktı. İki eli göğsünde itaatkâr bir duruşla Yakup Beg'in söylediklerini aynen ifade etti. Lakin, süt ile su karışmış misali söylenenlerin gerçek (doğru) olup olmadığına karar vermede tereddüde düşen Hacı Padişah, oğluna sordu. Ne var ki, felek ikliminin hilelerinden haberi yok, devrin tecrübelerini hiç yaşamamış, tavşan uykusu gafletinden henüz uyanmamış olan padişah zadenin Yakup Beg'i aşırı derecede öven konuşmaları Hacı Padişah'ın akıl gözünü perdelemişti. Hacı Padişah bizzat kendisi Atalık Gazi'ye giderek görüşme kararı aldı. Aç ve susuz kaplanın ağzına kendi ayakları ile gideceğini hiç düşünmemişti⁴⁹.

Şunu belirtmekte fayda vardır ki, yukarıda bahsedilenler ile ilgili olarak Muhammed Elem'in verdiği bilgiler, Molla Musa Sayrami'nin anlattıklarına göre farklılık arz etmektedir. Mezkûr hadise anlatılırken **Tarhi Hamidi**'de Sudur Han'ın adı geçmezken, Muhammed Elem de Nimetullah Han'dan hiç bahsetmemiştir.

Abdullah Pansatbaşı'nın getirdiği olumlu cevap Yakup Beg'i pek sevindirdi ve hemen hazırlıklara başladı. Hotan'da ise fikri ihtilaflar ortaya çıktı. Kimileri sadece bir normal ziyaret olarak karşılarken, kimileri de Yakup Beg'in niyetinin dürüst olmadığını düşünüyordu. Aradan altı ay geçti. 27 Ocak 1866 yılında Yakup Beg Yarkent'ten altmış bin asker ile beraber Hotan'a doğru yola çıktı. Guma'ya geldiklerinde ise üç bin asker daha katıldı. Oradan da Zava'ya geldi. Habibullah Hacı ise Sudur Han'ı Yakup Beg'e gönderdi. Yakup Beg "Hacı atamı ziyarete geliyoruz, eğer izin verilerse Aksu ve Kuçar'ı da ele geçirerek Hacı atamın saltanatına dâhil ederiz" diyerek, Sudur Han'ı çok iyi karşıladı. Kari Hamid'i ise bol miktarda hediyeler ile beraber kendi isteklerini iletmek üzere Hotan'a Hacı Padişah'a geri gönderdi.

Yakup Beg'in çok sayıda askerlerle beraber ziyarete geleceğim demesi, Habibullah Hacı'yı oldukça taaccübe düşürdü. Hadiseye anlam verebilmek için

⁴⁹ A.e., s. 365-366.

Seyfullah Hoca ile istişarede bulundu. Seyfullah Hoca, Yakup Beg'in hile ile tuzak kurduğunu ifade ederek, kendisinin bizzat derhâl elli bin piyade asker, iki bin serbaz, iki bin yiğit ve dört tane top ile beraber Zava kurganına gelerek Yakup Beg ile savaşıma talebinde bulundu. Habibullah Hacı makul gördü ve Seyfullah Hoca'nın derhâl Hotan askerleri ile beraber Zava kurganına gelerek savaşıma hazır konumda beklemelerini emretti⁵⁰.

Yakup Beg duruma vakıf olur olmaz hemen ordusuyla Guma'dan yola çıkıp Zenguye'ye geldi. Sudur Han Hoca'yı yanına çağırıldı ve "Biz sadece Hacı atamızı görmek, ziyaret etmek ve hizmetkârı olmak için geldik. Zava kurganına asker gönderilmesi ne anlamına geliyor? Eğer bize hıyanet ediyor şüphesiyle bakıyor ise, asla ve asla kötü niyetimin olmadığına dair Kuran-ı Kerim tutup yemin ederim." dedi ve öyle yaptı. Gördüklerini babası Habibullah Hacı'ya anlatmasını, Zava kurganındaki askerleri geri çekmelerini, ondan sonra hep beraber Zava kurganına geldiklerinde ise Habibullah Hacı emrederse ziyaret için Hotan'a geleceklerini, eğer yok diyorsa Zava'da görüştüktan sonra geri döneceklerini dile getirdi ve çok sayıda hediyeler ile beraber Sudur Han Hoca'yı Hotan'a gönderdi.

Sudur Han Hoca Zenguye'den yola çıkıp üç gün sonra Hotan'a geldi. Yakup Beg'in Kuran-ı Kerim tutup yemin ettiğine dair olup biten her şeyi anlattı. Habibullah Hacı, Yakup Beg'in savaşıma niyetinin olmadığına kanaat getirdi. Seyfullah Hoca'nın askerleri ile beraber Zava kurganından Hotan'a geri dönmelerini emretti. Yakup Beg'i davet etmek maksadıyla Sudur Han Hoca'yı Piyalme'ye gönderdi. Habibullah Hacı kendisi Zava'ya gelerek onlarla buluşacağını söyledi. Eğer gerekirse Yakup Beg'i Hotan şehrine davet ederek misafir edeceğini de ilave etti. Sudur Han Hoca Zava'ya geldi. Seyfullah Hoca'nın askerleri ile beraber Hotan'a

⁵⁰ Elem, a.g.e., s. 24 a / b, 25 a. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 197 a. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 70 a / b (Prov. 115).

geri dönmelerini istedi. “Biz savaşacağız, geri dönmeyeceğiz.” diyerek, kabul etmediler, fakat en sonunda zorla geri gönderildiler⁵¹.

Sudur Han Hoca Piyalme’ye geldi ve Yakup Beg’i Zava’ya davet etti. O sırada Habibullah Hacı da maiyetleri ile beraber Zava’ya gelmişti. Yakup Beg hemen koşarak istikbal etti, Hacı Padişah’ın el ve ayaklarını öperek izzet ikram gösterdi. Maiyetlerine bol miktarda hediyeler verildi, istirahat etmeleri için Abdullah Pansatbaşı’nın koğuşuna gönderildiler. İkinci namazı vaktinde Yakup Beg Yeni-hisar’ın Hâkimi Aziz Beg Toksaba’yı iki yüz⁵² yiğit ile beraber Hotan şehrine gönderdi. Askerhane’de bulunan hazineyi kendileri gelene kadar muhafaza etmelerini emretti⁵³.

Hotan Nehri kıyısında top ve silahlarla iyi donanmış dört bin kişilik Hotan ordusu vardı. Nehirden başarıyla geçebilen Aziz Beg ve ordusu, Hotan askerlerini geri püskürtmeyi başardılar. Karşı gelen çok sayıda Hotan ahalisi öldürüldü. İlçi şehrinde beş bine yakın Hotan askeri vardı. Çatışma bir saat boyunca devam etti, Hotan askerleri kaçmaya başladı. Aziz Beg şehre gelir gelmez Hacı Padişah’ın çoluk çocuklarını kovdu ve Askerhane’yi ele geçirerek hazineye el koydu. Bir saat içinde yüze yakın Hotan askeri öldürüldü. Ahali karşılık gösterdi, ancak başarılı olamadı⁵⁴.

Tarihi Hami’de anlatılanlar ise yukarıda bahsedilenlere göre farklılık arz etmektedir. Buna göre; Hacı Padişah bine yakın maiyet, yasavul ve yiğitlerin eşliğinde yola çıktı. Çadır bargâhlar belirmeye başladı. Yakup Beg uzaktan görür görmez hemen koştu ve Hacı Padişah’ın bindiği atın üzengisini yüz ve gözlerine sürdü. Atın dizginini kimi zaman elinde kimi zaman ise boynunda taşıyarak Hacı Padişah’ı at üstünde bargâha kadar getirdi. Yanlarında koşarak eşlik eden dört pansat

⁵¹ Elem, **a.g.e.**, s. 25 a / b. Yusuf, **Cami’üt Tevarih**, s. 197-194 a / b. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 70 b, 71-72 a / b (Prov. 115).

⁵² **Cami’üt Tevaih**’te verilen bilgilere göre Aziz Beg Toksaba dört yüz yetmiş asker ile beraber Hotan’a doğru yola çıkmıştır. Yusuf, **Cami’üt Tevarih**, s. 193 b. **Atalık Gazi Yakup Beg** adlı esere göre ise Aziz Beg Toksaba bin beş yüz sipahi ile beraber hareket etmiştir. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 73 a (Prov. 115).

⁵³ Elem, **a.g.e.**, s. 25 b, 26 a. Yusuf, **Cami’üt Tevarih**, s. 194 b, 193 a / b.

⁵⁴ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 369. Yusuf, **Cami’üt Tevarih**, s. 193 b, 192-189 a / b. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 11. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 73 a / b, 74 a (Prov. 115).

vardı, Hacı Padişah'ı koltuğundan tutarak atından indirdi. Yakup Beg "Eğer kim ki, bir hacıyı veya gaziyi sarılarak karşılıyor ise, bin peygambere sarılıp karşılamış gibi olur." hadisini dile getirerek, Hacı Padişah'a sarılmak için ayakta bekledi. Hacı Padişah ayağa kalkarak Yakup Beg'e sarıldı. Yakup Beg sarılır sarılmaz Hacı Padişah'ı başka bir odaya götürdü. Yakup Beg'in emri ile odaya bir kaç kişi saklanmıştı. Hacı Padişah'ı hemen yere yıktılar, üzerindeki elbiselerini çıkarttıktan sonra ip ile bağladılar. Olup biteni ne gören ne de bilen oldu.

Hacı Padişah ile beraber gelen yasavul ve yiğitler henüz atlarından inmemişler, emir bekliyorlardı. Atalık Gazi derhâl Hacı Padişah'ın adına bir mektup çıkarttı. Mektuba; "Bu gece ben burada kalarak kardeşim Koşbegi ile sohbet edeceğim. Yarın benimle birlikte şehre gelmesi için davet edeceğim. Benden endişe etmeyiniz, herkes şehre dönerek kendi işine baksın, yarın Nimetullah Han bizi karşılasın." diye yazmıştı. Ayrıca üzerinde Hacı Padişah'ın mührü olan otuza yakın bahadırın ismi yazılı bir liste oluşturulmuştu. Onların da Nimetullah Han ile beraber gelmeleri istenmişti.

Askerler mektubu okudular. Zühre ve Müşteri (Mars) yıldızları artık aynı burçta yer almışlar, şom (uğursuzluk) ortadan kalkmıştır diyerek sevinçlerini gizleyemediler. Atlarını şehre doğru koşturdular. Atalık Gazi ertesi gün Hotan şehrine doğru yola çıktı. İki potey (uzunluk birimi olup, beş kilometreye eşittir) mesafeyi geride bırakmıştı, Nimetullah Han otuza yakın seçilmiş emirlerle (kumandan, bahadır) beraber gelerek karşıladı. Yakup Beg, Hacı Padişah babam arkamızdan geliyor, siz gidip karşılayın, birlikte gelirsiniz diyerek Nimetullah Han'ı gönderdi. Beraberinde gelenler ise ayrı ayrı çadırlara yerleştirilerek yok edildiler⁵⁵.

Atalık Gazi Yakup Beg adlı eserde verilen bilgilere göre, o sıralar Hacı Padişah'ın oğlu Sudur Han, Yakup Beg'e gitmişti. Hacı Padişah'a bir mektup gönderdi. Yakup Beg'in herhangi bir kötü niyetinin olmadığını dile getirirken, Hacı Padişah'ın Yakup Beg ile görüşmesinde bir sakıncanın olmadığını ifade etti. Atalık

⁵⁵ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 366-368.

Gazi devlet erkânları ile beraber Hotan'a beş günlüğüne geleceğini, ondan sonra ise İmam Caferi Sadık türbesini ziyarete gideceği de dile getirildi.

Atalık Gazi hemen ardından Ömer Kul Dadhah ve Mirza Kerim Beg Pansatbaşı komutalarında üç bin sipahiye; arkalarından Beççe Beg Bahadır ve Gazi Beg Bahadır komutalarında beş bin kişiyi; sonra Mir Baba Dadhah, Hemdem Pansat ve Mevlan Kul Pansat komutalarında altı bin leşkeri; sonra Aliş Beg Dadhah, Muhammed Baba Toksaba, Muhammed Zakir Pansat ve Abdullah Leşkerbaşı komutalarında sekiz bin leşkeri; ondan sonra da Camadar Dadhah, Hayır Muhammed Dadhah, Mehmet Efendi, Taş Laver, Töre Kul Laver ve Muhammed İbrahim Laver komutalarında on iki bin topçu serbazı kırk tane top ile beraber gönderdi. En sonunda Buzuruk Han Töre, Küçük Han Töre, Amil Han Töre ve Ekber Han Töre vesaire bütün erkânı yanına alan Yakup Beg, otuz bin leşker ile beraber Hotan'a doğru yola çıktı.

Hacı Padişah oğlu Sudur Han'ın gönderdiği mektubu okudu ve Piyalme'ye geldi. Aslına bakılırsa kendisi pek istemiyordu, oğlunun ısrarı karşısında çaresiz kalmıştı. Yakup Beg onu çok iyi karşıladı. Eyer takımı altından yapılmış bir at ile değişik çok sayıda eşya hediye etti. O gece Kamil Han Töre'nin çadırına yerleştirildi. Hacı Padişah kendine yapılan hilenin farkına varmıştı. Yirmi tane mektup hazırladı ve kendi mührünü basarak Hotan'a tabi bütün bölgelere gönderdi. Andicanlı Atalık Gazi, Hazreti İmamı ziyaret için altmış bin leşker ve çok sayıda top ile beraber gelmişti ki, asıl maksadı ise Hotan'ı ele geçirmektir. O yazdığı mektupta; "Benim kurtulmam şuan için oldukça zor gözüküyor. Mektubu alır almaz hemen İlçi şehrinin Ak-saray meydanına toplanın ve Andicanlılara karşı savaşarak onları Hotan'dan kovalayın" dedi⁵⁶.

Muhammed Elem kendi eserinde Nimetullah Han ile Yakup Beg'in karşılaşmasından hiç bahsetmezken, Habibullah Hacı hakkında verdiği bilgiler de yukarıda anlatılanlara göre oldukça farklıdır. Muhammed Elem'e göre; Yakup Beg

⁵⁶ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 74-75 a / b, 76 a (Prov. 115).

ilk evvel beş pansatı leşkerleri ile beraber Hotan'a gönderdi. Ardından Hayır Muhammed Yaver ve Camadar Dadhah serbazları ile beraber yola çıktı, yanlarında Habibullah Hacı da vardı. Gazi Beg Pansatbaşı, Aldaş Beg Dadhah, Hacı Beg Dadhah ve Mirza Ahmet Koşbegi vesaire kişileri yanına alan Yakup Beg, çok sayıda askerlerin eşliğinde en son yola çıktı. Mir Baba Dadha'ya Askerhane olarak da bilinen Habibullah Hacı'nın sarayına yerleşmesini emretti. Zira hazine ve ambarların tamamı orada idi. Yakup Beg ise maiyetleri ile beraber Revak-saray'a yerleşecekti.

Mir Baba Dadhah Hotan şehrine geldi ve Askerhane'deki askerlerin hepsini silahsızlandırarak tüfek, mızrak, kılıç ne varsa ellerinden aldı. Hazineye bulunan altın, yambu, para, mal vesaire her şeyi tek tek kayda geçirdi. Aradan iki gün geçtikten sonra Habibullah Hacı Askerhane'den alındı ve Masum Han Hoca ile beraber yüz yiğidin eşliğinde Yarkent'e gönderildi. Yakup Beg sadece ziyaret edeceğine dair Kuran-ı Kerim tutup yemin kasele söz vermişti. Bilakis Askerhane'yi ele geçirerek hazineye el koydu, Habibullah Hacı ile Masum Han Hoca'yı Yarkent'e gönderdi. Hotan ahalisi işin mahiyetinin farkına vardılar ve Yakup Beg'e karşı ayaklandılar. Silah, sopa, çomak ne varsa ellerine alan ahali, taraf taraftan şehre girmeye başladılar. Sayıları on beş bini bulmuştu. Yakup Beg'in serbaz ve askerlerini gördükleri yerlerde öldürdüler. Yakup Beg, bunları katledin emrini vermekten çekinmedi⁵⁷.

Karakaş ahalisi de Yakup Beg'e karşı ayaklandılar. Elleri mızrak, kılıç, sopa ne varsa alarak Han-arık'a geldiler. Yakup Beg hemen Gazi Beg Pansatbaşı ile Hayır Muhammed Yaver'i serbazlarıyla beraber onlara karşı savaşmak için gönderdi. Balimas çölünde karşı karşıya geldiler. Savaş çok şiddetli geçti. Karakaşlı üç bin, Andicanlı⁵⁸ beş yüz kişi hayatını kaybetti. Karakaşlılara⁵⁹ lider olabilecek kimse

⁵⁷ Elem, a.g.e., s. 26 a / b, 27 a. Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 369-370. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 186 b, 185 a. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 11. L. V., A. M., S. N., a.g.e., s.14.

⁵⁸ **Cami'üt Tevarih**'te verilen bilgilere göre Mirza Ahmet komutasındaki bin asker Karakaş ahalisine karşı savaştı. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 180 b, 179 a.

⁵⁹ **Atalık Gazi Yakup Beg** adlı eserde verilen bilgilere göre Yakup Beg'e karşı savaşmak için Karakaş'dan on iki bin kişi gelmişti. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 76 b (Prov. 115).

yoktu. Yenilgiye uğradılar ve kaçmayı tercih ettiler. Andicanlılar ise Han-arık'a gelerek konuşlandılar⁶⁰.

Hotan şehrinin civar bölgelerinden gelen Burazan, Supa, Tusanla ve Yorungkaş ahalisi ellerinde mızrak ve çomaklarla şehri kuşattılar. Gece vakti Kefek Yaver serbazları ile beraber şehrin içine, Necmettin Yaver serbazlarıyla Yorungkaş kapısına, yasavul Hudeyçi Dadhah ise İydgah Kapısı tarafına gönderildi. Güneşin doğmasıyla beraber savaş başladı. Bir saat boyunca devam etti ve çok şiddetli geçti. Hotan ahalisi karşı gelemeyince kaçmaya başladı. Bin kişi hayatını kaybetti. Andicanlılardan ise beş yüz elli kişi öldürüldü⁶¹. O gece Sudur Han Hoca, Zait cellat tarafından kafası vücudundan koparılarak vahşice öldürüldü. O arada tutuklu bulunan yirmi altı kişi de öldürülerek Askerhane'nin içinde bulunan kuyuya atıldıktan sonra kuyu kapatıldı⁶². Bir diğer kaynak eserde verilen bilgilere göre Yakup Beg, Hacı Padişah'a çok kızmıştı, zira Hotan ahalisinden kendine karşı bu derece mukavemet hiç beklemiyordu. Sudur Han'ı Yarkent'e gönderdi ve orada idama mahkûm etti⁶³.

Hotan'da Yakup Beg'in yiğit ve serbazları kendilerine başkaldıran ahaliyi katletmekten güçsüz düştüler. Hatta yerli ve dışardan Hotan'a gelen kasaplardan kim varsa hepsinin askerler ile beraber katliam yapması emredildi. Kasaplar kendi öldürdükleri cesetleri hendeklere doldurdular. Şehir kapılarında görevlendirilen emirleşker, pansat ve serbazlar yakaladıkları kim varsa çoğunu ölüme mahkûm ettiler, ancak parası olanlar hayatlarını kurtarabildiler. Aradan beş gece ve gündüz geçti. Atalık Gazi katliamın durdurulmasını emretti. Elli bine yakın insan öldürüldü⁶⁴. Bir diğer kaynak eserde verilen bilgilere göre ise, on binden fazla kişi

⁶⁰ Elem, **a.g.e.**, s. 27 a.

⁶¹ **Atalık Gazi Yakup Beg** adlı eserde anlatılanlara göre Hotan ahalisinden sekiz bin kişi hayatını kaybederken; Yakup Beg'in ise iki yüz kırk askeri öldürülmüştür. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 78 b (Prov. 115).

⁶² Elem, **a.g.e.**, s. 27 b. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 185 a, 179 b. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 76 b, 77 a / b (Prov. 115).

⁶³ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 78 a (Prov. 115).

⁶⁴ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 371-372. Ömer, **Badevletname**, s. 37 a. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 11.

öldürülmüştür⁶⁵. Yakup Beg'in askerlerinden ise toplam altı bin altı yüz altmış kişi ölmüştür⁶⁶.

Atalık Gazi, Hacı Padişah'ın hazinesinde bulunanları tek tek kayda geçirdi. Tilla ve gümüş haricinde, on altı tane büyük testiye doldurulmuş saf altın da vardı. Hacı Padişah tahtta oturduğu otuz ay içerisinde kendi mutfak masrafları dahi her türlü ihtiyaçlarını ecdatlarından miras kalan topraklardan bizzat kendisi çalışarak elde ettiği mahsulatlar ile karşılamıştır. Mançu ve Beglerden ele geçirdiği ganimetlerin hiç birine dokunmadan kaydı yapıldıktan sonra hazineye dâhil etmiştir. Bu durum Yakup Beg'i oldukça şaşırtmıştır⁶⁷.

Yakup Beg Yarkent'e Şagavul Dadhah'ya⁶⁸ bir mektup gönderdi. Habibullah Hacı ile oğlu Masum Han Hoca'nın öldürülmesini emretti. 1866 yılının 13 Şubat günü Şagavul Dadhah, Habibullah Hacı'yı iftara davet etti. İftardan sonra kendisi ve oğlu hakkında Yakup Beg'den idam emri geldiğini söyledi. Habibullah Hacı gusül abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra isteği gereği önce oğlu ve ondan sonra ise kendisi idam edildi.

Atalık Gazi emirleşker ve pansat başta olmak üzere bütün yiğit ve serbazlara hediyeler ihsanda bulundu. Mir Baba Dadhah'yı Hotan'a Hâkim tayin etti, Halman Pansatı Emirleşker, Hacı Turap'ı ise Kazasker olarak atadı. Ancak Niyaz Beg uzun geçmeden hepsini görevinden uzaklaştırmayı başardı. Yakup Beg beş yüz⁶⁹ askeri Hotan'da bıraktı, kalan bütün askerleri ile beraber Kaşgar'a geri döndü⁷⁰. **Atalık Gazi Yakup Beg** adlı eserde verilen bilgilere göre Mir Baba Dadhah Leşkerbaşı,

⁶⁵ L. V., A. M., S. N., a.g.e., s. 14.

⁶⁶ Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao, s. 11.

⁶⁷ Sayrami, Tarihi Hamidi, s. 373.

⁶⁸ Cami'üt Tevarih'te verilen bilgilere göre Hacı Padişah'ı Abdullah Yüzbaşı öldürülmüştür, o sırada Yakup Beg henüz Zava'da idi. Yusuf, Cami'üt Tevarih, s. 185 b.

⁶⁹ Cami'üt Tevarih'e göre Yakup Beg Hotan'a 2000 asker, 500 serbaz ve dört adet top bırakmıştır. Yusuf, Cami'üt Tevarih, s. 178 a.

Atalık Gazi Yakup Beg adlı eserde verilen bilgilere göre ise, Yakup Beg'in Hotan'da bıraktığı asker sayısı ise on bindir, ancak mezkûr sayı gerçeğe oldukça uzaktır. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 78 b (Prov. 115).

⁷⁰ Elem, a.g.e., s. 27 b, 28 a. Sayrami, Tarihi Hamidi, s. 376. Yusuf, Cami'üt Tevarih, s. 178 a. Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao, s. 11-12.

Niyaz Beg ise Hâkim tayin edilmiştir⁷¹. Bu bir kaç kaynak eser tarafından da doğrulanmaktadır. Nitekim **Cami'üt Tevarih ve Tarihi Hamidi**'de teyiden şunlar anlatılmıştır: Hacı Padişah'ın ipek kumaşlarla süslenmiş dört tane devesi vardı. Yakup Beg hazineleri bu develere yükleyip beraberinde Kaşgar'a götürdü. Tarih 5 Mart 1867 yılını gösteriyordu. Kaşgar'a gelmeden yol üzerinde Aziz Beg'i ölüme mahkûm etti; zira Hacı Padişah'ın hazinesinden iki yüz yambu⁷² çaldığı suçunu kabul etmişti. Bir de Hacı Padişah'ın dünya güzeli bir cariyesi vardı. Yakup Beg, Aziz Beg'i Hotan'a gönderirken özellikle emanete hıyanet etmemesi hususunda tembihte bulunmuş olmasına rağmen, Aziz Beg'in o cariyeyi gizlice kendi nikâhına almış olması, Yakup Beg'i oldukça kızdırmıştı⁷³.

Yakup Beg'in Hotan'a tayin ettiği Hâkim ile ilgili olarak **Tarihi Hamidi** adlı eserde beyan edilenler, Muhammed Elem'in verdiği bilgilere göre farklılık arz etmektedir. Yakup Beg Hotan'a Mir Baba Dadhah'yı değil, Yarkent'li Niyaz Beg'i Hâkim tayin etti⁷⁴. Hotan'daki altı şehrin yönetimi de Niyaz Beg'e verildi. Atalık Gazi'nin Niyaz Beg'e bu kadar değer vermesinin sebebi ise, Niyaz Beg'in teklifi ile Yarkent'e gelen Yakup Beg, Hamiddin Töre ile yapılan savaşta⁷⁵ yenilgiye maruz kalarak kaçmaya mecbur kalırken, Niyaz Beg iki taş mesafeye kadar uğurlamış ve tavsiyelerde bulunmuş olmasıydı. O esnada Yakup Beg'in kendisi ile beraber Kaşgar'a gelmesini ısrar etmesine rağmen, ailesini düşünerek Yarkent'e geri dönmesi de Yakup Beg'i oldukça etkilemişti. Daha da önemli olanı ise, İshak Hoca Yarkent'te Tunganlar da dâhil dokuz bin kişilik ordu ile gece saldırısına hazırlanırken, Yakup Beg'e adam göndererek durumdan haberdar etmesiydi. Yakup

⁷¹ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 78 b (Prov. 115).

⁷² **Cami'üt Tevarih**'te üç çeyrek (27 kg) altın olarak verilmiştir. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 177 a. Bir başka kaynak eserde ise yedi kese altın olarak kaydedilmektedir. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 11.

⁷³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 373-374, 376. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 178-177 a / b. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 80 a / b (Prov. 115).

⁷⁴ Bir başka kaynak eserde verilen bilgiler de Yakup Beg'in Niyaz Beg'i Hotan'a Hâkim tayin ettiğini doğrulamaktadır. L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 14.

⁷⁵ İlk bölüm Kuçar Ayaklanmasına bakınız.

Beg bunları unutmamıştı. Ne var ki hilekâr Niyaz Beg, Atalık Gazi'nin ölümüne sebep olacaktı⁷⁶.

⁷⁶ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 374-376.

BÖLÜM III

YAKUP BEG'İN DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ HÂKİMİYETİ

3.1. Kaşgar'ın Umumî Vaziyeti ve Sıddık Beg

Kuçar ahalişi Mançulara karşı ayaklandı ve bunun sonucunda Raşiddin Han Hoca tahta oturdu. Hetip Hoca komutasındaki Kuçar ordusu Uçturfan'ı ele geçirdi. Üç ay sonra Kaşgar'a doğru yola çıktı. Lakin vaziyet Kuçar ordusunun Kaşgar'ı ele geçirmesine imkân vermedi¹. Zira Mançuların Kaşgar'da Kırgız-Kıpçaklara Beg tayin ettiği Kırgız İlyar Beg oğlu Sıddık Beg², Mançulara karşı başkaldırmıştı. Mançuların çoğu öldürülmüş, kalanlar ise Yeni-şehir'de muhasaraya alınmışlardı³. Cemaldin Hoca komutasındaki Kuçar ordusu Aksu'yu ele geçirirken, Aksu'nun Hâkimi Seyid Beg Kaşgar'a ağabeyi Kutluk Beg'e kaçtı. Kaşgar'da Tungan Ma xiu-zi⁴ (马秀子), Seyid Beg'in durumunu öğrenince hemen Tunganların önde gelenlerinden Jin lao-san'ı (金老三) haberdar etti. Ma xiu-zi, Jin lao-san ve onun iki oğlu toplam dört kişi Yeni-hisar'a bağlı Aktu'ya gelerek Sıddık Beg'i vaziyetten haberdar ettiler.

Mançu topraklarında Da-hu ve Şiao-hu komutalarında yüz bine yakın Tungan, Mançulara karşı başkaldırdılar ve kayda değer sonuçlar elde ettiler⁵. Kuçar'daki Hocalar ile müttefik olan Tunganlar, Mançulara karşı beraber savaştılar. Korla, Karaşehir, Toksun, Uçturfan vesaire şehirler İshak Hoca tarafından ele geçirildi. Tungan Su ying-shi (苏英世), Mançulara karşı savaşta İshak Hoca'nın yanında yer aldı.

¹ Tafsilatı için Bkz.: "I. Bölüm, 1.7. Kuçar Ordusunun Kaşgar Seferi".

² 1857 yılında Kaşgar'da vuku bulan ayaklanmayı bastırmayı başaran Mançular, Sıddık Beg'i yardımlarından dolayı ödüllendirmişlerdir. İsiey, a.g.e., s. 30.

³ Kırgız Sıddık Beg'in Kaşgar'ı ele geçirmesi ile ilgili tafsilatlı bilgi için bir de Bkz.: Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 289 b, 288-287 a / b.

⁴ Ch'en'in verdiği bilgilere göre, Kaşgar'da Jin xiang-yin (金相印) başta olmak üzere Tunganlar, Kırgız Sıddık Beg ile beraber baş kaldırmışlar ve Yarkent ile Hotan'ı da ele geçirmişlerdir. Ch'en, a.g.e., s. 46.

Fakat Kırgız Sıddık Beg'in Yarkent ile Kaşgar'ı ele geçirmesi ile ilgili mezkûr hadise, her hangi bir kaynak eser tarafından doğrulanmamaktadır.

⁵ L. V., A. M., S. N., a.g.e., s. 1 b.

Kaşgar'dan Aktu'ya gelen Tunganlar, olan biteni Sıddık Beg'e anlattılar. Birlikte Mançulara karşı savaşarak Kaşgar'ı ele geçirdikleri takdirde, Sıddık Beg'i Kaşgar'a Han yapacaklarını dile getirdiler. Sıddık Beg bunu kabul etti ve dağlık bölgelerde bulunan Kırgızlara haber göndererek Mançulara karşı yanında savaşmalarını istedi. Yeni-şehir'deki Mançular durumu öğrenince, hemen Tunganları öldürmeye karar verdiler. Tunganlar Mançulara karşı bir gün gece ve gündüz mukavemet gösterdiler, ancak başarı olamadılar ve Mançular tarafından öldürüldüler.

Dağlık bölgelerden gelen dört binden fazla Kırgız-Kıpçaklar Sıddık Beg'in yanında toplandılar⁶. Yaşça kıdemli olan Kırgızlar yüzbaşı tayin edildi ve savaş hazırlıkları yapıldı. Kutluk Beg, Yeni-şehir'deki Mançuları durumdan haberdar etti. Korku ve telaşa kapılan Mançular hemen Tohti İşikağa Beg ve Tahir Beg komutalarındaki askerlerin Sıddık Beg'e karşı savaşmalarını emretti. Yeni-şehir'den takviye asker göndereceklerini söylediler. Kutluk Beg kardeşi Seyid Beg'i de İsa Beg Kör ile beraber Sıddık Beg'e karşı savaşmak için gönderdi. Yerli ahaliden oluşan toplam bin yedi yüz asker vardı. Ancak Mançular şehrin kapılarını kapattılar ve söz konusu takviye askerleri de göndermediler, Tazgun'a doğru yola çıktılar.

Sıddık Beg üç bin Kırgız askerini yolladı. Ertesi gün karşı karşıya geldiler. Her iki taraftan dörder yiğit ellerinde mızrak bir birine karşı at koşturdular. İsa Beg Kör iki yiğidin ağır darbe aldığını görünce, hemen kaçmayı tercih etti. İşikağa Beg ve Tahir Beg yiğitleri ile beraber karşılık gösterecekler de, sayıca çok Kırgız-Kıpçak askerleri karşısında yenilgiye maruz kaldılar ve kaçtılar. Tahir Beg atına isabet eden mızrak darbesinden dolayı yere yıkıldı, Kırgız askerleri tarafından yakalanarak Sıddık Beg'e götürüldü ve hapse mahkûm edildi. Tohti İşikağa Beg ise şehre kaçmayı başardı. Zira Kutluk Hâkim Beg onların geri çekilmelerini istemişti.

Sıddık Beg yirmi bin asker ile beraber Kızıl-tepeye geldi ve şehri kuşattı. Ancak Astin-artuş, Argu ve Üstün-artuş ahalisi Sıddık Beg'e karşı çıktılar. Azim Beg

⁶ Bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre Sıddık Beg, Kutluk Hâkim Beg'in gönderdiği askerlere karşı yapılan savaşı kazandıktan hemen sonra toplam yirmi bin asker ile Sermen'e gelerek şehri kuşatmıştır. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 3 b (Prov. 115).

bin kişi ile beraber Sermen'e geldi ve Tahir Beg'in serbest bırakılmasını talep etti. Sıddık Beg kabul etmeyince aralarında çatışma başladı. İki yüz Kırgız askeri öldürüldü; Azim Beg ile beraber gelenlerden seksen altı kişi hayatını kaybetti, Kutluk Hâkim Beg'e geldiler. Her gün küçük çaptaki çatışmaların ardı kesilmedi. Şehirden açılan top ateşleri çok sayıda Kırgız-Kıpçak askerlerini helak etti. Şehrin savunması müstahkem idi. Aradan iki ay geçti, şehirde kıtlık ve karışıklık iyice kendini hissettirmeye başladı.

Yurdun büyüklerinden Nazar Beg, Ömer Beg, Tohti Muhammed Elem Ahun vesaire kişiler bir araya gelerek Kutluk Beg'i yetkisiz hâle getirdiler ve Sıddık Beg'e elçi gönderdiler. Sıddık Beg şehrin kapısını açmalarını talep etti; Beg ve ahunların öldürülmeyecekleri vaadinde bulunurken, bir de Mançulara karşı kendileri ile beraber savaşmalarını istedi. Nazar Beg, Kıpçak-Kırgızlara şehri veremeyeceğiz diyerek kabul etmedi. Savaşa hazırlandılar.

Nazar Beg, Molla Âlim Kul'a bir elçi gönderdi. Mektupta, öncelikle Kaşgar'ın hiçbir zaman Kırgız-Kıpçakların hâkimiyeti altında olmadığını vurgularken; kendilerine bağlı olan Sıddık Beg'in ise Kuçar'daki Tungan ayaklanmasını bahane ederek bařkaldırđını, çok sayıda adamları ile beraber gelerek iki aydır şehri kuşatmakta olduklarını dile getirdi ve yardım talep etti. Molla Âlim Kul mektubu okuduktan bir kaç gün sonra Kaşgar'a bir elçi gönderdi. Elçi Kaşgar'a geldi, ilk önce Nazar Beg ile değil Sıddık Beg ile görüştü. Molla Âlim Kul'un mührünü gösteren elçi şehre girmek istedi. Nazar Beg başta olmak üzere şehrin büyükleri, elçinin Hokand'tan gelmediğini, bilakis Sıddık Beg'in hilesi olduğunu düşündüler ve şehre almadılar.

Aralıklarla devam eden çatışmaların üzerinden doksan gün geçti. Sur içinde kıtlık iyice baş göstermeye başladı; şehre endişe hâkim idi. O sırada Kaşgarlı Abdürrahim Çong'un oğullarından Şemsettin Hacı ve Latif Hacı kardeşler, Hanlık Medresesinin önündeki güvenlik kulübesinde bulunan Mançu askerini kılıçtan geçirdiler. Muhammed Şah'ı da öldürdüler. Mançulara karşı isyan bayrağını çekmişlerdi, onlara katılanlar da oldu. Şehrin Begleri onlara karşı harekete geçtiler ve Latif Hacıyı öldürdüler. Şemsettin Hacı, Bulak tarafından surlara çıkmayı başardı

ve adamları ile beraber surlardaki Beg ve askerlere saldırdılar. Sıddık Beg askerlerine şehre saldırmalarını emretti.

Kırgız-Kıpçak askerleri şehre girmeyi başardılar. Mançulara bağlı Beglerin bütün mal varlıkları müsadere edildi. Nazar Beg, Ömer Beg, Tohti Muhammed Elem Ahun vesaire kişiler idama mahkûm edildiler. Kutluk Hâkim Beg ise ailesi ile beraber Andican'a gönderildi. Sıddık Beg şehri ele geçirdi. Tungan Ma Şiu-zi ve Jin Lao-san vezir tayin edildiler. Yeni-hisar'ı da alan Sıddık Beg, ağabeyi Feyzullah Han'ı Hâkim tayin etti. Artuş büyüklerinden ondan fazla kişi idam edildi. Sıddık Beg Yeni-şehir'i muhasaraya aldı. Mançu askerleri üç defa şehirden çıkararak savaştılar; ancak başarı elde edemediler.

O arada Kaşgar'ın büyükleri bir araya gelerek, Seyid Hâkim Beg'i iki yüz yambu hediye ile beraber İli'ye gönderdi. Seyid Beg Mançulardan yardım için asker gönderilmesini talep edecekti. Fakat İli'ye gidemedi, ama Arke denilen yerden Kırgızların Çirik boyundan olan Umut Ali komutasındaki otuz bin Kırgız'ı Kaşgar'a getirdi. Üç gün Kızıl Nehri'nin kıyısında beklediler; Sıddık Beg ile görüştüler ve gece kaçtılar. Sıddık Beg'in askerleri arkalarından takip ederek çok sayıda kişiyi öldürdüler. Ayrıca Artuş'ın büyüklerinden bir kaç kişi Kuçar'a gelerek Han Hoca'dan yardım talep ettiler. Cemaldin Hoca komutasındaki on bin Kuçar askeri Kaşgar'a doğru yola çıktı. Kum-dağ'a geldiler, orada Sıddık Beg'in askerleri ile savaştılar ve yenilgiye maruz kaldılar. Bir ay sonra da Sıddık Beg tarafından kovuldular. Kaşgar ahalisi ise hor ve hakir yaşama mahkûm bırakıldı⁷.

3.2. Sıddık Beg'in Hokand'a Molla Âlim Kul'a Elçilik Heyeti Göndermesi

Aradan altı ay geçti. Sıddık Beg kendi başına Kaşgar'ı idare edemeyeceğinin farkına vardı. Hamit Elem başta olmak üzere bir kaç yurt büyükleri ile bir araya gelerek, nelerin yapılabileceği hususunda istişarede bulundu. Şuan Mançuların asker

⁷ Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao, s. 2-3. L. V., A. M., S. N., a.g.e., s. 2 a / b, 3 a. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 2-6 a / b, 7 a (Prov. 115).

göndererek şehri ele geçirmelerinin pek de ihtimale yakın olmadığı dile getirildi. Fakat başka bir devletin himayesi altına girmenin doğru bir karar olabileceği söylendi. Osmanlı Devleti'nin çok uzak olması, elçiler vasıtası ile Ruslara bu teklif götürülünceye kadar, Hokand yönünden Kaşgar'a düzenlenecek bir saldırının ihtimalden uzak olmadığı dile getirildi. Andican'a Molla Âlim Kul'a bir elçilik heyeti gönderilme kararı alındı. Şehriyar Beg başkanlığında bir elçilik heyeti yola çıktı⁸.

Sıddık Beg elçilik heyeti ile beraber bir mektup gönderdi. Mektubunda Kaşgar'ı Mançuların elinden aldığını özellikle vurguladı. Törelerden⁹ bir zatın Kaşgar'a gönderilmesini, Kaşgar'ın ise darü's saltanat-ı Hokand'a tabi olmasını arz etti¹⁰. Kaşgar ahalisi Sıddık Beg'e bağlı olduklarını dilleriyle ifade etseler de, fakat gönülleri tasdik etmiyorlardı. Ruslar 1864 yılında Çimkent'i ele geçirdiler. O sıralar Molla Âlim Kul Emirleşker, Ruslara karşı savaşmak için Hokand'dan Taşkent'e gelmişti¹¹.

Molla Âlim Kul elçilik heyetini kabul etti. Hemdem Bahadırbaşı, Turap Hoca Yasavulbaşı, Abdullah Yüzbaşı ve Gazi Yüzbaşı başta olmak üzere yüze yakın kişinin eşliğinde Buzuruk Han Töre'yi Kaşgar'a gönderdi. Oş'a geldiklerinde ise onlara, Aziz Beg Cellat ve Yakup Karnay vesaire yüze yakın kişi katıldı. O sırada Buhara Emirinden Molla Âlim Kul'a bir ferman yazısı geldi. Yakup Beg'in yakalanır yakalanmaz hemen idama mahkûm edilmesini emretmiş, aksi takdirde yani

⁸ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 286 a. Kari Kurban Ali Halidi, **Tevarih-i Hamse-i Şarki**, Kazan, Örnek Matbaası, 1910, s. 105-106. L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 5-6. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 7 a (Prov. 115). Wusiman, **a.g.t.**, s. 156.

⁹ Soylu aileden olan kimse; asilzade.

¹⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 333. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 7 a / b (Prov. 115). Boulger, **a.g.e.**, s. 87.

¹¹ Ömer, **Badevletname**, s. 15 a / b. Tafsilatı için Bkz.: Muhammed Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, Çev. Abdurreşit İslami, Urumçi, 1964, s. 85-86. (Dönemin Doğu Türkistan Tarihi açısından oldukça önem arz eden mezkûr el yazması eser Farsçadan Çağdaş Uygur Türkçesine, Çin Bilimler Akademisi Milletler Araştırma Merkezi uzmanı Abdurreşit İslami tarafından tercüme edilmiş olup, yayımlanmamıştır. Müellif eserde anlatılan tarihi hadiselerin çoğuna bizzat kendisi şahit olmuştur. Eserin önemli hususlarından bir diğeri de, Fergana Hanlığı'nın sarayında baş mirza ve başkâtip, daha sonra Doğu Türkistan'a gelerek Yakup Beg'in mühürdarı ve Yarkent'in Hâkimi gibi görevlerde bulunan Muhammed Yunus Can'ın kaleme aldığı kayıt ve hüccetler eserde verilmiş olmasıdır. Eserin yazıldığı tarih mevcut değildir.)

geciktirecek olur veya idam etmez ise Fergane'ye asker göndereceğini de dile getirmişti. Zira Piskent'li Yakup Beg, Melle Han'a itaat etmemiş, kaçarken yakalanıp hapse atılmıştı. Ancak Buhara Emiri merhamet göstererek Yakup Beg'i hapisten çıkarıp yanına almasına rağmen, hile ile kendisine de ihanet ederek kaçmıştı.

Âdeta tehdit içerikli bu yazı, Molla Âlim Kul'u oldukça tedirgin etti. Molla Âlim Kul, Yakup Beg'i yanına çağırdı ve mektubu gösterdi. Bu vaziyette Yakup Beg'in Fergana'da kalmasının uygun olmadığını dile getirdi. Sıddık Beg'in talebine binaen Buzuruk Han Töre'yi Kaşgar'a gönderdiğinden de bahsetti. Fakat Buzuruk Han Töre askerî ve yönetim işlerinden hiç anlamıyordu. Bu nedenle Yakup Beg'i Koşbegi¹² tayin etti. Hızlı hareket ederek Buzuruk Han Töre'ye yetişmesi için tembihte bulundu ve bir mektup ile beraber gönderdi. Dağ boğazında buluştular. Buzuruk Han Töre pek de sevindi; Yakup Beg iki yüze yakın yiğidin başına getirildi. Oradan yola çıkıp on altı gün sonra Ming-yol ileri karakoluna geldiler¹³. Kaşgar'a geldiklerinde ise tarih hicri 1281 yılını gösteriyordu¹⁴. Bu tarihten sonra Yakup Beg Doğu Türkistan tarihinin önemli unsurlarından biri hâline gelecekti.

Badevletname'de bahsedilenler yukarıda **Tarihi Hamidi**'de anlatılanlardan farklıdır. **Badevletname**'ye göre Molla Âlim Kul'a Kaşgar'dan bir elçilik heyeti geldi. Apak Hoca soyundan olan birinin Kaşgar'a gelmesi talebinde bulundular. Molla Âlim Kul, Cihangir Han Hoca oğlu Buzuruk Han Töre'yi padişah ilan ederken; Yakup Beg'i ise Leşkerbaşı tayin etti. Abdullah Pansat, Hemdem Pansat, Gazi Pansat komutalarında altı bine yakın leşker ve sipahiler ile beraber Kaşgar'a

¹² Fergana ile Kaşgar'daki mesnet (makam, rütbe, mertebe) adları ve dereceleri birbirine mutabık iken, Buhara ile sadece ulema sınıfında müttefiktirler (mesela kadı, müftü, kadı kelân, ulema, âlim, müderris, reis vesaire). Han ve onun ardından gelen birinci derece rütbe sahibi ise vezirdir, buna atalık denir. Buhara'daki muadili ise koşbegi'dir. İkinci derece ise binbaşdır, payitahtta doğrudan hanın hükmünde olup bütün askerlerin nazırıdır. Buhara'daki karşılığı ise toksaba'dır. Üçüncü derece ise pansat, yani beş yüz ve üzeri askerlin başdır, Buhara'da da aynıdır. Dördüncü derece yüzbaşı iken, beşince derece ise bahadırbaşıdır.

Halidi, **a.g.e.**, s. 135-136.

¹³ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 285 a.

¹⁴ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 334-335. Sayrami hicri tarihini verirken ay vermemiştir, miladi 1864/1865 yıllarına denk gelmektedir.

gönderildiler¹⁵. **Cami'üt Tevarih**'te anlatılanlara göre de Yakup Beg Koşbegi sonradan değil Buzuruk Han Töre ile beraber Kaşgar'a gönderilmiştir¹⁶. Bir başka kaynak eserde verilen bilgiler de, Yakup Beg'in Buzuruk Han Töre ile beraber Kaşgar'a gönderildiğini doğrulamaktadır. Onlarla beraber Kaşgar'a gönderilenlerin içinde Nar Muhammed Pervaneci ile Mir Baba Dadhah da vardır¹⁷. **Tevarih-i Hamse-i Şarki** adlı eserde anlatılanlar da yukarıdaki bilgileri doğrulamaktadır, fakat gönderilen kişi sayısı hakkında farklılık arz eder; **Tevarih-i Hamse-i Şarki**'ye göre yüze yakın kişi gönderilmiştir¹⁸.

Bir diğer kaynak eserdeki bilgiler de, Yakup Beg'in Buzuruk Han Töre ile beraber Kaşgar'a geldiğini teyit etmektedir. Sıddık Beg'in gönderdiği elçilik heyeti Molla Âlim Kul tarafından çok iyi karşılandı. Molla Âlim Kul, Cihangir Han Töre oğlu Buzuruk Han Töre'yi Kaşgar'ın padişahı ilan etti ve ona altından taç giydirdi. Beline altın kılıç kuşandırdı, eyer takımları altından yapılmış küheylan Irak atına bindirdi. Yakup Beg'i ise vezir-i azam tayin etti. On sekiz erkân ve iki yüz sipahi ile beraber Kaşgar'a gönderdi. Sıddık Beg'i ise Leşkerbaşı olarak atadı¹⁹.

Tarihi Fergane ve Kaşgar adlı eserde ise, Sıddık Beg'in Kaşgar'dan Molla Âlim Kul'a gönderdiği elçilik heyeti ile ilgili her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Molla Âlim Kul hayli zamandan beri Kaşgar ve ahali hakkında malumat edinmeye çalışmıştır. Zira Kaşgar'ı ele geçirmek istiyordu. Cihangir Han Töre oğlu Buzuruk Han Töre'yi Kaşgar tahtına töre ve han tayin etti. Bütün yetkileri ise Yakup Beg'e vererek Buzuruk Han Töre ile beraber Kaşgar'a gönderdi²⁰.

3.3. Yakup Beg'in Hayatına Dair

Rus General A. N. Kuropatkin, Yakup Beg hakkında bilgi verirken şu sözleri sarf etmiştir: "Hiç şüphesiz ki, Yakup Beg tarihî bir şahsiyettir. Aynı zamanda

¹⁵ Ömer, **Badevletname**, s. 15 a / b, 18 b.

¹⁶ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 286 a / b, 287 a.

¹⁷ L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 6-7.

¹⁸ Halidi, **a.g.e.**, s. 105-106, 110.

¹⁹ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 7 b (Prov. 115).

²⁰ Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 87-88.

Asya'daki tüm müstakil devletlerin hükümdarları arasında da en cesaretlisidir". A. Maksheyev de, Yakup Beg hakkında şu satırları yazmadan geçememiştir. "Yakup Beg'in Ak Mescit'te yapıp ettikleri siyasi cihetten Hokandlılar için değil, biz Ruslar için faydalı olmuştur. Demek ki Yakup Beg, bizim aynı zamanda Hive'ye göstermiş olduğumuz dikkat ve değeri Hokand'a celp etmemizi sağlayan ilk kişidir. Yine o, Sır Derya Nehri'ne doğru ilerleyen bizim, birdenbire Ak Mescit, Türkistan, Taşkent ve Hokand tarafına doğru yönelerek buraları işgal etmemize sebep olan ilk kişidir. Ayrıca yine o, bizi, devrin tarihî inkişafının üzerimize yüklediği Orta Asya meselesini bir dakika bile geciktirmeden çözmeye çağıran ilk kişidir."²¹.

Piskent'te bir kadı ailesinde dünyaya gelen Yakup Beg²², küçük yaşlardan itibaren askerî eğitim almıştır. Nar Muhammed Koşbegi Taşkent'in Hâkimi iken, Yakup Beg'in bir hemşerisi onun emrinde çalışıyordu. Yakup Beg bu vesile ile mahrem olarak işe alındı. Kanaat Şah Gazi Taşkent'te başa geldiğinde ise, şansı yaver giden Yakup Beg önce mahrem, sonra yüzbaşı, daha sonra ise Deşt-i Kıpçak'ın meşhur şehirlerinden Ak Mescit'e Hâkim tayin edildi. Yakup Beg o sıralar Hokand Hanı Han Hazret'in (Hudayar Han) huzuruna çıkmak için talepte bulundu ve kabul edildi. Çok sayıda hediyelerle beraber gelen Yakup Beg, Hudayar Han tarafından iltifat-karane karşılandı. Şuana kadar Hudayar Han'a kimse bu kadar fazla hediyelerle gelmemiştir.

Yakup Beg Ak Mescit'e geri döndü. Fakat Hudayar Han'ın yanında bulunan devlet erkânları durumdan pek de memnun değillerdi. Kıskançlıklarından Yakup Beg'i karalamak için hemen harekete geçtiler. Bir yandan Hudayar Han'a getirilen hediyelerin Yakup Beg'in sahip olduklarının onda biri hatta yüzde biri olduğunu, diğer yandan ise Yakup Beg'in Taşkent'e Hâkim olmayı tamah ettiğini söylediler. Ayrıca Yakup Beg eğer Taşkent veya başka bir önemli şehrin başına getirildiği takdirde, çok geçmeden hâkimiyetin de elden çıkabileceğini dile getirdiler. Hudayar

²¹ Wusiman, **a.g.t.**, s. 156, 182-183.

²² Muhammed Yakup Beg takriben 1820 yılında Hokand'ın Piskent köyünde doğmuştur. Boulger, **a.g.e.**, s. 76.

Han hemen Yakup Beg'in yakalanmasını, sahip olduğu her şeyin müsadere edilerek hazineye alınmasını emretti²³.

Yakup Beg, Hokand Hanı'na geldiği sıralarda, Han Hazret'in has mahremlerinden Abdullah Yüzbaşı başta olmak üzere bir kaç kişiye hediyeler vermiş ve kendisi hakkında konuşanlardan haberdar etmelerini istemişti. İnsan ihsanın kuludur misali, Yakup Beg'i durumdan haberdar ettiler. Alaş Biy'i yanına alan Yakup Beg gece vakti Buhara'ya doğru yola çıktı. Hudayar Han'ın gönderdiği yasavullar peşlerine düşerek Siri Derya'ya (Seyhun Nehri) kadar geldiler. Yakup Beg önceden hazırlamış olduğu bir kaç keçi tulumunu şişirerek ağızlarını kapattı ve üzerine oturdular, atlarını da yanlarında beraber yüzdürerek nehirde sağ salim geçmeyi başardılar. Buhara'ya geldiler. Yasavullar ise çaresiz kalarak geri döndüler. O sıralar Melle Han²⁴ da Hokand'dan Buhara'ya gelmişti. Buhara Emrinin himayesi altında idi. Yakup Beg uzun geçmeden Melle Han ile beraber Hokand'a geldi. Yakup Beg Hocent'e Hâkim tayin edildi. Niyetinden vaz geçmeyen Han Hazret, Yakup Beg'i yakalamak için adam gönderdi. Durumdan önceden haberi olan Yakup Beg, nehirde geçerek yine kaçmayı başardı ve tekrar Buhara'ya geldi. Han Hazret oldukça sinirlendi. Yakup Beg'in hapse atılması hususunda Buhara Emrine mektup gönderdi. Buhara Emiri mektubu aldıktan sonra Yakup Beg'i zindana attırdı.

Aradan sekiz ay geçti. Buhara Emiri Şehr-i Sabz'a doğru savaşa hazırlanıyordu. Bu nedenle mahkûm ve tutukluları af ederek onları orduya dâhil etme kararı alındı. Buhara Emirinin yakınlarından Yakup Beg'in dostu bir kaç kişi Yakup Beg hakkında olumlu konuşmalarda bulundu. Hapisten çıkarılan Yakup Beg pansat tayin edildi, savaşlarda çok büyük başarılar sergiledi. O günlerde Melle Han tahttan indirilmiş, Hudayar Han ikinci defa Hokand tahtına çıkmıştı. Fakat gerçek anlamda yönetim Âlim Kul Kırgız'ın elinde idi. Fırsatı ganimet bilen Yakup Beg, hemen

²³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 326-329. Halidi, **a.g.e.**, s. 109.

²⁴ 1858 yılında ağabeyi Hudayar Han'ı tahtan indirerek kendisini han ilan etmiştir.

mezar-ı meşayih ziyaretini bahane ederek Semerkant'a geldi. İki üç gün kaldıktan sonra gece vakti yola çıkıp Fergana'ya ulaştı ve Molla Âlim Kul ile buluştu²⁵.

3.4. Buzuruk Han Töre ve Yakup Beg'in Doğu Türkistan'a Gelmesi

Molla Âlim Kul'a elçi gönderen Sıddık Beg, aslında böyle bir davette bulunduğu için pişman olmuştu, fakat artık çok geçti. Sıddık Beg, Buzuruk Han Töre'yi (Han Töre) karşılamak için önce adam gönderdi, ardından ise kendisi geldi. O günlerde Hemra Han Buhara'dan kaçarak Kaşgar'a gelmiş ve Sıddık Beg tarafından çok iyi karşılanmıştı²⁶. Yakup Beg Ming-yol'a geldiğinde ise Hemra Han'a bir mektup gönderdi. Sıddık Beg'in askerleri ile beraber gelerek kendilerini karşılaması hususunda çaba göstermesini istemişti. Hemra Han ise Sıddık Beg'i ikna etmeyi başardı²⁷.

Büyük küçük bütün Kaşgar ahalisi sevinçten Töre'yi karşılamak için toplanmışlardı. O derece kalabalık ki, Sıddık Beg ve adamları kalabalığın içinde neredeyse kaybolmuşlardı. Mir Baba Dadhah, Buzuruk Han Töre'nin altın esasını göğe kaldırmış önden yürüyordu. Sıddık Beg'in makamına davet edildiler. O sırada bir kişi "Hocalar geldi, Kıpçakları kovmamız gerek." diye bağırdı. Elleri sopa ve tokmak alan kişiler Kırgız-Kıpçaklara saldırıda bulundular. Kırgız-Kıpçaklar kaçtılar, Sıddık Beg de Paraş'a²⁸ gitmek zorunda kaldı. Topladığı yedi bine yakın kişi ile beraber savaşa hazırlandı ve şehri muhasaraya aldı. Buzuruk Han Töre ve Yakup Beg beraberinde getirdikleri yiğitler ve şehirden katılan çok sayıda kişiler ile

²⁵ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 330-333.

²⁶ Bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre Hemra Han, Buzuruk Han Töre'den sonra Kaşgar'a gelmiştir. Badahşan Beglerinden Hemra Han tahtta oturdu. Badahşan'ın eski hükümdarı Cihandar Şah çok sayıda asker ile ona karşı savaş açtı. Hemra Han beş bin askeriyle kaçtı, Andican'a giremedi. Kaşgar'a geldiğinde ise yanında sadece seksen adamı kaldı. Buzuruk Han tarafından çok iyi karşılandı. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 9 b, 10 a (Prov. 115).

²⁷ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 285-284 a / b.

²⁸ **Badevletname**'de mezkûr yer ismi "Feraş" olarak verilmiştir. Ömer, **Badevletname**, s. 20 b.

beraber savaşa girdiler. Ok isabet eden Sıddık Beg yere yıkıldı. Kırgız-Kıpçaklar kaçıma başladılar. Büyük miktarda ganimet ele geçirildi²⁹.

Sıddık Beg hakkında **Badevletname** adlı eserde anlatılanlar yukarıda bahsedilenlerden farklıdır. **Badevletname**'ye göre Sıddık Beg, Kaşgar ahalisi ile beraber Buzurk Han Töre'yi çok iyi karşıladı ve şehre davet etti. O akşam kendi adamlarından ona yakın kişi Sıddık Beg'e geldiler. Hokand'tan gelenlerin şehri ele geçirerek, kendilerini şehirden kovabilecekleri hususunda konuştular ve gelebilecek her türlü tehlikeye karşın şehirden çıkıp gitme kararı aldılar. Buzurk Han Töre hemen Sıddık Beg'e elçi göndererek Mançulara karşı beraber savaşmak için teklifte bulundu. Sıddık Beg kabul etmedi. Savaş kaçınılmaz oldu. Sekiz saat boyunca devam etti. Sıddık Beg askerleri ile beraber kaçarak Feraş'a geldi (esasinda Hokand'a gideceklerdi). Şehir muhasaraya alındı. Sıddık Beg çaresiz kaldı ve Yakup Beg'e teslim oldu³⁰.

Cami'üt Tevarih'te verilen bilgilere göre ise; Sıddık Beg üç bine yakın adamıyla beraber Yeni-hisar'a kaçtı. Yakup Beg ise arkalarından kovalamadı. Sıddık Beg, Yeni-hisar'da Aziz Beg'e karşı gelemeyip ve oradan Aktu'ya geçti. Dağlardaki Kırgızları topladı ve tekrar Kaşgar'a gelerek şehri muhasaraya aldı. Savaş çok şiddetliydi. Sıddık Beg'in komutanlarından İğemberdi Bahadır Kıpçak at koşturarak saldırıya geçti ve mızrak darbesi indirerek Hemra Han'ı atından yere düşürdü. Fakat Kırgız askerleri karşı gelemeyip kaçmayı tercih ettiler. Sıddık Beg önce Aktu'ya, oradan da Sarı-kol'a kaçtı. Aziz Beg arkalarından kovalayarak Uy-dağ'a geldi. Bir saate kadar çatıştılar. Kırgızlar yine kaçmayı tercih ettiler. Aziz Beg çok sayıda ganimet ele geçirdi ve Buzurk Han Töre'ye teslim etti. Aziz Beg'e Toksaba unvanı verilerek Yeni-hisar'a Hâkim tayin edildi³¹.

²⁹ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 282 b. Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 335-336.

³⁰ Ömer, **Badevletname**, s. 19-20 a / b.

³¹ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 280 a / b, 274 b, 273-272 a / b, 271 a. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 3.

Sıddık Beg ile ilgili bir diğerk kaynak eserde bahsedilenler, yukarıda anlatılanlara göre bazı önemli farklılıklar arz etmektedir. Buzuruk Han Töre yola çıkıp Terek-davan'dan geçerek Kök-su'ya, oradan Oksalur'a ve sonra Ming-yol'a geldi. Bu arada Buzuruk Han Töre'ye katılan çok sayıda Kırgız da vardı. Mukarrep Şah Beg, Gaffar Beg, Şemsettin Hacı, Muhammed Ali Bahadırbaşı başta olmak üzere Kaşgar'ın ulema ve büyükleri hediyelerle beraber Buzuruk Han Töre'ye geldiler. Sıddık Beg de yirmi bin Kırgız-Kıpçak ile beraber Ming-yol'a gelerek Buzuruk Han Töre'yi karşıladı ve Kaşgar'a davet etti. Ertesi gün Kaşgar'ın kanaat önderleri bir araya gelerek, Buzuruk Han Töre'yi padişah ilan etme kararı aldılar, zira Sıddık Beg'i istemiyorlardı. Endişeye kapılan Sıddık Beg adamları ile beraber Yeni-hisar'a doğru kaçtı. Buzuruk Han Töre arkalarından kovalamamalarını emretti. Zira Sıddık Beg'in kendi elleriyle helak olacağını düşünüyordu.

Sıddık Beg Yeni-hisar'a geldi, ağabeyi Feyzullah Beg karşıladı. Orada bir kaç gün kaldıktan sonra Aktu'ya geçti. Dağlara adam göndererek çok sayıda Kırgız topladı. Kaşgar'ı Buzuruk Han Töre'nin elinden geri almak istiyordu. Kaşgar'dan beraberinde getirdiği hazineyi sarf etti. Buzuruk Han Töre duruma vakıf oldu ve elçi göndererek Sıddık Beg'in geri gelmesini istedi. Sıddık Beg kabul etmeyerek bütün ana yolları kapattı. Bin asker göndererek Han-arık'ın Hâkimi Mahmut Han'ı adamları ile beraber yakalayıp Aktu'ya getirdi ve hapse mahkûm etti. Küçük çaptaki çatışmaların ardı kesilmedi.

Buzuruk Han Töre, Mahmut Han'ı kurtarmak için Sıddık Beg'e bir mektupla beraber elçi gönderdi. Enteresan mektupta; "Sıddık ağa, siz iseniz bu şehri kendiniz savaşarak aldınız. Biz ise sadece sizin duacınızız. Size hiçbir şekilde mani (engel) olmayacağız. Mahmut Han'ı serbest bırakmanız bizi mutlu edecektir. İnşallah Yarkent'i ele geçirdikten sonra, Kaşgar size kalacaktır." diye yazmıştı. Elçi, Sıddık Beg'e Buzuruk Han Töre'nin altın nişanı ile çok sayıda hediyeler getirdi. Sıddık Beg oldukça sevindi. Elçiyi izzet ikram ile karşıladı. Mahmut Han'ı ise serbest bıraktı. Buzuruk Han Töre, Mahmut Han'ı kendine vezir tayin etti.

Sıddık Beg uzun süre geçmeden Mahmut Han'ı serbest bıraktığına pişman oldu. Çevre bölgelere adam göndererek asker almaya devam etti. Yağmalamalar hiç

durmak bilmedi. Sıddık Beg Kaşgar'ı ele geçirmek için otuz bin kişi ile beraber şehri kuşattı. Kırgız askerleri Kum-kapıya kadar dayandı. Hemra Han, Aziz Cellat ve Gazi Beg Bahadır askerleri ile beraber şehirden çıkıp, Kırgız askerlerine karşı saldırıya geçtiler. Çatışma beş saat sürdü. Kırgız askerleri kaçmaya başladılar ve çok sayıda Kırgız askeri öldürüldü. Sıddık Beg kendi karargâhını At-pazarına kurmuştu, oraya kadar gelmeyi başardılar. Sıddık Beg Aktu'ya kaçtı. Çok sayıda ganimet ele geçirildi.

Buzuruk Han Töre etraf bölgelerden eli silah tutabilecek yediden yetmiş kim varsa topladı. Kırk bin kişilik bir ordu ile beraber Aktu'ya doğru yola çıktı. Sıddık Beg duruma vakıf oldu ve hemen adamları ile birlikte Tazgun köprüsüne geldi. Hemra Han, Gazi Beg ve Aziz Beg komutalarında iki bin asker önceden gönderildi. İki saat boyunca devam eden çatışmada çok sayıda Kırgız askeri öldürüldü. Buzuruk Han Töre oldukça kalabalık bir ordu ile beraber geldi. Kırgızlar arkalarına bile bakmadan kaçmaya başladılar. Sıddık Beg ise beş yüz Kırgız ile beraber kaçarak Andican'a Molla Âlim Kul'a gitti³².

3.5. Yakup Beg'in Kaşgar'daki İlk İcraatı ve Yeni-hisar'ın Ele Geçirilmesi

Bu hadiseler sırasında Yakup Beg'e gelince, Kaşgar'da Kuçarlı Ömer Hâkim Beg'in medresesine yerleşen Yakup Beg, hemen asker almak için talepte bulundu. Bunu Buzuruk Han Töre olumlu karşıladı. Yakup Beg Taşkent'ten beraberinde getirdiği kırka yakın adamı ile beraber bir yandan asker almaya devam ederken, diğer yandan da silah ve başka gereken askerî levazım ihtiyaçlarını tamamlamaya çalıştı. İlk etapta oluşturulan yiğitlerin sayısı binden fazla idi. Sıddık Beg'in hazinesinden ele geçirdikleri ganimetleri askerlerin ihtiyaçları için kullandı. Yerli ve yabancı zengin insanlardan altın ve gümüş bağışta bulunmasını istedi. Hatta onlardan borç bile alarak askerler için sarf etti.

³² Ahun, *Atalık Gazi Yakup Beg*, s. 8 a / b, 10-13 a / b (Prov. 115). Boulger, *a.g.e.*, s. 104.

O günlerde Yakup Beg, Hemra Han ile bir araya gelerek istişarede bulundu. Bu bapta takdir ilahi bizleri buralara kadar getirdi. Kaşgar'dan ta Kumul'a kadar altmıştan fazla şehir vardır. Jia Yu-guan'ın (嘉峪关) ötesi yani Mançu topraklarında yedi sekiz yıldır Tunganlar başkaldırmış vaziyettedir. Keza onlara lider olabilecek kimse de yok. Buradaki Tunganlar da Mançulara karşı ayaklanmış durumdadırlar. Asıl görev bizim üzerimize düşüyor. Dört bir tarafımız düşman ile kuşatılmıştır, bilhassa onlara karşı savaşacak yeterince askerimiz de mevcut değil. Eğer Badahşan'a Cihandar Şah Han'a elçi göndererek yardım için bin sipahi gönderilmesini talep edecek olursak, bir iki yıl içerisinde düşmanlarımıza galip geldik diye konuştu.

Hemra Han, Yakup Beg'in fikrini kabul etti ve Cihandar Şah Han'a gönderilmek üzere bir mektup hazırladı. 1864 yılının 4 Ağustos günü idi. Hacı Mirza Pansat ve İslam Beg Pansat başta olmak üzere bir kaç kişiden oluşan heyet; beraberinde bir tane at, kırk adet Pekin yambusu, yüz adet tablet çay, çini (porselen) ksâe ve tabaklar, dört adet simli kumaştan yapılmış ton vesaire hediyelerle birlikte, yirmi yiğidin eşliğinde Badahşan'a doğru yola çıktı. On yedi gün sonra Badahşan'a geldi. Cihandar Şah Han, Kaşgar'dan gelen elçilik heyetini çok iyi karşıladı. Mirza Muhammed Sadık'ı Emirleşker tayin etti. Aman Şah Serdar, Baba Beg Serdar vesaire kişiler ile beraber zırh giymiş bin atlı askeri Kaşgar'a gönderdi³³.

Yakup Beg hazırlıklara hız kesmeden devam etti. Aziz Beg Cellat'ı Yeni-hisar'ın muhasarası için görevlendirdi. Mançulara karşı savaşmanın zamanı gelmişti. Keza Yeni-hisar Mançuların önemli kalelerinden biri idi. Buzuruk Han Töre üç bin asker ile beraber Yeni-hisar'a geldi. Surların dibine gömdükleri patlayıcıları ateşe vererek şehre girmeyi başardı. Mançu, Tungan ve yerli askerler de dâhil toplam bin kişi öldürüldü³⁴. Sağ kalan az sayıda Mançu ise Müslüman oldu. Ali Şir Dadhah

³³ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 271-269 a / b.

³⁴ Bir başka kaynak eserde anlatılanlara göre Yeni-hisar, kuşatmadan yüz on gün sonra ancak ele geçirilebilmiştir. Buzuruk Han Töre'nin dört binden fazla askeri hayatını kaybetmiştir. Mançular yenilgiye maruz kalınca hepsi kendilerini ateşe vererek intihar etmişlerdir. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s.13 b (Prov. 115). **Badevletname**'de verilen bilgilere göre ise, Yeni-hisar kalesinde altı bine yakın Mançu askeri vardı. Ömer, **Badevletname**, s. 20 b.

Hâkim tayin edildi. Hemra Han, Aziz Beg³⁵ ve kardeşi Abdullah Bahadır hayatını kaybetti. Buzuruk Han Töre ele geçirdikleri ganimetlerden Mançu topları, cilveli Pekin kızları, Kazak ve Kalmuk atları, Pekin yambusu (gümüş para), gümüş, çiniler, patiska (hassa) ve ipek gibi nadir kumaşlar, güzel kokulu çaylar vesaire hediyelerle beraber Hokand'a bir heyet gönderdi.

Molla Âlim Kul hediyeler karşısında çok sevindi. Heyete ton, tilla, silah vesaire hediyeler ihsanda bulundu. Buzuruk Han Töre'yi Han ilan etti. Kıymetli doğal taşlarla süslenmiş altın taç, eyer takımları tamamen altından işlenmiş bir at, yanında güçlü ve kuvvetli, sesi de güzel iki şatır, ton, patiska kumaş, dokuz at ve dokuz adet tüfek gönderdi³⁶.

3.6. Buzuruk Han Töre'nin Kaşgar'da Tahta Oturması

Hokand'a gönderilen heyet Kaşgar'a geri döndü. Apak Hoca oğlu Ahmet Han Töre oğlu Burhanettin Han Hoca oğlu Salih Han Töre oğlu Cihangir Han Töre oğlu Buzuruk Han Töre Kaşgar'da Hanlık tahtına oturdu. İlk iş olarak Mahmut Han'ı Şagavul tayin etti. Bu arada Yakup Beg asker almaya hız kesmeden devam etti. Yiğitlerin sayılarının arttırılması için paraya ihtiyaç vardı. Bunun Kaşgar ahalisinden alınması hususunda Buzuruk Han Töre'ye arzda bulundu. Buzuruk Han Töre halka zulüm olur diyerek kabul etmedi. Yakup Beg sinirlendi ve günlük rutin selama bile gelmez oldu. Belki geri dönmek için Sermen'e kadar geldiğinde, Buzuruk Han Töre adam göndererek geri çağırdı.

O sırada Mukarrep Şah Beg, Gazi Pansat, Aziz Beg Cellat ve Molla İbrahim vesaire kişiler Buzuruk Han Töre'ye geldiler. Yakup Beg'in niyetinin dürüst olmadığını, hâkimiyeti ele geçirme düşüncesinde olduğundan bahsederek, Yakup Beg'in idamı için hüküm verilmesini istediler. Buzuruk Han Töre kabul etmedi. Bir mahrem Yakup Beg'i durumdan haberdar etti. Bu seferde de Yakup Beg'in şansı

³⁵ Molla Musa Sayrami'ye göre Aziz Beg Cellat bu savaşta hayatını kaybetmemiştir. Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 341.

³⁶ A.e., s. 337-339. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 266 a / b, 265 a. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 3. Ömer, **Badevletname**, s. 28 a / b. L. V., A. M., S. N., a.g.e., s. 7-8.

yaver gitti. Yakup Beg âdeta gaflet uykusundan uyanmış gibiydi. Bu fırsatı ganimet bilerek onları ölüme mahkûm etmek istedi. Katta Han Töre başta olmak üzere yurt ileri gelenlerini araya sokarak affedilmelerini istediler. Öldürülmeyip hapse atıldılar. Yaptıklarına pişman olduklarını söyledikten sonra serbest bırakıldılar. Fakat husumet devam edecekti³⁷.

Badevletname adlı eserde anlatılanlar yukarıda bahsedilenlerden farklıdır. **Badevletname**'ye göre Buzurk Han Töre yönetim işlerinde yetersiz kalmıştı. Çevresindeki kişilerle istişarede bulundu ve Yakup Beg Şagavul'u naib tayin etti. Kendisi ise Apak Hoca'nın türbesinde zikir ve dua ibadeti ile meşgul oldu. Zira Yakup Beg'in askerî kabiliyeti, feraset ve şecaati herkesçe kabul görmüştü. Artık Rus, İngiliz hatta Osmanlı devletleri tarafından bilinen bir şahsiyet hâline gelmişti³⁸.

3.7. Mukarrep Şah Beg

Mukarrep Şah Beg hapisten çıktı, kendi memleketi Han-arık'a döndü. Binden fazla kişiyi topladı ve savaşa hazırlandı. Buzurk Han Töre ve Yakup Beg askerleri ile beraber savaşa girdi. Savaş sadece bir saat sürdü. Yenilgiye maruz kalan Mukarrep Beg Yarkent'e kaçarak Kuçar ordusunun himayesine sığındı. Fırsatı kaçırmak istemeyen Kuçar ordusu çok sayıda askerlerle beraber Han-arık'a geldi. Askerlerinin sayısı iki bini bile bulmayan Buzurk Han Töre galip geldi. Tunganları silahsızlandırdı ve beraberinde Kaşgar'a getirdi³⁹. (12 Kasım 1865)⁴⁰.

Fakat Sıddık Beg, Mukarrep Beg ve Yakup Beg hakkında **Atalık Gazi Yakup Beg** adlı eserde anlatılanlar ise başka kaynak eserlerde verilen bilgilere nazaran oldukça farklıdır. Buna göre; Molla Âlim Kul'a giden Sıddık Beg, Küçük Han Töre'yi de yanına alıp Andican'dan Kaşgar'a doğru yola çıktı. Alay yolu ile Sarı-

³⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 339-341.

³⁸ Ömer, **Badevletname**, s. 21 a / b, 31 b.

³⁹ Tafsilat için Bkz.: "I. Bölüm, Kuçar Ordusunun Kaşgar ve Yarkent Seferleri"

⁴⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 341-344. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta ise aynı eser s. 224'te Kuçar ordusunun Yarkent'ten Kaşgar'a doğru yola çıktığı tarih 12 Eylül 1866 olarak verilmiştir. Ancak yukarıda verilen 12 Kasım 1865 yılına göre hayli farklılık göstermektedir. Tarih ile alakalı diğer kaynak eserlerde her hangi bir bilgi karşımıza çıkmamaktadır. Ömer, **Badevletname**, s. 22-24 a / b.

kol'a geldi⁴¹. Sarı-kol'da katılan yirmi bine yakın kişi ile beraber Aktu şehrinin yakınına gelerek konuşlandı. Buzuruk Han Töre, Sıddık Beg'e karşı savaşma kararı aldı. Yakup Beg savaşa kendisinin gönderilmesini talep etti. Yakup Beg Binbaşı tayin edildi ve altın nişan verildi. Abdullah Leşkerbaşı, Gazi Pansatbaşı başta olmak üzere toplam yirmi beş kişi komutasında on iki bin asker Yakup Beg ile beraber Aktu'ya gönderildi. Savaş öğlen namazı vaktine kadar devam etti. Yakup Beg çok fazla kayıp verdi. Karşı gelemeyince kaçarak Aktu şehrine sığındı ve surların kapılarını kapattırdı. Kırgız askerleri geri çekildiler. Sıddık Beg bargâha döndü ve Küçük Han Töre'ye tazim beca getirdi.

Ufak çaplı çatışmaların ardı kesilmedi. Aradan üç gün geçti. Yakup Beg yardım talep etmek maksadıyla, gece yarısı Ahun Pansat'ı bir mektup ile beraber Kaşgar'a Buzuruk Han Töre'ye gönderdi. Sadık Mahrembaşı, Muhammed Ali Pansat ve Eyüp Bahadırbaşı komutalarında altı bin asker Kaşgar'dan Aktu'ya doğru yola çıktı. Aziz Beg Bahadır da yedi bin asker ile beraber Yeni-hisar'dan yola çıkıp, iki gün sonra Aktu'ya geldi. Yakup Beg, Aziz Beg'in askerlerine elli bin tenge hediye etti.

Ertesi gün Aziz Beg askerleri ile beraber savaşa çıktı. Sıddık Beg karşı gelemedi ve iki fersah uzağa kaçtı. Yakup Beg bir mektup ile beraber Sıddık Beg'e elçi gönderdi. Küçük Han Töre padişah olsun, Sıddık Beg ağa siz ise leşkerlere serdar olunuz. Ben isem sizlerin halis hizmetkârınız olayım. Etraf düşman ile kuşatılmıştır; askerlerin eksiklerini tamamladıktan sonra bil-ittifak onlara karşı savaşalım, diyerek barış teklifinde bulundu. Sıddık Beg bunu kabul etti. Bütün hazırlıklar yapıldı. Yakup Beg bir tane tuğlayı kelam-i şerif diyerek güzelce sardı. Zira Kaşgar'a doğru yola çıktıklarında ellerinde taşıyacaktı.

⁴¹ Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise, Küçük Han Töre'nin Sıddık Beg ile beraber Kaşgar'a gelmesiyle ilgilidir. Diğer kaynak eserlerde her hangi bir bilgi karşımıza çıkmazken, Hudayar Han'dan kaçarak Hokand'tan Kaşgar'a gelen kabilede Küçük Han Töre'nin de olduğu muhtelif kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır.

Yakup Beg ilk önce iki bin leşker ile beraber Abdullah Leşkerbaşı'yı gönderdi. Hemen ardından yine iki bin asker ile beraber Gazi Pansat'ı, ondan sonra da yedi bin asker ile beraber Aziz Beg Toksaba'yı gönderdi. Sıddık Beg ise on bin Kıpçak-Kırgız askeriyle beraber yola çıktı. Yakup Beg en son Küçük Han Töre'yi de yanına alıp on iki bin askerin eşleğinde Kaşgar'a doğru harekât etti⁴².

Yakup Beg, Sıddık Beg'i kendi yanına çekmeyi başardı. Fakat Buzuruk Han Töre'yi hiç haberdar etmedi. Zira Kaşgar'da Buzuruk Han Töre'nin yerine kendisi tahtta oturmak istiyordu. Buzuruk Han Töre duruma vakıf olur olmaz hemen Mukarrep Şah komutasında atlı ve piyade toplam on iki bin askeri Davut-cengel'e sevk etti. Ardından Gaffar Beg'i sekiz bin kişi ile beraber Keçiçi'ye Kalmuk-köprüsüne gönderdi. En son gönderilen Kenci Beg komutasında beş bin asker Fahtegli ile Sekiz-taş arasına konuşlandı.

Küçük Han Töre'yi yanına alan Yakup Beg, Sıddık Beg ve Aziz Beg komutalarındaki askerler ile beraber geldi. Savaş kaçınılmazdı. Yakup Beg bizzat, Kenci Beg ve askerlerine karşı savaşa katıldı. Kenci Beg kılıç darbesiyle hayatını kaybetti. O sırada Gaffar Beg, Yakup Beg'e geldi. Küçük Han Töre'nin bindiği atın üzengilerini öperek saygı gösterisinde bulundu. Zira Gaffar Beg'in kardeşi Eyüp Bahadırbaşı, iki yüz askeriyle Yakup Beg'in ordusunda idi.

Yakup Beg Kızıl-derya kıyısına geldi. Mukarrep Beg ile Gaffar Beg'e kişi göndererek Küçük Han Töre'ye biat etmelerini istedi. Birlikte savaşarak önce Yeni-hisar'ı, ardından da Yarkent'i alacaklarını dile getirdi. Yakup Beg daha önce çok sayıda askerleriyle Yarkent'e gelerek, Kuçar ve Tungan askerlerine karşı savaşı kaybetmişti. Mukarrep Beg ile Gaffar Beg ise Yakup Beg'in teklifini kabul etmediler. Bilakis bir de Sıddık Beg'i istediler. Onu idama mahkûm edeceklerdi. Yakup Beg, Aziz Beg Toksaba ve Kepek Lavur komutalarında dört bin serbazu gönderdi. Eğer Küçük Han Töre'yi padişah olarak kabul etmezler ise, onlara karşı savaşmalarını emretti. Mukarrep Beg her iki tarafta seyyid torunlarından kişiler

⁴² Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 14-16 a / b (Prov. 115).

olduklarını dile getirdi ve Buzuruk Han Töre'nin hükmü olmadan her hangi bir karar vermeyeceklerini belirtti. Mukarrep Beg ve Gaffar Beg çok sayıda asker ile beraber Köhne-şehre geldiler. Buna Buzuruk Han Töre çok sevindi.

Yakup Beg, Köhne-şehrin bütün ana yollarının kontrolünü ele geçirdi. Şehre bir kişi göndererek Buzuruk Han Töre'nin padişahlık tahtını Küçük Han Töre'ye bırakmasını; Mukarrep Beg, Gaffar Beg ve Mehmet Ali Pansat'ın ise derhâl Küçük Han Töre'nin huzuruna gelerek arz-ı hümet etmelerini istedi. Buzuruk Han Töre şehirden çıkmadı. Mukarrep Beg, Gaffar Beg ve Mehmet Ali Pansat onlar da Buzuruk Han Töre'nin emretmesine rağmen şehirden çıkmadılar. Savaşarak ölmeyi tercih ettiklerini ifade ettiler.

Buzuruk Han Töre, Yakup Beg'in karşısında âdeta çaresiz kaldı. Mukarrep Beg kendi memleketi Han-arık'a giderek, oradan asker toplayıp Yakup Beg'e karşı savaşmak istedi. Gaffar Beg de Küçük Han Töre'nin huzuruna çıkması hususunda teklifte bulundu. Böylelikle zaman kazanmış olacaktı. Buzuruk Han Töre kabul etti. Mukarrep Beg yüz atlı sipahi ile beraber Han-arık'a gitti. Gaffar Beg ise, Muhammed Ali Pansat ve üç yüz askerin eşliğinde, dokuz at, dokuz yambu vesaire hediyelerle, Yakup Beg ile görüşmek üzere yola çıktı. Buzuruk Han Töre şehirde kaldı. Yakup Beg, Gaffar Beg'in gelmesine çok sevindi, hediyelerle ihsanda bulundu. Gaffar Beg'i Kızıl-buyu'na Hâkim tayin etti. Muhammed Ali Beg ise bahadırbaşı tayin edildi. Yakup Beg, Buzuruk Han Töre'yi tahtan indirdi ve bütün hazineyi ele geçirdi⁴³.

Mukarrep Beg, Han-arık'a tabi toplam yüz dokuz yurdun büyükleri ile beraber bir araya gelerek istişarede bulundu. Andicanlı Kırgız-Kıpçaklara şehri teslim etmeyeceğini dile getirdi. Savaşarak Yakup Beg'in elinden şehri almak istediğini de ifade etti. Sekiz bin atlı, on beş bin piyade toplam yirmi üç bin asker oluşturdular. Yakup Beg hemen Sadık Mahrembaşı'nı bir mektup ile beraber Han-arık'a elçi olarak gönderdi. Mektup "Mukarrep Beg ağabey" başlığı ile yazılmıştı. Yakup Beg,

⁴³ A.e., s. 17-20 a / b.

Mukarrep Beg'i davet ederek askerlerin başına geçmesi teklifinde bulundu. Yakup Beg bu şehre misafir olduğunu dile getirmekle de kalmadı, kendisini ise sadece bir hizmetkâr olarak görmelerini istedi. Ayrıca Yeni-şehir'in hâlâ Mançuların ellerinde olduğunu vurgulayarak, Mançulara karşı beraber savaşmayı teklif etti.

Mukarrep Beg elçiyi hapse attırdı ve hemen savaş hazırlığına başladı. Yakup Beg tekrar Gaffar Beg'in kardeşi Eyüp Bahadırbaşı'nı otuz sipahi ile beraber Han-Arık'a elçi olarak gönderdi. Mukarrep Beg ise "Siz Gaffar Beg ağabeyin kardeşisiniz. Eğer Andicanlı Kırgız-Kıpçak gelmiş olsaydı hemen idama mahkûm eder ve kalan adamların da kulak burunları keserek geri gönderir idim. Savaş artık mukayyet olmuştur." dedi ve Eyüp Bahadırbaşı'na hediyeler vererek geri gönderdi.

Yakup Beg için gündüz bir anda karanlığa teslim olmuştu. O arada Muhammed Ali Pansat kendilerinin Kızıl-buyulu olduklarını, Yakup Beg'in ise Andicanlı olduğunu dile getirerek üç yüz adamı ile beraber Han-Arık'a Mukarrep Beg'e kaçtı. Gazaba gelen Yakup Beg hemen Aziz Beg Toksaba ile Gazi Beg Pansat'ı bin leşker ile beraber göndererek, Muhammed Ali Pansat'ın nerede olursa olsun yakalanmasını emretti. Hemen yakalanıp geri getirildi. Muhammed Ali Beg ise Gaffar Beg'in damadı idi. Yakup Beg, Gaffar Beg'i de çağırdı ve ihanetin bedeli olarak ibret olsun diye kendi eliyle Muhammed Ali Beg'i idam etmesini istedi ve idam edildi. Buzuruk Han Töre'yi bir mahrem ile beraber çadıra tutsak bıraktı. Küçük Han Töre padişah ilan edildi⁴⁴.

Mukarrep Beg, Kızıl-buyu ve Feyzabat'a adam göndererek kendisine biat etmemelerini istedi. Aksi takdirde kılıçtan geçirmekle tehdit etti. Yakup Beg hemen Gaffar Beg ile Yusuf Bahadırbaşı komutasında iki bin leşkeri Kızıl-buyu'ya gönderdi. Gaffar Beg üç gün içinde Kızıl-buyu'dan iki bin atlı ve on bin piyade toplam on iki bin asker topladı. Mukarrep Beg duruma vakıf oldu ve Tohti Bahadırbaşı komutasında beş yüz askeri Çolak'a gönderdi. Ardından gelecek olan

⁴⁴ A.e., s. 21-23 a / b, 24 a.

askerler ile beraber Gaffar Beg'e karşı iki taraftan gece saldırısında bulunmalarını emretti.

Gaffar Beg Salı-pazarın'a konuşlandı. Tohti Bahadırbaşı'nın Çolak'a geldiği haberini alınca, hemen Abdulvahit Yüzbaşı ve Bahaeddin Bahadır komutalarında altı yüz askeri, kardeşi Eyüp Bahadırbaşı ile beraber Çolak'a gönderdi. Sabaha karşı savaştılar, savaş çok şiddetli geçti. Yüz iki kişi esir alınırken, kalanların hepsi öldürüldü. Tohti Bahadır'ın kesilen başı mızrağın ucunda Gaffar Beg'e getirildi. Yakup Beg duruma çok sevindi. Esirlerin ise öldürülmeyip hapse atılmalarını emretti. Mukarrep Beg'in gözlerinden âdeta ateş fişkırdıyordu. Yirmi bin asker ile beraber Gaffar Beg'e karşı savaşmak için Kızıl-buyu'ya doğru yola çıktı. Meydan savaşı vuku buldu ve şiddetli geçti. Gaffar Beg kaçmayı tercih etti. Çok sayıda asker esir alındı. Mukarrep Beg galip geldi. Feyzullah Ahun Kadı Reis'i Kızıl-buyu'ya Hâkim tayin etti ve Han-arık'a doğru yola çıktı. Gaffar Beg sadece iki yüz elli atlı sipahi ile beraber kaçmayı başarabildi. Yakup Beg durumdan haberdar oldu ve hemen Gazi Beg Bahadır komutasında iki bin leşker, Mehmet Kerim Pansat komutasında bin leşker ve Dost Bay Bahadır komutasında bin Kırgız toplam dört bin askeri Abdulvahit Yüzbaşı ile beraber gönderdi. Bu askerler Gaffar Beg ile buluştular ve birlikte Han-arık'a doğru revan oldular⁴⁵.

Yakup Beg ardından Buzuruk Han Töre ile Küçük Han Töre'yi yanına alarak, on beş bin askerin eşliğinde ana yol ile Han-arık'a doğru yola çıktı. Mukarrep Beg savaşa hazır idi. Şiddetli savaş beş saat boyunca devam etti. Yakup Beg bütün askerlerin dört taraftan saldırıya geçmelerini emretti. Gaffar Beg kum tepesinin üzerine çıktı ve Kızıl-buyu ile Feyzabat ahali iseniz derhâl buradan ayrılınız, nahak yere öldürüleceksiniz diye bağırdı. Bu sesleniş işe yaradı, çok sayıda asker kaçmaya başladı. Mukarrep Beg çaresiz kalarak kaçmayı tercih etti. Yakup Beg'in askerleri arkalarından kovaladı. Mukarrep Beg'in dört bine yakın adamı öldürüldü. Yakup

⁴⁵ A.e., s. 24-27 a / b, 28 a.

Beg askerlerini geri çağırıldı. Bir kaç yurt talan edildi ve çok sayıda ganimet ele geçirildi. Dağdan gelen Kırgız askerlerine ise hediyeler vererek geri gönderdi⁴⁶.

3.8. Yeni-şehir'in Ele Geçirilmesi

Tekrar Buzuruk Han Töre'in Kuçar ordusuna karşı Han-arık savaşında elde ettiği galibiyete gelince; Cemaldin Hoca savaşı fena kaybetti ve Aksu'ya kaçtı. Yakup Beg, Buzuruk Han Töre ile birlikte Kaşgar'a döndü. Kuçar ordusundaki Tungan askerlerini silahsızlandırarak onları beraberinde Kaşgar'a götürdü. O sıralar Mançu şehri⁴⁷ henüz ele geçirilmemişti. Yeni-şehir'in karşısına çadır bargâhlar dikildi ve askerler konuşlandırıldı. Tungan askerleri ise Sekiz-taş'a yerleştirildi. Şehir muhasaraya alındı, küçük çapta çatışmalar vuku buldu. Mançuların yiyecek içecekleri tamamen tükendi. Bir yambu paraya bir çarek⁴⁸ tahıl bile bulamaz hâle geldiler. Açlıktan hayvan derisi, eyer takımları, tasma, kedi, köpek; çocuk veya yaşlı demeden, hatta şişman fahişe kadınları bile yediler.

Aradan on üç ay⁴⁹ geçti. Mançular şehrin kapılarını açarak dışarı çıkmaya başladılar. Öyle zayıflamışlar ki, sanki silindir fanus gibi olmuşlardı. Ölüme de razı idiler. Cing-tai Ambal çok sayıda hediyeler ile beraber Hu Da-laoye'yi elçi olarak Yakup Beg'e gönderdi. Eğer kendilerini öldürmez ise Müslüman olacaklarını dile getirdiler. Yakup Beg, Hu Da-laoye'ye simli kumaşla yapılmış ton hediye etti. Öldürülmeyeceklerine dair ahdi-peyman hazırlandı. Yakup Beg ve başka bir kaç kişinin mührü basıldı. Bol miktarda tahıl da vererek Hu Da-laoye'yi şehre geri gönderdi. Cing-tai Ambal ve diğer büyükler yine de Yakup Beg'e güvenememişlerdi. Bu Çan-tou'lar (缠头)⁵⁰ ilk fırsatta bizi öldüreceklerdir, Andicanlılara teslim

⁴⁶ A.e., s. 28-29 a / b, 30 a.

⁴⁷ **Badevletname**'de verilen bilgilere göre Yeni-şehir'de (Mançu şehri) toplam bine yakın Mançu vardı. Ömer, **Badevletname**, s. 20 b.

⁴⁸ Ağırılık birimidir, dokuz kilograma eşittir.

⁴⁹ Bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre şehrin kuşatılması on bir ay sürmüştür. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 40 a (Prov. 115).

⁵⁰ Mançuların veya Çinlilerin Doğu Türkistan ahalisine verdikleri bir isimdir. Kelime anlamı her ne kadar başına sarık saranlar olarak bilinse de, çoğu zaman hakir ve aşağılayıcı anlamlarda kullanılmıştır. Bazen de Chan-hui (缠回) olarak da karşımıza çıkmaktadır.

olmayacağız, kendimizi yakarak ateşe vermekten başka çaremiz de yoktur, diyerek Hu Da-laoye'yi tekrar Yakup Beg'e gönderdiler.

Ertesi sabah Cing-tai Ambal ve diğer mesned sahibi Mançular, çocuklarını da yanlarına alıp döktükleri barutun üzerine oturdular. Hazinesi de barutun üzerine koydular. Enva-ı türlü yemekler hazırlamışlardı. Onlardan yediler, içtiler, feryat ettiler, sarhoş oldular. Cing-tai Ambal, eğer imparatorun yolunda canımızı feda edersek, memleketteki akrabalarımızı makam sahibi yapar, dedi ve piposundaki kuru barutun üzerine serpti. Öylesine şiddet ile patladı ki, sanki gökten ceset yağmuru yağmıştı. O sırada Yakup Beg askerleriyle şehrin kapısından içeri girdi. Altın, gümüş, yambu vesaire hazineleri ateşte yanmaktan kurtardılar. Çok sayıda ganimet ele geçirildi. Mançuların cesetlerini şehirden dışarı atmaları için üç gün sürdü. Sağ kalan Mançular⁵¹ ise şehadet getirerek Müslüman oldular. Hu Da-laoye onların başına getirilirken, kızı ise Buzuruk Han Töre'nin nikâhına alındı⁵². Bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre ise Yakup Beg, Veli Han Töre'yi idama mahkûm ettikten sonra Yeni-şehir'i ele geçirmiştir⁵³.

Mançular ayrıca Doğu Türkistan ahalisini Kara Sarıklı Müslümanlar (Hei-mao Hui 黑帽回) ve Beyaz Sarıklı Müslümanlar (Bai-mao Hui 白帽回) olarak iki kısma ayırmışlardır. Tafsilatı için Bkz.: Ch'en, **a.g.e.**, s.10.

⁵¹ Kuropatkin'in verdiği bilgilere göre sağ kalanların arasında üç yüze yakın Mançu askeri ile kadın ve çocuklar da vardı. Hepsi Müslüman olmak mecburiyetinde kaldılar. Şehir yedi gün boyunca yağmalandı. Yakup Beg, Yeni-şehirdeki Mançu ordusunun komutanı He bu-yün'ün kızı ile evlendi. He bu-yün (Kudalay) ise Müslüman olan Mançuların (Çinlilerin) lideri tayin edildi. Wusiman, **a.g.t.**, s. 164. He bu-yün muhtemelen yukarıda bahsedilen Hu da-laoye olması gerekir.

Bir başka eserde verilen bilgiler göre; Yeni-şehir'in savunmasından sorumlu komutan Kudalai (He bu-yün), Yakup Beg ile anlaşma yaptı ve üç bin Mançu askeri ile beraber gelerek teslim oldular. İslam'ı kabul ettiler. Onlara Yeni Müslümanlar dendi. Zhang-tai (Cing-tai) Ambal teslim olmayı reddetti. Ailesi ve yanındakiler ile beraber önceden hazırladığı patlayıcıyı ateşe vererek intihar ettiler. Mançuların Doğu Türkistan'daki son kalesi artık yıkılmıştı. Yakup Beg, He bu-yün'ün kızı ile evlendi. Bir kaç çocuğu da oldu. Boulger, **a.g.e.**, s. 111-112.

Bir de kişi ismi olarak He bu-yün (何步云), Bkz.: Cai, v.d., **a.g.e.**, C:II, s. 193.

⁵² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 345. Ömer, **Badevletname**, s. 22 a. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 40-41 a / b (Prov. 115).

⁵³ L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 10-11.

3.9. Hokand'tan Kaşgar'a Gelen Tâife

Aradan bir hafta bile geçmeden Molla Âlim Kul, Taşkent'in Ming-uruk (Bin-erik) bölgesinde Ruslara karşı yapılan savaşta hayatını kaybetti⁵⁴. Na'sı Taşkent'e getirilip toprağa verildi. Ruslar Taşkent'e kadar geldiler. Savaş yirmi gün sürdü. Taşkent Rusların eline geçti. Hudayar Han askerleri ile beraber Buhara'dan Hokand'a geldi ve tahta oturdu. Fırsatı ganimet bilen Yakup Beg, Âlim Kul öldükten hemen sonra Kaşgar'da padişah oldu. Zira Buzuruk Han Töre'yi Âlim Kul padişah ilan etmişti⁵⁵. Molla Âlim Kul'un askerleri Hudayar Han'a gitmeye cüret edemediler. Zira Hudayar Han'ın cezalandıracağından korktular. Tâife tâife her tarafa dağıldılar. Büyüklerden birçok kişi adamları ile beraber canlarını kurtarmanın derdinde, doğuya yani Kaşgar tarafına doğru yola çıktılar. Mezkûr hadise Buzuruk Han Töre Kaşgar'a geldikten yedi ay sonra vuku buldu.

Katta Han Töre⁵⁶, Küçük Han Töre, Veli Han Töre, İsrail Han Töre, Muhammed Rahim Han Töre, Hekim Han Töre, Mirza Muhammed Koşbegi, Muhammed Nazar Beg, Kadir Kulu Beg, Huda Kulu Beg⁵⁷, Ömer Kul Bahadırbaşı, Mir Baba Dadhah, Turdi Kul Dadhah, Baki Beg Dadhah, Beg Muhammed Kurçi, Taş Dadhah, Feyzullah Dadhah, Taşbay Dadhah, Afgan Camadar Dadhah, Hayır Muhammed Topçudar, Hemdem Pansat, Kabil Beg Dadhah ve Bohçe Berdar vesaire büyükler başta olmak üzere, aileleri ile beraber toplam yedi binden⁵⁸ fazla kişinin

⁵⁴ Kuropatkin'in verdiği bilgilere göre Âlim Kul, 21 Mayıs 1865 yılında Taşkent'te Ruslarla yapılan savaşta hayatını kaybetmiştir. Âlim Kul'un ölümü Hokand'da yeni ihtilafların doğmasına sebep olmuştur. Bu ihtilaflar ise Yakup Beg'in kendi makamını güçlendirmesinde büyük rol oynamıştır. Wusiman, **a.g.t.**, s. 161.

⁵⁵ Tafsilatlı bilgi için Bkz.: Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 101-102, 105. Bir de Bkz.: Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 42 a / b, 43 a, 44 b (Prov. 115).

⁵⁶ Kuropatkin'in verdiği bilgilere göre Katta Töre, Buzuruk Han Töre'nin dayısı olup, Hocalar ayaklanması vuku bulduğu sıralarda Kaşgar'ın hükümdarı idi. Kıpçaklarla beraber Kaşgar'a gelenlerin arasında Âlim Kul öldükten sonra Taşkent ordusunun komutanı olan Beg Muhammed ile Taşkent'in eski Hâkimi Mirza Ahmet Koşbegi de vardı. Wusiman, **a.g.t.**, s. 163.

⁵⁷ **Badevletname**'de verilen bilgilere göre Hudayar Han tahta oturduktan sonra, Huda Kulu Han bütün askerleriyle beraber kaçmayı tercih etti. Evlad-ı Apak Hoca olan Katta Töre, Veli Han Töre ve Hekim Han Töre ile beraber Kaşgar'a geldi. Ömer, **Badevletname**, s. 30 a.

⁵⁸ Muhammed Ömer on binden fazla kişi olduğuna dair bilgi vermiştir. **A.e.**, s. 31 b. **Atalık Gazi Yakup Beg** adlı eserde verilen bilgilere göre on bir bin asker ile geldiler. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 43 a.

Fergane'den yola çıkıp Oş yolu ile Kaşgar'a geldikleri haberi geldi. Buzuruk Han Töre ve Yakup Beg durumu öğrenmek için hemen iki pansat'ı yiğitleri ile beraber onlara gönderdi. Eğer gelenler itaat kemerlerini bağlamış, başka garazları yok ise haber göndererek kendilerine getirilmelerini istediler. Aksi takdirde ileri karakoldan geçmelerine izin vermemeleri ve onlara karşı savaşmalarını emrettiler. Kendilerinin de yardıma geleceklerini söylediler⁵⁹. Zira ne maksatta geldikleri önem arz ediyordu.

Bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre, kabile yola çıkıp Oksalur'a geldiğinde, Yakup Beg'e bir mektup gönderildi. Ruslardan kaçarak buralara kadar geldiklerini, Kaşgar'a kabul edilip edilmemelerinin tamamen Yakup Beg'in iltifatına bağlı olduğunu ifade ettiler. Yakup Beg ise, bu şehirde hepimiz misafiriz, hemen geliniz, eğer bir devlet varsa hepimizindir diyerek bir mektup gönderdi ve onları izzet ikram ile karşıladı⁶⁰.

Yakup Beg'in gönderdiği askerler, kabile ile Kızıl Derya (Kızıl Irmak) kıyısında karşılaştılar. Kendi vatanlarının Ruslar tarafından işgal edildiğini dile getirdiler. Kaşgar'daki vaziyetten de haberdar olduklarını, hiç olmazsa kendi hemşerilerimizdir diyerek canlarını kurtarmak ve sığınmak için buralara kadar

Bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre Kaşgar'a gelenlerin sayısı iki bine yakındı ve Kaşgar'da hâkimiyeti ele geçirmek istemişlerdir. L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 9-10.

Kaşgar'a doğru yola çıkan mezkûr kabilede Muhammed Yunus Can da vardır. Keza Yakup Beg, Muhammed Yunus Can'ın gelmesine pek de sevindi ve hemen kendi mührünü vererek mühürdar tayin etti. Uzun zaman geçmeden Yarkent'in Hâkimi olarak atadı. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 110-111.

Kuropatkin'in verdiği bilgilere göre Yakup Beg, Niyaz Beg'in yardımı ile kısa sürede Yarkent'i ele geçirmeyi başardı. Taşkentli Molla Yunus Cihanşah Dadha'yı (Yunus Can) Yarkent'e Hâkim tayin etti. Yunus Can kendi memleketinde tüccarlara kâtiplik yapmış olup, hattatlık ve yazma işlerinde oldukça ün kazanmıştı. Yunus Can'ı bilen kişilerin anlattıklarına göre, her hangi bir manasız yazı onun eline geçtiğinde bambaşka bir hâle gelirmiş. Onu okuyan kişi duygularını kontrol edemeyip ağlamış. Yunus Molla eskiden Âlim Kul tarafından dadha derecesine yükseltilmiş. Wusiman, **a.g.t.**, s. 165-166.

Cenname adlı eserde verilen bilgilere göre Hekim Han Töre hicri 1282 yılının sefer ayında (Haziran /Temmuz, 1865), Beg Muhammed Kıpçak ve Mirza Ahmet Koşbegi ile beraber, oldukça iyi silahlanmış otuz iki bine yakın Kıpçak askerinin eşliğinde, topları da yanlarına alarak Hokand'tan yola çıkıp Kaşgar'a geldiler. Töre, **Cenname**, s. 1-3. Fakat burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, Kaşgar'a gelen kişi sayısının diğer kaynaklarda verilen bilgilere nazaran oldukça fazla olmasıdır.

⁵⁹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 346-347. Töre, **Cenname**, s. 3. Ömer, **Badevletname**, s. 29 b, 30 a. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 6.

⁶⁰ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 43 a / b (Prov. 115).

geldiklerini, canı gönülden hizmet etmeye hazır olduklarını, eğer görev vermezler ise de çalışarak geçineceklerini söylediler. Buzuruk Han Töre'ye haber gönderildikten sonra beraberinde Kaşgar'a getirildiler.

3.10. Veli Han Töre

Kum-kapıya geldiklerinde Veli Han Töre kafileden ayrıldı ve beş yüz kişi ile beraber Kaşgar Köhne-şehre geldi. Sokaklardan geçtiklerinde beraberinde gelenler davul zurnaların eşliğinde “Zamanın zamanı Veli Han Töre'nin zamanı.” diyerek bağırıyorlardı. Zira Veli Han Töre Kaşgar'a hükümdar olmak istiyordu. Apak Hoca türbesine ziyarete gittiler. Yakup Beg duruma vakıf olur olmaz hemen Abdullah Leşkerbaşı'yı bin serbaz ile beraber göndererek, Veli Han Töre'yi şehre almamalarını emretti. Veli Han Töre bargâha getirildi. Yakup Beg gazaba geldi. “Biz buralarda Mançu şehirlerini ele geçirmenin cefa ve meşakkati içerisindeyiz. Siz iseniz beş on adamı toplamışsınız, tahta oturmak için iştihanız oldukça kabarmış. Daha önce geldiniz, Kaşgar'ı ele geçiremediniz. Binlerce Müslümanı katletmekle de kalmadınız bir de onların kafalarından kule yaptırdınız ve sonunda kaçtınız. Biz Mançulara karşı savaşarak kan dökerken, kim olduğumuzu sormaya bile gerek duymadınız. Gelmişsiniz hiç utanmadan şehir benim diyorsunuz”, diye bağırıyor ve hançeri ile Veli Han Töre'yi öldürmeye kalkıştı. Katta Han Töre başta olmak üzere bir kaç büyük hemen araya girerek, günahının affedilmesini istedi. İki davulcu ve beraberinde üç kişiyi darağacına astırdı. Veli Han Töre'yi ise Yeni-hisar'a gönderdi. Akıbetini ne gören ne de bilen oldu⁶¹.

Fakat **Cenname**'de bahsedilenler yukarıda anlatılanlardan farklıdır. **Cenname**'ye göre Veli Han Töre'nin⁶² ilk evvel Yakup Beg'e gelmemesi onu oldukça kızdırdı. Veli Han Töre Köhne-şehir'den döndü. Yakup Beg, Veli Han Töre'ye kahir gazap ile bağırıyor. “Niye önce bana gelmeden Köhne-şehre gittiniz;

⁶¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 347-348. Ömer, **Badevletname**, s. 30 a / b, 31 a / b. L. V., A. M., S. N., a.g.e., s.10. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 43 b (Prov. 115).

⁶² Veli Han Töre, **Cenname** adlı eserin müellifi Hekim Han Töre'nin dayısıdır. Töre, **Cenname**, s. 4.

acaba benimle savaşarak padişah olmak mı istiyorsunuz”, diyerek konuştu. Veli Han Töre’yi Kaşgar’da hapse attı. Altı gün sonra Yeni-hisar’a gönderdi ve orada idama mahkûm etti⁶³.

Cami’üt Tevarih adlı eserde anlatılanlar da oldukça farklı bilgiler verilmektedir. Buna göre; Katta Töre ve Mirza Ahmet Koşbegi başta olmak üzere birçok kişi adamları ile beraber Kaşgar’a doğru yola çıktılar. Zira Hudayar Han’a karşı savaşmak yerine, Mançulara karşı Yakup Beg’in yanında olmak istemişlerdi. Terek-davan ve Kök-su’dan geçerek Ming-yol’a geldiler. Atalık Gazi Yakup Beg ise onlara koyun, un, pirinç, ekmek ve hayvan yemi vesaire şeyler gönderdi. Kendisi de Ming-yola’a gelerek Katta Töre ve Mirza Ahmet Koşbegi ile görüştü.

Ertesi gün Katta Töre, Veli Han Töre ve Hekim Han Töre adamları ile beraber Ming-yol’dan Kaşgar’a doğru yola çıktılar. Kum-kapı’ya geldiklerinde ise Veli Han Töre, Kaşgar Köhne-şehre geçti. Sokaklarda “Zamanın zamanı Veli Han Töre’nin zamanı.” diyerek bağırmağa başladılar. Veli Han Töre iki yüze yakın adamı ile beraber Apak Hoca türbesini ziyarete gitti. Yakup Beg duruma vakıf olunca gazaba geldi ve hemen Abdullah Pansatı beş yüz yiğt ile beraber duruma müdahale etmelerini emretti. Veli Han Töre ise Yeni-hisar’a gönderildi. Sekiz yıl sonra idama mahkûm edildi⁶⁴. **Tevarih-i Hamse-i Şarki** adlı eserde ise Veli Han Töre’nin bir kuyuya atılarak üzeri taş ve toprak ile kapatılıp öldürüldüğüne dair bilgiler verilmektedir⁶⁵.

Bir başka kaynak eserde anlatılanlara göre Veli Han Töre, Apak Hoca türbesini ziyareti dönüşünde şehre alınmadı ve Yakup Beg’e getirildi. Beraberindekileri misafir etme bahanesi ile çadırlara dağıtarak katlettiler. Veli Han Töre kılıç ile Yakup Beg’i öldürmeye kalkışırken, Katta Töre engel oldu. Yakup Beg o akşam Veli Han Töre’yi sözde Yeni-şehir’e Hâkim tayin ederek Hu Da-laoye’ye gönderdi. Veli Han Töre’ye nezaret etmeleri için beş yüz Mançu askeri görevlendirildi. Ertesi gün

⁶³ A.e., s. 4-6.

⁶⁴ Yusuf, **Cami’üt Tevarih**, s. 242-241 a / b, 240 a, 236 b, 235 a.

⁶⁵ Halidi, **a.g.e.**, s. 114.

Veli Han Töre'nin adamlarından Mihman Pansat şehir sokaklarında teşhir edilerek idam edildi. Davulcular da öldürüldü. Şehre hâkim olan sakinlik uzun sürmedi. Uzak yakın köylerden Katta Töre'yi ziyarete gelen mürit ve muhlislerin ardı kesilmedi. Kaşgar ahalisinin törelere olan aşırı bağlılığı karşısında hâkimiyetin elden çıkabileceği korkusuna kapılan Yakup Beg, hemen harekete geçti. Veli Han Töre'yi Yeni-hisar'a gönderirken, Katta Töre'yi Kaşgar'a Hâkim tayin etti. Buzuruk Han Töre ile Küçük Han Töre ise Yakup Beg'in yanında kaldılar⁶⁶.

3.11. Kıpçak İsyanı ve Buzuruk Han Töre'nin Kaçırılması

Raşiddin Han ve Kuçar ordusu Mançulara karşı yapılan savaşlarda kayda değer başarılar elde ettiler. Batıya doğru askerî seferler düzenlediği tarihten itibaren ilk defa Han-arık savaşında büyük bir mağlubiyet ile karşı kaşıya kaldılar. Kuçar ordusu bir taşla iki kuş vurmak isterken, Kaşgar'ı ele geçirmek bir yana Yarkent'ten de ayrıldı⁶⁷. Bilakis Yakup Beg ise bir okla iki geyik avlamayı başarmıştı. Fakat Yarkent'te Tunganlar henüz teslim olmamışlardı. Buzuruk Han Töre, Katta Töre, Küçük Han Töre, Hekim Han Töre, Mirza Ahmet Koşbegi, Beg Muhammed Kurçi vesaire büyüklerin eşliğinde Yakup Beg Yarkent'e geldi⁶⁸.

Tungan şehri muhasaraya alındı. O sırada Beg Muhammed Kurçi, bir kaç isyankâr Kıpçak ile işbirliği yaparak Buzuruk Han Töre'yi kışkırtmayı başardı. Zira onlar kendi adamları idi. Buzuruk Han Töre'yi Kaşgar'a kaçırıldılar. Dört bin beş yüz Kıpçak⁶⁹ ile beraber Yeni-şehir'e geldiler. İsyan bayrağını çekerek savaş ilan ettiler. Yakup Beg'in emri ile Katta Han Töre ve Camadar Dadhah bir kaç yiğit ile beraber Kaşgar'a geldiler. Buzuruk Han Töre'ye elçi gönderse de muvaffakiyet sağlanamadı. Her iki taraf için savaş artık kaçınılmaz oldu.

⁶⁶ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 44 a / b (Prov. 115).

⁶⁷ Tafsilatı için Bkz.: "I. Bölüm, 1.9. Kuçar Ordusunun İkinci Yarkent Saferi (Bir Taşla İki Kuş)

⁶⁸ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 348. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 240 b. L. V., A. M., S. N., a.g.e., s. 11.

⁶⁹ Bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre Kurçi isyan bayrağını çekerek Buzuruk Han Töre'yi padişah ilan etmiş ve on iki bin Kıpçak askeriyile Kaşgar'a kaçmıştır. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 46 b (Prov. 115).

Aradan on gün bile geçmeden⁷⁰ Yakup Beg, Küçük Han Töre'yi Yarkent'e Hâkim tayin etti. Zira Tunganlar artık Yakup Beg'e itaat etmişlerdi ki, daha sonra Yarkent'i tamamen ele geçirmeyi başaracaklardı⁷¹. Yakup Beg Yarkent'e Küçük Han Töre'nin yanına beş yüz asker⁷² bıraktı. Hazineyi de yanın alıp, asker ve topların eşliğinde hemen Kaşgar'a doğru yola çıktı⁷³. Yakup Beg Kök-rabat'a ve oradan da geçerek Kızıl'a geldi. Küçük çapta cedel ve çatışmaların ardı kesilmedi ve çok sayıda kişi de hayatını kaybetti. Kış çok şiddetli geçti. Fırtınalı kar soğuğu, ne dostu ne de düşmanı ayırt ettiriyordu. Aradan altmış gün geçmişti ki, Yakup Beg sulh yolunu seçti ve Beg Muhammed Kurçi'ye elçi gönderdi. Kurçi ise, "Artık aramızdan ittifak kalkmıştır, bir daha sulh yaparak yalandan dost olmanın ihtimali de yoktur. Maslahat gereği eğer Yakup Beg bize her hangi bir zarar vermeyeceğine dair söz verirse, bütün Kıpçaklar çoluk çocuklarımızla birlikte memleketimiz Hokand'a döneceğiz." diyerek cevap verdi. Bu Yakup Beg için olumlu bir gelişme idi, hemen kabul etti.

Kıpçaklar hazırlıklarını yapmışlardı, ilk kafilende iki yüze yakın kişi şehirden çıktı. Yakup Beg hemen şehir kapılarının kapatılmasını emretti⁷⁴. Kurçi başta olmak

⁷⁰ **Badevletname** adlı eserde verilen bilgilere göre Yakup Beg, Tunganlara karşı savaşarak altı gün sonra Yarkent'i tamamen ele geçirdi. Emel Dadha'yı Yarkent'e Hâkim tayin etti. Ömer, **Badevletname**, s. 32 a / b.

⁷¹ Tafsilatı için Bkz.: "I. Bölüm, 1.14. Kuçar Ordusunun Üçüncü Yarkent ve Kaşgar'a Seferleri".

⁷² **Atalık Gazi Yakup Beg** adlı esere göre Yakup Beg, iki bin askeri Yarkent'e bırakırken, Kurçi'ye karşı savaşmak için altı bin askeri yanına alarak Kaşgar'a doğru yola çıkmıştır. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 47 a (Prov. 115).

⁷³ **Tarihi Hamidi** adlı eserde anlatılanlara göre, o sıralar Yarkent'te Tunganlar henüz teslim olmamışlardı. Fakat, **Cenkname**'de verilen bilgilere göre Yakup Beg, Tunganların istekleri gereği Küçük Han Töre'yi Yarkent'e bırakarak Kaşgar'a doğru yola çıkmıştır. Zira savaşta Tunganlar Yakup Beg'in yanında olmak istemişlerdi. Töre, **Cenkname**, s. 9.

Badevletname'de verilen bilgiler **Cenkname**'de anlatılanları doğrulamaktadır. Ömer, **Badevletname**, s. 32 b, 33 a.

⁷⁴ **Cami'üt Tevarih**'te verilen bilgilere göre Kurçi, Yakup Beg'e elçi gönderdi ve kendilerinin Andican'a gitmelerine izin verilmesini talep etti. Üç gün sonra Tokkuzak'a doğru yola çıktılar. Yakup Beg beş pansatı askerleriyle beraber gönderdi. Kurçi sadece yetmiş yakın adamıyla kaçmayı başardı. Kurçi'nin üç bine yakın askerinin kaçmasını engelledi. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 232 b, 231 a.

Atalık Gazi Yakup Beg adlı eserde anlatılanlara göre ise Yakup Beg Kaşgar'da bir gecede altı bine yakın Kıpçak'ı idam ettirdi. Uzun süre geçmeden Katta Töre'nin hastalandığı haberi duyuruldu, üç gün sonra Katta Töre hayatını kaybetti. Apak Hoca'nın mezarının yanına toprağa verildi. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 54 b, 55 a (Prov. 115).

üzere büyük bir çoğunluğun ailesi ve çoluk çocukları henüz Yeni-şehir'den çıkamamışlardı. Onların gitmelerine izin verilmezken, idama mahkûm edilenler oldu, bazıları ise hapse atıldı. Şehirde huzur, esenlik ve düzen sağlandı. Buzuruk Han Töre pişman oldu, ancak yapabileceği başka bir şey de yoktu. İnsan ihsanın kuludur misali, Yakup Beg, Buzuruk Han Töre'nin yiğit ve mahremlerine çok iyi davrandı. Onlara bol miktarda tilla ve hediyeler verdi. Altı yüzden fazla has yiğidin hepsi Yakup Beg'in tarafına geçti. Buzuruk Han Töre'nin yanında sadece elliye yakın yiğit kaldı.

Buzuruk Han Töre tesiri ve gücünden tamamen uzaklaştırıldı. Beş yiğidi ile beraber Yeni-hisar'a gönderildi. Orda da yiğitlerinden uzak tutularak, bir nevi ev hapsine mahkûm bırakıldı. Bir başka kaynak eserde anlatılanlara göre; Yeni-şehir muhasaraya alındıktan üç ay sonra Buzuruk Han Töre ailesi ile beraber Yeni-şehir'den çıktı. Tokkuzak'a geldi ve oradan da geçerek Ming-yol ile Andican'a gitti⁷⁵. Fakat mezkûr hadise başka her hangi bir kaynak eser tarafından doğrulanmamaktadır. Beg Muhammed Kurçi altı gece ve gündüz yol yürüdüktan sonra Margilan'a geldi. Yanında sadece yetmiş yakın adamı kaldı. Beg Muhammed Kurçi'nin çıkardığı huzursuzlukları fırsata çeviren Ruslar, daha önce Taşkent'e kadar gelebilmişlerdi. Zira Hudayar Han buna çok kızmıştı. Bir de Kurçi'nin Kaşgar'da yaptıklarını duyunca Hudayar Han âdeta küplere bindi ve hemen Hokand'tan Margilan'a asker gönderdi. Kurçi on adamı ile beraber idama mahkûm edildi. Kalanları ise hapse atıldı⁷⁶.

Beg Muhammed Kurçi'nin ölümüyle ilgili **Cami'üt Tevarih** adlı eserde verilen bilgiler yukarıda anlatılanları desteklemektedir. Kurçi Kaşgar'dan yola çıkıp on dört gün sonra Merginan (bugün ise Margilan olarak bilinmektedir) şehrine geldi

Bir başka eserde bahsedilenlere göre Yakup Beg, Kıpçakları hapisten çıkardıktan sonra, onları Kaşgarya'dan göndereceğine dair Kuran-ı Kerim üzerine yemin etti. Fakat buna rağmen, sonunda Katta Töre'nin kendisine şartsız baş eğmediğini sezince, onu zehir ile öldürttü. Wusiman, **a.g.t.**, s. 56.

⁷⁵ L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 11-12.

⁷⁶ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 349-351. Töre, **Cenkname**, s. 9-15. Ömer, **Badevletname**, s. 32 a, 33 a, 35 a. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 239 a / b, 237 a, 235 b, 232 b. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 47 a-51 b, 54 b, 55 a (Prov. 115).

ve Sultan Murat Beg ile görüştü. Sultan Murat Beg, Kurçı'nin durumu hakkında Hokand'a Hudayar Han'a bir mektup gönderdi. Aslında Kurçı'nin Katta Töre vesaire kişiler ile beraber Kaşgar'a gitmesi, Hudayar Han'ı oldukça kızdırmıştı. Hudayar Han hemen Kurçı'nin idam edilmesini isteyen bir mektup gönderdi. Kurçı'nin adamları ise öldürülmedi. Onlar orduya dâhil edildiler⁷⁷. O günden itibaren Kıpçaklar kendi adlarından fazla söz ettiremediler. Bu da Yakup Beg'in devlet-i ikbali için önem arz etti.

3.12. Akyar Hadisesi ve Kuçar Hâkimiyetine Karşı Turfan İsyanı

Yakup Beg'in Yarkent'te İshak Hoca ile yaptığı görüşmesi âdeti bir sulh niteliğinde idi. İshak Hoca Kuçar'a döndü. Fakat Kuçar'da vaziyet hiç de iç açıcı değildi. Raşiddin Han Hoca, Camaldin Hoca ağabey kardeşler ve oğlu Yahya Hoca'lar arasında tefrika zuhur ederken, Kuçar hâkimiyetinde ise kriz çanları çalmaya başladı. Herkes saltanat tahtında kendisinin oturması hevesine kapıldılar. Ne yazık ki, kardeşler ve akrabalar birbirine düşman oldular. Yedi şehre sığmadılar, sahip oldukları devletin kadir kıymetini bilemediler, ileride her şey ellerinden çıkacaktı.

Hamiddin Han Hoca, Yarkent ve Kaşgar savaşlarında yıllardır oldukça meşakkatli zamanlar geçirdiğini dile getirdi. Cemaldin Hoca'dan Akyar'ın kendisine verilmesini talep etmekle kalmadı, bir de vergilerin tamamına talip oldu. Cemaldin Hoca'nın kabul etmemesine rağmen, güç kullanarak Akyar'ın büyük bir kısmını ele geçirdi. Her hangi bir memur Aksu'dan Akyar'a gelmeye cesaret edemedi. Gelenler ise sert bir şekilde cezalandırılarak geri gönderildi.

Cemaldin Hoca Uçturfan'a kardeşi Hamiddin Han Hoca'ya bir mektup gönderdi. Öncelikle kardeşinin mihnet ve meşakkat dolu bir zaman geçirdiğini vurguladı. Ona Akyar'ı vermemenin doğru bir karar olmadığını düşündüğünü; fakat

⁷⁷ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 231 a / b, 230 a.

Akyar'ın bu şekilde ele geçirilmesinin sadece birlik ve beraberliği yıpratmakla kalmayıp, düşman için bir fırsat kapısının açılmasına sebep olabileceğini; dolayısıyla kardeşini davet ederek bir kaç gün ziyafete müşterek olduktan sonra, Akyar'ı kendi elleriyle takdim etmek istediğini dile getirdi. Aslında bu bir hile idi.

Hamiddin Han Hoca gönderilen davete hiç şüphe duymadan samimi bir şekilde karşılık verdi. Zira Akyar'ı tamahı akıl gözünü perdelemişti. Maiyetleriyle beraber Aksu'ya geldi. Cemaldin Hoca bizzat kendisi izzet ve ikram ile karşıladı. Ziyafetten sonra ise biz ağabey kardeş uzun zamandır beraber bir araya gelmediklerini dile getirerek yalnız kaldılar. Hamiddin Han Hoca'nın maiyetleri ise artık Zühre (Venüs) ile Müşteri (Jüpiter) aynı burçtadır diye düşündüler (kutluluğun işareti sayılır) ve oradan ayrılarak uykuya daldılar. Önceden hazırlanan plan gereği gece yarısı saklandıkları yerlerden çıkan kişiler tarafından bağlanarak etkisiz hâle getirildiler. Hamiddin Hoca üç adamı ile beraber Kuçar'a gönderilerek ev hapsine mahkûm edildi. Aksu'lu Musa Beg kuma gömülerek öldürüldü⁷⁸.

Kırgızlar Kaşgar'a gelerek mezkûr hadiseyi Yapkup Beg'e anlatmada gecikmediler. Duruma sevinen Yakup Beg, Aksu ve Kuçar'ı savaşmadan ele geçirebilmenin zamanı geldiğini düşündü. Akyar hadisesi Raşiddin Han Hoca'nın Turfan'daki hâkimiyetini de derinden sarstı. Emin Hoca'nın soyundan gelen bir kaç Hoca Lükçün'deki Tunganları da yanlarına alarak isyan bayrağını çektiler. İshak Hoca tarafından tayin edilen Turfan Hâkimi Aydın Hoca'nın görevine son verdiler. Kara-şehir'i ele geçirdikten sonra Korla'ya doğru ilerlediler. Çaresiz kalan Raşiddin Han Hoca, İshak Hoca ile Hamiddin Han Hoca komutalarındaki Kuçar ordusunu Turfan askerlerine karşı savaşmaları için Kara-şehir'e gönderdi. İshak Hoca ve askerleri bir kaç savaş sonrası Turfan askerlerini Kara-şehir'den uzaklaştırdılar. Böylelikle Kuçar'a doğudan gelebilecek olan taarruzu engellemiş oldular. Fakat Kuçar ordusu batıdan yani Yakup Beg ve askerlerinden gelecek olan savaşta başarı elde edemeyeceklerdi.

⁷⁸ A.e., s. 308-313. Ömer, **Badevletname**, s. 37 a.

3.13. Yakup Beg'in Aksu ve Kuçar'ı Ele Geçirmesi-Kuçar Hâkimiyetinin Sonu

Yakup Beg ele geçirdiği şehirlerin başına yani Hotan'a Niyaz İşikağa Beg'i, Yarkent'e⁷⁹ Muhammed Yunus Can Şagavul'u, Maral-başı'na⁸⁰ Hekim Han Töre'yi, Yeni-hisar'a ise Kamil Han Töre'yi getirdi. Yakup Beg bir taraftan askerlerin talim ve terbiye işlerine önem verirken, diğer taraftan da askerî levazım ihtiyaçlarının tamamlanması için çalışmalara hız kesmeden devam etti. O sırada Abdurrahman Dadhah ile Abdullah Divan Beg, Yakup Beg'i Aksu'ya davet ettiler. Ayrıca Kuçarlı Tohti İşikağa Beg de Yakup Beg'e davet mektubu gönderdi. Uçturfan ahalisi Kuçar hâkimiyetine karşı isyan bayrağını çekmişlerdi. Çoğu kişi kaçarak Kaşgar'a Yakup Beg'e geldiler. Vaziyet Yakup Beg'in lehine geliyordu. Bütün bunlarla Yakup Beg'in gönlünde Aksu ile Kuçar'ı ele geçirme arzusu yeniden canlanmaya başladı⁸¹.

Yakup Beg fırsatı kaçırmak istemedi ve hemen harekete geçti. Bizzat Yakup Beg'in komuta ettiği has mahrem, pansat ve yasavullardan oluşan toplam üç bin kişi vardı. Emirleşker Camadar⁸², Emirleşker Ömer Kul, Emirleşker Abdullah ve Emirleşker Mirza Ahmet Koşbegi komutalarındaki on iki bin asker de hazır oldu. (8 Mayıs 1867)⁸³. Yakup Beg ordusu ile beraber yola çıktı ve Maral-başı'na geldi. Beşinci gün Yakup Beg emirleşkerlere “Aksu ve Kuçar'da bulunan meşayih

⁷⁹ Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 111-112. Cenname adlı eserde anlatılanlara göre Yakup Beg Yarkent'te Köhne-şehri ele geçirdikten sonra, ona Badevlet lakabı verilmiştir. Töre, **Cenname**, s. 8. Bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre ise Yakup Beg Hotan'ı ele geçirdikten sonra Kaşgar'a dönerken Kargalıkta bir gün kalmıştır. Orada kendine “Badevlet Gazi” unvanını vermiştir. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 16.

Bir diğer kaynak eserde bahsedilenlere göre Yakup Beg, Tunganların elinden Kara-şehir, Turfan ve Urumçi'yi aldıktan sonra Kaşgar'a döndü. Kendisine Badevlet ismi verildi. L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 18.

⁸⁰ Ömer, **Badevletname**, s. 36 a. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 217 a.

⁸¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 310-311, 388-389.

⁸² Bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre, Yakup Beg Aksu'ya doğru yola çıkarken Yarkent'e mektup göndererek, Camadar komutasındaki on bin atlı askerini Maral-başı'na gelmelerini emretti, onlar da on gün sonra geldiler. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s.12.

⁸³ **Cami'üt Tevarih**'te Yakup Beg'in Kuçar'a doğru yola çıktığı tarihi 15 Ocak 1871 olarak verilmiştir. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 167 a / b.

mezarlarını ziyaret etmeye ne dersiniz?” diye sordu ve hemen “Emredersiniz, baş üstüne.” cevabını aldı.

Yakup Beg önce Emirleşker Mirza Ahmet Koşbegi’ni gönderdi. Hemdem Bahadırbaşı ile Gazi Pansat’ı ise ilk saldırıyı gerçekleştirmeleri için görevlendirdi. Her bir emirleşkere eyer takımları altın ile süslenmiş ikişer deve ve at, bir de eyer takımları gümüş ile süslenmiş altışar deve ve at, her bir pansat’a ise eyer takımları gümüş ile süslenmiş ikişer at hediye etti. Her bir emirleşkerin emrinde sekizer pansat vardı. Her bir emirleşker ve pansat’ın yanında ise birer hafız vardı. Hafızlar ellerinde Kur’anı Kerim tutmuş saf hâlinde onların önlerinden yürüyorlardı⁸⁴.

Haşmet ve debdebe ile Maral-başı’ndan yola çıkıp Çılan’a geldiler. Dolanlı birini yakalayıp yol üzerinde Kuçar askerlerinin olup olmadıklarını sordular. Yaydi tarafında iki yüz tane, Say-arık tarafında ise elli tane Kuçar askerinin olduğunu söyledi. Cemaldin Hoca daha önce Yaydi ve Say-arık’a ileri karakol tesis ederek Tohti Halife komutasında iki yüz elli askeri görevlendirmişti. Gece vakti yola çıktılar ve Yaydi’yi dolaşarak Aksu tarafına geçtiler. Kuçar askerleri hazırlıksız yakalandılar. Tohti Halife idama mahkûm edildi, diğerleri ise esir alınarak Maral-başı’na gönderildiler. Lakin o sırada askerlerden biri atını sulamak için gittiğinden sağ kurtuldu. Aksu’ya geldi ve Cemaldin Hoca’yı durumdan haberdar etti.

Yakup Beg ve ordusunun Aksu Nehrine gelmeleri için iki taş mesafe kalmıştı⁸⁵. Cemaldin Hoca oğlu Yahya Hoca’yı üç bin asker ile beraber nehir kıyısına gönderdi. Gemileri bir an önce ele geçirerek Yakup Beg’in askerlerinin nehirden geçmelerine izin vermemelerini emretti. Yakup Beg’in yiğitleri gemilere ihtiyaç duymadılar, gemilere bakmadılar bile. Nehirden atlarıyla geçmeyi başardılar. Fakat o sırada bin yedi yüze yakın kişi hayatını kaybetti. Cemaldin Hoca keyif meclisine düşkün, askerleri ise intizamdan mahrum idiler. İlk saldırıda kaçmaya

⁸⁴Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 319-320, 389-390. Töre, **Cenkname**, s. 16-20. Ömer, **Badevletname**, s. 37 b.

⁸⁵ Bir diğer kaynak eserde Yakup Beg’in Yarkent’ten yola çıkıp yirmi günde Aksu Nehrine geldiğinden bahsetmektedir. Fakat bu bilgi başka her hangi bir kaynak tarafından doğrulanmamaktadır. Elem, **a.g.e.**, s. 28 b.

başladılar. Hemdem Bahadırbaşı ve Gazi Pansat arkalarından kovalayarak Aksu şehrine kadar geldiler ve zamanın zamanı Muhammed Yakup Beg Atalık'ın zamanı diyerek bağurdılar.

Cemaldin Hoca durumun vahametini anladı ve hemen refikası ile beraber evin arka tarafında bulunan kayadan atlayarak kaçtı. O sırada refikasının ayağı kırıldığından bir aileye sığındı. Kendisi ise Fahrettin türbesine giderek orada saklandı. Yakup Beg ise Aksu dar-üs saltanatında oturdu. Uzun sürmeden Cemaldin Hoca yakalandı ve Yarkent'e gönderildi. Hacı Padişah ile aynı mekânda aynı evde aynı kaderi paylaştı. Sonsuz uykuya gönderdi⁸⁶. Kasabalar ve köyler de dâhil Aksu tamamen ele geçirildi. Hekim Han Töre Aksu'nun Hâkimi tayin edildi. Bay ve Sayram da Hekim Han Töre'nin idaresine verildi. Hemdem Bahadırbaşı, Hekim Han Töre'nin has bahadırbaşı tayin edildi. Hotanlı Molla Abdullah Ahun kadı tayin edildi⁸⁷. Ancak Muhammed Elem'in eserinde Cemaldin Hoca'nın Yarkent'e gönderildiğine dair her hangi bir bilgiye rastlanmazken, Mirza Necmettin Dadhah'nın Aksu'ya Hâkim tayin edildiğinden bahsedilmektedir⁸⁸.

Yakup Beg Çılan'da iken Hoca Nazar Beg Hisar komutasında Mümin Yüzbaşı başta olmak üzere otuz dokuz yiğidi Uçturfan'a göndermişti. Zira Uçturfan ahalişi Hocalardan, Hocalar da onlardan bizar olmuştu. Burhaneddin Hoca ise Yakup Beg'e güvenle bakıyordu. Hiç bir çatışma vuku bulmadan şehir ele geçirildi. Yakup Beg, Burhanettin Hoca ile oğluna zarar vermemelerini emretmişti. Neticede öyle yaptılar ve baba oğlu Aksu'ya gönderdiler. Hazine, mühimmat deposu ve tahıl ambarları hiç zayıat verilmeden ele geçirildi⁸⁹.

⁸⁶ **Badevletname**'de anlatılanlara göre, Yakup Beg Cemaldin Hoca'yı öldürmemiştir. Bilakis affetmiş ve kendi memleketi Aksu'nun başına getirmiştir. Fakat başka her hangi bir kaynak, mezkûr hadiseyi doğrulamamaktadır. Ömer, **Badevletname**, s. 38 a.

⁸⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 314, 391-393. Töre, **Cenkname**, s. 23-25. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 156 a / b, 155 a / b, 153 a. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 13. L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 14.

⁸⁸ Elem, **a.g.e.**, s. 28 b.

⁸⁹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 314-315, 392-393.

Yakup Beg, Taş Hoca Pansat'ı iki yüz elli yiğit ile beraber Kuçar'a doğru gönderdi. Say-lenger'e geldiler ki; burası Bay'a bir buçuk taş mesafe uzaklıkta idi. O sırada İbrahim Töre⁹⁰, Baki Töre, Yusuf Bahadır, Yakup Bahadır ve Teley Bahadır komutalarında dört bin Kuçar askeri de gönderilmişti. Taş Hoca Pansat ise Kuçar askerleri tarafından Koştam'da yakalandı ve yüz altmış askeriyle beraber öldürüldü. Kalan askerleri ise kaçarak Coğa'dan geçti. Kuçar ordusu ise Yaka-arık'a gelerek konuşlandı. Yakup Beg'in gönderdiği askerlerin çoğu öldürüldü, yakalananlar ise asılarak altlarından verilen ateş ile canlı canlı yakıldı.

Yakup Beg'in gözlerinden âdeta gazap ateşi fışkırdı. Camadar Dadhah komutasında on dört bin askeri Kuçar'a gönderdi⁹¹. Hemen ardından emirleşker ve pansatların eşliğinde kendisi de yola çıktı. Coğa ele geçirildi. Yaka-arık'a geldiklerinde ise Kuçar askerleri ile karşı karşıya geldiler. Savaş şiddetli geçti. Üç bine yakın Kuçar askeri hayatını kaybetti. Sadece İbrahim Töre başta olmak üzere az sayıda kişi kaçabildi. Yakup Beg'in askerlerinden ölenlerin sayısı ise sekiz yüzden fazlaydı. Cesetler sanki nehir yatağındaki siyah taşlar misali gibiydi.

İshak Hoca ve Hamiddin Han Hoca komutalarındaki Kuçar askerleri Tunganları Kara-şehir'den kovmayı başarmışlardı. Yakup Beg'in Aksu'ya geldiği haberini duyan Han Hoca, Hemen Hamiddin Han Hoca'yı Kara-şehir'den geri çağırdı. Özür beyan etti ve bol miktarda hediyelerle ihsanda bulundu. Yakup Beg'e karşı savaşmak için gönderdi. Hamiddin Han Hoca dört bin leşker ile beraber Kuçar'dan yola çıkıp Bay'a geldi. Belki de zamanın ihtiyacıdır diye düşündü. Yakup Beg'e bir mektup gönderdi. Artık itaat kemerini bağlamıştı. Yaka-arık'a geldiler. Yakup Beg'in, "Ey Törem bizimle savaşacak adam var mı?" sorusuna Hamiddin Töre, "Cenabınız ile savaşacak olan ben var idim, şuan huzurunuzda sizin hizmetinizde hazır bulunmaktayım, şimdi savaşacak kimse yoktur, Kuçar da artık sizin olmuştur, hayırlı olsun." diye cevap verdi. Yakup Beg ise çok sevindi. Tilla

⁹⁰ Molla Musa Sayramı, aynı eser s. 319'da İbrahim Töre'yi İbrahim Bahadır olarak vermiştir.

⁹¹ **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 13.

vesaire hediyelerle ihsanda bulundu. Bir ekmek bulursak ikiye bölüp paylaşırız dedi ve Hamiddin Han Hoca'yı Kaşgar'a gönderdi⁹².

Yakup Beg Yaka-arık'tan Kuçar'a doğru yola çıktı ve Kızıl'a geldi. Hayır Muhammed Topçudat Pansat'ı yiğitleri ile beraber önceden gönderdi. Raşiddin Han Hoca da çok sayıda asker göndermişti, ancak ilk çatışmada geri çekildiler. Molla Musa Sayrami mezkûr savaş hakkında yukarıdaki çok kısa bilgiyi vermekle iktifa ederken, Muhammed Elem tafsilatı ile anlatmıştır. Nitekim Muhammed Elem'in anlattıklarına göre: Raşiddin Han Hoca bütün Kuçar ahalisinin tüfek, mızrak, kılıç ve çomaklarla silahlanmalarını emretti. Emirleşker İsa Hoca⁹³ komutasında otuz bin askeri⁹⁴ Yakup Beg'e karşı savaşmak için gönderdi. Çatışmanın ilk günü her iki taraftan beş yüze yakın kişi hayatını kaybetti, gece savaşmadılar. Ertesi gün Yakup Beg, beş pansat'ın yiğitleri ile beraber dört taraftan Kuçar askerlerine karşı atlı taarruza geçmelerini emretti. Mızrak ve kılıçlarla silahlanmışlardı. Savaş çok şiddetli geçti. İsa Hoca dağ yönüne doğru kaçtı. Hemen ardından ise Raşiddin Han Hoca takip etti. Kuçar askerlerinden beş bin yedi yüz kişi öldürülürken, yetmiş kişi de yaralandı. Tungan askerlerin ise tamamı öldürüldü.

Yakup Beg Kuçar'ı ele geçirdikten hemen sonra, Raşiddin Han Hoca'nın yakalanması için Camadar Dadhah, Gazi Pansat ve Puser Pansat'ı altı adet top ve bin serbaz ile beraber gönderdi. Raşiddin Han Hoca altı bin askerle iki taraftan kuşatıldı. Top ateşi karşısında çaresiz kaldı. Raşiddin Han Hoca askerleriyle Camadar Dadha'ya gelerek teslim oldu. Askerleri kılıç, mızrak ve sadakları boyunlarına asarak gelmişlerdi. Raşiddin Han Hoca bir kaç gün hapiste tutuldu. Daha sonra dört tane kavak ağacının uç kısmındaki dalları yere doğru çektiler, Raşiddin Han Hoca'nın el

⁹² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 319-321, 393-395. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 148-142 a / b, 139 a / b, 138 a.

⁹³ Muhtemelen İshak Hoca olması gerekir.

⁹⁴ Bir başka kaynakta verilen bilgilere göre Raşiddin Han Hoca, Yakup Beg'e karşı savaşmak için bin Tungan askeri de dâhil toplam on bir bin asker göndermiştir. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 13.

ve ayaklarını ağaç dallarına bağlandıktan sonra bıraktılar, sonunda vücudu dört parçaya ayrıldı⁹⁵.

Raşiddin Han Hoca'nın ölümüyle alakalı **Tarihi Hamidi** ve **Cami'üt Tevarih** adlı eserlerde anlatılanlar ise Muhammed Elem'in verdiği bilgilerden farklıdır. Nitekim **Tarihi Hamidi** ve **Cami'üt Tevarih**'te verilen bilgilere göre; Yakup Beg Bulak-başı'na çadır bargâhlarını dikmişti. O arada Han Hoca getirildi, Yakup Beg affetti. Fakat bir kaç gün sonra Raşiddin Han Hoca kılıç ile Yakup Beg'in bir mahremini öldürdü. Elinde tüfek surun üzerine çıktı. Nerede benim askerlerim, Andicanlıları öldürünüz, bu şehirden kovunuz diye bağırmaya başladı. Kuçar askerlerinden kimse kalmamıştı. Zira canlarını kurtarmak için her tarafa kaçmışlardı. Han Hoca yakalandı ve bağlanarak bargâha getirildi. Tarih 17 Haziran 1867 yılını gösteriyordu. Han Hoca altmış yaşlarında idi. Akıbetini ne soran ne de bilen oldu. Kardeşlerinden Fahreddin Hoca ile Celalettin Hoca ise idama mahkûm edildi. Cemaldin Hoca ise Yarkent'te öldürülmüştü.

Raşiddin Han Hoca üç yıl ve bir ay tahtta oturdu. Hududu doğuda Kumul'dan Barköl'e, batıda Yarkent ve Maral-başı'na, kuzeyde Tanrı dağı'nın kuzeyine, güneyde ise Lop ve Çerçen'e kadar uzanıyordu.

Molla Musa Sayrami'nin yakınlıkla söz ettiği bazı hususlar da ayrıca önem arz etmektedir. Kuçar hâkimiyeti bunca güce ve hazineye sahip olmasına rağmen ne çevresindeki kişilere faydası dokunmuştur, ne bir esnafın ihtiyacını karşılamıştır, ne bir yol veya köprü yaptırmıştır, ne bir camii-mescit veya medrese inşa ettirmiştir, ne bir türbeyi onarmıştır, ne bir gölet veya kuyu kazdırmıştır, ne de bir vakıf müessesesi bırakmıştır. Her hangi bir iyilik veya yadigârdan söz etmek asla söz konusu olamamıştır.

Yakup Beg, Han Hoca'nın hazinesini ele geçirdi. Çok sayıda top, silah ve askerî mühimmat vesaire her ne varsa tek tek kayda geçirdi. Zira Kumul da dâhil Mançuların altı şehirdeki hazine ve askerî mühimmatlarının tamamı Han Hoca'nın

⁹⁵ Elem, **a.g.e.**, s. 29 a / b, 30 a / b.

hazinesinde toplamıştı. Altın, gümüş, değerli kumaş, çaylar vesaire onların haddi hesabı yoktu; hepsi Kaşgar'a gönderildi. İshak Hoca Korla'dan getirilerek Kuçar, Şehriyar, Bügür hatta Korla'ya kadar olan yerlerin Hâkimi tayin edildi. Fakat bir başka kaynak eserde verilen bilgilere göre, Yakup Beg Kuçar'a damadı Amil Han Töre'yi Hâkim tayin etmiştir⁹⁶. Yakup Beg Kuçar'a üç bin asker, sekiz yüz serbaz ve iki adet top bıraktı. Tohti İşikağa Beg yasavulbaşı derecesine yükseltirken, Molla Yusuf Ahun'u ise kadı tayin etti.

Yakup Beg iki ay⁹⁷ sonra Kuçar'dan Kaşgar'a doğru yola çıktı. Aksu'ya geldi ve orada bir ay kaldı. Abdurrahman Dadha'yı Aksu'da başa getirdi. Oğlu Beg Kulu Beg, Camadar Dadhah ve on dört bin askeri Aksu'da bıraktı. Yakup Beg altmış dört bin asker ile beraber Uçturfan'a geldi. Orada yirmi gün kaldıktan sonra Kaşgar yolunu tuttu. Artuş'ta bir gece kaldı. Maral-başı'nın Hâkimi, iki tane yavru kaplan ve beş adet kaplan derisi vesaire hediyeler ile beraber Yakup Beg'i karşıladı. Yakup Beg'e gelen Yarkent Hâkimi de doksan dokuz adet yambu, doksan dokuz adet gümüş işlemeli eyer takımı, dosan dokuz çuval pirinç ve bin tane koyun ile karşıladı. Yakup Beg Kaşgar'a geldiğinde tarih 21 Ekim 1867 yılını gösteriyordu. Buzuruk Han Töre'ye on bin adet kırmızı tilla vererek Harem-i Şerif ziyareti için Badehşan yolu ile gönderdi⁹⁸. Buzuruk Han Töre Bağdat'a kadar geldi, ancak Harem-i Şerif'e gidemedi. Hokand'a döndü ve orada vefat etti⁹⁹.

Neticede on ay zaman zarfında Yarkent, Hotan, Uçturfan, Aksu, Kuçar ve Korla'ya kadar olan yerlerin tamamı Yakup Beg'in eline geçti. Bundan sonra Atalık Gazi Yakup Beg, Aksu ve Kuçar'ı ele geçirdikten sonra devlet erkânları ve maiyetleriyle darü's saltanat-ı Kaşgar'a geri döndü. Kış artık kendini bahara

⁹⁶ L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 15.

⁹⁷ Yakup Beg'in Kuçar'da iki ay kaldıktan sonra Kaşgar'a doğru yola çıktığını Muhammed Elem de doğrulamaktadır. Elem, **a.g.e.**, s. 30 b.

⁹⁸ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 321-324, 395-399. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 135 a, 134 a / b, 133 a / b, 132 a, 125 b. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 14. **The Life of Yakoob Beg** adlı eserde verilen bilgilere göre Yakup Beg, Buzuruk Han Töre'yi Tibet'e sürgüne gönderdi. Buzuruk Han Töre bir kaç yıl sonra Hokand'a geldi. Boulger, **a.g.e.**, s. 117. Fakat mezkûr hadise her hangi bir kaynak eser tarafından doğrulanmamaktadır.

⁹⁹ Halidi, **a.g.e.**, s. 107.

bırakmıştı. Yakup Beg; Kaşgar, Yarkent ve Hotan başta olmak üzere oralarda imalathane ve atölyelerin açılmasını emretti. Zanaatkâr ve sanatkâr insanlar yani kuyumcu, demirci, dökümcü (top döken ustalar), hayyat (terzi, dikici), postincı (kürkçü), kunduracı, saraçcı (koşum, eyer takımı ve benzeri şeyler yapan kimse), marangoz, dipçikci, çivici, kalıpçı, örgücü, çadırcı, kimyacı vesaire ehl-i kesbe yaraşircasına kendi hünerlerini sergilediler. Her usta belli miktarda maaşa bağlandı. Melle Han'ın adına tilla ve bakır para bastırıldı. Şekli Mançuların parasına benziyordu¹⁰⁰.

Molla Musa Sayrami vaziyetten bahsederken, Atalık Gazi adaletin kapısını öyle bir açtı ki, zulüm ve dert-elem sanki Anka kuşu (simurg) misali Kaf dağına vatan edinmişti demeden geçemiyordu. Her hangi bir askerın ahalinin ne canına ne de malına zerre kadar zarar vermesi zinhar (katiyen) yasakladı. Nitekim **Tarihi Hamidi**'de anlatılan hadiseler bunun güzel örnekleridir. Askerler Yarkent'ten Kaşgar'a yeni dönmüştü. Yaşlı bir kadın yol kenarında bir kaç tabakta yoğurt satıyordu. Yüzbaşı bir tabak yoğurdu para vermeden yemiş. O esnada Yakup Beg de gelmiş. Yaşlı kadın şikâyette bulunmuş. Yakup Beg yaşlı kadına yoğurdu yiyen askeri tanıyıp tanımadığını sormuş. Yaşlı kadın ise askerlerin içinden o yüzbaşını bulup göstermiş. Atalık Gazi yaşlı kadına ey ana, bu yiğidin karnını yaracağım, eğer içinden yoğurt çıkmazsa aynısını sana yapacağım, vebali sanadır deyince, yaşlı kadın da kabul etmiş. Yüzbaşının karnını hemen yarınca yoğurt çıkmış. Yakup Beg ise yüzbaşının elbiselerini kadına vermiş.

Yakup Beg'in Aksu'ya ilk geldiği sıralarda, yiğitlerinden biri çiftçinin iki demet yoncasını para vermeden zorla alarak atına vermiş. Çiftçi şikâyette bulununca, tahkikat yapılmış ve ibreti âlem için o yiğidi teşhir ederek öldürmüş. O günden itibaren askerler her hangi bir şeyi zorbalıkla almak bir yana, alışverişte bulunurken pazarlık yapmaya bile cesaret edemez hâle gelmiş. Yakup Beg yine bir Aksu

¹⁰⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 399-401.

seferinde idi. Maral-başı'ndan geçerken, o sırada oğlu Huda Kulu Beg'in¹⁰¹ açtığı ateş yanlışlıkla bir yaşlı kadının eşeğini öldürmüştü. Kadın ise şikâyetle bulunmuş. Hiddetlenen Yakup Beg oğlunu kendi elleriyle cezalandırmış. Uzun bir zaman geçmeden on altı yaşında olan oğlu dayak darbesinden hayatını kaybetmiş. Hadiseye şahit olan emirleşker, pansat, serbaz ve yiğitleri öyle bir korku sarmış ki, itaat kemerlerini yeniden muhkem bağlamışlar.

Atalık Gazi Muhammed Yakup Beg'in yiğitlerinin sayısı elli binden fazla idi. İmalathane ve atölyelerde aylık maaş alan ustaların sayısı da elli bini geçmişti. Hazine âdeta boşalmış vaziyetteydi. Yakup Beg'in hâkimiyet sınırları doğuda Bağraş ve Uşşaktal (daha sonra ise Gu-mudi de dâhil olacaktır¹⁰²); batıda Alay ve Bedahşan; kuzeyde Buz-dağ ve Zevki; güneyde ise Karanlık-dağ, Lop ve Çerçen'e kadar uzanıyordu. Devlete taalluk boş arazileri, yaylaları ve bağları satarak hazinenin ihtiyacını tamamlamak için çalışmalar başlatıldı. Aksu'ya bağlı Akyar ve Kelpin'den ta Koştam'a hatta Onbaş'a kadar olan yerlerden 556000 tenge, Bay ve Sayram'dan ise en az 400000 tenge gelir elde edildi. Diğer beldelerden elde edilen miktarın daha fazla olduğunu tahmin etmek her hâlde yanlış olmaz¹⁰³.

3.15. Muzaffer Han

Bu arada anekdot olarak Muzaffer Han'dan bahsetmek icap etmiştir. O günlerde Kuçar Hâkimiyeti henüz yıkılmamıştı. Muhammed Ali Han'ın oğlu Muzaffer Han¹⁰⁴, Keşmir'den Yarkent'e ve oradan Kuçar'a daha sonra da Korla'ya geldi¹⁰⁵. Yakup Beg'in Kuçar'a geldiği haberini duyunca, hemen Urumçi'ye geçti. O

¹⁰¹ **Atalık Gazi Yakup Beg** adlı eser Yakup Beg'in Beg Kulu Beg, Hak Kulu Beg, İşan Kulu Beg, Allah Kulu Beg ve Haydar Kulu Beg adlarında beş oğlunun Andican'dan Kaşgar'a geldiklerine dair bilgi verirken, bir de Yakup Beg'in sinirlenerek oğlu Allah Kulu Beg'i kendi elleri ile döverek öldürdüğünden de bahsetmektedir. Yukarıda ismi geçen Huda Kulu Beg ile Allah Kulu Beg'in aynı kişi olması gerekir. Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 46 a (Prov. 115).

Bir de **The Life Of Yakoob Beg** adlı eserde verilen bilgilere göre Yakup Beg, 1847 yılında Ak-mescit'in Zor-arık köyünde bir Kıpçak kızı ile evleniyor. Huda Kulu Beg, Kuli Beg ve Hak Kulu Beg adında üç oğlu oluyor. Boulger, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁰² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 496.

¹⁰³ **A.e.**, s. 401-406. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 125-126.

¹⁰⁴ Muzaffer Beg de denmektedir. Töre, **Cenname**, s. 29.

¹⁰⁵ Tafsilatı için Bkz.: Töre, **Cenname**, s. 26-28. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 113 b, 112 a.

sıralar Urumçi’de Gulca’dan gelen Ferganeli tüccarlar vardı. Muzaffer Han’ı hemen tanıdılar. İzzet ikramda bulundular. Tunganların başı Davut Halife de Muzaffer Han’a hürmet gösterdi. Bir kaç sandık çay ve gümüş hediye etmekle kalmadı, bir de Tungan askerlerini gönderdi. Keza bu askerleri Muzaffer Beg kendisi istemişti. Başka Tunganlar da Muzaffer Beg’e geldiler ve hediyeler takdim ettiler. Zira Tunganlar Yakup Beg’in elinden Kaşgar’ı almak istiyorlardı¹⁰⁶. Daha evvelden Muhammed Ali Han’ın sipahilerinden olan Mirza Ahmet Koşbegi, Nar Muhammed Pervaneci¹⁰⁷, Mir Baba Dadhah ve Gazi Pansat vesaire kişiler Hokand’tan kaçıp gelmişlerdi. Bunlar, Muzaffer Han’a eğer mümkün olursa Aksu’ya daha doğrusu Kuçar’a teşrif ediniz, sizi yedi şehrin hanı ilan edelim, diyerek bir kaç mektup gönderdi.

Hâkimiyet hırsı Muzaffer Han’ı rahatsız etmeye başladı. Başiboş Tunganlar ve Nemanganlılar etrafına toplanmışlardı. Beş yüze yakın asker oluşturdu. Makam ve mevki tamahında olan bir kaç zengin Muzaffer Han’a bütün sermayelerini ödünç verdiler. Atlar, silahlar ve askerî mühimmatlar hazırlandı. Muzaffer Han Korla ve Kara-şehir’i ele geçirdi. Korla’nın Hâkimi Hacı Beg Kuçar’a kaçtı ve Kaşgar’a bir mektup gönderdi. Yakup Beg sipahilerinden endişe etmeye başladı. Zira Muzaffer Han onların şehzadesi idi. İshak Hoca’nın hemen Muzaffer Han’a karşı savaşmasını emretti. Muzaffer Han’ın sağ yakalanmasını istedi¹⁰⁸. İshak Hoca iki bin yiğit ile beraber Korla’ya geldi. Muzaffer Han’ın adamları sayıca azdı. Daha önceden anlaştığı Kalmuk askerleri İshak Hoca ve ordusunu görünce hemen kaçtılar. Muzaffer Han’ın saklandığı çadır kuşatıldı. Gece vakti İshak Hoca’nın askerleri dört taraftan saldırıya geçtiler. Çadır âdeta kalbura döndü. Muzaffer Han’ın kafası

¹⁰⁶ L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 16.

¹⁰⁷ Nar Muhammed Pervaneci hakkında farklı bilgi için Bkz.: Ömer, **Badevletname**, s. 21 a / b. Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 381.

¹⁰⁸ **Badevletname** adlı eserde verilen bilgilere göre Muzaffer Beg Korla’da iken, Tungan Davut Halife’nin desteğini elde etmeyi başardı. Bir de Yakup Beg’e mektup gönderdi. Ben ki, Muhammed Ali Han’ın oğlu Muzaffer Beg. Sen ise babamın komutanının uşağısın. Derhâl bana gelerek ayağımı öp, padişahlığı bana bırak ve benim hizmetimde ol diye yazmıştı. Yakup Beg, Muzaffer Beg’e karşı hemen İshak Hoca’yı gönderdi. Ömer, **Badevletname**, s. 38 b, 39 a.

Korla'nın şehir kapısına asıldı. Mezkûr hadise ise 1868 yılının sonlarında vuku buldu¹⁰⁹.

Başka kaynak eserde Muzaffer Han ile ilgili anlatılanlara göre; Kumul ve Turfan Tunganları, Hokand Hanı Muhammed Ali Han'ın oğlu Muzaffer Han'ı başa getirdiler ve Yakup Beg'e karşı savaşmak için Kaşgar'a gönderdiler. Zira Andicanlıların elinden Kaşgar'ı almak istiyorlardı. Yakup Beg duruma vakıf olunca hemen yola çıktı ve Yandama'ya geldi. Amil Han Töre de Muzaffer Han'a karşı savaşmak için askerleri ile beraber Kuçar'dan yola çıkmıştı. Elli Tungadan oluşan bir elçilik heyeti Amil Han Töre'ye geldi. Fırsatı kaçırmak istemeyen Amil Han Töre, hemen Tunganların hepsini kılıçtan geçirdi. Çetin bir savaştan sonra Muzaffer Han canlı yakalandı ve Yakup Beg'e bir mektup ile beraber gönderildi¹¹⁰.

3.16. Kaşgar'dan Şugnan'a Giden Ticaret Kervanı

O günlerde Mahmut Bay başta olmak üzere yirmiye yakın tüccar, Yakup Beg'den ticaret için Hindistan tarafına gitme talebinde bulundular. İzin verildi. Şugnan yolunda dağ haydutları¹¹¹ tarafından yağmalandıkları haberi geldi. Her birinin biner yambu değerinde malları vardı. Yakup Beg'in gözlerinden âdeta gazap ateşi fişkınyordu. Abdullah Emirleşker ile Hacı Mirzabaşı komutalarında yedi binleşker¹¹² ile yirmi pansatı; on bin koyun, altı yüz deve silah, mühimmat ve erzak ile beraber Şugnan'a Asgar Ali Han'a gönderdi. Tüccarların mal ve paralarının tamamının iade edilmemesi durumunda savaşmalarını emretti.

¹⁰⁹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 406-409. Töre, **Cenname**, s. 29-30. Ömer, **Badevletname**, s. 39 a / b. Hacı Yusuf, Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 112 b, 111-110 a / b.

¹¹⁰ L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s.15-17.

¹¹¹ **Cami'üt Tevarih**'te verilen bilgilere göre Kaşgar'dan yola çıkan tüccarlar, Asgar Ali Han'ın yüze yakın askerleri tarafından yağmalandılar. Altın, gümüş, yambu hatta atlarına kadar her ne varsa hepsine zorla el koydular. Gözleri kapatıldı ve Kaşgar sınırlarına kadar getirilerek bırakıldılar. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 119 a / b.

¹¹² **Cami'üt Tevarih**'te anlatılanlara göre, Ömer Kulu Beg ve Allah Kulu Beg komutasında on dört bin asker Şugnan'a gönderilmiştir. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 119 b.

Şugnan'a geldiler. Hacı Mirza ile İslam Beg Pansat, Asgar Ali Han'a elçi olarak gönderildiler. Asgar Ali Han çok korkmuştu. Yağmalanan mal ve paraların tamamını hemen iade etti. Bir de mektup gönderdi. Mezkûr hadise hakkında hiç haberi olmadığını, failleri cezalandırmakla kalmayıp, bizzat kendisi başta olmak üzere bütün ahalinin tövbe ettiğini ifade etti. Daha önceden Kaşgar'a elçi göndererek dostluk bağlarını kurması gerektiğini, bu kabahatine karşın yine de Asgar Ali Han'ı hizmetkârı olarak görürlerse her zaman itaate hazır olduğunu; bir de eğer kabul ederse kendi kızını Yakup Beg'in emrine vermek istediğini de dile getirdi. Abdullah Emirleşker mektubu alır almaz hemen Kaşgar'a gönderdi. Yakup Beg mazmununa vakıf oldu ve çok sevindi. Hazırlıkları tamamladıktan sonra, Asgar Ali Han'ın kızını kendi nikâhına almak için adamlar gönderdi. Mezkûr hadiseden sonra Şugnan, Kanjut başta olmak üzere bütün Kohistan bölgesi Yakup Beg'in hâkimiyet hudutları içine dâhil edilmiş oldu¹¹³.

Atalık Gazi Yakup Beg adlı eserde, Şugnan yolunda yağmalanan Kaşgarlı tüccarlarla ilgili her hangi bir bilgiye rastlanmazken, bahsedilenler ise oldukça enteresandır. Şugnan'ın padişahı Asgar Ali Han hiç bir yere tabi değildi. Yirmi bin askeri vardı. Şugnan'nın etrafı yüksek dağlarla çevrili iken, sadece dağ ağzından geçen uzun bir yol vardı. Bu yoldan geçen tüccar kervanları daima yağmalanırdı. Çetin coğrafi şartlardan dolayı karşı çıkabilen de yoktu. Şugnan beş asırdan buyana bağımsızdı.

Asgar Ali Han'ın Kara Göz Ayım adında bir kızı vardı. Güzelliği ile meşhurdu. Civar memleketlerden birçok şehzade evlenmek istemiş, ancak reddedilmişlerdi. Kızın güzelliğini duyan Yakup Beg de elçi gönderdi. Asgar Ali Han kabul etmedi. Sinirlenen Yakup Beg hemen Ömer Kulu Beg komutasındaki kırk bin leşkери Şugnan'ı ele geçirmek için yola çıkmalarını emretti. Asgar Ali Han'ın Kanjut ve Gilgit padişahları ile araları iyi değildi. Her an savaş çıkabilirdi. Yakup Beg'e karşı savaşmayı göze alamadı. Kızını Yakup Beg'e verme kararını aldı ve hemen Davut Şah Serdar'ı elçi olarak gönderdi. Ömer Kulu Dadhah ile görüştü ve çok iyi

¹¹³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 412-414. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 119-114 a / b.

karşılandı. Yakup Beg duruma vakıf oldu ve elçinin Kaşgar'a gönderilmesini istedi. Altmış gün sonra Hacı Turap komutasında iki yüz atlı sipahi bol miktarda hediyelerle Kara Göz Ayım'ın getirilmesi için gönderildi ve sağ salim Kaşgar'a geldiler¹¹⁴.

3.17. Tunganların Korla ve Kuçar'a Saldırıları

Yakup Beg saltanat tahtında âdeta ikinci Emir Timur Koragani gibiydi. Devlet-ü ikbal gün gittikçe yükseliyordu. 1870 yılının ilkbaharında Urumçi Tunganlarından Yan-şay ve Len-şing Yan-şay komutalarında yirmi bin Tungan askeri¹¹⁵ Turfan'dan yola çıktılar ve birdenbire Korla'ya saldırdılar. Yakup Beg daha önce Mir Baba Dadha'yı görevlendirerek Uşşaktal'da bir ileri karakol inşa etmesini emretmişti. Zira maksadı Tunganlardan gelebilecek her hangi bir olası saldırıya karşı set oluşturmaktı. Bilakis Tunganlara karşı gelemediler¹¹⁶. Korla'nın Begi Hacı Beg başta olmak üzere birçok kişi Kuçar'a kaçtı. Yakup Beg haberi alır almaz hemen Hekim Han Töre'nin iki bin leşkerle¹¹⁷ Tunganlara karşı savaşmasını emretti. O sıralar Hekim Han Töre Aksu'da idi.

Hekim Han Töre askerleriyle Aksu'dan Karaağaç'a geldi ve orada Tunganlarla karşılaştı. Savaş bütün şiddetiyle devam etti. Hekim Han Töre'nin süvari birlikleri aniden kaçmaya başladılar. Diğer askerler ise hemen ardından bir bağın içine girdiler ve bağı kendilerine siper ettiler. Mermileri bitene kadar savaştılar. Tungan askerleri dört taraftan taarruza geçtiler ve savaşı kazandılar. Kuçar Tunganlar tarafından ele

¹¹⁴ Ahun, **Atalık Gazi Yakup Beg**, s. 64 b-67 a (Prov. 115).

¹¹⁵ Korla'ya saldırıda bulunan Tungan askerlerinin sayıları ile ilgili olarak bir kaç kaynaktan verilen rakamlar yukarıda **Tarihi Hamidi** adlı eserde anlatılanlara göre farklılık arz eder. **Badevletname** sayılarının on iki bin olduğundan bahsetmektedir. Ömer, **Badevletname**, s. 40 a.

Cami'üt Tevarih'te ise on üç bin beş yüz olarak verilmiştir. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 108 a. Bir başka kaynaktan verilen bilgilere göre Korla'ya gelen Tunganların sayıları yirmi bindir. Zikredilen rakamlar **Tarihi Hamide**'de anlatılanları destekliyor ise de, mezkûr esere göre Tungan askerleri Turfan'dan değil Uçturfan'dan Korla'ya gelmişlerdir. Bilhassa o sıralar Urumçi'den yola çıkan Tunganların Uçturfan'dan geçerek Korla'ya gelmeleri asla söz konusu olamaz. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 15.

¹¹⁶ **Badevletname**'de verilen bilgilere göre savaş üç gece ve gündüz devam etti. Tunganlar canlarını kurtarabilmek için Kuçar'a zor kaçabildiler. Fakat mezkûr hadise, başka her hangi bir kaynak eser tarafından doğrulanmamaktadır. Ömer, **Badevletname**, s. 41 a.

¹¹⁷ **Cami'üt Tevarih** adlı eserde verilen bilgilere göre Hekim Han Töre üç bin yiğit ile Kuçar'a doğru yola çıkmıştır. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 108 b.

geçirildi. İki bine yakın yiğit ve serbaz hayatını kaybetti¹¹⁸. Hekim Han Töre ile İshak Töre az sayıda atlı yiğitlerle kaçabildiler. Aksu'ya gidemediler ve Bay'da kaldılar.

Yakup Beg, Hekim Han Töre'nin Tunganlara karşı savaşı kaybettiği haberini alınca, Camadar Dadhah'nın askerler ve toplarla beraber hemen Yanduma'ya gelmesini emretti. Aynı günü geldiler. Ertesi gün Ömer Kul komutasında on beş bin atlı asker, üçüncü gün ise Abdullah komutasında yirmi bin atlı asker yola çıktı. Dördüncü günü Yakup Beg on beş bin asker, bin beş yüz has mahrem, yirmi beş cellat ve sekiz ulak vesaire kişilerin eşliğinde heybet ve debdebe ile Yandum'aya geldi. Hotan Hâkimi Niyaz Hâkim Beg'e mektup göndererek, on beş bin asker ile beraber Aksu'ya gelmesini emretti. Niyaz Hâkim Beg on sekiz gün sonra Aksu'ya geldi¹¹⁹.

O sırada çok sayıda Kuçar ahalisi, çoluk çocukları ile beraber Yultuz-bağ ve Mukur yolları ile Aksu'ya geldiler. Aksu'da ne yiğit, ne de serbaz vardı. Mirza Baba Beg Zekâtçı Aksu'ya gelen tüccar çocukları topladı. Onlara silah vererek şehrin güvenliği ve savunması için görevlendirdi. Şehirde korku ve endişe hâkimdi. Mirza Baba Beg Zekâtçı Aksu'daki Tunganlara güvenmediğinden yakalanmalarını emretti. Kendi dertleri ve meslekleri ile meşgul olan on dokuz Tungan yakalanıp hapse atıldı. Tahkikat sonucu suçsuz oldukları anlaşıldı. Fakat hemen serbest bırakmadılar. İhtiyat ile davrandılar ve iki yiğidin nezaretinde iki arabada Kaşgar'a gönderdiler. Orada suçsuz olduklarını Yakup Beg'e arz edeceklerdi. Karakçin'e geldiklerinde Yakup Beg ile karşılaştılar. Bu Tunganlar kimdir? diye soran Yakup Beg, Aksu'dan Zekâtçı

¹¹⁸ Başka bir kaynak eserde bahsedilenlere göre Hekim Han Töre komutasındaki on bir asker Yaka'da Tunganlara karşı savaşmıştır. Ağır mağlubiyete maruz kalan Hekim Han Töre, sadece on yedi kişi ile hayatını kurtararak Aksu'ya kaçabilmişlerdir. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s.15.

¹¹⁹ **A.e.**, s. 15-16.

Bir başka kaynak eserde anlatılanlar göre Yakup Beg Kuçar'ı ele geçirdikten sonra Kaşgar'a döndü. Dokuz ay sonra elli iki bin leşker ve seksen adet top ile beraber Turfan, Urumçi, Manas, Kumul, Gumudi ve Toksun vesaire şehirleri ele geçirmek için yola çıktı. Elem, **a.g.e.**, s. 30 b, 31 a.

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Mezkûr eser Yakup Beg'in yola çıktığı tarihi 28 Recep olarak Aksu'ya belirtmemiştir. Ancak eserin bundan önceki hadiseleri anlatırken verdiği tarihlerden yola çıkılarak, yıl olarak 1867 olduğu tespit edilmiştir. Fakat yukarıda **Tarihi Hamidi**'de verilen 1870 yılı arasında hayli zaman farkı vardır. Keza tarih olarak 1867 yılını doğrulayan bir kaynak karşımıza çıkmamaktadır.

gönderdi cevabını alır almaz, hemen onların katledilmesini emretti. Gönderilen mektuba bakmadı bile. Zira Tunganların yaptıkları Yakup Beg'i tahammül-ü geza'ya getirmişti¹²⁰.

Tunganlar dokuz gün¹²¹ kaldıkları Kuçar'da talan ve yağmayı kendilerine hak gördüler. Hatta seki on yaşındaki kız çocuklara bile tecavüz ettiler. Keza Korla'da yaptıklarını hiç aratmıyordu. O arada Yakup Beg, Maral-başı'nın Hâkimi Derviş İmrahorbaşı'yı yiğitleri ile beraber yardım için Hekim Han Töre'ye gönderdi. Hekim Han Töre ve İshak Töre hep birlikte Kuçar'a geldiler. Yakup Beg ordu ile beraber Yanduma'dan yola çıktı. Maral-başı'na, oradan Ay-köl'e ve oradan da Aksu'ya geldi. Camadar Dadhah'yı Kuçar'a gönderdi. Tunganları gördükleri yerde öldürmelerini emretti. Kuçar Hâkimi Mir Baba Dadhah'nın nerede olursa olsun yakalanmasını istedi. Yakup Beg, Tunganların Kuçar'a yaptıklarına çok kızmıştı. Lakin Tunganların Turfan'a doğru kaçmış olmaları, Yakup Beg'in gazap ateşini bir nebze de olsa söndürmüş oldu.

Yakup Beg Aksu'dan Şemsettin Elem Ahun, Bahaeddin Ahun, Hadi Halife, Muhammed Hoca Hatip Ahun ve Molla İsa Ahun vesaire kişileri Kaşgar'a sürgüne gönderdi. Molla Ciyen Mirzabaşı'yı ise Aksu'ya Hâkim tayin etti. Aksu'da büyük bir saray inşa etmesini emretti. Yakup Beg, Aksu'da on gün kaldıktan sonra Kuçar'a doğru yola çıktı. Hemdem Bahadırbaşı ile Mir Baba Dadhah'ya çok hiddetlendi. Onların akıbetlerini ne gören ne de bilen oldu. Hekim Han Töre'ye de çok kızdığından hemen idam edilmesini emretti. Ancak etrafındaki kişilerin Hekim Han Töre'nin affedilmesi için yalvarmaları sonucu, Yakup Beg kararını geri aldı ve beraberinde götürdü¹²². **Cami'üt Tevarih**'te verilen bilgilere göre Mir Baba Dadhah ile Hemdem Pansat zincirlenerek Korla'ya gönderildiler. Mir Baba Dadhah'nın

¹²⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 432-434. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 106-105 a / b, 104 b. Wusiman, **a.g.t.**, s. 8.

¹²¹ Töre'in anlattıklarına göre Tunganlar Kuçar'da iki gün kalmıştır. Töre, **Cenname**, s. 34. **Cami'üt Tevarih** de **Cenname**'de verilen bilgileri doğrulamaktadır. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 104 b.

¹²² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 434-435. Töre, **Cenname**, s. 34. Ömer, **Badevletname**, s. 41 a. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 15-17.

ayaklarına demir bağlanarak nehre atılırken, Hemdem Pansat diri diri gömülerek öldürüldü¹²³.

3.18. Yakup Beg'in Turfan'ı Fethi

Yakup Beg sefere çıkarken konaklanacak yerlere iki üç gün önceden pazar kurulurdu. İster dağlık bölge olsun, ister çöl olsun hiç fark etmezdi. Pazara et, yağ, pirinç, ekmek, çörek, sebze, meyve, helva, kuru yemiş, şeker, macun, reçel, hoş keyif verici baharatlar vesaire enva-ı türlü şeyler getirilirdi. Onların çoğu şehir pazarlarında bile bulunmazdı. Yakup Beg her sefere çıktığında beraberinde elli arabada tilla, ak tenge ve gümüş; elli arabada kızıl pul ve çaka pul¹²⁴; tek hörgüçlü iki yüz deveye yüklü çeşitli cüppe, gocuk, kürk, pantolon, kalpak ve çizme; iki yüz deveye yüklü eyer, eyerin altına konulacak keçe ve yamçı (eyer örtüsü); eyer takımı mükemmel beş yüz at, bir de eyersiz beş yüz at götürürdü. Her attan bir kişi sorumlu idi. Çok sayıda özel yapılmış arabalarda Kazak ve Hisar koyunları; tavuk, yumurta, koyun yağı, sıvı yağ; tandır, çapa, balta, kandil, şamdan ve süpürgeler; dört beş bin koyun; oldukça fazla dana, inek ve buzağı da bulunurdu.

Yakup Beg, sekiz emirleşkerin her birine sekiz pansat ve her bir pansata ise beşer yüzbaşı tayin etti. Kayda geçen yiğit ve serbazların toplam sayıları yirmi beş bin iken; fitilci, pazarcı, kuşçu¹²⁵ vesaire kişiler yukarıdaki rakamın haricindeydi. Sadece Yakup Beg'in has mutfaklarında günde altmış çarek pirinç kullanırdı. Çeşitli vilayetlerden her gün iki üç yüz eşek yükü pirinç, dört beş yüz at arabalarında un ve yem gelirdi¹²⁶.

Yakup Beg, Doğu Türkistan'ın yakın zaman tarihinde nadir rastlanan debdebe ve haşmet ile Kuçar'a geldi. İshak Hoca'yı aile ve taallukatları ile beraber Yarkent'e Şagavul Dadhah'ya gönderdi. Ayrı ayrı aylık ve yıllık maaş bağladı, bu aslında bir nevi sürgün idi. Tohti İşikağa'yı da görevinden aldı. Nar Muhammed Pervaneci'yi

¹²³ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 102 a, 101 a.

¹²⁴ Genelde bakırdan yapılmış bozuk madeni para.

¹²⁵ Sarayda av işlerinden sorumlu kişi.

¹²⁶ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 435-439.

Kuçar'ın başına getirdi. Yakup Beg Korla'ya geldi ve Niyaz Muhammed Toksaba'yı Hâkim tayin etti. O günlerde Korla ve Kuçar'da çok sayıda tüccar, Tunganlar tarafından yağmalanarak bütün para ve mallarına el konulmuştu. Onlar Yakup Beg'e geldiler ve durumlarının vahametini feryat ile dile getirerek arzda bulundular. Yakup Beg Turfan'ı ele geçirdikten sonra zararlarını hazineden karşılayacağını söyledi. Zeynel Abidin Mahdum Mirzabaşı'yı görevlendirerek, onların sermayelerinin kaydının yapılmasını emretti. Turfan ele geçirildikten sonra, her birinin hazineye ödediği zekât miktarına göre yağmalanan pul ve malların telafisi yapıldı. Zira yalan beyanda bulunanlar da vardı¹²⁷.

Yakup Beg Uşşaktal'dan geçerek Karakçin'e geldi. Ömer Kul Emirleşker ve Camadar'ı bin atlı asker ile beraber Yılanlı yoluyla, Abdullah Emirleşker komutasında bin yiğidi ise Aygır-bulak yoluyla Toksun'a gönderdi. Tunganlara karşı savaşıyorlardı. Aynı gün Toksun'a vardılar. İki bine yakın Tungan'dan sadece iki yüzü Turfan'a kaçabildi. Kalanları ise tamamen kılıçtan geçirildi. Yakup Beg Turfan'a geldi¹²⁸. Da-dong¹²⁹ denilen yerde çadır bargâhlarını kurdu. İki gün sonra altı bin Tungan askeri¹³⁰ Turfan şehrinde çıkarak Yemşi'ye geldi. Yakup Beg, Tunganlara karşı savaşmak için Niyaz Hâkim Beg'i askerleri ile beraber gönderdi. Şiddetli savaş gün boyunca devam etti. Altı bine yakın Tungan öldürüldü, az sayıda Tungan ise şehre kaçmayı başardı. Çok sayıda top ve silah ele geçirildi. Da-dong sanki rüzgâr ve fırtınanın yuvası idi. Yar'a gelerek konuşlandılar.

Tungan Davut Halife (Lao Ren-jia da denir, aksakal anlamındadır) Turfan'daki Tunganlara yardım için on yedi bin askeri¹³¹ Urumçi'den Turfan'a gönderdi. Dört gün sonra geldiler. Şehirden çıkan sekiz bin Tungan askeri, Yakup Beg'i iki taraftan

¹²⁷ A.e., s. 439-441. Töre, **Cenkname**, s. 35. Ömer, **Badevletname**, s. 41 b.

¹²⁸ Yakup Beg Kaşgar'dan yola çıkıp üç ay on gün sonra Turfan'a gelmiştir. Elem, **a.g.e.**, s. 31 a.

¹²⁹ Urumçi'den bir kaç fersah mesafe uzaklıkta idi. Töre, **Cenkname**, s. 35.

¹³⁰ **Cami'üt Tevarih**'te anlatılanlara göre Yemşi'ye gelen Tungan askerlerinin sayısı on iki bindir. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 100 a.

Bir başka kaynakta ise Turfan'dan Yemşi'ye gelen Tunganların sayısı on bin olarak verilmiştir. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 19.

¹³¹ Töre'nin verdiği bilgilere göre Urumçi'den gönderilen asker sayısı altı bine yakındır. Töre, **Cenkname**, s. 37. Bir başka kaynak eserinde ise kırk bin olarak verilmiştir. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 97 a.

muhasaraya almak istediler. O sırada Ömer Kul Emirleşker ile Abdullah Emirleşker aynı anda askerleri ile beraber iki taraftan saldırıya geçtiler. Diğer emirleşker ve pansatlar da hemen ardı arda savaşa girdiler. Tunganların az bir kısmı kaçmayı başardılar, kalanları da gitse gelmez yola revan oldular¹³².

Yakup Beg, Turfan şehrine beş yol mesafede olan bir yere gelerek konuşlandı. Ömer Kul Dadhah'nın Yar'a bir kale inşa etmesini emretti. Etrafı geniş hendeklerle çevrili, askerî açıdan stratejik önem taşıyan noktalarda giriş kapıları olan, mazgallı ve burçlu bir kale yapıldı. Karargâh müstahkem askerî şehir hâline geldi. Kırk bin asker yerleştirildi¹³³. Her gece bir pansat beş yüz yiğit ile beraber nöbet tutuyordu. Turfan şehri henüz ele geçirilememişti. Tunganlar her on günde bir şehirden çıkarak savaşlar da, hiç bir başarı elde edemeyip şehre geri çekildiler. O sırada Lükçün Tunganları itaatten çıkmış, savaşa hazırlanıyorlardı. Yakup Beg, Ömer Kul Emirleşker ile Abdullah Emirleşker'i yiğitleriyle Lükçün'e gönderdi¹³⁴. Lükçün'ü ele geçirdiler. Hemen geri gelmeleri istendi. Zira yine Urumçi'den on iki bin Tungan gelmişti. Emirleşkerler döner dönmez savaştılar, mezkûr Tunganlar da ortadan kaldırıldı.

Yakup Beg kayda değer başarılar elde etti. O günlerde Emirleşker Afgan Hayır Muhammed Topçudat¹³⁵ Yakup Beg'e ihanet etti. Yar'dan kaçtı ve Tunganlara geldi. Kendi döktüğü topraklarla her gün saldırı düzenledi. Kışkırtıcı ve tahrik edici konuşmalarda bulundu. Hayır Muhammed altı bine yakın Tungan askeri ile beraber geceleyin şehirden çıktı ve beklenmedik anda saldırı düzenledi. Tungan askerlerinden surun üzerine çıkabilenler, hatta kalenin içine girmeyi başaranlar da

¹³² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 441-442. Töre, **Cenkname**, s. 35-36. Ömer, **Badevletname**, s. 41 a / b. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 100-98 a / b. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 18-19.

¹³³ **A.e.**, s. 19.

¹³⁴ Töre, **Cenkname**, s. 37.

¹³⁵ Elem'e göre ihanetin sebebi şu idi: Yakup Beg Turfan'da Tunganlara karşı yaptığı bir savaşta iki bine yakın askerini kaybetmiştir. Yakup Beg bundan dolayı Hayır Muhammed Yaver'e çok kızmıştır. Elem, **a.g.e.**, s. 31 a.

Cami'üt Tevarih'te verilen bilgilere göre Hayır Muhammed Dadha Hokand'ta Melle Han ve Hundayar Han'ın hizmetlerinde bulunduğu sıralarda, makam mevki (mesnet) olarak Camadar Dadha'dan bir derece üstün idi. Fakat Yakup Beg'in Turfan'da Camadar Dadha'ya kendisinden daha önem vererek onu ödüllendirmesi, Hayır Muhammed'in Yakup Beg'e karşı kin beslemesine sebep olmuştu. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 91 a / b.

oldu. Ancak Camadar Dadha'nın önceden haberi olduğundan hazırlıklıydı. Tunganların çoğu öldürüldü, sağ olarak ele geçirilenlerin sayıları da az değildi. Hayır Muhammed Topçudat yaralandı, kendini zar zor kurtararak kaçabildi. Yakup Beg'in askerlerinden otuz yakın kişi hayatını kaybetti. Zira onlar uykuya dalmış nöbetçi askerlerdi.

Turfan şehri muhasara edileli dokuz ay¹³⁶ olmuş fakat şehir henüz ele geçirilememişti. Turfan'ın büyüklerinden Abdulkahhar Beg ile Hoca Abdullah Beg kendi mahsullerinden bol miktarda tahıl getirerek yardımda bulundu. Yakup Beg pek sevindi. Tunganlar zor durumda düştüler, savaşmaktan başka çareleri kalmamıştı. Camadar Dadhah bir gün Turfan'da döktürdüğü büyük topu denemek istedi. Bir sabah Tungan şehrine doğru ateş açtı. O sırada Tunganlar toplantı yapıyorlardı. Kazan büyüklüğünde misket mermisi tam isabetli oldu. Çok sayıda Tungan hayatını kaybetti. Manzara çok dehşet vericiydi. Korkuya kapılan Tunganlar savaşmak yerine teslim olmayı tercih ettiler ve hemen elçi gönderdiler. Yakup Beg kabul etti.

Su-yenşey¹³⁷ başta olmak üzere bütün Tunganlar silahları boyunlarına asılı, Yakup Beg'e gelerek teslim oldular. Turfan nihayet ele geçirildi. Seksen bin asker¹³⁸ ile Turfan'a gelen Yakup Beg, Tunganlar karşı yapılan savaşta otuz üç bin askerini kaybetti¹³⁹. Yakup Beg, Hekim Han Töre'yi Turfan'a Hâkim tayin etti. Haydar Kulu

¹³⁶ **Badevletname** adlı eserde verilen bilgilere göre Turfan'nın muhasarası 2-3 ay sürmüştür. Fakat, her hangi bir kaynak tarafından doğrulanmamaktadır. Ömer, **Badevletname**, s. 43 a. **Cami'üt Tevarih**'e göre ise altı ay on dokuz gün sürmüştür. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 90 b. Bir başka kaynak eserde anlatılanlara göre Yakup Beg sekiz ay sonra Turfan'ı ele geçirmiştir. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 20-21.

¹³⁷ Bir de bakınız kişi ismi olarak Su ying-shi (苏英世). **A.e.**, s. 21.

Fakat burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise, Su-yenşey'in yukarıdaki eserde Su-yingshi olarak verilmesi ile ilgilidir. El yazma eser Çinceye tercüme edilirken, kişi ismi olan Su-yenşey, muhtemelen Su-yingshi olarak Çinceye seslendirilmiş olabilir. Zira **Tarihi Hamidi**'de verilen bilgiler dayalı olarak, şahsın soyadının Su, Yenşey'in ise mareşal anlamında olan Çince Yuan-shuai (元帅) kelimesinin seslendirilmiş hâli olduğu kanaatine varabiliriz. Yakup Beg Urumçi'yi ele geçirirken, Turfan'dan beraberinde getirdiği Su-yenşey'i Urumçi'ye Da-yenşey (大元帅) olarak atamıştır. Bkz.: Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 454.

¹³⁸ Muhammed Ömer'in verdiği bilgilere göre Yakup Beg Turfan'da Tunganlara karşı savaşırken askerlerinin sayısı otuz altı bin idi. Ömer, **Badevletname**, s. 41 b.

¹³⁹ **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 21.

Pansat Emirleşker, Hoca Abdullah Beg ise Serkar (kâhya) tayin edildi. Yakup Beg hazinenin tamamını ele geçirdi. Turfan'a sekiz bin asker bıraktı¹⁴⁰.

Yukarıda anlatıldığı gibi Muhammed Elem de, Yakup Beg'in dokuz ay¹⁴¹ sonra Turfan'ı ele geçirdiğini doğrulamaktadır. Fakat şehrin ele geçirilmesi ile ilgili anlatılan bazı hususlar **Tarihi Hamidi**'de bahsedilenlere nazaran farklıdır. Muhammed Elem'e göre şehirde kıtlık iyice baş göstermeye başlamıştı. Tunganlar artık dayanamadılar ve Yakup Beg'e elçi gönderdiler. Su-yenşey yüz Tungan ile beraber Yakup Beg'e gelerek sulh talebinde bulundu. Buna karşılık Yakup Beg, Tunganlardan şehrin kapılarını açmalarını talep etti. Sadece şehri görmek istediklerini, beş on gün kaldıktan sonra şehri kendilerine vereceklerini söyledi ve Kuran-ı Kerim tutarak yemin etti.

Hayır Muhammed Yaver, Yakup Beg herkese Kuran-ı Kerim tutup yemin eder ve sonra öldürür, onun sözüne güven olmaz diyerek şehrin kapılarını açmamaları hususunda Tunganlara telkinde bulundu. Üç bin Tungan askeri¹⁴² ile beraber Yakup Beg'e karşı gece saldırısında bulunmak istedi. Zira o gece Yakup Beg'in Tunganlar artık yarın teslim olacaklardır diye düşünerek, savaş hazırlığında olmayacağını tahmin etmişti. Tunganlar kabul ettiler. Yakup Beg'in karargâhı müstahkem mevkideydi. Camadar Dadhah komutasında topçu ve serbazlar şehir tarafına konuşlandırılmışlardı. Toplar ise ateşe hazır konumdaydı. Gece yarısında bir Tungan askeri yakalandı, o durumu öğrenmek için gönderilmişti. Topları hemen ateşe

¹⁴⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 442-446. Töre, **Cenkname**, s. 38. Ömer, **Badevletname**, s. 42 a / b, 43 a. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 97 a. 91-90 a / b, 89 a. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 19-20. L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 18.

¹⁴¹ Bir de Bkz.: Töre, **Cenkname**, s. 39.

¹⁴² Bir diğer kaynak eserde verilen bilgilere göre Hayır Muhammed Yaver on bine yakın Tungan askeriyle Yakup Beg'e karşı gece saldırısında bulunmak istedi. Tunganlar hemen kabul ettiler. Savaş uzun sürmedi. Hayır Muhammed Yaver savaşı fena kaybetti. Kendisi ağır yaralanmıştı, şehre götürdüler. Sadece üç yüze yakın Tungan askeri kaçmayı başardılar. Tunganlar Hayır Muhammed Yaver'e çok kızdılar, âdeta küplere binmişlerdi; hemen idam ettiler. İki ay boyunca ufak çapta çatışmalar devam etti. Tunganlar artık açlığa dayanamadılar. Su ying-shi (苏英世) ise dört Tungan imam ile beraber, yanlarına birçok kişiyi de alarak, silah ve kılıçlarını boyunlarına asmış vaziyette Yakup Beg'e geldiler. Teslim olmuşlardı. Tunganlar sekiz gün sonra şehri boşaltılar. On beş gün sonra Tunganların büyüklerinden birçok kişi kılıçtan geçirildi. Nihayet sekiz ay sonra Turfan şehri Yakup Beg tarafından fethedildi. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 20-21.

verdiler, Hayır Muhammed Yaver'e top mermisi isabet etti ve vücudu ikiye parçalanarak öldü. Çatışma uzun sürmedi. Tunganlar kaçmayı tercih ettiler, hepsi yakalanıp kılıçtan geçirildiler.

Ertesi gün Yakup Beg, Hekim Han Töre'yi beş pansat ve yiğitleriyle şehre Tunganlara gönderdi. Elllerinde kırmızı alem (bayrak) atlarını koşturarak Turfan şehrine girdiler. Tunganlar hemen diz çökerek zinhar savaş niyetinde olmadıklarını, gece saldırısının Hayır Muhammed Yaver'in kendi kararı olduğunu söylediler. Hekim Han Töre Tunganlara karşı her hangi bir müdahalede bulunmadı. Tunganların büyükleri Yakup Beg'e getirildiler. Tunganlar hazineyi teslim ettiler. Yakup Beg'e ise "Atalık Gazi"¹⁴³ ismi verildi¹⁴⁴.

3.19. Dekyanus Savaşı

Turfan ve Lükçün'ün Yakup Beg'in hâkimiyeti altına girmesi üzerinden on ay geçmesine rağmen Urumçi, Turfan ve civar bölgelerdeki Tunganlar, Davut Halife'yi âdeta kendilerinin padişahı olarak görüyorlardı. Bu vaziyet Yakup Beg'i Davut Halife'ye karşı harekete geçirdi. Bir kaç defa ufak çapta çatışmalar vuku buldu. Fakat sulh içerikli yazışmalar da devam etti. Yakup Beg, Azim Pansa'ı bin beş yüz asker ile beraber Urumçi'ye gönderdi. Davut Halife çok iyi karşıladı. Akşam saatlerinde Azim Pansat ve askerleri istirahate çekilmişlerken, beklenmedik bir anda çok sayıda Tungan askerlerinin ani saldırısına maruz kaldılar. Hazırlıksız yakalanmışlardı. Sadece dört yüze yakın yiğit kaçmayı başardı, kalanları ise tamamen kılıçtan geçirildi¹⁴⁵.

O günlerde Nan-shan'da (güney dağlarıdır, Urumçi ile Yultuz'un ortasındadır) on binden fazla Mançu ailesi vardı. Onlar zamanından İshak Hoca'dan kaçarak canlarını kurtarabilmişlerdi. Urumçi'deki Tunganlara karşı çatışmaların ardı

¹⁴³ **The Life of Yakoob Beg** adlı eserde verilen bilgilere göre, Yakup Beg'e "Atalık Gazi" ismi 1868 yılında Buhara Emiri Muzaffer tarafından verilmiştir. Boulger, **a.g.e.**, s. 186, 214.

¹⁴⁴ Elem, **a.g.e.**, s. 31-32 a / b, 33 a.

¹⁴⁵ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 447-448. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 109 b, 89 b.

kesilmezken, galibi de henüz belli olamamıştı. Mançuların başında ise Şi-şigong¹⁴⁶ vardı. Yakup Beg'in Turfan'da Tunganlara karşı elde ettiği başarı haberlerini duyunca, hemen kardeşi Ma-şuye ile birlikte, tam silahlanmış iki bin beş yüz Mançu askeri; yanlarında sekiz bin koyun, sekiz yüz at, sekiz yüz inek; çok sayıda develere yüklenmiş erzak, yambu, gümüş, çini, ipek, Çin kumaşı ve güzel kokulu çay vesaire hediyelerle beraber Turfan'a Yakup Beg'e geldiler. Yakup Beg gelen heyeti çok iyi karşıladı. Şi-şigong bir kaç gün kaldıktan sonra bin Mançu askeri ile beraber Nanshan'a geri döndü. Kardeşi Ma-şuye'yi ise bin beş yüz Mançu askeri ile beraber Yakup Beg'in yanına bıraktı. Tunganlara karşı yapılan savaşlarda küçümsenmeyecek derecede katkıları oldu¹⁴⁷.

10 Ekim 1870'de Yakup Beg çok sayıda asker¹⁴⁸ ile beraber Turfan'dan Urumçi'ye doğru yola çıktı. İlk saldırı için Abdullah Emirleşker'i askerleri ile beraber önceden gönderdi. Yakup Beg ordusu ile birlikte Davançing'a (达坂城) geldi. Orda bulunan Tunganlar çok sayıda hediyelerle gelerek, Yakup Beg'e olan itaatlerini dile getirdiler. Yakup Beg, Dekyanus¹⁴⁹ şehrine çadır bargâhları kurdu, etrafına kale ve hendekler yaptırdı. Mezkûr şehir dağ ağzında olup Urumçi'ye otuz yol mesafe uzaklıkta idi. Urumçi'nin suyu ise buradan geliyordu. Kasım ayında kış kendini iyice hissettirirken, şiddetle esen kar fırtınası askerleri oldukça yıpratmaya başladı. Soğuktan pazarcı ve fitilcilerden ölenler de vardı. Şi-şigong o sırada Yakup Beg'e bir kaç yüz arabada taş kömür göndermişti ki, yaraya merhem gibi oldu.

¹⁴⁶ Kişi ismi olarak Bkz.: Xi xue-kong (席学孔). **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s.17. Bir de Bkz.: Xu xue-gong (徐学功). Wei, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁴⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 448.

¹⁴⁸ **Cami'üt Tevarih**'te anlatılanlara göre Yakup Beg seksen bin asker ile beraber Turfan'dan Urumçi'ye doğru yola çıkmıştır. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 89 a. Fakat mezkûr asker sayısı diğer bir kaç kaynak eserinde verilen bilgilere göre oldukça fazladır. Ayrıca Bkz.: Ömer, **Badevletname**, s. 41 b. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 21.

¹⁴⁹ Mezkûr şehir günümüzde Urumçi'nin batısında yer alan Ulanbay'daki kadim Urumçi şehridir. Çağatayca yazılmış eserlerde Rumçe olarak ifade edilirken, Çince kaynaklarda ise Lun-tai (轮台) olarak verilmiştir. Bazı eserlerde Turfan'daki Dekyanus şehrinin isminin taklit edildiğine dair bilgiler de ortaya konulmuştur. Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 755.

Aradan yirmi gün geçti. Altmış bin kişiden¹⁵⁰ oluşan Tungan ordusu akşama saatlerinde Urumçi'den yola çıktı. Davut Halife'nin oğlu da vardı. Yakup Beg'e karşı gece saldırısında bulunacaklardı. Bir taş mesafeyi geride bıraktılar. Şiddetli kar fırtınası esmeye başladı. Kır ve tepeli bir yerde idiler. İlerleyemediler orda kaldılar. Soğuktan sığınacak yer bulmaya çalıştılar. Yolunu kaybedenler de oldu.

Sabah namazından sonra tepede tuğ ve alemler gözükmeye başladı. Artık savaşın eşiğine gelinmişti. Tunganlar Urumçi'den bir kaç kafileye ayrılarak ayrı ayrı yola çıkmışlardı. Diğer kafileler de geldiler. Savaş geniş bir sahada vuku buldu¹⁵¹. Çok şiddetli bir şekilde devam etti, öyle bir karanlık oluştu ki, gündüz sanki geceye büründü. Mermiler yağmuru aratmıyordu. Savaş Tunganların lehine geliyordu. Yakup Beg'in serbazları kaçmaya başladılar. Tunganlar üç yönden sarmışlardı. Yakup Beg kendi komutasında olan on altı bin askerin hepsini savaşa göndermişti. Yanında ise sadece mahrem ve yasavullar dâhil üç yüz yiğit vardı.

Yakup Beg kaçan serbazları görünce çok hiddetlendi ve Mirza Ahmet Koşbegi'ne onların cezalandırılmalarını emretti. Beş altı serbaz hemen kılıçla öldürüldü. Kaçan serbazlar durumun vahametini anlayınca, hemen geri dönerek savaşa girdiler. Yakup Beg yanındakileri de savaşa gönderdi. Tungan askerlerinin çoğu piyade idiler. Şiddetli soğuk hava onları oldukça yıpratmıştı. Soğuktan donarak ölenler de vardı. Tunganlar dağın tepesinden serbazları kurşun yağmuruna tuttular, serbazlar da karşılık verdiler. Savaşın şiddetini ifade edebilmek için kelimeler âdetâ kifayetsiz kalıyordu. Yakup Beg ilk defa böyle bir savaş ile karşı karşıya idi. Atlı

¹⁵⁰ Bir başka kaynak eserde verilenler mezkûr rakamı doğrularken, bir de Manas yönünden gelen kırk bin Tungan askerinden de bahsetmektedir. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 21-22.

Fakat **Cami'üt Tevarih**'te anlatılanlara göre Davut Halife, ana yoldan on beş bin, diğer yollardan ise otuz bin toplam kırk beş bin Tungan askerini göndermiştir. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 88 b.

¹⁵¹ Töre'nin verdiği bilgilere göre savaş Ulanbay'da vuku bulmuştur. Töre, **Cenknife**, s. 40. Ayrıca **Badevletname**'de anlatılanlar da savaşın Ulanbay'da vuku bulunduğunu doğrulamaktadır. Ömer, **Badevletname**, s. 43 a.

Tunganların az bir kısmı kaçmayı başardı, çok sayıda Tungan askeri¹⁵² öldürüldü. Bu Yakup Beg için büyük bir başarı idi¹⁵³.

3.20. Yakup Beg'in Urumçi'yi Fethi

Yakup Beg Urumçi'ye geldi. Fakat Tunganlara karşı henüz saldırıya geçmedi. Şehirde açlık baş göstermeye başlamıştı. Bir ser gümüşe yarım kilo tahıl bulunamaz vaziyette idi. Tunganlar çaresiz kaldılar. O sırada Davut Halife kendi oğlunu Yakup Beg'e elçi olarak gönderdi. Elçi şehre saldırmamaları için yalvardı. Yakup Beg'e olan itaatlerini dile getirdi. Can-ı gönülden kulluğunu yerine getirmeye hazır olduklarını da ifade etti. Yakup Beg kabul etti. Davut Halife çok sayıda at, silah ve mühimmat, bol miktarda altın, yambu, gümüş, çini, ipek kumaş, güzel kokulu temiz çay, Pekin'den gelmiş değerli mallar vesaire hazinede ne varsa, mühimmat deposu da dâhil külliye Yakup Beg'e teslim etti¹⁵⁴. Davut Halife kendisi gelmedi, affedilmesini dileyen bir mektup gönderdi.

Yakup Beg, Su-yenşey'i Turfan'dan Urumçi'ye beraberinde getirmişti. Gösterdiği hizmetlerin karşılığı olarak Urumçi'ye Da-yenşey¹⁵⁵ (Da-yuanshuai 大元帥) atadı. Ayrıca Urumçi'ye bağlı Kutubi, Gu-mudi, Manas başta olmak üzere toplam altı şehrin¹⁵⁶ yönetimi de ona verildi. Su-yenşey protokol ve yazışma kurallarına vakıf değildi. Yakup Beg, Su-yenşey'in isteği gereği Zeynel Abidin Mahdum Mirzabaşı'yı Selamağası tayin ederek Urumçi'de bıraktı. Ahmet Ahun ise Zekâtçı tayin edildi.

¹⁵² **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao** adlı eserde öldürülen Tungan askerlerinin sayısı seksen iki bin olarak verilmiştir. s. 22. Fakat bu rakam her hangi bir kaynak tarafından doğrulanmamıştır.

¹⁵³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 449-453. Töre, **Cenkname**, s. 40. Ömer, **Badevletname**, s. 43 a / b. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 89-87 a / b. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 21-22.

¹⁵⁴ Bir başka kaynak eserde anlatılanlara göre Davut Halife; bin adet yambu, on araba ipek ve atlas kumaş, on bin adet tuğla çay, yüz araba çay, yüz araba çini kâse, yüz araba askerî mühimmat, iki yüz araba ekmek, iki yüz at ve yüz katır vesaire hediyeler ile beraber, kızını da Yakup Beg'e vermek için yanına alıp bizzat kendisi geldi. Yakup Beg silahların tamamının teslim edilmesini istedi. Davut Halife kabul etti. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 22.

¹⁵⁵ Töre'nin verdiği bilgilere göre Urumçi'ye Hâkim tayin edilmiştir. Töre, **Cenkname**, s. 41.

¹⁵⁶ **Cenkname**'de anlatılanlara göre Sancı'nın yönetimi de verilmiştir. **A.e.**, s. 41.

Urumçi'nin soğuğu güneş ışığı gibi herkese malumdur. Mançuların lideri Şi-şigong'un Yakup Beg'e sağladığı taş kömür yardımı olmasaydı, sonucunu tasavvur etmek her hâlde zor olmayacaktı. Keza kardeşi Ma-şuye de askerleri ile beraber kayda değer hizmetlerde bulundu. Şi-şigong hediyelerle Urumçi'ye geldi. Pek sevinen Yakup Beg, Şi-şigong'a eyer takımları altından yapılmış argımak at (çok hızlı koşan soylu at), altın destar, altın kemer ve altın kese, kundaklı tüfek, simli kumaştan yapılmış kışlık palto (kürk), özel yapılmış kalpak vesaire hediye etti. Bir de Da-yenşey'in Şi-şigong'a on bin çuval tahıl vermesini emretti. Şi-şigong geri döndü¹⁵⁷.

Yakup Beg üç ay sonra Urumçi'den Turfan'a geldi. Orada kaldığı iki ay zaman zarfında çok sayıda Tungan'ı Aksu ve Uçturfan'a sürgüne gönderdi. Yakup Beg, Turfan ve Urumçi'yi ele geçirmek için bütün gücünü sarf etmişti. Seksen bin askerden otuz bine yakın asker kalmıştı. Yakup Beg Urumçi'de başa getirdiği Tungan Su-yenşey'e güvenemiyordu. Mançuları en büyük tehlike olarak görüyordu. Hekim Han Töre'nin Su-yenşey'i yakından takip etmesini emretti. Özellikle de Mançu topraklarından gelebilecek ani bir saldırı için her zaman hazırlıklı olmasını, hatta gerekirse Mançu topraklarına adam göndererek oradaki vaziyetten haberdar olmasını istedi.

Yakup Beg iki ay sonra Turfan'dan Kara-şehir'e geldi. Kara-şehir'in Hâkimi Hacı Mirza'ya Kara-şehir Nehri'nin kıyısına bir yeni şehir inşa etmesini emretti. Yakup Beg bizzat kendisi iştirak etti ve şehir tez surette tamamlandı. O günlerde Kalmuk Hatun Han, Korla'ya yakın Kara Murun'a gelmişti. At, deve, koyun vesaire hediyeler ile beraber Yakup Beg'e gelerek itaatte bulunduğunu ifade etti¹⁵⁸. Fakat

¹⁵⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 453-455. Töre, **Cenkname**, s. 40-42. Ömer, **Badevletname**, s. 43 b. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 84-82 a / b. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 22.

¹⁵⁸ Kuropatkin'in verdiği bilgilere göre Yakup Beg, ikinci defa Korla'yı ele geçirdiği sıralarda Kalmukların Turgut kabilesine mensup bir Hanım Ağa, itaat ettiklerini ifade etmek üzere hediyelerle beraber Yakup Beg'e geldi. Bin deve, bin at, beş yüz koyun ve kırk beş yambu hediye etti. Yay-ok ve tüfeklerle silahlanmış birkaç bin adamını da beraberinde getirmişti. Yakup Beg Kaşgar'a döndü. Fakat uzun bir zaman geçmeden Hanım Ağa Turgutlarla beraber gelerek, Korla'yı şiddetli bir şekilde yağmaladı ve Tanrı dağlarından geçerek İli'ye kaçtı. Daha sonra Rusların hamiliğini kabul etti. Kara-şehir'de ise sadece hayvancılıkla uğraşan az sayıda Kalmuk kaldı. Wusiman, **a.g.t.**, s. 170.

durum fazla bir zaman geçmeden deđiŖecekti. Yakup Beg'in Aksu'ya gelmesine iki menzil yol kalmıŖtı. O sırada iki bine yakın silahlı Kalmuk, Korla'ya gece saldırısında bulundular ve Yultuz'a kaçtılar. İki yüzden fazla kiŖi hayatını kaybetti. Korla'nın Hâkimi Hacı Mirza hemen Yakup Beg'e haber gönderdi. Aslında bu bir nevi tabiyevi taarruz idi. Hacı Mirza askerlerle beraber Ŗehirден otuz yol uzak mesafede olan Hal-harman denilen yere gelerek, olası bir saldırı için teyakuzda bekledi. Keza orası dağ ağzı idi. BaŖka bir yoldan Korla'ya gelmeyi baŖaran Kalmuklar, Hatun Han'ı alıp götürmeyi baŖardılar¹⁵⁹.

O günlerde Ŗi-Ŗigong çok sayıda askerlerle beraber Urumçi'ye gelerek Da-yenŖey'i öldürdü ve Ŗehri yağmaladı. Ahmet Ahun Zekâtçı da öldürüldü¹⁶⁰. Aslında bu Yakup Beg'e karŖı baŖkaldırıdan ziyade, Ŗahsi husumet idi. Keza Ŗi-Ŗigong'un Yakup Beg'e hediye ve yardımlarda bulunması da ondan kaynaklanıyordu. Su-yenŖey'in Urumçi'ye Da-yenŖey olarak tayin edilmesi, Ŗi-Ŗigong'un haset ateŖini daha da alevlendirmiŖti. Su-yenŖey'den on bin çuval tahılı hemen almak istemesi ise bir bahane idi¹⁶¹.

O sırada Zeynel Abidin Mahdum MirzabaŖı otuzdan fazla deveye yüklü yambu, gümüş, çay, ipek kumaŖ, çini vesaire hediyelerle beraber, elliye yakın Tungan'ın da eŖliđinde Yakup Beg'e geldi. Aslında Da-yenŖey, MirzabaŖı'yı Ŗi-Ŗigong'a elçi olarak göndermiŖti. Ŗi-Ŗigong kabul etmeyince Urumçi'ye dönmüş ve Da-yenŖey'in makul görmesi ile Yakup Beg'e gelmiŖti. Yukardaki hadise, MirzabaŖı yola çıktıktan iki gün sonra vuku bulduğundan dolayı haberi bile olmamıŖtı.

MirzabaŖı kendisi fazilet sahibi, âlim, hattat, Ŗair, munis ve muhterem bir zat idi. Yakup Beg Urumçi'nin elden çıkmasına hiç üzülmedi. Bilakis MirzabaŖı'nın takdir-i ilahi ile sağ kalmasına çok sevindi. Zira MirzabaŖı gibi ikinci birini bulmak neredeyse imkânsızdı. Korla ve Kara-Ŗiehir'den sonra Aksu'ya gelen Yakup Beg,

¹⁵⁹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 460. Töre, **Cenname**, s. 43-44. Ömer, **Badevletname**, s. 44 a / b. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 22-23.

¹⁶⁰ Ömer, **Badevletname**, s. 44 a. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 80 a / b.

¹⁶¹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 460.

yeni yaptırdığı sarayına yerleşti. Mezkûr saray Fergane'deki han saraylarının mimari özellikleri örnek alınarak inşa edilmişti. (1871)¹⁶².

3.21. Urumçi'nin İkinci Kez Ele Geçirilmesi

Urumçi seferi kaçınılmaz hâl aldı. Yakup Beg, Kuçar'dan Nar Muhammed Pervaneci'yi Emirleşker tayin ederek, iki bin leşker ile beraber hemen Urumçi'ye doğru yola çıkmalarını emretti. Beş yüz yiğit ile beraber Korla'dan Hacı Mirzabaşı; Turfan'dan ise Hekim Han Töre yiğitleri ile beraber yola çıktılar. Urumçi'ye geldiklerinde yanlarında toplam sekiz bin yiğit vardı. Tunganlar, Su-yenşey öldürüldükten sonra, oğlu Talip Ahun'u babasının yerine getirmişlerdi. Yakup Beg de bunu uygun görmüştü.

Hekim Han Töre, Tungan askerleriyle Nan-shan'e doğru yola çıktı. Şi-şigong'a karşı savaşacaklardı. İlk çatışmada yenilgiye maruz kalan Şi-şigong kaçmayı tercih etti. Yakup Beg durumdan haberdar oldu ve Hekim Han Töre'nin askerlerle beraber Urumçi'ye geri gelmelerini emretti. Zira kışı orada geçirmelerini istemişti. Urumçi'ye geldiler, fakat vaziyet farklı idi. Tunganlar Talip Ahun'un yerine Davut Halife'yi getirmişlerdi. Hekim Han Töre ve beraberindekilerin şehre girmelerine izin vermediler. Üç-taş ve Kara-ağaç'ta çok şiddetli çatışmalar vuku buldu¹⁶³. Feyzi yüzbaşı, Arslan Kul Kıpçak ve Tağay Kurşak başta olmak üzere bir çok bahadır, dillerde destan kahramanlıklar sergilediler. Fakat şehir yine de ele geçirilemedi. Yakup Beg'e haber gönderildi.

Yakup Beg hemen Ömer Kul Emirleşker ve Azim Beg Pansat komutalarında bin beş yüz askeri yardım için Aksu'dan Urumçi'ye gönderdi. Şiddetli çatışmalar sonucu, ilk önce Davut Halife'nin merkez edindiği Köhne-şehir, ardından da Han-cheng ele geçirildi. Sekiz bin Tungan askeri öldürülürken, bin yedi yüz yiğit ve beş yüz serbaz hayatını kaybetti¹⁶⁴. Davut Halife çok sayıda Tunganlarla beraber

¹⁶² A.e., s. 455-459.

¹⁶³ Töre, *Cenname*, s. 45-46.

¹⁶⁴ Elem, *a.g.e.*, s. 33 a / b.

Manas'a kaçtı. Hekim Han Töre'nin yanında olmaları için dört pansat ve yiğitleri ile beraber bir muhafız birliği oluşturuldu. Köhne-şehir ve Han-cheng'daki Tunganların murakabesi için on altı pansat görevlendirildi. Manas'tan gelen yolların hepsine kontrol noktaları tesis edildi.

Otuz beş gün sonra Davut Halife Manas'a gelir gelmez, Şi-şigong ile ittifak etmek için teklifte bulundu. Şi-şigong dört bin Mançu askeri ile beraber Davut Halife'ye katıldı. On altı bini Tunganlardan toplam yirmi bin asker ile Urumçi'ye saldırdılar ve Han-cheng şehrini ele geçirdiler. Köhne-şehir Tunganlar tarafından muhasaraya alındı. Hekim Han Töre ve yiğitleri dört ay boyunca hiç bir şey yapamadılar¹⁶⁵.

Urumçi'de yani Köhne-şehir¹⁶⁶ ile Han-cheng'da çok sayıda askerî mühimmat mevcuttu. Sekiz bin adet büyük top başta olmak üzere; küçük top, silah, mermi, mızrak, kılıç, yay, ok vesaire şeyler vardı. Bunları Mançu veya Çinli tüccarlar savaş olmadığı zamanlarda Pekin'den getirmişlerdi. Ayrıca çeşitli temiz ve güzel kokulu çaylar, çini, ipek kumaşlar, Pekin'den getirilen güzel eşyaların çokluğundan sayılarını tahmin etmek bile zordu. Tunganlar mezkûr tüccarlara İslami öğretmiş, onlar Müslüman olmuşlar, dolayısıyla kendi mallarına sahip çıkabilmişler ve normal ticaretini yapabilmişlerdi.

Hekim Han Töre ele geçirdikleri para ve malları kaydederek hazineye dâhil etmişti. Hazine Niyaz Muhammd Toksaba'ya teslim edildi ve Yakup Beg'e bir mektup gönderildi¹⁶⁷. Sıradan bir askere bile hediye olarak verilen malın değeri en az otuz bin tenge idi. Fakat şehir dört aydır muhasara altına olduğundan dolayı malın hiçbir kıymeti olmadı. Yiğitler ipek kumaşları gömlek, don hatta ayağa sarmak için bez olarak kullandılar. Zira ipek kumaş haricinde kullanılabilecek bez parçası bile yoktu. Bir ser gümüşe yarım kilo ekmek bile bulamadılar. Enva-i çeşit çaylar o kadar

¹⁶⁵ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 461-463. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 68 a / b.

¹⁶⁶ Davut Halife Urumçi'de Tunganların başına gelirken, Han-cheng'a yakın bir yere Köhne-şehir inşa ederek kendine payitaht edinmiştir.

¹⁶⁷ Töre, **Cenkname**, s. 49.

çok ki, onlardan atlara yemlik yaptılar, atlar ise yem bulamadığı zaman yemlikleri yediler. Çok sayıda soylu at helak oldu, hatta duvarları yıkarak sıvasındaki samanları yıkayıp ata verseler de bir işe yaramadı¹⁶⁸. Turfan, Toksun ve Lükçün vesaire şehirlerden gelen tahıl yardımları Tunganlar tarafından talan edildi. Yedikleri at ve eşek etlerinden dolayı askerler hasta oldular¹⁶⁹.

Tunganlar, zamanında Davut Halife için Köhne-şehir'i inşa ederken, şehir kapısının çok yakınına (yüz adım geliyordu) minaresi oldukça yüksek bir cami yapmışlardı. Bir gece çok sayıda Tungan askeri camiye girdi. Minareye çıkan Tungan askerleri, Hekim Han Töre'nin askerlerini kurşun yağmuruna tuttular. Âdeta çaresiz kaldılar. Her pansat 10-15 bahadır seçti, toplam üç yüz yiğit oluşturuldu. Elbiselerini çıkartıp ellerinde kılıç, hançer ve kamaları bellerine bağlamış vaziyette kamıştan yapılmış hasırlara yağ dökerek ateş yakarak camiye doğru koştular.

Sokaklar kar ve buzla örtülüydü, dondurucu soğuk hava her yere hâkimdi. Yiğitler hemen kapıyı ateşe verdiler ve duvarları yıkarak camiye girmeyi başardılar. Üç yüze yakın Tungan askeri yakalandı. Hepsini yere yatırdılar ve üzerlerine odun, keçe, kamış hasır attılar, üzerine yağ dökerek ateşe verdiler. Üç yüz kırk Tungan askerini ayrı ayrı direklere bağladıktan sonra, her bir pansat otuza yakın yiğidi seçti ve bir saat boyunca Tungan askerlerinin üzerlerine kurşun sıkılmalarını emretti. Tunganların kemikleri bile hamur gibi olmuştu. Bin beş yüze yakın Tungan askeri öldürülürken, yiğit ve serbazlardan toplam üç yüz kişi hayatını kaybetti¹⁷⁰.

Hekim Han Töre muhasara altında kaldığı o günlerde Kaşgar'a bir mektup göndermeyi başardı. Atalık Gazi Yakup Beg, Aksu'da dokuz ay kaldıktan sonra Kaşgar'a döndü. Yakup Beg hemen oğlu Beg Kulu Beg'i; Muhammed Kerim Dadhah, Ali Beg Pansat, Muhammed Seyid Pansat, Nevruz Pansat, Halman Pansat, Bohçe Berdar ve Mir Kerim Kurçi komutalarında beş bin yiğidi, Töre Kul Lavur, Muhammed Rahim Pehlivan, Halil Efendi komutalarında iki bin serbazı; ayrıca

¹⁶⁸ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 463-464, 468. Töre, **Cenname**, s. 44-48.

¹⁶⁹ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 60 a / b.

¹⁷⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 464-466.

Ömer Hoca İşan'ı büyük dört adet top ve misket mermileriyle beraber Hekim Han Töre'ye yardım için Urumçi'ye gönderdi¹⁷¹.

Beg Kulu Beg¹⁷² ordusuyla Kaşgar'dan yola çıkıp otuz altı gün sonra Toksun'a geldi. Haşmet ve debdebede babası Yakup Beg'i hiç aratmıyordu. Toksun'un Hâkimi Cihan Dadhah çok iyi karşıladı. Burada beş gün kaldıktan sonra Urumçi'ye doğru yola çıktı. Şimdi karşılarında önemli geçitlerden biri olan Davançing vardı. Zira oradaki Tunganlar Yakup Beg'e karşı isyan bayrağını çekerek, Davut Halife'ye bağlı olduklarını ilan etmişlerdi. Davançing ele geçirilmeden Urumçi'ye gidilemezdi. Şehrin muhasarası kırk gün sürdü. Nihayetinde Şehir ele geçirildi. Binden fazla Tungan öldürölürken, iki yüz elliye yakın yiğit hayatını kaybetti. Beg Kulu Beg hızlı hareket ederek Urumçi'ye geldi. Hekim Han Töre Şehrin içinden, Beg Kulu Beg ise dışardan Tunganlara karşı savaşa hazırlandılar. Şiddetli çatışmalar sonucu Tunganlara karşı galip geldiler. On beş bine yakın Tungan ve Mançu askeri kılıçtan geçirildi. Şi-şigong'un kardeşi Ma-şuye de bu savaşta öldürölüdü. Binden fazla yiğit ise hayatını kaybetti (1872)¹⁷³.

Beg Kulu Beg Urumçi'yi ele geçirdi. Hekim Han Töre'nin yiğitleriyle Turfan'a dönmesine izin verdi. Urumçi'de iki ay kaldıktan sonra emirleşker, pansat, yiğit ve serbazlarla beraber Gu-mudi'ye doğru yola çıktı¹⁷⁴. Şehrin etrafı sur ve hendeklerle çevrilmişti. Gu-mudi'nin muhasarası dört ay sürdü¹⁷⁵. Burada on binden fazla Tungan askeri vardı. Şiddetli çatışmaların ardı kesilmedi. Halman Pansat hayatını kaybetti. Tunganlar, Beg Kulu Beg'e karşı galip gelemediler. Çok sayıda hediyelerle beraber gelerek itaat edeceklerini beyan ettiler. Beg Kulu Beg kabul etti.

¹⁷¹ **Cami'üt Tevarih**'te verilen bilgilere göre Beg Kulu Beg otuz beş bin asker ile Kaşgar'dan Urumçi'ye doğru yola çıkmıştır. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 54 a.

¹⁷² Burada Sayrami, Beg Beççe (Hak Kulu Beg) olarak vermiştir. Fakat Yakup Beg, Hekim Han Töre'ye yardım için Beg Kulu Beg'i göndermiştir. Bkz.: Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 467.

¹⁷³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 466-468. Töre, **Cenkname**, s. 58-59. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 60 b, 59-55 a / b.

¹⁷⁴ **Cami'üt Tevarih**'e göre Beg Kulu Beg otuz beş bin asker ile beraber Urumçi'den Gu-mudi'ye doğru yola çıkmıştır. **A.e.**, s. 65 b.

¹⁷⁵ **Badevletname** adlı eserde anlatılanlara göre Gu-mudi'de Tunganlar fazla mukavemet göstermediler. Beg Kulu Beg'e elçi gönderdiler ve teslim oldular. Ömer, **Badevletname**, s. 48 a / b.

O günlerde Yakup Beg, Margilanlı Yahya Yüzbaşı'yı Kaşgar'dan Manas'a Davut Halife'ye göndermişti. Beraberinde hediyeler yanı sıra bir de mektup vardı¹⁷⁶. Davut Halife, "Ben Andicanlıların mektubuna falan bakmam; elçilerini de hiç tanımam." dedi. Yahya Yüzbaşı'yı darağacına gönderirken, beraberinde gelen üç kişiyi de idama mahkûm etti. Yakup Beg çok sinirlendi, gözlerinden âdetâ gazap ateşi fişkırdı. Hüsamettin Pansat, Ahun Pansat başta olmak üzere on pansatın iki bin asker ile hemen yola çıkmalarını emretti. Beg Kulu Beg ile görüştüler ve Manas'a geldiler. Bir kaç sefer mağlubiyete maruz kaldılar. Nihayetinde Manas'ı da ele geçirmeye müyesser olabildiler. Üç yüze yakın yiğit hayatını kaybederken, binden fazla Tungan öldürüldü. Ddavut Halife ise intihar etti¹⁷⁷. Böylelikle Tungan şehri ikinci defa Yakup Beg'in hâkimiyeti altına girmiş oldu¹⁷⁸.

Beg Kulu Beg Urumçi'ye bağlı altı şehirdeki bütün Tunganları kayda geçirdi. Vergi için zenginlerden biner ser, diğerlerinden ise ahvallerine göre sekiz yüzer ser, altı yüzer ser, hatta onar ser'e kadar gümüş alarak hazineye dâhil etti. Atalık Gazi, Tungan Kenci Ahun'u Urumçi'deki Tunganlara Da-yenşey tayin ederken, Yusuf Beg'i de Yasavulbaşı olarak atadı. Kaşgar'dan Urumçi'ye gönderildiler. Korla'nın Hâkimi Hacı Mirzabaşı, Kalmukların Hanı Hatun Han'ın kaçırılmasını engelleyemediği için Kaşgar'a getirilirken, Niyaz Muhammed Toksaba Korla'ya Hâkim tayin edildi.

Nar Muhammed Pervaneci ise Emirleşker tayin edilerek, Hekim Han Töre ile beraber Urumçi'ye gönderilmişti. Hatta Hekim Han Töre de Nar Muhammed Pervaneci'nin emrinde idi. Nar Muhammed Pervaneci, Talip Ahun'un Urumçi'ye Da-yenşey olmasına referans olmuştu. Zira kendisi Talip Ahun'dan bol miktarda

¹⁷⁶ **Cenname**'de Yakup Beg'in Davut Halife'ye gönderdiği her hangi bir mektuptan bahsedilmemektedir. Yahya Yüzbaşı ile Abdullah Zekâtçı ise Tunganlar tarafından Kutubi'de hapse mahkûm edilmişlerdir. Töre, **Cenname**, s. 50-51.

¹⁷⁷ **Cenname**'ye göre, Ömer Kul Dadha, Haydar Kulu Dadha ve Nar Muhammed Pervaneci de savaşa katıldılar. Üç ay sonra şehir ele geçirildi. **A.e.**, s. 56-57.

¹⁷⁸ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 468-469. Muhammed Elem'in anlattıklarına göre Manas'a gönderilen Muhammed Kasım komutasında çok sayıda asker de vardı. Manas on gün sonra ele geçirilmiştir. Elem, **a.g.e.**, s. 33 b. Töre, **Cenname**, s. 50-57. Ömer, **Badevletname**, s. 48 b, 49 a. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 65-64 a / b, 51 b, 50 a, 46 a / b.

para almıştı. Ama Urumçi'de vaziyet farklıydı. Talip Ahun'u Tunganlar'dan kimse kabul etmedi. İsyân bayrağını çekerek Davut Halife'ye bağlı olduklarını ifade ettiler. Yakup Beg geç de olsa gerçeklere vakıf oldu. Nar Muhammed Pervaneci'yi cezalandırarak makamından aldı ve Kuçar'dan Kaşgar'a getirdi. Buz doldurulmuş bir eve hapsetti, dondurarak öldürdü. Kuçar'ın başına Amil Han Töre'yi getirdi. Arslan Kul Kıpçak'ı Urumçi ve Manas savaşlarında sergilediği kahramanlıklarından dolayı Pansat tayin etti. Turdi Kulu Dadhah ise Emirleşker tayin edildi ve dört pansat ile beraber bin yiğidin eşliğinde Urumçi'de bırakıldı.

1872 yılında Beg Kulu Beg Kaşgar'a döndü. Tunganlardan ganimet olarak aldıkları yambu, gümüş, çini, çay, ipek kumaş, silah vesaire şeyleri tek tek kayda geçirerek hazineye teslim etti. Yakup Beg pek sevindi. Oğlu Beg Kulu Beg'i emirler emri ve Leşkerbaşı mansıbı ile ödüllendirdi. Üç yıl zarfında iki yüz bine yakın Tungan helak oldu¹⁷⁹.

3.22. Mançuların Doğu Türkistan Topraklarına Girişi

Urumçi ve Turfan savaşlarının galibi Atalık Gazi Yakup Beg, 1871 yılının Mayıs ayında Aksu'ya geldi ve Molla Ciyen Mirzabaşı'nın yerine Kuçar'lı Abdurrahman Dadha'yı Aksu'nun Hâkimi tayin etti. Mahmut Musa Toksaba'yı ise muavin Hâkim ve Selamağası olarak atadı. Yakup Beg dokuz ay sonra Kaşgar'a geldi. Oğlu Hak Kulu Beg'i Aksu'daki pansat, yiğit ve serbazlara Emirleşker tayin ederken, ona Selamağası mansıbı da verdi. Böylelikle Yakup Beg Aksu'ya kendi vekilini tayin etmiş oldu. 1872 yılına gelindiğinde Yakup Beg oğlu Beg Kulu Beg'i yardım için Urumçi'ye Hekim Han Töre'ye gönderdi. Urumçi on dört ay sonra ele geçirilebildi. Beg Kulu Beg 1873 yılında Kaşgar'a döndü. 1874 yılında savaş olmadı, barış ve huzur hüküm sürdü.

¹⁷⁹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 470-474. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, 39 a / b. Ömer, **Badevletname**, s. 48 b.

Tarih 1875 yılını gösterirken Da-hu (Ba-yanhu 白彦虎) ve Şiao-hu (Yu-xiaohu 余小虎) komutalarında otuz binden fazla Tungan askerinin¹⁸⁰ Lan-zhou'dan (兰州) Kumul'a ve oradan da Turfan hudutlarına yakın Çıktım'a geldikleri haberi geldi¹⁸¹. Tunganlar İmparatora karşı başkaldırmışlar, Mançu askerlerine karşı gelemeyip Doğu Türkistan'a kaçmışlardı. Yakup Beg'in himayesi altına girmek istediklerini dile getirdiler. Pekin'e Mançulara karşı beraber savaşmak niyetinde olduklarını da ifade ettiler. Tahir Kulu Pansat, Hekim Han Töre'ye haber gönderdi. Hekim Han Töre hemen Taş Beg Pansat'ı Çıktım'a göndererek Tunganların sayıları ve silahlanma durumu hakkında malumat edinmesini emretti. Tunganlara bol miktarda erzak gönderdiler. Fakat onları Turfan'a almadılar, Urumçi, Gu-mudi ve Manas taraflarına yönlendirdiler. Çiftçilik yapabilecekleri geniş yayla ve otlaklar tahsis ettiler. Zira Yakup Beg öyle istemişti. Tunganlar Kumul'da kaldıkları on gün içinde şehri yağmalamakla kalmamış, bir de çoluk çocuk demeden bütün ahaliyi sürgün ederek beraberlerinde getirmişlerdi. Hekim Han Töre onlara da erzak göndererek yardımda bulundu¹⁸². Kırk bin Mançu askerinin¹⁸³ Doğu Türkistan'a doğru yola çıktığı haberi geldi. Yakup Beg, Hotan ve Yarkent'teki askerlerin derhâl yola çıkmalarını emretti¹⁸⁴.

¹⁸⁰ Töre'nin verdiği bilgilere göre Mançu topraklarından Kumul'a gelen Tungan askerlerinin sayısı on iki bine yakın idi. Töre, **Cenkname**, s. 61. **Badevletname**'de anlatılanlar da Kumul'a gelen Tungan askerlerinin sayısının on iki bine yakın olduğunu doğrulamaktadır. Ömer, **Badevletname**, s. 49 a.

¹⁸¹ Elem'in anlattıklarına göre Da-hu ve Şiao-hu, on üç bin Tungan askeri ile beraber hicri 1289 (1872/1873) yılında Doğu Türkistan'a gelmiştir. Kırk bin Mançu askeri de peşlerine düşerek Doğu Türkistan'a doğru yola çıkmışlardır. Fakat mezkûr tarihi doğrulayan her hangi bir kaynak eser karşımıza çıkmamaktadır. Elem, **a.g.e.**, s. 34 a / b.

¹⁸² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 476-478. Töre, **Cenkname**, s. 61-63. Ömer, **Badevletname**, s. 49 a / b. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 27-25 a / b, 19 a / b, 18 a / b.

¹⁸³ **Cami'üt Tevarih**'de verilen bilgilere göre yüz yetmiş bin Mançu askeri Doğu Türkistan'a doğru yola çıkmıştır. Fakat mezkûr sayı her hangi bir kaynak eser tarafından doğrulanmamaktadır. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 21 b.

Tarihi Hamidi adlı eserde anlatılanlara göre Mançu askerleri Lan-zhou'dan Kumul'a geldiler. Artık Doğu Türkistan topraklarında idiler. Bir kısmı Şi-hu tarafına doğru yola çıktı, bir kısmı ise Gu-cheng'a geldiler, Turfan'a gideceklerdi. Fakat Atalık Gazi Badevlet'in otuz bin asker ile beraber Turfan'a geldiği haberini alınca, yardım için asker gönderilmesi hususunda hemen Lan-zhou'a mektup gönderdi. Lan-zhou'dan yola çıkan altmış bin Mançu askeri Kumul'a geldi. Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 604-605.

¹⁸⁴ Elem, **a.g.e.**, s. 34 b. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, 16-15 a / b.

Mançular, Shan-xi ve Gan-su'da vuku bulan Tungan isyanlarını 1873 yılında bastırdı. Mançu Hükûmeti içerisinde Zuo Zong-tang (左宗棠) başta olmak üzere bir grup, Doğu Türkistan'ın ilhakı için asker gönderilmesini dile getirirken; Li Hong-zhang (李鴻章) başta olmak üzere diğer bir grup ise, imparatorluğun güneydoğu deniz sahillerinin savunmasının daha önemli olduğunu vurgulayarak Doğu Türkistan'a asker gönderilmesine karşı çıktılar. Bu tartışmalar sonucunda Mançular 1875 yılı Mayıs ayında Doğu Türkistan'a asker gönderme kararı aldılar. Fakat askerî ihtiyaçların karşılanması oldukça zordu. Zuo Zong-tang yabancı ülkelerden on milyon ser (ağırlık birimi olup bir ser elli grama eşittir) gümüş borç alma teklifinde bulununca, Shen Bao-zhen (沈葆楨) ve bir kaç kişi şiddetle karşı çıktılar. Mançu Hükûmeti yabancılardan alınan gümrük vergisinden iki milyon, imparatorluğun sınırları içerisindeki muhtelif bölgelerden ise üç milyon, toplam beş milyon ser gümüş hazırladı. Zuo Zong-tang'ın başvurduğu İngiliz HSBC Bankası'ndan kısa süre içerisinde beş milyon ser gümüş borç almasıyla, Mançuların Doğu Türkistan'a asker göndermeleri için ihtiyaçları olan on milyon ser gümüş tedarik edilmiş olacaktı¹⁸⁵.

1875 yılının Temmuz ayında Yakup Beg Kaşgar'dan Yeni-hisar'a geldi. O sıralar Mançu askerlerinin Kumul'a girdikleri haberi ulaştı. Mançular artık Doğu Türkistan topraklarında idiler. Yakup Beg Yarkent'e geldi. Kadı Reis Molla Neman'ı cezalandırmayı geciktirmedi. Zira Kadı Reis sarayları aratmayacak revişte kendine bir malikâne yaptırmıştı. Yakup Beg'in daha önceden haberi oldu, geceleyin bizzat giderek gördü. Ertesi gün Kadı Reis hapse mahkûm edildi. Bütün mal varlığı müsadere edilerek hazineye gelir kaydedildi. Malikânenin yıkılması için iki yüz serbaz görevlendirildi. Ancak on beş günde tamamını yıkabildiler. Yerine ise tuvalet yaptırıldı. Yakup Beg yirmi gün sonra Yarkent'ten Aksu'ya doğru yola çıktı.

Hotan'ın Hâkimi Niyaz Beg çok sayıda hediyelerle beraber Aksu'ya Yakup Beg'e geldi. Fakat Yakup Beg hemen görüşmeye çağırmadı. Uzun kış artık ilkbahara teslim oldu. Yakup Beg, Niyaz Hâkim Beg'i yanına aldı. Emirleşker Tungan Ma-

¹⁸⁵ Dai, a.g.e., C:II, s. 607-608.

dalaoye, Haydar Kul Dadhah, İshak Can Pansat, Hafız Beg Pansat, Kadir Pansat, Memur Pansat, Muhammed Ali Pansat ve Sefer Pansat komutalarında on bin yiğit; Töre Kul Lavur, Kepek Lavur, Muhammed Efendi, Halil Efendi, Muhammed Rahim Pehlivan ve Ömer Hoca İshan komutalarında üç bin serbaz Yakup Beg ile birlikte Kuçar'a geldiler. Bir kaç gün sonra, Korla'ya doğru yola çıktılar¹⁸⁶.

Tungan Kenci Ahun Da-Yenşey, Yusuf Beg Yasavulbaşı'yı bir mektup ile beraber Urumçi'den Korla'ya Yakup Beg'e gönderdi. Mançu askerleri Gu-çungzi'ya gelerek konuşlanmışlardı¹⁸⁷. Duruma vakıf olan Yakup Beg, haberin tahkiki için Tağay Yüzbaşı'yı gönderdi ve haberin doğru olduğunu öğrendi. Yakup Beg oğlu Hak Kulu Beg'in derhâl Aksu'dan Toksun'a gelmesini emretti. Muhammed Kerim Dadhah, Beççe Bahadır Pansat, Âlim Bay Pansat ve Ali Beg Pansat başta olmak üzere yirmiden fazla pansat komutasında on bin leşker ile beraber Yakup Beg'den önce Toksun'a vardı. Yakup Beg Korla'dan yola çıkıp Kara-şehir'e, oradan Uşşaktal'a ve oradan da Toksun'a¹⁸⁸ geldi.

Yakup Beg, Emirleşker Ma-dalaoye'yi bin beş yüz Tungan askeriyle Toksun'dan Gu-mudi'ye gönderdi. Azim Kul Pansat ve diğer dört pansat da yiğitleri ile yola çıktılar. Urumçi'ye geldiler. Azim Kul Pansat askerleriyle Gu-mudi'ye doğru yol alırken, Ma-dalaoye ve diğer pansatlar ise Urumçi'de kaldılar. Azim Kul Pansat Gu-cheng yönünden gelen çok sayıda Mançu askerleri ile karşı karşıya geldi. Şehir bir kaç gün Mançu askerleri tarafından kuşatıldı. Mançulara karşı gelemediler. Azim Kul Pansat çok sayıda yiğitleriyle hayatını kaybetti. Gu-mudi Mançuların eline geçti.

¹⁸⁶ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 480-482.

¹⁸⁷ Elem'e göre Mançu askerleri artık Manas'a gelerek kaleyi kuşatmışlardı. Henüz çatışmaya girmediler. Yakup Beg kendisinden haber gelmeden askerlerin Mançulara karşı saldırıya geçmemelerini emretti. Elem, **a.g.e.**, s. 35 a.

Badevletname'de anlatılanlara göre Mançu askerleri artık Doğu Türkistan topraklarında idi. Cimsar'a oradan da Kara-şehir'e geldikleri haberi ulaştı. Ömer, **Badevletname**, s. 51 a. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 116.

¹⁸⁸ Zarif'in dediği bilgilere göre Yakup Beg'in Toksun'a geldiği o sıralarda Kutubi, Manas ve Urumçi vesaire şehirler artık Mançuların eline geçmişti. **A.e.**, s. 117.

Ma-dalaoye, uzun süre geçmeden Tungan askerleriyle Azim Kul Pansat'a yardım için yola çıktı¹⁸⁹. Qi-daovan'a (七道灣) geldiklerinde Mançu askerleri ile karşı karşıya geldiler. Çok şiddetli çatışmalar vuku buldu. Savaş Ma-dalaoye'nin lehine geliyordu. Fakat savaşı bırakıp askerleri ile beraber hemen geri dönmeleri emredildi. Ma-dalaoye'yi yüze yakın Tungan askeri ile beraber Kaşgar'a gönderdi. Beş bin Tungan askeri toplayıp orada beklemesini istedi.

O günlerde Yakup Beg, Haydar Kul Pansat başta olmak üzere yedi pansat'ı Davançing'a gönderdi. Korla'nın Hâkimi Niyaz Muhammed Toksaba da vardı. Bir şehir inşa etmelerini emretti. Bütün askerî birlik Davançing'a konuşlandı. Da-hu ile Şiao-hu Urumçi'den Yakup Beg'e geldiler. Yakup Beg onları bir kaç gün misafir etti ve tilla vesaire hediyeler vererek Urumçi'ye gönderdi¹⁹⁰.

Bu hadiselere dair Muhammed Elem, yukarıda **Tarihi Hamid**'de bahsedilenlerden farklı olarak şu bilgileri vermektedir. Mançuların Doğu Türkistan'a girdikleri haberini alan Tunganlar, Turfan'a Yakup Beg'e geldiler. Mançu General Zong-tong¹⁹¹ hemen Yakup Beg'e bir mektup gönderdi. Da-hu ve Şiao-hu'ları kendilerine teslim etmelerini istedi. O hâlde Yakup Beg'e karşı her hangi bir müdahalede olmayacaklarını ve Pekin'e geri döneceklerini, aksi takdirde onları yakalamak için gerekirse savaşıacaklarını dile getirdi. Yakup Beg derhâl Da-hu ve Şiao-hu'ları yanına çağırttı. Çok iyi silahlanmış seçkin dört yüz has mahrem ile beraber Yakup Beg'e geldiler. Da-hu'dan durumu öğrendi ve çok iyi davrandı. Da-hu aslında Pekin'de kırk bin kişilik Mançu ordusunun başında idi. Kayda değer hizmetlerde bulunmuştu. Fakat karşılığını alamayınca imparatora başkaldırmış, on bin Mançu askeri öldürülürken, kendi adamlarından üç bine yakın kişi hayatını

¹⁸⁹ **Badevletname**'de anlatılanlara göre Yakup Beg, Azim Kul Pansat'a yardım için Gu-mudi'ye on üç bin asker gönderdi. Mançulara karşı gelemeyince geri dönmelerini emretti. Ömer, **Badevletname**, s. 51 a.

Mançular Gu-mudi'de Doğu Türkistan'daki ilk savaşı kazanmış oldu. Cai, **a.g.e.**, C:II, s. 168.

¹⁹⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 482-484. Töre, **Cenkname**, s. 67.

¹⁹¹ Burada Liu-jintang'dan (刘锦棠) bahsetmektedir.

kaybetmişti. Yeterince mühimmat ve erzak olmadığından dolayı Doğu Türkistan'a doğru kaçmışlardı¹⁹².

Diğer kaynak eserde anlatılanlar, başka her hangi bir yerde karşımıza çıkmamaktadır. Fakat yine de dönemin Doğu Türkistan tarihi açısından önem arz eder düşüncesiyle, burada mezkûr bilgileri vermek uygun görülmüştür. Buna göre; Mançu askerlerinin artık Kumul'a girdikleri haberi gelmişti. Mançular, Yakup Beg'e bir elçilik heyeti gönderdiler. Doğu Türkistan'ın Kara-şehir'e kadar olan topraklarının Mançu İmparatorluğu'nun sınırlarına dâhil olmasını talep ederlerken, Korla'nın öbür tarafını ise Yakup Beg'e ait olarak tanıyacıklarını dile getirdiler. Böylelikle ticari kervan yollarının da açılmış olacağını ifade ettiler. Yakup Beg, Mançuların teklifini kabul etmedi. Zira anlaşma yapılırsa bile, Mançuların çok sayıda askerlerle taarruza geçmeleri ihtimalden uzak değildi. Yakup Beg elçileri geri gönderdi. Mançulara karşı savaşı göze almıştı. Fakat Niyaz Hâkim Beg, Yakup Beg'in Mançulara karşı savaşmasını istemiyordu. Uzun vakit geçmeden Yakup Beg'i zehirleyerek öldürmeyi başaracaktı¹⁹³.

Molla Musa Sayrami'ye göre o sıralar Yakup Beg, Mançularla karşı hemen savaşmak yerine, daha ziyade Mançularla sulh yapmayı düşünmüştü. Ancak hadiseler aksine geliyecekti. Keza emirleşker ve pansatlara Mançulara karşı savaşmamaları hususunda mektup da gönderilmişti. Ama Mançuların saldırıları karşısında sükûneti tercih edemediler. En azından Mançulara karşı savunma mahiyetinde karşılık vermeleri bile, Yakup Beg'i oldukça kızdırmıştı. Yüksek rütbeli bir kaç Mançu yakalandı, idam edilmedi. Bilakis Aksu, Kuçar ve Bay Hâkimlerine gönderilerek, onlara belli bir zaman kadar maaş da bağlandı. Ancak sonradan Hâkimler tarafından darağacına gönderildiler.

Yakup Beg Mançular hakkında bilgi edinmek maksadıyla İnam Hoca İşan'ı gönderdi. Mançu askerlerinin sayıca oldukça fazla olduğu öğrenildi. O sıralar Hekim Han Töre'nin yiğitlerinden Aksulu Bakış Mirap, Sıddık Beg ve Yusuf Beg vesaire

¹⁹² Elem, a.g.e., s. 35-36 a / b. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 7 b.

¹⁹³ L. V., A. M., S. N., a.g.e., s. 22-23.

kişiler kaçarak Mançulara sığındılar. Bir de Turfan'dan Mukbul Beg ve Şahyaz Beg başta olmak üzere bir kaç kişi Mançulara mektup göndermişlerdi. Ancak Mançulara ulaşmadan Yakup Beg'in eline geçti. Yakup Beg hemen onları, Mançulara meyilli olan bir kaç aile ile beraber çoluk çocuk demeden Yarkent'e sürgüne gönderdi.

Yakup Beg Mançulara karşı savaşta başarı elde edebilmekten daha çok mağlubiyeti düşünüyordu. Oğlu Hak Kulu Beg'i on bin yiğit ve serbaz, top, silah ve mühimmatlar ile beraber Toksun'da bıraktı. Mançulara karşı savaşmamasını emretti. Dört ay sonra Toksun'dan Korla'ya doğru yola çıktı. Yakup Beg'in Doğu Türkistan'daki saltanatına on dört yıl olmuştu. Yeni-hisarlı Huşur mahrem o sıralar hazineden sorumluydu. Yakup Beg yola çıktıktan bir gün sonra, elliye yakın adamıyla beraber hazineyi de alıp Mançulara kaçtı. Yakalanmaları için çok sayıda yiğit gönderildi. Yakın geldiklerinde ise yola tilla ve tengeleri saçarak uzaklaşmayı başardılar. Bu ihanetin karşılığı olarak, Huşur mahrem daha sonra Mançular tarafından Yarkent'in Hâkimi tayin edildi¹⁹⁴. Ardından Kuçar ve Kaşgar Hâkimlerinin kardeşleri, Yakup Han'ın kardeşi yani Yakup Beg tarafından İstanbul'a gönderilen elçi ve daha sonra Taşkent'te yaşayan Emir Han gibi pek çok sayıda kişi kendini Mançuların kucığına attı. Bir kaç ay içerisinde dört yüze yakın asker de Mançulara kaçtı¹⁹⁵.

Huşur mahrem hakkında bir başka kaynak eserde verilen bilgiler yukarıda anlatılanlara göre farklılık arz etmektedir. Yakup Beg Korla'da iken, Hotan'a Niyaz Hâkim Beg'e bir mektup göndererek, hazinedeki altın ve gümüşün hepsini alıp Korla'ya gelmesini emretti. Korla'ya geldikten sonra hazineyi Toksun'a gönderdi. Toksun, Pekin ile Urumçi arasında en önemli geçitlerden biri idi. Zira Yakup Beg hazineyi Toksun'a taşımak istemişti. Huşur mahrem Çin asıllı bir genç olup, Yakup Beg'in güvenini kazanmış ve onu mahrem tayin etmişti. Yakup Beg, Huşur mahremi kırk at yükü altın ve gümüş ile elli kişinin eşliğinde Toksun'a gönderdi. Hazineyi Hak Kulu Beg'e teslim etmesini emretti. Fakat Huşur mahrem Toksun'a gitmedi.

¹⁹⁴ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 484-487. Elem, **a.g.e.**, s. 37 b. Töre, **Cenname**, s. 69. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, 8 a / b. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 117.

¹⁹⁵ Wusiman, **a.g.t.**, s. 177.

Urumçi'ye Mançulara doğru kaçtı. Yakup Beg'i çok ağır kayıplara uğrattı¹⁹⁶. 18 Ağustos 1876 yılında Urumçi, Mançular tarafından ele geçirilmiştir¹⁹⁷.

Mançular artık Davançing'a kadar geldiler. Ata Bay ile Ali Şir Pansat askerleriyle Mançulara kaçtılar¹⁹⁸. Niyaz Muhammed Toksaba bir kurşun bile sıkmadan sadece bir kaç gün sabırla bekleyebildi. İki bine yakın yiğit ve serbaz vardı. Seçilmiş dört yüz yiğit şehir kapısından çıkarak Mançu birliklerine karşı saldırıda bulundu. Kısa bir müddette bine yakın Mançu askeri öldürüldü. Yakup Beg arda mektup gönderdi. Mançulara karşı savaşmamaları hususunda emirler verdi. Emirleşker başta olmak üzere yiğit ve serbazların cengâver ruhunu olumsuz yönde oldukça etkiledi. Mançular top vesaire ağır silahlarla taarruza geçtiler. Davançing'i¹⁹⁹ ele geçirmeyi başardılar. Niyaz Muhammed Toksaba başta olmak üzere yedi pansat ve bir kaç yüzbaşı yakalanarak idama mahkûm edildiler. Çoğu yiğit ise Mançu topraklarına sürgüne gönderildiler.

O sıralar Hak Kulu Beg Toksun'da idi. Tahıl ambarlarının tamamını ateşe vererek²⁰⁰ Korla'ya kaçtı. Mançu askerleri Yemiş'e geldiler. Hekim Han Töre, Toksun'a geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. O gün Mançular Turfan'ı kolayca zapt ettiler. Zira yiğitler Yakup Beg'den gelen emre binaen, Mançu askerlerine karşı bir kurşun bile sıkmamışlardı. Mançulara karşı savaşmış olsalardı, sadece Turfan ve Toksun'da otuz bin yiğide on yıl yetecek kadar erzak, yem, odun vesaire şeyler vardı. Toksun'daki tahılların hepsi yanarak kül oldu. Mançular Turfan'daki tahılları ele geçirdiler. Beş gün sonra Toksun'a geldiler.

¹⁹⁶ **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 24-25.

¹⁹⁷ Dai, **a.g.e.**, C:II, s. 609.

¹⁹⁸ Ömer, **Badevletname**, s. 52 a.

¹⁹⁹ Mançular Doğu Türkistan'ın güneyine doğru harekete geçtiler. 20 Nisan 1877 yılında Davançing'ı ele geçirdiler. Cai, **a.g.e.**, C:II, s. 188. Dai, **a.g.e.**, C:II, s. 611.

²⁰⁰ Kuropatkin'in anlattıklarına göre Yakup Beg için talihsizlikler artık peş peşe gelmeye başlamıştı. Yakup Beg'in Toksun'dan Davançing'a giden yol üzerinde yaptırdığı bir askerî mühimmat deposunda yangın çıktı. Askerî malzeme ve mermilerin hepsi yandı. Ayrıca depoda bulunan seksen bin çarek un ve on yedi bin çarek tahılın hepsi yanıp kül oldu. Başkalarının anlattıklarına göre, yangının kesinlikle birinin çıkarttığı düşünülmüşse de, yangının sebebi araştırılmayıp o şekilde kalmıştır. Wusiman, **a.g.t.**, s. 178.

Yukarıda bahsedilen Hak Kulu Beg'in ateşe verdiği tahıl ambarı, muhtemelen Kuropatkin'in bahsettiği mühimmat deposu olabilir.

Muhammed Elem'in verdiği bilgiler, **Tarihi Hamidi**'de anlatılanlardan farklıdır. İsmet Pansatbaşı komutasındaki askerler Manas'ta idi. Erzakları tamamen tükenmişti. Mançulara teslim oldular. Silahsızlandırdıktan sonra onları Pekin'e gönderdiler. Urumçi'deki askerler ise kaçarak Turfan'a geldiler. Yakup Beg, Da-hu ve Şiao-hu'lar ile bir araya gelerek istişarede bulundu. Mançulara karşı Turfan'da değil, Buyan-kakşal'da savaşma kararı aldılar. Kuçar üç gün uzak mesafede idi. Zira Tunganlar Mançulara karşı meydan savaşını önermişlerdi. Mançuları dört taraftan muhasaraya alarak taarruzda bulunacaklardı. Yakup Beg askerlerin Korla, Bügür ve Kara-şehir'e gelmelerini emretti. Da-hu ve Şiao-hu'ları Kara-şehir'e gönderdi, kendisi ise Korla'ya geldi. Vaziyeti fırsat bilen Mançular hemen Turfan'a geldiler. Zira Turfan'da Yakup Beg'in askeri kalmamıştı²⁰¹.

Hekim Han Töre, Beg Beççe (Hak Kulu Beg) ile emirleşker, serbaz ve yiğitlerin eşliğinde Kara-şehir'e geldiler. Yakup Beg onların Korla'ya gelmelerini emretti. Tereddütten daha doğrusu korkudan olsa gerek, Yakup Beg'e gelmeye cesaret edemediler. Mançulara karşı savaşmak için Yakup Beg'den emir beklediklerini söylediler. Bilakis Yakup Beg onlara, Kara-şehir Nehrinin kıyısına daha önce inşa ettirdiği şehri yıkararak, öbür kıyısına yeni bir şehir inşa etmelerini emretti, şehir kısa sürede tamamlandı. Bu aslında askerleri boş yere meşgul etmekten başka bir şey değildi. Hekim Han Töre ve Hak Kulu Beg'in emrinde otuz bin yiğit mevcuttu. Yakup Beg'in yanında ise mahrem, yasavul ve yiğitlerden toplam üç bine yakın kişi vardı²⁰².

Niyaz Hâkim Beg o günlerde Mançulara bir mektup göndermeyi başardı. Yakup Beg'i zehirlemeyi planlamıştı. Ayrıca Yakup Beg öldükten sonra, hemen aralarına nifak tohumu saçmayı da düşündüğünü dile getirdi. Böylelikle Mançular Doğu Türkistan'ı kolayca ele geçirebileceklerdi. Mançular çok sevindiler ve derhâl

²⁰¹ Elem, **a.g.e.**, s. 36 b, 37 a / b. Töre, **Cenkname**, s. 68.

²⁰² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 487-489. Ömer, **Badevletname**, s. 51 b.

Badevletname'de verilen bilgilere göre Yakup Beg Korla'ya geldiğinde askerlerinin sayısı toplam yüz otuz iki bin idi. Fakat başka kaynaklarda mezkûr rakamı doğrulayan malumat bulunmamaktadır. **A.e.**, s. 51 b. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 118.

cevaplı bir mektubu gönderdiler. Niyaz Hâkim Beg'i Vang (王)²⁰³ tayin edeceklerini, hanımına ise Fu-cin (福晋)²⁰⁴ unvanının verileceğini söylediler. Niyaz Hâkim Beg, has mahremlerden birine beş yüz yambu vererek Yakup Beg'i zehirlemesini istedi. Karşılığında ne dileği varsa yerine getireceği, hatta kızını da vereceği vaadinde bulundu. Mahrem yeni Müslüman olmuş Mançu (Çinli) idi, hiç tereddüde kapılmadan kabul etti²⁰⁵.

3.23. Yakup Beg'in Ölümü

İlkbahar mevsimi idi. O günlerde Yakup Beg aşırı derecede hiddete kapılmaya başladı. Bir gün hiç bir şey yok iken Molla Kemalettin Mirza'ya çok kızdı. Yasavullar ile beraber kendisi de dövüldü. Yorgun düşünce soğuk çay istedi. Mahremin getirdiği çayı içti ve yere yıkıldı bir daha kalkmadı, içtiği ecel şerbeti idi. Tarih 28 Nisan 1877 yılını²⁰⁶ gösteriyordu.

Molla Musa Sayrami'nin anlattıklarına göre Yakup Beg, Niyaz Hâkim Beg'e güvenmiyordu. Bir hayli zamandır fırsat arayan Niyaz Hâkim Beg, mahremlerden bir kaçına tilla vererek onları kendine ram etmeyi başarmıştı. İnsan ihsanın kuludur misali, Niyaz Hâkim Beg o mahremleri yönlendirerek Yakup Beg'i suikast planını gerçekleştirecekti. Bir gün Niyaz Hâkim Beg, mahremlerden birini yanına çağırdı ve ona bol miktarda tilla verdi. Yakup Beg'in çayına kendi bildiği veyahut da Yakup Beg'in başka kişilere vererek tecrübe ettiği zehirden karıştırmasını söyledi. Özellikle de Yakup Beg'in hiddetlendiği esnada çayın verilmesini istedi ve öyle de yaptı²⁰⁷. Bir başka kaynak eserde verilen bilgiler, Yakup Beg'in Niyaz Hâkim Beg tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü doğrulamaktadır²⁰⁸. Yakup Beg'in ölümü ile ilgili bir

²⁰³ Mançuların Doğu Türkistan'da tesis ettikleri bir çeşit idari unvan, Beg veya Hâkim'in karşılığıdır.

²⁰⁴ Mançuların Doğu Türkistan'da Beg veya Hâkimlerin hanımlarına verdikleri unvan.

²⁰⁵ Elem, **a.g.e.**, s. 37 b, 38 a.

²⁰⁶ Yakup Beg'in ölüm tarihi ile ilgili **Tarihi Fergana ve Kaşgar** adlı eserde 3 Ocak 1877 olarak verilmiştir. Yine aynı eserde, bazı kaynaklarda 2 Ocak 1878 olarak kayıt olduğundan da bahsedilmektedir. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 128.

²⁰⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 489-491. Töre, **Cenname**, s. 71-72. Ömer, **Badevletname**, s. 7 a. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 147. Halidi, **a.g.e.**, s. 120.

²⁰⁸ L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 23-26.

başka kaynakta anlatılanlara göre, Yakup Beg kendi hazırladığı zehirli çayı içerek intihar etmiştir²⁰⁹. Fakat Yakup Beg'in intihar etmesi başka her hangi bir kaynak eser tarafından doğrulanmamıştır. Yakup Beg'in ölümüyle ilgili Kuropatkin'in anlattıkları ise şunlardır: "1877 yılının 28 Mayıs günü idi. Yakup Beg kâtabi Kemal'in yaptığı bir hatadan dolayı çok kızmış ve hiddetine hâkim olamayıp onu tabanca ile öldürmüştür. Öfkesine hâkim olamayan Yakup Beg, bir de Hazine Begi Sabir Ahun'u da sert bir şekilde dövmüştür. Sabir Ahun karşı çıkarak, bir vuruşla Yakup Beg'i bayıltmış. Yakup Beg ertesi sabah (29 Mayıs) saat ikide vefat etmiştir. Yakup Beg'in ölümü ile ilgili söylentiler, mesela: Yakup Beg oğlu Hak Kulu Beg tarafından zehirlenerek öldürülmüştür veya Mançular ile yapılan savaşta yenilgiye maruz kaldığı için zehir içerek intihar etmiştir vesaire tamamen asılsızdır"²¹⁰. Atalık Gazi Yakup Beg on dört yıl, dört ay, dokuz gün tahtta oturdu²¹¹.

Yakup Beg'in mührü karpuz çekirdeği büyüklüğünde olup, üzerinde sadece Muhammed Yakup yazısı vardı. İlk başlarda Badevlet Gazi unvanını kullandı. Yakup Beg'in zamanında kurt ile kuzu aynı gölden su içerlerken, güvercin ile şahin aynı dalda yuva yapmışlardı. Yakup Beg, Zakir Can Kari'yi Mekke-i Muazzam'a göndererek Yedi Şehir Devleti adına konak saray yaptırmasını emretmişti; ancak bitmesini göremedi. Hotan'ı Niyaz Hâkim Beg, Aksu'yu Abdurrahman Dadhah, Bay ve Sayram'ı ise Muhammed Emin Toksaba viran ettiler. Keza Yakup Beg doğru insanı görevlendirememiştir. Her ne kadar dine düşkün ve mütevazı bir hayat yaşadığı bahsedilse de, son zamanlarında bu hasletleri devam ettiremedi. Yakup Beg'in görevlendirdiği kişiler vergiyi bahane ederek tüccarların mallarına el koyarlardı, fakat yaptıklarını araştırıp onları cezalandırmadı. Oldukça enteresan olanı ise Yakup Beg'in yerli ahali, Tungan, Mançu (Çinli), Şugnan, Kalmuk ve Kazaklardan ganimet aldıkları kız hanımlar ile yurt büyüklerinin kendisine verdikleri öz kızları da dâhil toplam altı yüzden fazla hanımla nikâh (evlilik) yapmıştır²¹². Bir başka eserde

²⁰⁹ **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 25.

²¹⁰ Wusiman, **a.g.t.**, s. 242-243.

²¹¹ Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 352.

²¹² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 496-497, 500, 502, 508, 517-520.

anlatılanlara göre Yakup Beg'in haremde üç yüz civarında kadın vardı. Onlardan altısı Yakup Beg'in seferlerinde her zaman yanında bulunuyordu²¹³.

3.24. Hekim Han Töre'nin Kuçar'da Tahta Oturması ve Hak Kulu Beg'in Ölümü

Niyaz Hâkim Beg, Yakup Beg'in ölümüyle ilgili Hekim Han Töre ile Hak Kulu Beg'e bir mektup gönderdi. Onlar Kara-şehir'de²¹⁴ idiler. Niyaz Hâkim Beg, Ahrar Han Töre haricinde etrafındaki hiç kimseye bir şey bahsetmedi. Zira kendisinin ifşa olmasından endişe ediyordu. Üç gün sonra Beg Beççe (Hak Kulu Beg) geldi. Ardından Hekim Han Töre başta olmak üzere emirleşker, yiğit ve serbazlar da geldiler. Niyaz Hâkim Beg, Ahrar Han Töre, Kerim Bay Mirza, Muhammed Musa Toksaba, Taş Bay Dadhah, Ata Bay Pansat vesaire erkânlar bir araya gelerek istişarede bulundular. Alınan ortak karar sonucu, Hekim Han Töre'yi eski gelenek gereği beyaz keçenin üzerine oturturdular ve hükümdar ilan ettiler.

Bir diğer kaynak eserde anlatılanlar yukarıda bahsedilenlere göre oldukça farklıdır. Yakup Beg'in ölümünden hemen sonra Niyaz Hâkim Beg Hotan'a döndü. Yakup Beg'in ölüm sebebini kimse anlayamamıştı. O sırada Hak Kulu Beg Korla'ya geldi. Yakup Beg'in vasiyeti gereği diyerek Hak Kulu Beg'i tahta oturtmak istediler. Karşı çıkan kimse olmadı. Fakat Hak Kulu Beg kabul etmedi. Zira Yakup Beg Korla'ya gelmeden evvel Kaşgar'da kendi yerine Beg Kulu Beg'i getirmişti. Hak Kulu Beg, Yakup Beg'in cenazesini alıp Kaşgar'a doğru yola çıktı. Zira Apak Hoca mezarlığına defnetmek istiyordu. Sabredemediler, belki de Beg Kulu Beg'i istemiyorlardı. Hekim Han Töre'yi Korla'ya davet ederek han ilan ettiler. O sıralar Mançu askerleri Turfan'a kadar gelmişlerdi²¹⁵.

²¹³ Wusiman, **a.g.t.**, s. 40.

²¹⁴ Zariif'in anlattıklarına göre, Yakup Beg'in ölüm haberini alan Hak Kulu Beg, Toksun'dan Korla'ya gelmiştir. Zariif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 129. Bir başka kaynak eserde de, babasının ölüm haberini alan Hak Kulu Beg'in Toksun'dan Korla'ya geldiğinden bahsedilmektedir. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 26. Bir de Bkz.: L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 28. Fakat o sıralar Toksun Mançuların eline geçmiştir.

²¹⁵ **A.e.**, s. 27-28, 15 b. Dai, **a.g.e.**, C:II, s. 611.

Hazine Hekim Han Töre'ye teslim edildi. Yedi gün sonra Beg Beççe, Yakup Beg'in cenazesini alıp Korla'dan ayrıldı. Dadhah ve diğer büyüklerden kimse gerçeği araştırmaya ihtiyaç duymadılar. Bilakis Aksu'daki hazineden endişe ediyorlardı. Beg Beççe Aksu'daki hazineyi Kaşgar'a götürür ve Beg Kulu Beg ile beraber ağabey kardeş Kaşgar'daki hazineyi de boşaltarak Andican'a gidecek olurlar ise, hazine olmadan Mançulara karşı savaşamayız diyerek Hekim Han Töre'yi harekete geçirdiler.

O sıralar Tunganlar Korla'ya gelmişlerdi. Korla Tunganlara bırakıldı. Bay Muhammed Carçıbaşı beş yüz yiğit ile Korla'da Tunganların yanında kaldı. Zamanında Yakup Beg, Ahun Niyaz Beg'i tercüman ve yasavulbaşı olarak görevlendirmişti; o da aynı mansıbı ile Tunganların yanında kaldı. Hekim Han Töre ordusuyla hemen Aksu'ya doğru yola çıktı. Hak Kulu Beg'in hazineyi beraberinde Kaşgar'a götürmesinden endişe ediyordu. Maksadı Aksu'daki hazineyi ele geçirmektir.

Hak Kulu Beg Aksu'da iki gün kaldıktan sonra babasının cenazesini alıp Kaşgar'a doğru yola çıktı²¹⁶. Hak Kulu Beg aslında babası Yakup Beg'i Kaşgar'daki Apak Hoca mezarlığına defnettikten sonra, ağabeyi Beg Kulu Beg ile beraber Mançulara karşı savaşmayı düşünmüştü. Ama Niyaz Hâkim Beg buna fırsat vermeyecekti. Hemen Beg Kulu Beg'e bir mektup gönderdi²¹⁷. Hak Kulu Beg'in niyetinin dürüst olmadığını, ihtiyatlı davranması gerektiğini ima yoluyla dile getirdi. Niyaz Hâkim Beg iki kardeş arasında nifak sokmayı başarmıştı.

Beg Kulu Beg mektubun mazmununa vakıf oldu. Kardeşi hakkındaki şüpheleri daha da arttı. Muhammed Ziya Pansat ile Haydar Cellat'ı bir kaç mahrem ile beraber göndererek, Hak Kulu Beg'i ilk karşılaştıkları yerde öldürmelerini emretti. Yemin

²¹⁶ Ömer'in anlattıklarına göre Hak Kulu Beg Aksu'daki hazineyi de alarak beraberinde Kaşgar'a götürmüştür. Ömer, **Badevletname**, s. 56 a.

Zarif'in bahsettiklerine göre Hak Kulu Beg, Muhammed Kerim Pansat ile Şir Muhammed Pansat'ın Yakup Beg'in cenazesini Kaşgar'a götürmelerini emretmiştir. Kendisi daha sonra yola çıkmıştır. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 130.

²¹⁷ Zarif'in anlattıklarına göre, iki kardeş arasında nifak tohumu eken mektubu gönderen kişi ise Kuçar Hâkimi Amil Han Töre idi. **A.e.**, s. 135-136.

ederek yola çıktılar. Lung-ku'da²¹⁸ karşılaştılar. Olup bitenler hakkında sohbet ettiler ve biraz istirahatten sonra yola koyuldular. Kamber mahremin aniden sıkıldığı kurşun isabetli olmadı. Hak Kulu Beg kılıcıyla karşılık vermeye kalkıştı, fakat diğer mahremin kurşunu ile yere yıkıldı. Beg Kulu Beg bigünah kardeşi Hak Kulu Beg'i nahak yere öldürttü. Kaşgar ahalisinden bir kaç kişinin mezkûr hadiseden haberleri olmuştu. Hak Kulu Beg'i bir vadiye defnettiler. 4 Haziran 1877. Orası hâlâ Hak Kulu Beg'in Vadisi olarak bilinmektedir²¹⁹.

Muhammed Elem'in verdiği bilgiler yukarıda anlatılanlardan oldukça farklıdır. Yakup Beg öldükten hemen sonra tabutu deri ile sarılarak araba ile Kaşgar'a gönderildi. Niyaz Hâkim Beg'in ilk işi, Beg Kulu Beg ile Hak Kulu Beg arasına nifak tohumu saçarak iki kardeşi birbirine düşman etmek oldu. Hak Kulu Beg'i padişah ilan edeceklerini vaat ettiler. Hazinesinin getirilmesi için onu Korla'dan Kaşgar'a gönderdiler. Keza Mançulara karşı savaşmaları için Kaşgar'daki hazineye ihtiyaçları olduklarını söylemişlerdi. Beg Kulu Beg durumdan haberdar oldu. Beş yüz mahremin her birine ellışer tane kırmızı tilla verdi ve Hak Kulu Beg'in öldürülmesini emretti. Kara-kırçın'da Hak Kulu Beg ile karşılaştılar. Geceyi orada geçirdiler, ertesi gün yola devam ettiler. İki taş mesafe yolu kat etmişlerdi, Hak Kulu Beg'e arkasından kurşun sıkarak öldürüldüler.

Niyaz Hâkim Beg duruma vakıf oldu. Hekim Han Töre'nin altmış bin asker ile Kaşgar'a gelmesi durumunda, Beg Kulu Beg'in ona karşı gelemeyip Kaşgar'ı terk edeceğini dile getirdi. Zira Beg Kulu Beg'in yanında Camadar Dadhah, Şagavul Dadhah ve Aldaş Beg Dadhah komutalarında az sayıda asker vardı²²⁰. Hükümdarlık

²¹⁸ Zarif'in verdiği bilgilere göre Kara-yulgun'da karşılaştılar. **A.e.**, s. 131. Bir diğer esere göre ise Feyzabat çölünde karşılaştılar. L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s.15 b.

²¹⁹ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 526-529, 534. Ömer, **Badevletname**, s. 55 a. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 3 a. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 129-131, 136-137. Halidi, **a.g.e.**, s. 122-123. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 26. L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s.15 b.

²²⁰ Beg Kulu Beg'in askerlerinin sayılar hakkında farklı bilgi için Bkz.: Elem, **a.g.e.**, s. 40 a / b.

tahtının artık Hekim Han Töre'nin kendisine layık olacağını da ifade etti. Niyaz Hâkim Beg Hotan'a döndü. Zira askerlerle beraber Hotan'dan Yarkent'e gelecekti²²¹.

Hekim Han Töre Aksu'da saltanat tahtına oturdu. O sıralar Kırgız-Kıpçaklar da Aksu'ya gelmişlerdi, hazineyi talan ettiler. Bu tür yağmalamalar o günlerde bir nevi Han talanı olarak âdet hâline gelmişti. Niyaz Hâkim Beg mahrem ve yiğitleri ile beraber Hotan'a kaçtı. Hekim Han Töre, Abdurrahman Dadhah'yı Aksu'ya Hâkim tayin etti. Amil Han Töre'yi Kuçar'dan Aksu'ya getirdi ve Muhammed Rahim Han Töre'ye yardımcı olarak atadı. Kuçar'ı ise Tungan Da-hu ve Şiao-hu'lara verdi²²². Uçturfan, Hekim Baki Pansat'a; Bay ve Sayram ise Musa Mis Beg'e verildi. Beççe Bahadır Pansat, Kerim Bay Dadhah, Molla Âlim Kul'un oğlu Şir Muhammed Mirza, Kepek Lavur, Muhammed Rahim Pehlivan ve Muhammed Efendi vesaire kişiler emirleşker tayin edildi. Bütün ordu sekiz emirleşkerin komutasına verildi. Her üç bin yiğidin başına bir pansat getirildi. Askerlere at, silah ve mühimmatlar dağıtıldı ki; toplam altmış bin asker vardı.

3.25. Hekim Han Töre'nin Doğu Türkistan'ı Kaderine Terk Etmesi

1877 yılının 26 Haziran günü idi. Hak Kulu Beg'in ölümünden sadece üç hafta geçmişti. Beg Kulu Beg; Camadar Dadha, Ömer Kul Emirleşker ve Alaş Biy Dadha komutalarındaki on beş binden fazla asker²²³ ile beraber Kaşgar'dan Aksu'ya doğru yola çıktı. Hekim Han Töre, Beççe Bahadır Emirleşker komutasındaki yirmi beş bin yiğit ve serbazlarla beraber Yaydi'ye geldi. Aksu'dan dört menzil mesafe uzakta idi.

²²¹ A.e., s. 38-39 a / b, 40 a. Töre, **Cenname**, s. 73-76.

²²² Elem, **a.g.e.**, s. 40 a.

²²³ Elem'in anlattıklarına göre Hekim Han Töre altmış bin asker ile beraber Aksu'ya gelmişti. Beg Kulu Beg Yarkent'e Şagavul Dadha'ya mektup göndererek altı bin leşker ve altı adet top ile beraber Maral-başına gelmelerini emretti. İshak Pansat ise bin asker ile beraber Yarkent'te kaldı. Beg Kulu Beg, Aldaş Beg Dadha komutasındaki beş bin leşkeri Kaşgar'dan Maral-başına gönderdi. Hemen ardından Beg Kulu Beg, Camadar Dadha ile beraber bin yedi yüz asker ve on dört adet topun eşliğinde yola çıkıp yedi gün sonra Maral-başı'na geldi. **A.e.**, s. 40 a / b.

Beg Kulu Beg, Alaş Biy Dadhah'yı askerleriyle çöl-kuduk'a²²⁴ (öl-kuyu) konuşlandırmıştı. Hekim Han Töre duruma vakıf oldu ve hemen Muhammed Seyid Pansat ile Hafız Beg Pansat'ın taarruza geçmelerini emretti. Alaş Biy Dadhah yiğitleriyle geri çekildi, esire düşenler de oldu. Kaşgarlı Ahun Pansat ise yiğitleri ile beraber Hekim Han Töre'nin tarafına geçti.

Ertesi gün savaş başladı ve çok çetin geçti. Her iki taraftan büyük zayıatlar verildi. Hekim Han Töre'nin askerleri Beg Kulu Beg'i bozguna uğrattı ve geri püskürtmeyi başardılar. Muhammed Kavul Yasavulbaşı ve Piser Pansat hayatını kaybettiler. Başparmağından ayrılan Camadar Dadhah ağır yaralandı. Fakat Ata Bay beklenmedik bir anda yiğitleriyle Hekim Han Töre'den yüz çevirerek Beg Kulu Beg'e kaçtı. Savaşın seyri değişmeye başladı. Gazi Pansat askerleri ile beraber Uçturfan yönüne kaçmayı tercih etti. O esnada Hekim Han Töre'nin mahremlerinden Hüseyin mahrem başına isabet eden kurşunla hayatını kaybetti. Hekim Han Töre geri çekildi. Kerim Kul Dadhah, Kerim Bay Mirza ve Ali Beg Pansat'lar da Hekim Han Töre'yi takip ederek geri çekildiler. Muhammed Musa Toksaba, Muhammed Rahim Pehlivan ve Kepek Lavur, bin beş yüz yiğit ve serbazlarla Kelpin'i dolaşarak Kakşal yolu ile Andican'a doğru revan oldular²²⁵.

Savaş altı saat boyunca devam etti. Her iki taraftan toplam bin beş yüze yakın asker²²⁶ hayatını kaybetti. Bu arada Ata Bay, Yaydi'de bulunan hazineden bahsedince, Beg Kulu Beg hazinenin getirilmesi için hemen onu gönderdi. O sırada Hekim Han Töre de Yaydi'ye geldi. Ata Bay kaçarken yakalandı. Onu mütevahhiş bir de o derece serkeş bir atın kuyruğuna çıplak hâlde bağladılar ve atı koşturdular. Ata Bay ihanetin bedelini bu şekilde ödemiş oldu.

²²⁴ Elem, Yek-kuduk olarak vermiştir. A.e., s. 40 b. **Cenkname**'de de Yek-kuduk olarak geçmektedir. Töre, **Cenkname**, s. 78.

²²⁵ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 529-532, 534. Töre, **Cenkname**, s. 75. Ömer, **Badevletname**, s. 56 a, 57 b. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 139-143. L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s. 15 b, 16 a. Elem, **a.g.e.**, s. 41 a.

²²⁶ Elem'in anlattıklarına göre Hekim Han Töre'nin dört bin, Beg Kulu Beg'in ise bin beş yüz askeri hayatını kaybetmiştir. A.e., s. 41 a.

Hekim Han Töre önce Ay-köl'e geldi. Sonra Aral ve Uçturfan'ı geçti. Bedel Dvan'ı da aşarak Issık Göl'e vardı. Burada da fazla kalmadı ve ata yurdu Fergane'ye geldi. Hekim Han Töre'nin yanında Muhammed Musa Toksaba da vardı. On bine yakın yiğit ve serbaz onlarla beraber Fergane'ye geldiler. Hekim Han Töre askerleriyle Mançulara karşı savaşılabildi. Fakat Ruslara güvenerek Doğu Türkistan'ı kendi kaderine terk etti. Hekim Han Töre hicri 1321 (1903/1904) yılına kadar yaşadı. Beççe Bahadır ile çok sayıda yiğit Hekim Han Töre ile beraber gitmemişlerdi. Beg Kulu Beg'in affına sığındılar. Beg Kulu Beg'e güveni olmayanlar ise Hotan başta olmak üzere birçok şehre kaçmayı tercih ettiler²²⁷.

3.26. Beg Kulu Beg'in Hâkimiyeti ve Mançuların İkinci Doğu Türkistan İşgali

Beg Kulu Beg Aksu'ya geldi ve ata mirası saltanat tahtına oturdu. Aksu, Kuçar ve Uçturfan'ı hâkimiyet sınırları içine dâhil etti. Daha önce Hekim Han Töre tarafından tayin edilen mansıp sahiplerinin bazılarını cezalandırdı. Bazılarını ise Kaşgar ve Yarkent'e sürgüne gönderdi. Beg Kulu Beg Aksu'ya Abdurrahman Dadhah'yı Hâkim tayin etti. Muhammed Rahim Han Töre Kuçar'daki mansıbından alındı, Amil Han Töre'ye yardımcı olarak atandı. Muhammed Baba Toksaba'yı Uçturfan'dan Kuçar'a göndererek hapse mahkûm etti. Daha sonra tekrar kendi memleketi Uçturfan'a getirilerek eski mansıbı verildi.

Doğu Türkistan'ın yakın tarihine bakarken şahıslar daima önemli ve belirleyici bir müessir (unsur) olarak karşımıza çıkmıştır. Amil Han Töre Kuçar'a geldi. Fakat görev verilecek olan kişileri seçerken ihmalkâr davrandı. Kuçarlı Kadir Beg Pansat, Şehriyarlı Memur Pansat, Alaş Dadhah'nın kardeşi Yoldaş Biy Pansat başta olmak üzere beş panst'ı Bügür'de ileri karakolun başına getirdi. Onlar fazla bir zaman geçmeden niyetlerini bozdular ve Beg Kulu Beg'e karşı isyan bayrağını çektiler. Mançuları öldürerek Kuçar'ı ilk biz ele geçirdik. Şuan Mançu askerleri Turfan'a kadar gelmişlerdir. Bugün veya yarın Mançuların Kuçar'a saldırmaları ihtimalden

²²⁷ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 532-533, 566. Ömer, **Badevletname**, s. 58 a. Töre, **Cenname**, s. 79.

uzak değildir. Onların en büyük düşmanları Da-hu ve Şiao-hu olduklarına göre, biz Kuçar'ı Andicanlıların ellerinden aldıktan sonra Da-hu ve Şiao-hu'ları yakalayıp Mançulara teslim edecek olursak, bizi affetmeleri şaşırtıcı olmaz diye düşündüler ve hemen geceleyin Bügür'den Kuçar'a doğru yola çıktılar.

Yaka-tokunay denilen yere geldiler. Burası Kuçar'a bir menzil yol uzaklıkta idi. Etraf köylerden iki bine yakın kişi topladılar. Geceleyin Kuçar'a gelerek şehri muhasaraya aldılar. Amil Han Töre'ye haber verildi. Fakat inanmadı, Kadir Pansat'ın haddi değildir diyerek uykusuna devam etti. Kuçar'da toplarla silahlanmış bine yakın Tungan askeri vardı. Kadir Pansat adam göndererek Tunganları kendilerine çekmeyi başardı. Güneş artık yüzünü göstermeye başladı. Savaş kaçınılmazdı. Abdullah Beg başta olmak üzere yüz seksen kişi hayatını kaybetti. Amil Han Töre Aksu'ya kaçtı. Kadir Pansat Kuçar'ı ele geçirdi²²⁸.

Aradan bir ay geçti. Tungan Da-hu ve Şiao-hu adamları ile beraber Korla'dan Kuçar'a doğru yola çıktılar. Kadir Pansat beş bin adamı ile beraber Kara-ağaç ve Üç-kara'da Tunganlara karşı savaştı. Karşı gelemediler. Üç yüze yakın kişi hayatını kaybetti. Kadir Pansat kalan adamlarıyla kaçtı. Tunganlar Kuçar'ı ele geçirdiler. Kuçar bir ay içinde ardı arda Amil Han Töre'den Kadir Pansat'a, ondan Tunganlara ve en son Mançuların eline geçti.

Aksu'dan Hotan'a kaçan Niyaz Hâkim Beg hemen isyan bayrağını çekti. Andicanlıların hepsini Hotan'dan kovdu. Hotan'ın kaderini Mançuların ellerine bırakacaktı²²⁹. Beg Kulu Beg hemen Niyaz Hâkim Beg'e karşı harekete geçti²³⁰. Emirleşker Ömer Kul Dadhah, Mirza Ahmet Koşbegi, Camadar Dadhah, Alaş Biy Dadhah, Emirleşker Tungan Ma-dalaoye, Şir Muhammed Pansat, Âlim Bay Pansat, Ahun Pansat ve Ebul Kasım Pansat komutalarında mükemmel silahlanmış yirmi dört bin asker ile beraber Yarkent'e geldi. Beg Kulu Beg, Şagavul Dadha komutasındaki

²²⁸ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 534-536. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 144.

²²⁹ L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s.16 a.

²³⁰ Beg Kulu Beg yedi gün sonra Aksu'dan yola çıkıp, on sekiz günde Kaşgar'a geldi. On beş gün sonra Kaşgar'dan Yarkent'e doğru harekât etti. Elem, **a.g.e.**, s. 42 a.

bin yiğidi de yanına alıp, toplam yirmi beş bin asker ile Zava'ya gelerek orada konuşlandı.

Niyaz Hâkim Beg hemen oğlu ile kardeşi Muhammed Emin'i, on bin yiğit ve serbazın eşliğinde Beg Kulu Beg'e karşı savaşmak için Zava'ya gönderdi. Ayriyeten onlarla beraber gelen yirmi bin kişi de vardı²³¹. Savaş başladı. İki saat içinde Niyaz Beg'in adamlarından beş bin kişi öldürüldü. Beg Kulu Beg'in askerlerinden ise bin iki yüz seksen kişi hayatını kaybetti. Hokandlı Artuk Beg askerleriyle Beg Kulu Beg'in tarafına geçti. Niyaz Hâkim Beg'in gönderdiği adamların çoğu öldürüldü. Muhammed Emin Beg adamları ile beraber kaçmayı tercih etti. Niyaz Hâkim Beg haberi alır almaz hemen bine yakın has adamıyla Keriye yolu ile Mançulara kaçtı.

Beg Kulu Beg, Niyaz Hâkim Beg'in yakalanması için Ebul Kasım Pansat ve Mirza Ali Pansat komutalarında sekiz yüz yiğidi gönderdi²³². Muhammed Emin Kür ile Seyid Beg ise şehrin ele geçirilmesi için Hotan'a gönderildiler. Ebul Kasım Pansat gece gündüz hızlı harekât ederek Niye'e geldi ve orada Niyaz Hâkim Beg'in kardeşi Muhammed Emin Emirleşker ile savaştı. Mirza Ali Pansat savaşta hayatını kaybetti. Her iki taraftan toplam iki yüze yakın kişi öldürüldü. Niyaz Hâkim Beg Mançulara kaçmayı başardı²³³.

Yarkent'te bir çiftçi ailesinde dünyaya gelen Niyaz Hâkim Beg, küçük yaşlardan itibaren Mançu memurlara mahrem olarak çalışırdı. Daha sonraları Mançular onu işikağa olarak tayin etmişlerdi. Doğu Türkistan'ın genelinde Mançulara karşı ayaklanmaların vuku bulunduğu sıralarda Niyaz Hâkim Beg, Yarkent'te Abdurrahman Hazret ve Tunganlar için çalıştı. Kuçarlı Hocalar Yarkent'e geldiklerinde ise onların da hizmetinde bulundu. Yakup Beg ile de irtibat kurmayı

²³¹ Elem, Beg Kulu Beg ile beraber Yarkent'ten yola çıkan asker sayısının on sekiz bin, Niyaz Hâkim Beg'in gönderdiği kişi sayısının ise elli bin olduğundan bahsetmiştir. **A.e.**, s. 42 a.

²³² Elem'e göre Niyaz Hâkim Beg'in yakalanması için Şadman Pansat ile Molla Şir Muhammed Pansat beş yüz kişi ile beraber gönderilmiştir. **A.e.**, s. 43 b.

²³³ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 536-540. Elem, **a.g.e.**, s. 43 a / b. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 145-148.

başardı ve Yarkent'in ele geçirilmesinde önemli katkılarda bulundu. Yakup Beg Hotan'ı ele geçirirken Niyaz Beg'i Hâkim tayin ederek ödüllendirdi.

Niyaz Hâkim Beg beraberinde getirdiği altın ve gümüşleri Korla'da Mançulara teslim etti. Mançularla beraber Kaşgar'a geldi. Hotan'ın Hâkimi olduğu on iki yıl zaman zarfında mezarlığın altına, meyveli bağın içine hatta gölün dibine gömerek sakladığı çok sayıda yambu, külçe altın, gümüş, yeşim taşı vesaire hazineleri de Mançulara teslim etti. Karşılığında Yarkent'in Hâkimi tayin edildi. Ancak Niyaz Beg pek memnun kalmadı, zira tamahı büyüktü. Derhâl Mançulara karşı gizli teşebbüste bulunmaya başladı. Uzun vakit geçmeden Mançuların haberi oldu ve kafesin içine konularak arabanın üzerinde teşhir edildikten sonra Kaşgar'a getirildi. Yakup Beg'e verdiği zehrin yarısı yüzüğünün içinde saklı olan Niyaz Beg, korkudan dehşete kapılarak zehri içerek canına kıydı. Mançular kırk güne kadar cesedini açıkta bıraktılar²³⁴. İhanetin bedeli her hâlde bundan ağır olmasa gerektir.

Beg Kulu Beg Zava'da savaşı kazandı. Artık karşılarında Mançular vardı. Mançuların Aksu'yu ele geçirdikleri haberi geldi. Kaşgar Yeni-şehir'deki yeni Müslüman olan Mançular isyan bayrağını çekmişlerdi. Beg Kulu Beg; Mirza Ahmet Koşbegi, Ömer Kul Dadhah, Camadar Dadhah ve Şagavul Dadhah vesaire kişilerle bir araya gelerek istişarede bulundu. İki seçenekleri vardı. Biri köy yolu ile doğrudan Aksu'ya giderek orada Mançulara karşı savaşmak, diğeri ise Kaşgar'a dönmek idi. Henüz bir karara varamadılar.

Hükmeden sessizliği Şagavul Dadhah bozdu. Mançuların gücünden bahsederken, Yakup Beg'in Mançulara karşı neden savaşı tercih etmediğini örnek olarak gösterdi. Hekim Han Töre'ye karşı Yaydi savaşında verdikleri zayıatları da dile getirdi. Mançulara karşı muhtemel bir savaşın Müslüman kanının dökülmesine müsebbip olabileceğini söyledi. Aileleri Kaşgar'dan Yarkent'e getirdikten sonra Kaşgar'ı bırakıp Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmanın veya Harem-i Şerifi ziyaret etmenin uygun olacağı doğrultusunda kendi düşüncesini ifade etti. Beg Kulu

²³⁴ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 546, 553-560.

Beg başta olmak üzere diğer erkânlar da kabul ettiler. Beg Kulu Beg ailelerin getirilmeleri için Huşur Muhammed Serkar'ı Kaşgar'a gönderdi. Hotan şehrine gelen Beg Kulu Beg, Kuçarlı Seyid Beg'i Hâkim tayin etti ve 26 Ekim günü Yarkent'e geri döndü²³⁵.

Kaşgar'da Hu-dalaoye vaziyeti öğrenmişti. Fırsatı ganimet bildi ve hemen itaat riştelelerini kopararak Beg Kulu Beg'e karşı isyan bayrağını çekti. Dört yüz seksen Mançu askeri ile beraber bir gecede Yeni-şehir'i ele geçirdi. Ertesi gün yurt büyüklerinden Muhammed Rahim Han Töre başta olma üzere bütün ahaliyi şehirden kovdu. Surlara top ve askerleri yerleştirdiler. Hazine ve tahıl ambarlarının hepsi Mançuların eline geçti²³⁶.

Muhammed Elem'in anlattıklarına göre ise; Aldaş Beg Dadhah Kaşgar'dan Beg Kulu Beg'e bir mektup gönderdi. Hu-dalaoye üç bin asker (yeni Müslüman olmuş Mançular) ile Yeni-şehir'i ele geçirmişti. Mançu askerleri Kuçar'a gelince, Da-hu ve Şiao-hu'lar Kuçar'dan Aksu'ya kaçtılar. Beg Kulu Beg Hotan'dan yola çıkıp yedi gün sonra Yarkent'e geldi. Aradan beş gün geçti. Mançuların Aksu'ya, Da-hu ve Şiao-hu'ların ise Maral-başı'na geldikleri haberi ulaştı. Telaşa kapılan Beg Kulu Beg Hindistan'a gitmek istedi. Fakat etrafındaki kişiler kabul etmediler. Yarkent'ten Kaşgar'a gelme kararı aldılar²³⁷.

Beg Kulu Beg, Beççe Bahadır Emirleşker ile Hacı Artuk Mirzabaşı komutalarında beş bin yiğidi Aksu'da bırakmıştı. O günlerde Kuçar'da Kadir Pansat isyan bayrağını çekerek itaatten çıktı. Amil Han Töre Aksu'ya kaçtı ve Uçturfan Hâkimi Muhammed Baba Toksaba'yı Aksu'ya çağırdı. Kuçar'ı Kadir Pansat'ın elinden almak istediler. İlk önce Hüsamettin Pansat başta olmak üzere toplam beş pansat askerleriyle Kara-yulgun'a gönderildi. Ticik yolu ile Kuçar'a gireceklerdi. Hemen ardından yine beş pansat askerleriyle Yaka-arık'a gönderildi. Onlar ise ana yol ile Kuçar'a gireceklerdi.

²³⁵ A.e., s. 538-539. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 148.

²³⁶ L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s.16 b.

²³⁷ Elem, **a.g.e.**, s. 43 b, 44 a.

Mançu askerleri Kuçar hududuna kadar geldiler. İlk hedefleri ise Tungan Dahu ve Şiao-hu'lar idi. O sırada Tunganlar Sayram'a kaçmışlardı. Kuçar'daki pansatlar askerleriyle Yaka-arık'a gelerek oradaki askerler ile beraber Mançulara karşı savaştılar. Mağlubiyete maruz kaldılar ve Kızıl-bulak yolu ile kaçarak Aksu'ya geldiler. Emirleşker Muhammed Baba Toksaba'ya durumu anlattılar. Abdurrahman Dadhah'dan şüphelendiklerinden onu hapse mahkûm ettiler. Ertesi gün Tunganlara karşı savaşmak için yola koyuldular. Ancak Tunganların Mançulardan kaçtıklarına dair haberler gelmeye başladı. Ne Tunganlara karşı savaşabildiler ne de Aksu'ya geri dönebildiler. Çaresiz Kaşgar yoluna revan oldular. Öğlen vaktinde Tungan askerleri gözükmeye başladılar. Şehre girmediler, Uçturfan yönüne doğru giden Tunganların sayıları o kadar çoktu ki, geceye kadar ardı kesilmedi. Ertesi sabah şehrin doğusunda Mançu askerleri gözükmeye başladı. Mançular artık Aksu topraklarına girmişlerdi (25 Ekim 1877)²³⁸.

Aksu ve Kuçar artık Mançuların eline geçti. Emirleşker ve yiğitlerden bazıları Uçturfan yolu ile Issık Göl tarafına doğru gittiler. Bazıları ise Kaşgar ve Yarkent'e geldiler. Yarkent'te yiğitlerin arasında tahrik baş göstermeye başladı. Kimileri Kaşgar'a, kimileri ise Yeni-hisar'a kaçtılar. Yeni-hisar'a gelen Beg Kulu Beg, kaçan Ahun Pansat'ı bizzat kendisi kılıç ile öldürdü. Bir kaç mahrem ve yiğidi darağacına gönderdi. Hapse mahkûm edilenler de oldu.

Beg Kulu Beg, Kaşgar'da Hu-dalaoye'yi yok ettikten sonra Mançulara karşı savaşma kararı aldı. Demek ki, Zava'da aldığı karardan vaz geçmişti. O sırada Alaş Dadhah Yeni-şehir'i muhasara altına aldı. Emirleşker ve yiğitlerle beraber Beg Kulu Beg de savaşa katıldı. Zira hazine ve aileleri Yeni-şehir'de idi. Aradan yirmi sekiz gün geçti. Bütün çabalara rağmen Yeni-şehir'i ele geçiremediler. 15 Aralık'ta surların diplerine kazdıkları lağım patlayıcı yerleştirdiler, ertesi sabah ateşe vererek şehri ele geçireceklerdi.

²³⁸ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 539-542, 605.

Mançular Aksu'da kırk güne yakın kaldıktan sonra Tunganları takip ederek iki yoldan aynı gün Kaşgar'a geldiler. Mirza Ahmet Koşbegi ise Kaşgar'ı terk ederek Fergane'ye doğru yol aldı. Mançu askerlerinin Feyzabad'a geldikleri haberi geldi. Mançular artık Kaşgar'a kadar ilerlemişlerdi. Sanki yecüc mecüc gibiydiler. Beg Kulu Beg ve askerleri ne suru ateşe verebildiler ne de başka her hangi bir şey yapabildiler. Çaresizce Andican yolunu tuttular. Beg Kulu Beg'in hâkimiyeti sadece altı ay sürdü. Doğu Türkistan Mançulara bırakıldı²³⁹. Tungan Da-hu ve Şiao-hu'lar da Kaşgar'a gelmişler ahaliyi yağmalamaydı ihmal etmemişlerdi. Çakmak yolu ile Tokmak tarafına kaçtılar. Mirza Ahmet Koşbegi bin yiğit ile Mançu askerleri şehre girene kadar tüccar ve yiğitlerin şehirden sağ salım çıkmalarına yardımcı oldu. Sonunda kendisi de Fergane'ye doğru yola çıktı²⁴⁰. Doğudan gelen Mançular ikinci Doğu Türkistan istilasını gerçekleştirdiler. Doğu Türkistan ahali için zulüm artık kaçınılmazdı.

Mançular Kaşgar'dan sonra Yarkent (21 Aralık), Yeni-hisar (24 Aralık) ve Hotan'ı (2 Ocak 1878) da ele geçirdiler. Kadir Kulu Beg, Amil Han Töre, Muhammed Emin Toksaba, Kari Muhtar, Mirza Baba Beg Hisarı vesaire on yedi kişi²⁴¹ Yarkent'te aynı gün Mançular tarafından idama mahkûm edildiler. Memur Pansat yiğitleri ile beraber Şehriyar'dan yola çıkıp Avat'a geldi. Harem-i Şerif'i ziyarete gideceklerdi. Mançuların saldırısına maruz kaldılar, yiğitlerin çoğu Mançulara esir düştü. Memur Pansat Yarkent'e kaçmayı başardı, fakat Mançular

²³⁹ Mançuların Kaşgar'ı ele geçirdikleri tarih ile ilgili bir kaç kaynak eserde verilen bilgiler bir birinden farklıdır. 6 Aralık 1878. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 149. 25 Kasım 1878. **Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao**, s. 26. Yıl 1878, Kurban bayramının üçüncü günü. L. V., A. M., S. N., **a.g.e.**, s.16 b. Muhammed Elem'in verdiği tarih ise, 9 Haziran 1876. Elem, **a.g.e.**, s. 44 b. Ancak yıl olarak 1878 muhtelif kaynak eserler tarafından doğrulanmaktadır.

²⁴⁰ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 542-544, 605-606. Elem, **a.g.e.**, s. 44 a, 45 b. Ömer, **Badevletname**, s. 58 b, 59 a. Zarif, **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, s. 149. Halidi, **a.g.e.**, s. 125.

²⁴¹ Muhammed Elem'in verdiği bilgilere göre Süleyman İmam, İskender İmam, Memur Pansat Kuçari, Muhammed Emin Kor, Nur Beg Pansat, Mirza Ali Pansat, Kari Hamid, Amil Han Töre ve Memur Pansat Beg'in oğlu vesaire on sekiz kişi aynı gün Yarkent'te Mançular tarafından idama mahkûm edilmişlerdir. Elem, **a.g.e.**, s. 45 b, 46 a.

tarafından yakalanarak idama mahkûm edildi. Kesilen kafası Aksu ve Kuçar'a götürülerek teşhir edildi²⁴².

Dong Da-ren (董福祥) komutasındaki Mançu askerleri Hotan'a geldiler. Muhammed Emin Kor Hotan'ın Hâkimi idi. Kırk kişi ile beraber Tibet tarafına kaçmak için yola çıktılar. Kara-kurum dağ boğazından geçemediler, Kök-yar'a geldiler. Kök-yar'ın Beg'i Kasım Beg onları yakalayıp Mançulara teslim etti. Niyaz Hâkim Beg ile beraber Hotan'a gelen Liu- Jintang (刘锦堂), Gafur Hacı başta olmak üzere yirmi kişiyi ölüme mahkûm etti. Hotan'a ise Ahmet Hâkim'i Hâkim tayin etti²⁴³.

Da-hu ve Şiao-hu komutalarındaki Tunganlar Kaşgar'a gelerek Beg Kulu Beg ile beraber Hu-dalaoye'ye karşı savaştılar. Mançular Kaşgar'a geldiklerinde hemen Çakmak ileri karakolunu geçerek Rusya'ya kaçtılar. Yakalananlar öldürüldüler. Ruslar kaçmayı başaran kırk bine yakın Tungana kendi tebaaları gibi davrandılar. Sığınma taleplerini kabul ettiler.

Mançu askerleri Turfan'dan yola çıkıp Kaşgar'a varıncaya kadar karşılık gösteren kimse olmadı. Mançular Kaşgar'a Mirza Hamit Hacı'yı Hâkim tayin etti. Kuçar'a Yusuf Şang Beg'i, Aksu'ya Kasım Kadı Beg'i, Bay-Sayram'a Muhammed Tohti Beg'i, Uçturfan'a Alaattin Beg'i, Hotan'a ise Ahmet Mirab Beg'i Hâkim tayin ettiler. Beg Kulu Beg Hotan'dan döner dönmez un, pirinç vesaire erzakları Maral-başı'na gönderilmesi hususunda Şagavul Dadha'ya emretmiş ve Tohti Niyaz Yüzbaşını da görevlendirmişti. Zira Mançularla karşı savaş hazırlıkları yapıyordu. Mançular Maral-başı'na geldiklerinde, Tohti Niyaz Yüzbaşı hemen bütün erzakları Mançulara teslim etti, karşılığında ise Yarkent'e Hâkim tayin edildi. Mançular Yakup Beg'in mezarını açtılar ve cesedin üzerine attıkları odunları ateşe vererek yaktılar²⁴⁴.

²⁴² Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 581, 586-587. Dai, **a.g.e.**, C:II, s. 613.

²⁴³ Elem, **a.g.e.**, s. 45 b, 46 a.

²⁴⁴ Sayrami, **Tarihi Hamidi**, s. 606-608, 611-613. Yusuf, **Cami'üt Tevarih**, s. 3 b.

Aradan altı ay geçti. Aldaş Beg Dadha iki bin atlı asker ile beraber Andican tarafından yola çıkıp Oş yolu ile Kaşgar Opal'a geldi. Çok sayıda Mançu askeri savaşa katıldı. Şiddetli çatışmalar sonucu yedi yüz Mançu askeri öldürülürken, iki yüz yetmiş yiğit hayatını kaybetti. Kaşgar'dan Abdurrahman Beg dört yüz asker ile beraber Aldaş Beg'e karşı arkadan saldırı düzenledi. Aldaş Beg Dadha sağ ayağından yaralandı ve Kırgızlara kaçtı. Kendi evinde misafir eden Kırgız, o gece Aldaş Beg Dadha'nın kafasını kesti ve Mançulara gelerek teslim etti. Mançular Aldaş Beg Dadha'nın kesilen kafasını Kaşgar'e getirdiler ve Kaşgar'daki Andicanlıların hepsini Andican'a sürgüne gönderdiler.

Hekim Han Töre 1878 yılının Mayıs ayında Muhammed Kasım Leşkerbaşı, Bohçe Berdar Dadha, Piser Pansat, Molla Şir Muhammed Pansat ve Beççe Bahadır Pansat komutalarındaki iki bin yedi yüz atlı asker²⁴⁵ ile Andican tarafından yola çıkıp, Sarı-kol (Dağ-kurgan) yoluyla Tağarma'ya geldi. Kaşgar'dan yola çıkan çok sayıda Mançu askerleri on gün sonra Tağarma'ya geldi. Şiddetli savaş bir saat boyunca devam etti. Beş yüz Mançu askeri öldürülürken, yedi yüz yiğit hayatını kaybetti. Muhammed Kasım Leşkerbaşı kaçtı. Hekim Han Töre de Mançulara karşı gelemeyip kaçmayı tercih etti. Beş gün sonra Mançu askerleri Kaşgar'a geri döndüler²⁴⁶. 19 Kasım 1884 yılında Doğu Türkistan, Mançu İmparatorluğu tarafından Şin-ciang Eyaleti olarak ilan edildi²⁴⁷.

²⁴⁵ Ch'en'in verdiği bilgilere göre, 1878 yılında Hekim Han Töre bine yakın asker ile beraber Bostan-terek ve Mu-çi'da Mançu askerlerine karşı savaştı. Fakat başarı elde edemedi. Ch'en, **a.g.e.**, s.91-92.

²⁴⁶ Elem, **a.g.e.**, s. 46 a / b, 47 a / b, 48 a.

²⁴⁷ **Qing Shi-lu Xin-jiang Zi-liao Ji-lu** (<清实录>新疆资料辑录), 2.bs., C:XII, Haz. Zhou xuan (周轩), Xiu Zhong-yi (修仲一), Urumçi, Xin-jiang Da-xue Chuban-she, 2009, s. 258.

Miao Pu-sheng (苗普生) v.d., **Xin-jiang Shi-gang** (新疆史纲), Urumçi, Xin-jiang Ren-min Chuban-she, 2004, s. 378. Cai, v.d., **a.g.e.**, C:II, s. 248-249.

Ch'en ise 1882 olarak vermiştir. Fakat doğrulanmamaktadır. Ch'en, **a.g.e.**, s.149.

SONUÇ

Tezimizde; Çing Sülalesinin 1864 yılında ayaklanmalar sonucu sona erdirilen ilk sömürgeciliği ile Doğu Türkistan'daki Kuçar Hâkimiyeti, Hotan Hâkimiyeti ve Yakup Beg liderliğinde kurulan Kaşgar Devleti'nin yıkılışı sonrası yaşanan olaylar anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda Doğu Türkistan tarihine ana hatlarıyla değindikten sonra, Doğu Türkistan'a dair Mançuların izlediği politika ve bunun sebep olduğu ayaklanmalara değinilmiştir. Bu konularda hareket noktamızı ise Çağatayca ve Çince özgün birinci el kaynaklar oluşturmuştur. Bu bağlamda özellikle tezimize mevzu olan 1864-1884 yılları arasında yaşananlara şahit olanların yazdıkları, anlattıkları, tespitleri ana eksene yerleştirilmiştir. Bu bilgiler Çince yazılmış tarihi belgeler ve diğer çalışmalar ile de kuvvetlendirilmiştir.

Çalışmamızda Doğu Türkistan coğrafyasının siyasi, askerî, sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan ön plana çıkan Kaşgar, Yarkent, Hotan, Kuçar, Aksu, Uçturfan, Kara-şehir, Korla, Turfan, Kumul, Urumçi gibi ön plana çıkan bölgelerinin genel durumları ve önemleri ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Bunların yanında Doğu Türkistan Türklüğü ile kurulan hanlıklarda tebaa olarak iç içe yaşayan Tungan, Kalmuk, Mançu, Çinli gibi toplulukların vaziyetleri ve Türklerle münasebetlerine de değinilmiştir.

Hazırladığımız tezimizde daha önceki dönemlerde de olduğu gibi, özellikle 1864-1884 yılları arasında işgal edilmeye çalışılan Doğu Türkistan Türklerinin pek çetin şartlar altında olsa bile işgale verdikleri tepki birçok yönüyle göz önüne serilmiştir. Bu bağlamda Doğu Türkistan tarihinde derin izler bırakan Kuçar, Hotan, Kaşgar ayaklanmaları ile bunların yol açtığı sonuçlar izah edilmiştir. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Türkistan'da siyasi ve askerî bakımdan önemli yer tutan Raşiddin Han Hoca, Habibullah Hacı, Yakup Beg, Buzuruk Han Töre, Sıddık Beg, İshak Hoca, Hekim Han Töre ve Niyaz Hâkim Beg gibi şahsiyetlerin oynadıkları roller ve ifa ettikleri vazifeler, sebep oldukları hadiseler ortaya konulmuştur. Nitekim çalışmalarımız sonunda Yakup Beg gibi bir şahsiyetin siyasi

ve askerî yönden ne kadar tecrübeli, Buzuruk Han Töre'nin ise bu hasletlerden ne kadar mahrum olduğu ve her alanda yetişmiş insan gücüne ne çok ihtiyaç duyulduğu, birliktelik şuurunun ne ifade ettiği görülmüştür.

Bunların yanında günümüze kadar tesiri devam eden Mançuların Doğu Türkistan'a yönelmelerinin arkasında yatan sebepler değişik cepheleriyle tespit edilmiştir. Ayrıca 1864-1884 yılları arasında Doğu Türkistan'da yaşanan olaylarda etkileri ve önemi olan Kırgız Türklerinin durumlarına da değinmiştir.

Tezimizin konusunu oluşturan dönemle alakalı kaynaklar ele alınırken verilen bilgiler, yer ve kişi isimleri, şehirlerin sahip olduğu ve savaşa katılan asker sayıları, savaşın vuku bulduğu yer isimleri, mesleki terimler, uzunluk ve ağırlık birimleri, makam, rütbe, unvan isimleri gibi bazı hususlarda ortaya çıkan farklılıklar mukayese ve tenkit süzgecinden geçirilerek doğrusu verilmeye çalışılmıştır.

Askerî, siyasi, stratejik ve kaynak bakımından dünya tarihinde mühim bir mevki işgal eden Doğu Türkistan'da 1864-1884 yılları arasında vuku bulan olayları ve coğrafyanın genel ahvalini mevzu bahis ettiğimiz tezimizde ortaya konulanlar sadece geçmişin değil günümüzün de anlaşılmasına ışık tutacaktır kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

El Yazması Eserler:

Ahun, Talib:

Atalık Gazi Yakup Beg, 1899.

Elem, Muhammed:

**Heze Tezkere-i Hacı Padişah
Habibullah ve Raşiddin Han Gazi ve
Yakup Beg**, Hotan, 1894.

L. V., A. M., S. N.:

**Opisanie Tyurkskih Rukopisey
İnstituta Narodov Azii I İstoriya**, Pod
Redaktsiey A. N. Kononova, İzdatelstvo
“Nauka”, Moskva, 1965.

Ömer, Muhammed:

Badevletname, 1890.

Sayrami, Molla Musa:

Tarihi Hamidi, Haz. Enver Baytur,
Pekin, Milletler Neşriyatı, 1986.

Sayrami, Molla Musa:

Tarihi Emiye, Haz. Muhammed
Zunun, Urumçi, Xin-jiang Halk
Neşriyatı, 1989.

Töre, Hekim Han:

Cenname, 1888.

Yusuf, Hacı:

Cami'üt Tevarih, Kaşgar, 1908.

Xin-jiang Zong-jiao Yan-jiu Zi-liao (新
疆宗教研究资料), No:6, Çev. Luo Wan-

- ying (罗万瀛), Urumçi, Xin-jiang She-hui Kexue-yuan Zong-jiao Yanjiu-suo, 1981.
- Zarif, Muhammed: **Tarihi Fergana ve Kaşgar**, Çev. Abdurreşit İslami, Urumçi, 1964.
- Diğer Eserler:
- Almas, Turgun: **Uygurlar**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2010.
- Âtîf, Mehmed: **Kaşgar Tarihi (Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garibesi)**, Haz. İsmail, Vehbi, Cahit, Kırıkkale, Eysi Yayınları, 1999.
- Ablet, Veli, Davut: **Çince-Uygurca Tarihi Terimler Karşılaştırmaları**, Urumçi, Xin-jiang Üniversitesi Neşriyatı, 2003.
- Ablat, Kamil: “Chi’ng Çini’nin Zungarya ve Doğu Türkistan’ı İşgali”, Çev. Bülent Keneş, **Türkler Ansiklopedisi**, C.18, Ankara, 2002, s.678-701.
- Buğra, Muhammed Emin: **Şarki Türkistan Tarihi**, Haz. M. Yakup Buğra, Ankara, 1998.

- Bekin, A. Rıza: “Yakup Beğ'den Önce Doğu Türkistan'daki Ayaklanmalar”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi **Doğu Dilleri Dergisi**, 11/4, 1981, s.17-37.
- Barthold, V. V.: **Zhong-ya Jain-shi** (中亚简史), Çev. Geng Shi-min (耿世民), Urumçi, Xin-jiang Ren-min Chuban-she, 1980.
- Bartold, V. V.: “Otçet o Komandirovke v Turkestan”, **Soçineniya**, T. 8, İzd. Nauka, Moskva 1973, s.366-396.
- Boulger, D. C.: **The Life of Yakoob Beg (Athalik Ghazi, and Badaulet; Ameer of Kashgar)**, London, Wm. H. Allen & Co., 1878.
- Bin Tian Zheng Mei (Masami Hamada): “Shi-jiu Shi-ji Weiwuer Li-shi Wen-xian Dao-yan” (十九世纪维吾尔历史文献导言), Çev. Chen Jun-mou (陈俊谋), **Minzu Yi-cong**, C.3, Zhong-guo She-hui Ke-xue Chuban-she, Bei-jing, 1985, s. 40-49.
- Bellow, H. W.: **Kashmir and Kashgar: A Narrative of the Embassy to Kashgar in 1873-74**, London, Turbner and Co., Ludgate Hill,

1875.

- Cai Jin-song (蔡锦松) v.d.: **Xin-jiang Jian-shi** (新疆简史), 3. bs., C:II, Urumçi, Xin-jiang Ren-min Chuban-she, 1997.
- Ch'en Ching-Lung: **Çin ve Batı Kaynaklarına Göre 1828 İsyanlarından Yakup Bey'e Kadar Doğu Türkistan Tarihi**, T'ai-pei, (Doktora Çalışması), 1967.
- Dai yi (戴逸): **Zhong-guo Jin-dai Shi-gao** (中国近代史稿), C:I-II, Bei-jing, Zhong-guo Ren-min Da-xue Chuban-she, 2008.
- Eberhard, Wolfram: **Çin Tarihi**, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Fan Wen-lan (范文澜) v.d.: **Zhong-guo Tong-shi** (中国通史), 10. bs, C:IV, Bei-jing, Ren-min Chuban-she, 2006.
- Feng Jia-sheng (冯家昇), Cheng Su-luo (陈溯洛), Mu Guang-wen (穆广文): **Weiwuer-zu Shi-liao Jian-bian** (维吾尔族史料简编), C:I-II, Bei-jing, Zhong-yang Min-zu Xue-yuan Yanjiu-bu, 1955.
- Fei Zheng-qing (费正清), Liu Guang-jing (刘广京): **Jian-qiao Zhong-guo Wanqing-shi** (剑桥中国晚清史), C: I-II, Bei-jing, Zhong-guo She-hui Ke-xue Chuban-she, 1993.

- Forsyth, T. D.: **Report of a Mission to Yarkand in 1873**, Calcutta, Foreign Department Press, 1875.
- Grousset, René: **Bozkır İmparatorluğu**, 5. bs., Çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006.
- Guo Ping-liang (郭平梁), Wang Zhi-lai (王治来): **Xin-jiang Jian-shi (新疆简史)**, 3. bs., C:1, Urumçi, Xin-jiang Ren-min Chuban-she, 1997.
- Halidi, Kari Kurban Ali: **Tevarih-i Hamse-i Şarki**, Kazan, Örnek Matbaası, 1910.
- Hayit, Baymirza: **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, Çev. Abdülkadir Sadak, Ankara, Otağ Yayınları, 1975.
- Hong Di-chen (洪涤尘): **Xin-jiang Shi-di Da-gang (新疆史地大纲)**, Shang-hai, Zheng-zhong Shu-ju, 1945.
- He-ning (和宁): **Hui-jiang Tong-zhi (回疆通志)**, Taiwan, Wen-hai Chuban-she, 1966.
- Huang Ren-yu (黄仁宇): **Zhong-guo Da Li-shi (中国大历史)**, Beijing, San-lian Chuban-she, 4. bs., 1998.

- İbragimova, G. M.: “Kratkaya Harakteristika Nekotorih İstočnikov o Mançurskih Zavoevaniyah Sindjana”, **Uçennie Zapiski İnstituta Vostokovedeniya**, T. XVI, İzd. Akademii Nauk SSR, Moskva, 1958, s.409-414.
- İbragimova, G. M.: “Rukopis Muhammeda Aljama- İstočnik po İstorii Sindjana”, **İstoriografiya i İstočnikovedenie İstorii Stran Azii**, Vıp. 1, İzd. Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1965, s.50-55.
- İsiev, D. A.: **Yedi Şehir Uygur Devleti**, Almatı, İzdatelstvo Nauka, 1990.
- Ji Xian-lin (季羨林): **Weiwuer Shi-lüe** (维吾尔史略), Ji-nan, Dong-fang Shu-she, 1952.
- Kalan, Ekrem: **Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Milli Kültürü**, 24. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2004.
- Keerkezi-zu Jian-shi** (柯尔克孜族简史), Urumçi, Xin-jiang Ren-min Chuban-she, 1986.

- Keerkezi-zu Jian-shi Jian-zhi He-bian**
(柯尔克孜族简史简志合编), Bei-jing,
Zhong-guo Kexue-yuan Min-zu Yanjiu-
suo, 1963.
- Kim, Hodong: **Holy War in China: The Muslim
Rebellion and State in Chinese Central
Asia, 1864-1877**, Stanford, Stanford
University Press, 2004.
- Kurat, Akdes Nimet: **Rusya Tarihi**, 4. bs., Ankara, Türk Tarih
Kurumu Yayınları, 1999.
- Lattimore, Own: **Pivot of Asia: Sinkiang And The Inner
Asian Frontiers Of China And Russia**,
Boston, Little Brown and Company,
1950.
- Liu zhi-xiao (刘志霄): **Weiwuer-zu Li-shi** (维吾尔族历史),
C:II, Bei-jing, Zhong-guo She-hui Ke-
xue Chuban-she, 1996.
- Miao Pu-sheng (苗普生) v.d.: **Xin-jiang Shi-gang** (新疆史纲), Urumçi,
Xin-jiang Ren-min Chuban-she, 2004.
- Muginov, A. M.: **Opisanie Uygurskih Rukopisey
İnstituta Narodov Azii**, İzd. Akademii
Nauk SSR, Moskva, 1962.

- Qing Shi-lu Xin-jiang Zi-liao Ji-lu** (<清实录> 新疆资料辑录): C:IV, Haz. Zhou Xuan (周轩), Xiu Zhong-yi (修仲一), Gao Jian (高健), Urumçi, Xin-jiang Da-xue Chuban-she, 2009.
- Qing Shi-lu Xin-jiang Zi-liao Ji-lu** (<清实录>新疆资料辑录): 2.bs., C:XI-XII, Haz. Zhou Xuan (周轩), Xiu Zhong-yi (修仲一), Urumçi, Xin-jiang Da-xue Chuban-she, 2009.
- Shaw, R. B.: **Visit to High Tartary, Yarkand, and Kashghar**, London, J. Murray, 1871.
- Tihonov, D. I.: “Uygurskie İstoriçeskie Rukopisi Kontsa XIX i Naçala XX Veka”, **Uçennie Zapiski İnitututa Vostokovedeniya**, T. IX, İzd. Akademii Nauk SSR, Moskva, 1954, s.150-155.
- Tuoheti (拓和提): **Weiwuer Li-shi Wen-hua Yan-jiu** (维吾尔历史文化研究), Bei-jing, Min-zu Chuban-she, 1995.
- Wei-yuan (魏源): **Sheng Wu Ji** (圣武记), Bei-jing, Zhong-hua Shu-ju, 1984.

- Wei Guang-tao (魏光焘): **Kan-ding Xin-jiang Ji** (勘定新疆记), C:I, Tai-bei, Wen-hai Chuban-she, 1976.
- Wusiman, Paizula: “A.N. Kuropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- Wu Wan-shan (吴万善): **Qing-dai Xi-bei Hui-min Qi-yi Yan-jiu** (清代西北回民起义研究), Lan-zhou, Lan-zhou Da-xue Chuban-she, 1991.
- Xia Zheng-nong (夏征农) v.d.: **Ci-hai** (辞海), 12. bs., Shang-hai, Shang-hai Ci-shu Chuban-she, 2007.
- Xiao Yi-shan (萧一山): **Qing-dai Tong-shi** (清代通史), C:II-IV, Bei-jing, Zhong-hua Shu-ju, 1986.
- Yaşef, Nuşirevan: **Altı Şehir Mektupları**, Haz. Ömercan, Abliz, Bei-jing, Milletler Neşriyatı, 2013.
- Yi-xin (奕訢) v.d.: **Ping-ding Shan Gan Xin-jinag Hui-fei Fang-lüe** (平定陕甘新疆回匪方略), Bei-jing, Bei-jing Zhong-guo Shu-dian Chuban, 1985.
- Zheng Tian-ting (郑天挺) v.d.: **Zhong-guo Li-shi Da Ci-dian** (中国历史大辞典), C:I-II, Shang-hai, Shang-hai Ci-

shu Chuban-she, 2000.

Zeng Wen-wu (曾问吾):

Zhong-guo Jing-ying Xiyu-shi (中国经营西域史), Shang-hai, Shang-hai Shang-wu Yinshu-guan, 1936.

EKLER

بولوب نبلو بچک کک کون و شوب	بولوب ترم نمل اغوز سوزی با
سهر قچ اولدی سمندین کیمبار	اوقوب قاتخ ککر برلر جازم
عل داغوه بوشاره میر با	اولونچی قهاله بدولت جمیع کلا ر برلر کک کچ خان تور هاله
اوقوب شیر الیه کون او و اولاد	برلر با رکنه طغیره عام جازم بولوب برنج کون طری ح قلیت کینه
بولوب کمنه شمره لکی قلیت	نیک فتح بر تو رغان ده بر مو بخر قیفیاق لایه کچم تو کچک
بولوب کچره بدولت غیرت ایله	بشلیق کاشق ککینت رنغ قلیت ناز کک ایلت ککینت
اوروب تولکائینه الدی ولدت	لاس من خوش قند جانی غده چک کک کور رن کک سیبا ن
بولوب ککینلر دین فاخ لیل	کیتور باه شراب جرد ککن
سوال آتی بر او دین مان جو بزرک	منزل طی قلیت بی بدولت
دیدی خود جمعه دیشیف بار	قوتون چاب چاب خیل خیل
خبرتا غناج بدولت بار دی	چرکین با کچه اور کاج اوروب
قولین با دی قلیت آیه اساکرم	خبر سیز نصف شب به اولونکل
تایف اینین بدولت کوش بر	بدولتین اوشالدم بولکد زمان
بولوب ککینلر کک کون و شوب	بولوب ترم نمل اغوز سوزی با
سهر قچ اولدی سمندین کیمبار	اوقوب قاتخ ککر برلر جازم
عل داغوه بوشاره میر با	اولونچی قهاله بدولت جمیع کلا ر برلر کک کچ خان تور هاله
اوقوب شیر الیه کون او و اولاد	برلر با رکنه طغیره عام جازم بولوب برنج کون طری ح قلیت کینه
بولوب کمنه شمره لکی قلیت	نیک فتح بر تو رغان ده بر مو بخر قیفیاق لایه کچم تو کچک
بولوب کچره بدولت غیرت ایله	بشلیق کاشق ککینت رنغ قلیت ناز کک ایلت ککینت
اوروب تولکائینه الدی ولدت	لاس من خوش قند جانی غده چک کک کور رن کک سیبا ن
بولوب ککینلر دین فاخ لیل	کیتور باه شراب جرد ککن
سوال آتی بر او دین مان جو بزرک	منزل طی قلیت بی بدولت
دیدی خود جمعه دیشیف بار	قوتون چاب چاب خیل خیل
خبرتا غناج بدولت بار دی	چرکین با کچه اور کاج اوروب
قولین با دی قلیت آیه اساکرم	خبر سیز نصف شب به اولونکل
تایف اینین بدولت کوش بر	بدولتین اوشالدم بولکد زمان

بولوب

برای یافتن زین جمال آتین ذراع هر یک بر لاله اطراف
 بریب چیدرب چقاردی حدیقا بیکر بنج وقت کاشون
 نیام چصارا سوراوی کاشونین خان اریق دین مقرب
 شام فریل بید دین غفارا و او احوال دیکر لاله چلیت
 نلا شیب قیقا غم کوی یا غای موراب نوردی لار
فصل در استان بیوز شینا که بزرگ خان
نورم بر لاله وزیر یعقوب خوشن کاش دین
 حدیقا بیکر خوند که ایله چقاردی من خاقان شینا
 شاهی کاشون الیم کاش چصار غم الیم و لکین نقولار
 ملک تکلیف بیعت یلادور کونکلید تا بل بو ملک دور
 امید یلانیکه بر اولوغ ادع یتلایمین هر ایشین قلدیم
 اولوغ

قلم خوند جان نیکه قیقا ز جانیب اسلام اجتم بکنده
 فرمان دیب ایله ایباردی ایط خوند که باردی لار
 ملا عظیم قاش کدر باش ایط غم انعام اچمان لار
 بریب جهان کیوجان نورم سیکه او غلام لاری حضرت
 بزرگ خان نورم نه فاداش قلیت یعقوب بیکر نه
 وزیر اعظم قلیت اولن کیمر کتمه عملد لار از قشوب
 بزرگ خان نورم که التون ماچی باشیم کیدور
 التون شمر بیکر شهور ایطاب نورمجان عرفیفه
 التون اکبر صدوق نورم سواره قلیت ایکیوز
 سبب قشوب کاشون ایباردی لار صدیق بیکر
 شکر کاشون شرفه ملا منصب بریب سلاوروم

Atalık Gazi Yakup Beg, s. 7 a/ b (Prov. 115).

لار غم و توب یا سگلا ریب بویر و دیلار دا قو سناخو نه قراسنهر کور و دیلار
اندین کین اوزلاری کلیپ کورنه غم و توب یا سگلا ریب کورنه سگلا ریب کورنه
خطای انقلاب کلیپ طور فائز و توب یا سگلا ریب بویر اوج ورت ای
او توب ای دی عا شور بیک دیلار بنگله رلیق عطا لیا کورنه چی ای
اللیک کورنه سگلا ریب بویر خزانه نه الیب خطای سگلا ریب کورنه چی ای
نیاز حاکم دیلار یاد کند لیک ای دی ختنه کور حاکم ای دی بو نیاز حاکم خطای غم خط
ایبار دیک من سوزا عطا لیا غم و توب ای سگلا ریب کورنه چی ای
دوشمن قیلبام ورت خراب بو لور اندین شهر لار نه افاق آسان بو لور
دیپ خط ایبار دی خطای بو خط نه کوروب نیاز حاکم دیلار ورتند بو لوب سگلا ریب
قلایر خاقون کورنه چی ای قیلبام دیپ خط ایبار دی

او چون روان بولدی الله کونده اراکیم دولت
 برسان انا لوق غازی مراد بشیر بارب خطای
 شهر منی قباب المدی تورت کرباشی اون یوم
 قریق با شهید شکر برسان شهر نیک تورت
 طرف لار منی تورت با یارینی مراد شریف نیک
 لاری مایطیق نه نهما سیتی کوسته ایکن صغیل منم
 نورخون بیکت لازمه اعتیق شهید قلبی اندان
 مایباشه نیک دو لاندین حقان مرگان لاره خطای
 شهر منی نیک اجرک الی تیب اوز شهر یوه توختا
 غنم ایدی تو لایکیت سیم باز لاره انتیب بیک
 قیدیلار و خنده با شهید یوز باشه عمل اولم شهید
 بولدی آغلامر مایباشه نیک شهر منی الایمای
 تو لاعلاج لاره قلبی الایمای انا لوق غازی تو لار
 بولدی اندین شهر منی تورت طرف کوشوه با غلاب
 سئوه نیک شهیدین لقم کورلاب یوزالک آنته
 قورلا

غلام سیرک شیکانده صغیل نیک نامی کربیب لقم ک یوز
 الایم ایکن داروسا لوق تورت سغلام ارفه دارولار نیک
 نیک کیم حساب تورت طرفه لقم ک دارو ارفه لار نام
 سایل تورت طرف ویک لقم لاره طیار قلبی لار نام
 اندین انا لوق غازی سید انا لوق غازی جناب عالی
 کرام لاری هم با شهید بالور باشه و یوزباشه لار جا کورلا
 بو کورلار شهر شه کویله ایدی یوزباشه شهید و جهان شهید
 یقین بولور دور دولت خانم الی سید انا لوق کور لوق
 ایب قوش کار نای تار توردی لار شهید کوراب
 هم قوش جادر لارده هم لار کار نای تار شهید
 هم بیکت سیر با لار لار شهید بنیت غلات او چون
 جان لار منی خدای لوق قلبی لار لاره لقم ک
 لاروغه یاققان همال اوت بران نیک شهر منی
 بو کوروی سمون خدای لوق کیم لطف و رحمت
 قلب شهید نام لار شهید خطای ایله سیم لار کور

اول نور دس اندین چین عسکری قبول
طرف من نظام پر بلوب ایلیچ ایبار ویر
یبار کانه خط نینک مضمون قران شهرین
بو طرف اولوغ خانقہ بوالہ کورلا وین
او طرف یعقوب بادشاغہ بوالہ تبار
ارامیزد او یور و سہ خط تو ختایب اهدیز
بوالہ ویکانه ایکن بدولت نند مصلح
اگر بو خط نے قبول قلساق مدنی دین کین
تورغوسن عسکر حقیقہ ننه قلا میر علاج
بوالماس ویب قبول قلاکس اوراشامین
ارادنه طریقہ بوالہ کورامیز ویب کاکان

فرمایش کلدی بزار همه اهل ولایت کتبه کوچک لاری بر لاری
 جازه شریف لاری می او قوب حضرت آفاق جهان فون
 قیلدوق بر پنجه کونین کین بد ولتیم کید لاری ختم کلام
 ربانه قیلدور و بن لاری کوب لطف اجبت قیلدی لاری
 شوق وقت ده من عرض قیلدیم ای دی منیخ جو آه بر لاری
 خوف غه قیتیم دیب بد ولتیم جواب بر کال او ناکا
 ای بلار که تاتیر لیکر دورین اوزوم بر لاری بولور پیروب
 مرحمت عالم قیلدیم اوز لاری بر لاری مارال باشیغ
 گیتی لاری منیم بصمیم قلب قبول لاری بر کار کمال لاری
 القصه او قوب براده هیت
 بر موخه لاری ایلدیکر
 قوب فانه خزینه بر لاری بر ق
 قوشبیک علی میرزا احمد
 تا بهی نینه مصباح دولت
 پایلاقه شینی دین آلدیکر
 لیدل هم هی اوز قوب مستف
 هر کس ایتیب کرم نه بجد

مارال باشیغ قیلدیم قاننه
 دولت لیکر سی فریند قوت
 تور دین منی بر لاری من کلیم
 دیب آلدیکر ساقلاد سب ز
 بر پنجه زمان توب و شمرده
 ناکاه قضای آپس منی
 ماه کس قیایردی دن تیکون
 بی یاب لوب بونصل آفاق
 رحلت بیک کوز لابان فرط
 ارجعی ندایی بولد مسیح
 تسلیم ایتیب منار حمان
 حاضر همه خلق قیلدوغنا
 مات تو توب عرض ایلدیم
 تا کید نصیحت ایلدیا نه
 باشیغ قونان هماد دولت
 تو کلیم هم دین بیک ایشانک
 منکا ایدیا شور و خفی هون
 خدمت بید شام ایلدیم حوره
 قبله کس منیغ سکون مانی
 رحمت با غلبه لوبان ایدتون
 دنیا دین و توب قوب خه ترق
 عقبا هم ساکد لاری کدرنی
 مرحوم اولو کوجر کیم رفوع
 کل من علمها فایق دجان
 لویا که قیامت اولد بر نه با
 هیتد و فانه حکم مسکات

مارال

ÖZGEÇMİŞ

21.02.1977 yılında Doğu Türkistan'ın Urumçi şehrinde doğdum. 2009 yılında vefat eden babam devlete ait bir kömür madeninden emekli işçi, 2007'de vefat eden annem ise ev hanımı idi. İlk, orta, ve lise eğitimimi Urumçi'de tamamladım. 1996 yılında kayıt yaptırdığım Pekin Pedagoji Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Fakültesi'nden 2000 yılı Temmuz ayında mezun oldum. Yüksek Lisans eğitimi için 2004'te Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bursu ile İstanbul'a geldim. 2008 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı'nda "A.N. Kuropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri" isimli Yüksek Lisans tezimi tamamlayarak aynı bilim dalında doktora yapmaya başladım. 2010 yılında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçtim. 2013 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde Okutman olarak vazifeye başladım. Evli ve bir kız çocuk babasıyım.